

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**BÜYÜK TAARRUZ'DAN LOZAN BARIŞ
ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASINA KADAR
TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ**

Sinan KURTEŞ

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ**

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

EYLÜL-2022

**BÜYÜK TAARRUZ'DAN LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN
İMZALANMASINA KADAR TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ**

Sinan KURTEŞ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI**

**ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

EYLÜL- 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Sinan KURTEŞ

05.09.2022

**BÜYÜK TAARRUZ'DAN LOZAN BARIŞ ANLAŞMASI'NIN İMZALANMASINA
KADAR TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Sinan KURTEŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Eylül 2022

ÖZET

Türkiye'nin kurtuluş savaşı süresince tam bağımsızlık prensibine zarar vermeyecek biçimde destek aldığı devletlerden biri de Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye, Büyük Taarruz sonrasında Doğu Trakya ve boğazlar bölgesinin geri alınabilmesi için İzmir'in ardından Çanakkale ve Kocaeli önlerine doğru iki kol halinde askerî harekâtına devam ederken de bu destekten faydalanmak istemiştir. Bu süreçte, İtilaf Devletleri ve müttefikleriyle beliren savaş tehlikesine karşı kararlı bir duruş sergileyen Ankara, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül'deki anlaşma teklifine hemen bir cevap vermemiştir. Moskova'nın Balkanlarda askeri baskı yapmasını bekleyen Türkiye, özellikle İngiltere'yi yalnız bırakarak Doğu Trakya ve boğazları barış görüşmeleri öncesinde geri almayı hedeflemiştir. Ancak Sovyet yönetimi, boğazlarda Türk denetimini İngiliz varlığına tercih etmekle birlikte, bu kritik noktada Türkiye'yi tatmin etmeyen, hatta kuşkuya sevk eden ikircikli bir tutum izlemiştir. Ankara'nın destek taleplerine kesin bir yanıt vermekten kaçınan ve onu ileri harekâtını sürdürmeye teşvik eden Moskova, Kafkaslarda da askeri hazırlıklara girişmiştir. Hal böyle olunca Sovyetlerin amaçlarını kestiremeyen Ankara, İtilaf Devletleri'yle anlaşma yolunu seçmiş ve Millî Mücadele'nin askeri safhasını bitiren Mudanya Mütarekesi'ni imzalamış, böylece İstanbul ve boğazlar İtilaf işgali altındayken barış görüşmelerine başlamayı kabul etmek zorunda kalmıştır. Moskova, Mudanya görüşmelerini ve Türkiye'nin Doğu Trakya'yı tek kurşun atmadan geri almasını izlemekle yetinmiştir. Lozan Konferansı'nda ele alınacak olan boğazların statüsü ise buralarda nüfuz elde ederek topraklarını güneyden gelebilecek saldırılardan koruma endişesi içinde olan Moskova için büyük önem arz ettiğinden, Sovyetler görüşmelerin tamamında yer almak istemiş, fakat bunda başarılı olamamıştır. Boğazların statüsünün Moskova Anlaşması uyarınca çözüme kavuşturulmasını bekleyen Sovyetler, bu konuda da istediğini alamamıştır. Lozan'da Türkiye ile ortak bir cephede buluşamayan Moskova yönetimi ile Ankara yönetimi arasında Lozan süreci güvensizlikler ve zoraki yakınlaşma girişimlerine sahne olmuştur. Sınırlarını çizdiğimiz bu süreçteki Türk-Sovyet münasebetleri, çalışmamızda sorgulayıcı bir bakış açısıyla neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bilim Kodu : 118101
Anahtar Kelimeler : Türk-Sovyet münasebetleri, Büyük Taarruz, Çanakkale Bunalımı, Mudanya Mütarekesi, Lozan Konferansı, Boğazlar, Kafkaslar, Balkanlar, Doğu Trakya.
Sayfa Adedi : 212
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ

**Turkish-Soviet Relations from the Great Offensive to the Signing of the Lausanne
Peace Treaty**

(M.Sc. /Ph. D. Thesis)

Sinan KURTEŞ

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

September 2022

ABSTRACT

One of the states that Turkey received support during the Turkish War of Independence Russian State Federative Socialist Republic. After the Great Offensive, Turkey wanted to take advantage of this support while continuing its military operation in two arms towards the fronts of Çanakkale and Kocaeli, following İzmir, in order to reconquer the Eastern Thrace and the straits region. Within this period, Ankara, which took a decisive stance against the emerging war danger with the Entente Powers and their allies, did not immediately respond to the Entente Powers' offer of an agreement on September 23. Turkey, expecting Moscow to exert military pressure in the Balkans, aimed to retake Eastern Thrace and the straits before the peace talks especially by leaving Great Britain alone. Although the Soviet government preferred Turkish control in the straits to the British presence, it maintain an indecisive attitude that did not satisfy Turkey at this critical point and even brought into doubt. Moscow, avoided giving a definite response to Ankara's requests for support and encouraging it to hang out its forward operation, also embarked on military readiness' in the Caucasus. Under these circumstances, Ankara, unable to predict the aims of the Soviets, chose the path of agreement with the Entente Powers and signed the Mudanya Armistice, ending the military phase of the National Struggle, thus having to agree to start peace negotiations while Istanbul and the Straits were under the occupation of the Entente. Moscow was contented with watching the Mudanya talks and Turkey's retaking of Eastern Thrace without firing a single shot. Since the status of the straits, which will be discussed at the Lausanne Conference, was of great importance for Moscow, worried about protecting its territory from attacks from the south by gaining on these regions, the Soviets wanted to participate in all the negotiations, but they did not succeed in this. The Soviets, expecting the status of the straits to be settled in accordance with the Moscow Agreement, did not get what they wanted on this issue. The Lausanne process witnessed insecurities and forced rapprochement attempts between the Ankara government and the Moscow government, which could not meet on a common front with Turkey in Lausanne. In our study, the Turkish-Soviet relations in this process we demarked have been tried to be clarified with an inquiry perspective depending on the cause-effect relationship.

Science Code : 118101

Key Words : Turkish-Soviets relationship, Great Offensive, Dardanelles Crisis, Armistice Of Mudanya, Lausanne Conference, The Straits, Caucasus, Balkans, Eastern Thrace.

Page Number : 212

Supervisor : Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ

TEŞEKKÜR

Tez çalışmamda danışmanlığımı üstlenerek konumun belirlenmesinden tamamlanmasına kadar geçen süreçte kıymetli desteğini ve katkılarını esirgemeyip yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren ve değerli tecrübelerini aktararak yoluma ışık tutan saygıdeğer hocam Prof. Dr. İhsan Şerif KAYMAZ'a minnet ve şükranlarımı sunarım. Öğrenim hayatımın başlangıcından bugüne kadar daima yanımda olan sevgili aileme ve araştırmam esnasında anlayışıyla ve düşünceleriyle benden desteğini esirgemeyen kıymetli eşim Büşra KURTEŞ'e de bir teşekkür borç bilirim. Ayrıca çalışmamda kullanmış olduğum Osmanlıca, Rusça ve İngilizce belge ve metinlerin günümüz Türkçesine profesyonelce çevirisinde Yunus Yiğit, Alina Pavlova ve Murat Kılıç'a da katkılarından dolayı teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	viii
ABSTRACT	ix
TEŞEKKÜR.....	x
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiv
1.GİRİŞ.....	1
2.I.DÜNYA SAVAŞI'NDAN BÜYÜK ZAFER'E TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ ..	9
3.BÜYÜK ZAFER'DEN MUDANYA MÜTAREKESİ'NE KADAR YAŞANAN GELİŞMELER.....	26
3.1.İzmir'in Geri Alınışı ve Türk Ordusunun İleri Harekâtı	26
3.2.Çanakkale Bunalımı'nın Ortaya Çıkışında Türkiye ve Sovyet Rusya	34
3.2.1.Türkiye'nin Beklentisi: Sovyet Desteği	45
3.2.2.Sovyet Beklentilerinin Boşa Çıkması: Türkiye'nin Mütarekeyi Kabul Edişi ...	57
4.MUDANYA'DAN LOZAN'A TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ.....	73
4.1.Mudanya Mütarekesi'nin İmzalanması	73
4.2.Lozan Konferansı Öncesinde Türk-Sovyet İlişkilerinde Güvensizlikler	82
4.2.1.Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı'na Katılma Meselesi	82
4.2.2.Komünist Hareketlerin Yasaklanması: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Kapatılması.....	96
4.2.3.Türkiye-Sovyet Rusya Ticaret ve Konsolosluk Anlaşması İçin Girişimler.....	101
5.LOZAN KONFERANSI'NDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ	112
5.1.Lozan Barış Konferansı	112
5.1.1.Konferansın Toplanmasında Yaşanan Gecikme	112
5.1.2.Konferansın Açılışı	115
5.1.3.Sovyet Heyetinin Lozan Konferansı'nın Tamamına Katılma ve Türkiye ile Birlikte Hareket Etme Çabaları	117
5.1.4.Boğazlar Meselesinin Görüşülmesi.....	122

5.2.Lozan Konferansı Sürecinde Türk-Sovyet İlişkilerinde Devam Eden Güvensizlikler.....	153
5.2.1.Sovyetlerin Baskı Unsurları: Kafkaslardaki Askeri Hareketlilik ve Komünist Propaganda.....	153
5.2.2.Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Aşılamayan Ticaret Anlaşması ve Konsolosluk Sorunları.....	159
5.2.3.Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinde Zoraki Yakınlaşma Girişimleri.....	165
6.SONUÇ	170
KAYNAKLAR	180
EKLER.....	187
EK-1. “The Crisis As Russia Sees It”, Manchester Guardian, 22.9.1922, p.6.....	188
EK-2. “Zaferden Sonra Siyasi İnkişaf”. Hakimiyet-i Milliye, 14.9.1922, s.2.	189
EK-3. RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısının İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon’a Notası.....	190
EK-4. “The Neutral Zones On The Dardanelles”. Times, 25.9.1922, p.2.	194
EK-5. “Tarafsız Bölge”. İkdâm, 17.9.1922, s.1.	195
EK-6. “Russian Help To Kemalists”. Manchester Guardian, 22.9.1922,p.6	196
EK-7. “Turks, Soviets And Others”. New York Times, 20.9.1922, p.16.....	197
EK-8. Sovyet Temsilcisinin Türk Kuvvetleriyle birlikte hareket etmesi hususu ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, 20. Katalog,11065/1755/180.....	198
EK-9. “Report Soviets Is Massing Its Cacasus Troops To Aid Turks İn Retaking the Dardanelles”. New York Times,16.9.1922, p.1.	199
EK-10. Rusların Türk sınırında yığınak yaptıkları veya Batum'u çeşitli toplarla donattıkları BOA, HR. İM. 235/8.	200
EK-11. “Red Russia Ready To Aid Turkey Wıth 300.000 Men”, Springfield Leader and Press, 17.9.1922, p.1.....	201
EK-12. “Russians Mass Troops”. New York Times, 29.9.1922, p.5.	202
EK-13. “Russia Prepares To Move Troops”. New York Times,24.9.1922, p.2.	203
EK-14. “Mudanya Mütarekenamesini Rusya Nasıl Görüyor?”,Anadolu’da Yenigün,10.11.1922,s.2.....	204

EK-15. “Rusya Konferansa Davet Olundu”. Renin, 31.10.1922, s.1.....	205
EK-16. “Ticaret ve Konsolosluk Mukavelesi Konferansı”. Hakimiyet-i Milliye,29.10.1922, s.2.....	206
EK-17. “Rusya’nın Konferansa Notası”, Anadolu’da Yenigün, 7.12.1922, s.2.....	207
EK-18. Rusların sınıra yığınak yapması sebebiyle Türk ordusunun Kafkas sınırına yerleştirilmesi. BCA, 30-18-1-1 / 7- 17- 1.....	208
EK-19. Türkiye’deki Rus konsolosluklarının görevlerinin bulundukları şehirlere ait olması. BCA, 30-18-1-1 / 7- 18- 12.....	209
EK-20. “Gelibolu ve Çanakkale bölgelerinde İngiliz ve Fransız kuvvetlerinin bulunduğu yerleri gösteren kroki” ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu: 1666, Gömlek: 43, Fihrist: 43-2	210
EK-21. “İstanbul’daki İtilaf kuvvetlerinin bulunduğu yerleri gösteren kroki” ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu: 1666, Gömlek: 40, Fihrist: 40-2.	211
ÖZGEÇMİŞ.....	212

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
CA	Cumhurbaşkanlığı Arşivi
BCA	Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	Başkanlık Osmanlı Arşivi
ATASE	Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
RSFSC	Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
THİF	Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
Bkz	Bakınız

1. GİRİŞ

I. Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın İngiltere'nin sömürgelerine giden Orta Doğu'daki yollar üzerinde nüfuz alanını genişletme çabaları, İngilizleri rahatsız ettiği gibi sıcak denizlere inmeyi hedefleyen Rusya'nın da işine gelmemiştir. Bu durum, boğazlar ve Osmanlı toprakları üzerinde çekişme yaşayan İngiltere ve Rusya'yı birbirine yaklaştırmıştır. Daha önce ayrı ayrı Fransa ile ittifak kurmuş olan bu iki devletin müttefiklik bağı ile birbirlerine bağlanmaları Üçlü İtilaf sistemini ortaya çıkarmıştır. Bu sisteme dâhil olarak, yaklaşan savaşta topraklarını paylaşılmaktan kurtarmak isteyen Osmanlı Devleti, girişimlerinde başarılı olamamıştır. Tarafsız kalma çabaları da sonuç vermeyince Almanya ile hareket etmek durumunda kalmıştır.

Savaşın ilk iki yılında imzalanan gizli paylaşım antlaşmalarıyla Osmanlı toprakları üzerindeki tarihi emellerine kâğıt üzerinde ulaşan Rus Çarlığı, 1917 yılındaki Ekim Devrimi ile yönetimi Bolşeviklere devrederek tarih sahnesinden çekilmiştir. Yeni kurulan Bolşevik yönetim, 1917 yılı sonunda gizli anlaşmaların içeriğini dünya kamuoyuna açıklayarak Rusya'nın geleneksel emellerinden vazgeçtiğini bildirmiştir. Ertesi yılın Mart ayında da Brest Litovsk Anlaşması'nı imzalayarak Osmanlı Devleti'yle savaşa resmen son vermiştir. 1917-1921 yılları arasında iç savaş ve dış müdahalelerle uğraşan Sovyet rejimi, Mart 1919'da toplanan Üçüncü Enternasyonal'in ikinci kongresinde alınan bir kararla kendisini batıdan, doğudan ve güneyden boğmaya çalışan emperyalist devletlere karşı çarpışan ulusal bağımsızlık mücadelelerini destekleme politikasını benimsemiştir.

Bu sırada, 1918 yılının Ekim ayında imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması'yla İtilaf Devletleri'nin işgaline uğrayan Anadolu topraklarındaki yabancı işgaline son vermek ve tam bağımsız bir ulus devlet yaratmak amacıyla harekete geçen Mustafa Kemal Paşa, Batı emperyalizmine karşı Türk ulusal kurtuluş savaşını başlatmıştır. Yunanistan aracılığıyla Anadolu'yu, Boğazlar Komisyonu aracılığı ile de boğazlar bölgesini dolaylı denetimi altına almak ve bu suretle hem Hindistan yolunun güvenliğini pekiştirmek hem de Rusya'yı güneyden sıkıştırmak isteyen İngiltere'ye karşı, Sovyet yönetimi ile TBMM hükümetinin çıkarları örtüşmüştür. Bunun sonucunda emperyalizme karşı var olma savaşımı veren iki ulus, 1920 Nisan'ından başlayarak resmi ilişki içine girmişlerdir.

1920-22 yıllarında iki ülke ilişkilerinde zaman zaman iniş-çıkışlar yaşansa da Ankara yönetimi Fransız ve İtalyanlardan olduğu gibi Sovyetlerden de silah ve maddi

yardım temin etmeyi sürdürmüştür. Elde edilen Sovyet yardımı İngiltere'nin desteklediği Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan atılmasında etkili olmuştur. Moskova'nın TBMM hükümetine yardım etmesindeki öncelikli amacı, boğazların İngiliz denetimine girmesini engelleyerek, ülkesinin güneyden sıkıştırılması tehlikesini bertaraf etmektir. Onun açısından Batı emperyalizmini boğazlardan uzak tutmanın yolu, boğazların Ankara'nın hâkimiyetine girmesini sağlamaktır. 1922 yılında Türk ordusu Büyük Taarruz ile Yunan ordusunu Anadolu'dan atmıştır. Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan boğazlar ve Doğu Trakya ise İzmir'in ardından Türk ordusunun iki kol halinde devam eden ileri harekatıyla kurtarılmaya çalışılmıştır. Bunun neticesinde de İngiltere ile Çanakkale ve Kocaeli önlerinde karşı karşıya gelmiştir.

Boğazlar ve İstanbul'un Türkiye'ye verilmesini istemeyen İtilaf Devletleri'yle Türkiye arasında savaş tehlikesi belirmiştir. İtilaf Devletleri, Türkiye'nin kararlı tutumu karşısında 23 Eylül 1922 tarihinde mütareke teklifinde bulunmuşlardır. Mustafa Kemal Paşa, bu teklifi, 30 Eylül 1922 tarihine kadar cevapsız bırakmış ve Türk ordusunun ileri harekâtı devam etmiştir. İşte bu aşama ve sonraki süreç çalışmamızın konusunu oluşturmaktadır. Yani çalışmamız; İzmir'in geri alınmasının ardından Çanakkale ve Kocaeli önlerine kadar ilerleyen Türk ordusunun bu harekâtının yarattığı uluslararası etkileri 23-30 Eylül tarihleri arasındaki bir haftalık süreçte İngiltere ile olası bir savaş durumuna karşı Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerin yardım edip etmeyeceğini sorgulamasını ve edindiği izlenimi, Kafkaslardaki Sovyet faaliyetlerini, Mudanya Mütarekesi ve sonrasındaki Lozan Konferansı'nda Türk-Sovyet ilişkilerini tarihsel süreç ışığında incelemeyi konu edinmektedir.

1920 yılının Nisan ayı itibariyle ortak düşmanlara sahip Ankara ile Moskova arasında başlayan resmi ilişkilerde Ankara, Misak-ı Milli'yi temel alarak amaçlarına ulaşmaya çalışırken, Moskova kendi ideolojisinin ve yönetim şeklinin çevre ülkelere yayılmasını sağlamak, bu bağlamda yeni Türkiye'yi kendi nüfuz alanına dâhil etmek ve bu yolla Türk boğazlarında denetim kurmak gibi amaçlarla hareket etmiştir. Sovyetlerin bu tutumu, Türkiye'nin beklentilerinin uzağında kalmış, dolayısıyla da Ankara, Sovyetlere karşı temkinli bir hareket tarzını benimsemiştir.

“Giriş” bölümünde çalışmamızın konusunun ne olduğu, amacı, yöntemi, genel çerçevesi gibi okuyucuyu hazırlayıcı bilgiler verilmiştir. “I. Dünya Savaşı'ndan Büyük

Zafer'e Türk-Sovyet İlişkileri" başlığını taşıyan ikinci bölümde Büyük Savaş'tan başlayarak Yunan ordusunun Anadolu'dan atılmasına kadar uzanan süreçteki Türk-Sovyet ilişkileri ana hatlarıyla ele alınmıştır. Ardından "Büyük Zaferden Mudanya Mütarekesi'ne Kadar Yaşanan Gelişmeler" başlığı altında Türk-Sovyet ilişkilerindeki karşılıklı güvensizliğe dayanan kırılma süreci üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelenmiştir. İki ülke arasındaki güvensizliğin temelinde, Çarlık döneminde Rusya'nın değişmez politikasını oluşturan boğazlar ve Türkiye üzerindeki emperyalist hedeflerinin rejim değişikliğinden sonra da devam ettiğine ilişkin olarak Türk yöneticilerinin kafasında oluşan algı yatmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist düzene karşıt bir anlayışı ülkesinde egemen kılan ve bunu yayma çabası içerisine giren Bolşevik yönetimi, Türkiye'yi nüfuz alanına dâhil ederek boğazları dolaylı yoldan denetim altına almayı öngören bir politika benimsemiştir. Misak-ı Milli sınırları için savaşan Türk ordusunun İzmir'den sonra boğazlar ve Doğu Trakya'yı almak için askerî harekâtı sürdüreceğini hesaplayan Sovyetler Birliği, Türkiye'ye bu yönde telkinlerde bulunmuştur. Fakat bunu yaparken bir yandan da Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında doğabilecek bir çatışmadan yararlanmak için fırsat kolladığını gösteren girişimlerde de bulunmuştur. Tarihte "Çanakkale Bunalımı" olarak bilinen bu aşamada, İzmir'in geri alınmasından sonra Türk ordusunun iki kol halinde İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerine ilerlemekteki amacı nedir? İtilaf Devletleri bu durumu nasıl karşılamıştır? Türk kurtuluş savaşına sıcak bakan Sovyet yönetimi için boğazlar ve İstanbul'un önemi nedir? Moskova yönetimi boğazlar üzerine yürüyen Türk ordusunun bu hareketini nasıl karşılamıştır? Türkiye'nin Doğu Trakya ve boğazları geri almak için başlattığı harekâta, İngiltere'nin tavrı karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerden beklentisi ne yönde olmuştur? Moskova nasıl bir tutum içerisine girmiştir? Türkiye'yi Mudanya'ya götüren süreçte Ankara ile Moskova arasında neler yaşanmıştır? Türkiye İtilaf Devletleri'nin anlaşma teklifini neden kabul etmiştir? sorularına cevap aranmıştır.

"Mudanya'dan Lozan'a Türk-Sovyet İlişkileri" başlıklı dördüncü bölümde, Mudanya Konferansı'nın başlangıcından Lozan Konferansı'nın başlangıcına kadar geçen iki aylık sürede yaşanan olaylar yine Türk-Sovyet ilişkileri ekseninde ele alınıp değerlendirilmiştir. Türkiye, İtilaf Devletleri'nin 23 Eylül 1922'de ilettikleri ateşkes önerisini 30 Eylül 1922 itibarıyla kabul etmek durumunda kalmış ve üç gün sonra da Marmara Denizi'nin kıyısındaki küçük bir kasaba olan Mudanya'da İngiltere, Fransa

ve İtalya temsilcileriyle masaya oturmuştur. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan görüşmelerde Meriç nehri sınır oluşturacak şekilde Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması hükme bağlanmıştır. Sıra barış konferansının toplanmasına geldiğinde, Moskova yönetimi Lozan görüşmelerinden dışlanmamak için İtilaf Devletleri nezdinde çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Yalnızca boğazlar konusunun ele alınacağı oturumlara değil, barış görüşmelerinin tamamına katılmak isteyen Sovyetler, bu konuda Türkiye'nin kendisini destekleyeceğini beklerken Ankara'dan olumlu bir karşılık alamamıştır. Bunda, iki ülke arasında Çanakkale Bunalımı'ndan beri devam eden güvensizliğin belirleyici olduğu açıktır. Çerçevesini çizdiğimiz bu bölümde; Moskova'nın Mudanya Mütarekesi hakkındaki düşünceleri nelerdir? Sovyetler Lozan Konferansı'nın tamamına katılmayı neden istemektedir? Lozan Konferansı'na gidiş sürecinde Türk-Sovyet ilişkilerindeki güvensizlikler nelerdir? sorularına cevap verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın kapsamı içerisine giren beşinci ve son bölüm, “Lozan Konferansı'nda Türk-Sovyet İlişkileri” başlığını taşımaktadır. Mudanya görüşmeleri sonrasında İtilaf Devletleri aralarında anlaşarak Türkiye ile yapılacak barış görüşmelerinin 13 Kasım 1922'de İsviçre'nin Lozan kentinde toplanmasına karar vermişler ve 26 Ekim 1922'de Ankara ile İstanbul'a birer davet göndermişlerdi. Saltanatı kaldırarak İstanbul hükümetinin varlığına son veren TBMM, İsmet Paşa başkanlığındaki heyeti Lozan Barış görüşmelerinde Türkiye'yi temsil etmekle görevlendirmişti. 5 Kasım'da yola çıkan Türk heyeti, 12 Kasım 1922'de Lozan kentine yaklaştığında sürprizle karşılaşmış, görüşmelerin bir hafta sonrasına ertelendiğinin haberini almıştı. Ufak çaplı olarak yaşanan bu krizin ardından yapılan girişimler sonucunda konferans; İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya, Yugoslavya ve Türkiye'nin katılımıyla 20 Kasım 1922'de açılmıştır. ABD'nin gözlemci statüsüyle katıldığı konferansta Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti boğazlarla, Bulgaristan ise Kuzey Ege – Trakya konularıyla sınırlı olarak temsilci bulunduracaklardı. Sovyet yönetimi tüm çabalarına karşın konferansın sadece boğazlar ile ilgili görüşmelerinde yer almayı kabul etmek zorunda kalmıştı.

Boğazlar ile ilgili çetin tartışmaların yapıldığı görüşmelerde Türkiye ulusal çıkarlarına uygun şartları elde etmeye çalışırken, Sovyet yönetimi Türkiye üzerinde bazı baskı unsurlarını devreye sokarak istediği sonuca varmayı hedeflemiştir. Türk-Sovyet ilişkilerindeki güvensizliklerin, Lozan sürecinde konferansın gidişatına uygun

bir biçimde aşılmaya çalışıldığına ve iki ülke arasında yakınlaşma girişimlerinin yaşandığına tanık olunmuştur. Bu bölümde; Lozan görüşmelerinin gecikmesinin sebepleri nelerdir? Sovyetler Birliği konferansın tamamına katılma konusunda hangi girişimlerde bulunmuştur? Boğazlar görüşmelerinde yaşananlar tartışmalar nelerdir? Görüşmeler sırasında Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin izlediği taktikler nelerdir? Lozan görüşmeleri süresince Moskova, Ankara üzerinde hangi baskı unsurlarını kullanmaya çalışmıştır? Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında nasıl bir yakınlaşma süreci yaşanmıştır? sorularına cevaplar aranmıştır.

Büyük Taarruz'un Türk ordusu tarafından başarıyla sonuçlanmasıyla Yunan ordusu, Anadolu'dan atılmıştır. Türkiye'nin İzmir'den sonraki hedefi ise boğazlar, İstanbul ve Doğu Trakya'yı kış gelmeden geri alıp İtilaf Devletleri ile barış masasına eli güçlü bir biçimde oturmak olmuştur. Bu doğrultuda, İzmir'in geri alınışının ardından Çanakkale ve Kocaeli istikametinde ileri harekâtına devam eden Türk ordusu, boğazlar önünde İngiltere ile karşı karşıya gelmiştir. Çanakkale Bunalımı olarak geçen bu süreçte boğazlardaki konumunu kaybetmek istemeyen İngiltere, müttefikleriyle birlikte Türkiye'yi barış masasına oturtmanın yollarını aramıştır. Fakat Türkiye'nin boğazları, İstanbul'u ve Doğu Trakya'yı geri alma konusundaki kararlı duruşu karşısında İngilizler umduğunu bulamayacağını çok geçmeden anlamış ve Lloyd George Hükümeti müttefikleriyle dominyonlarının askeri desteğine başvurmak durumunda kalmıştır. İngilizlerin bu hamlesine karşı Mustafa Kemal Paşa ise planlarına Sovyetleri katarak cevap vermek istemiştir. Plana göre; Türk ordusu boğazlar istikametinde hedeflerine doğru ilerleyişini sürdürürken Sovyetler de Besarabya konusunda anlaşmazlık yaşadığı Romanya üzerinde Balkanları askeri manevralarla baskı altına alacak ve böylece İngilizlere yardımcı olacak, Balkan devletleri saf dışı bırakılabilecekti. Türk ordusu da müttefik desteğinden mahrum kalacak İngilizler karşısında üstünlük sağlayabilecekti.

Boğazlarda İngilizlerden ziyade Türk hakimiyetini çıkarlarına daha uygun bulan Moskova yönetimi, Mustafa Kemal Paşa'nın bu beklentisine çıkarları gereği olumlu karşılık vermiş ve Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi de Türkiye'yi Çanakkale Bunalımı'nın kritik günlerinde ileri harekât konusunda teşvik edici söylemlerde bulunmuştur. Dahası Sovyet yönetimi, Türkiye'yi oyalayıcı bir yaklaşımla Balkanlardaki baskı için Ukrayna'ya yönlendirirken Karadeniz ile Kafkaslarda da askeri hazırlıklara girişmiştir.

Sovyetlerin Balkanlardan ziyade Kafkaslarda ve Karadeniz’de askeri hazırlıklara girişmesi ve sürekli söylemleriyle Türkiye’yi ileri harekât konusunda cesaretlendirmeye çalışması, Mustafa Kemal Paşa üzerinde Moskova yönetiminin Kafkaslarda konuşlandığı askeri birlikleri Anadolu’ya sokarak boğazları birlikte almayı ve bu sayede de buralarda kalıcı bir etkiye sahip olmayı planladığı algısı yaratmıştır. Bu algının da etkisiyle Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun ileri harekâtını durdurmak durumunda kalmıştır. Bu şekilde Moskova yönetiminin Çanakkale Bunalımı’nın hassas günlerinde Çarlık rejiminden kalma tarihi emellerini gerçekleştirme hevesine kapılması, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki ilişkilerde kırılma süreci yaratmıştır. Bunun da etkisiyle Türkiye, 23 Eylül 1922 tarihli İtilaf Devletleri’nin mütareke teklifini bir hafta sonra ulusal hedeflerine ulaşmadan kabul etmek durumunda kalmıştır. İşte Çanakkale Bunalımı’nın hassas günlerinde Türk-Sovyet ilişkilerinde ortaya çıkan bu kırılma sürecini ortaya koymak amacıyla böyle bir çalışma yapma gereği duyduk.

Çanakkale Bunalımı sonrasında Mudanya sürecini takip etmekle yetinmek durumunda kalan Sovyet yönetiminin Lozan Konferansı’nın tamamına katılma çabasının Türkiye’de karşılık bulmaması, Türk-Sovyet Ticaret ve Konsolosluk Anlaşması için girişimlerin istenilen sonuca ulaşamaması ve Lozan Konferansı sırasında ele alınan boğazların statüsünün Moskova Anlaşması temelinde bir çözüme kavuşturulması konusunda Türkiye ile Sovyetlerin bir uyum sağlayamaması gibi Türk-Sovyet ilişkilerini etkileyen uyuşmazlıklar ise Çanakkale Bunalımı’ndaki kırılma noktasının doğal bir sonucu olarak çalışmamızda yer almıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerini incelememize konu olan yaklaşık on bir aylık süreç ile ilgili olarak başvurduğumuz arşivlerin başında Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA) gelmektedir. Gerekli başvuru işlemlerinin yapılmasının ardından bu arşivden Sovyetlerin Kafkaslarda ve Doğu Avrupa’daki askeri faaliyetlerine dair istihbari bilgileri, Türkiye’nin Büyük Taarruz sonrasında kazandığı başarılarından dolayı Sovyetlerin tebrik telgraflarını ve Lozan Konferansı sırasındaki Türk-Sovyet münasebetlerindeki gelişmeleri içeren toplamda on bir adet belge örneği temin edilebilmiştir. Çalışmamızın kapsamına giren süreci aydınlatmamıza yardımcı olacak bir diğer arşiv ise Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı (BOA) ve Cumhuriyet (BCA) Arşivleri olmuştur. Osmanlı Arşivi’nde Hariciye Nezareti-İstanbul Murahhaslığı, Cumhuriyet Arşivi’nde ise Başbakanlık-

Kararlar Dairesi-Muamelat Genel Müdürlüğü fonlarından; Sovyetlerin Kafkaslara yaptığı askeri yığınak, Sovyet Rusya-Türkiye arasındaki Ticaret Anlaşması ve Konsolosluk sorunları için girişimler, İstanbul'daki Rus Ticaret Heyeti'nin faaliyetleri, Sovyetlerin Anadolu'da ve Türk ordusu içerisinde komünizm propagandası girişimlerine dair raporlar, İstanbul'a iltica etmiş Ruslara dair bilgilerin yer aldığı belgelere ulaşılmıştır.

Büyük Taarruz'dan Lozan Konferansı'nın sonuna kadarki süreçte Türk-Sovyet münasebetlerinde yaşanan gelişmeleri ortaya koymak adına araştırma yaptığımız diğer bir arşiv ise Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE)'dir. Türk askeri tarihi hakkında zengin kaynakların yer aldığı bu arşivin 1919-1922 yıllarını kapsayan İstiklal Harbi Koleksiyonu'ndan istihbari raporları içeren belgeler elde edilmiştir. Bunun dışında 1922 Ağustos-1923 Temmuz ayları arasındaki süreçte Türk-Sovyet ilişkilerinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki yansımalarını görmek açısından önemli kaynaklardan olan meclis tutanakları, çalışmamızda kullandığımız diğer önemli belgeler olmuştur. Ayrıca; İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar, Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Dijital Arşivi, Hakkı Tarık Us Koleksiyonu veri tabanları üzerinden Hakimiyet-i Milliye, Anadolu'da Yenigün, İkdam, Sabah, Vakit ve Akşam gazetesi; Rusya Ulusal Kütüphanesi, Gazeteler çevrimiçi ve çevrimdışı arşivi üzerinden Pravda gazetesi; Le Temps Archives, The Times Archives, Digital Libraries Gallica BnF, Gale Historical Newspaper, British Newspaper Archive, The Guardian Archives ve Proquest veri tabanları üzerinden Le Temps, Manchester Guardian, Times, New York Times ve The Observer gazetesi gibi yerli ve yabancı basında yer alan, dönemi daha iyi anlamamıza yardımcı olacağını düşündüğümüz diplomatik yazışmalarla birlikte Türk-Sovyet münasebetlerinin gelişimine yönelik köşe yazıları ve haberler çalışmamızda özgün metinler olarak kullanılmıştır.

Çalışmamızda kullanılan telif ve tetkik eserlere gelince; Stefanos Yerasimos'un "Türk-Sovyet İlişkileri", Rıfki Salim Burçak'ın "Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri", Bülent Gökay'ın "Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye", Kamuran Gürün'ün "Türk-Sovyet İlişkileri", Ali Kemal Meram'ın "Türk-Rus İlişkiler Tarihi", Mehmet Perinçek'in "Atatürk'ün Sovyetlerle Görüşmeleri" ve Salahi Sonyel'in "Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika Cilt-II" gibi çalışmaların yanında Türk-Sovyet ilişkilerine ışık tutan anı niteliğindeki Semyon İvanoviç Aralov'un "Bir Sovyet Diplomatının Türkiye

Anıları”, Ukraynalı lider “Frunze’nin Türkiye Anıları”, Ankara’nın Moskova Büyükelçisi olarak görev yapan Ali Fuat Cebesoy’un “Moskova Hatıraları” gibi buraya ekleyemediğimiz ve kaynaklar kısmında yer alan bir çok eserden de çalışmamızda yararlanılmıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği Dışışleri Bakanı olarak 1957-1985 yılları arasında görev yapan Andrey Andreyeviç Gromiko ve Sovyet tarihçi Vladimir Mihayloviç Khvostov’un yayımladığı Sovyetlerin diğer devletlerle yazışmalarının yer aldığı “SSCB Dış Politika Belgeleri Cilt-V ve IV”, İngiliz istihbarat raporları ve dış politika belgelerinin yer aldığı Bilal Şimşir’in “İngiliz Belgelerinde Atatürk Cilt-IV” adlı eserler de çalışmamıza kullanılan önemli kaynaklar arasında yer almışlardır.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz Cumhurbaşkanlığı Arşivi (CA), Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlık Osmanlı (BOA) ve Cumhuriyet Arşivleri (BCA), TBMM Tutanakları, Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE) ve Türk, İngiliz, Rus, Fransız ve Amerikan Gazete arşivleri üzerinden elde ettiğimiz, Osmanlıca, Rusça, İngilizce ve Fransızca metinler günümüz Türkçesi’ne profesyonel destek alınarak tercüme edilmiş, konusuna ve kronolojiye göre kısımlara ayrılmıştır. Telif ve tetkik eserler üzerinde de gerekli incelemeler yapıldıktan sonra elde edilen verilerin, üzerinde durduğumuz süreç hakkında katkı sunup kapsam kısmını açıklarken her bölümdeki sorduğumuz sorulara cevap vermemize yardım edip edemeyeceği tespit edilmiş ve gerekli kanaatin oluşmasıyla çalışma neden-sonuç ilişkisine bağlı olarak sorgulayıcı bir yaklaşımla ele alınmıştır.

2. I. DÜNYA SAVAŞI'NDAN BÜYÜK ZAFER'E TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

I. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı Devleti ile İtalya arasında 1911 yılında meydana gelen Trablusgarp Savaşı'nda Çanakkale Boğazı'nın kapatılmasıyla dış ticareti sekteye uğrayan Rusya¹, 1912 yılındaki Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne karşı Balkan devletlerini desteklemiştir. 1914 yılı ise dört yıl sürecek olan I. Dünya Savaşı'nın patlayacağı ve sonunda da imparatorlukların ortadan kalkacağı sürecin başlangıcı olmuştur. Avrupa'da İngiltere ile Almanya arasında pazar arayışı ve dünya hâkimiyeti mücadelesi yaşanırken diğer yandan da Rusya ile Avusturya-Macaristan arasında Cermen-Slav milliyetçilik çekişmesi söz konusuydu. Osmanlı Devleti'ne gelince *hasta adamın* kaderi Avrupa devletleri arasındaki anlaşmazlıklara bağlıydı.²

Savaşın patlamasının an meselesi olduğu günlerde, Avrupalı devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'yle Çarlık Rusya'sı da tarafını belirlemek için birtakım girişimlerde bulunmaya başlamışlardır. 1871 yılında birliğini tamamlayan Almanya'nın 1882 yılında Avusturya-Macaristan ve İtalya ile Avrupa'daki dengeleri değiştirecek bir blok oluşturması karşısında önce 1894'te Fransa ile Çarlık Rusya'sı 1904'te İngiltere ile Fransa ve son olarak da 1907'de İngiltere ile Çarlık Rusya'sı anlaşma imzalayarak bir blok oluşturmaya çalışmışlardır. Pazar arayışını hızlandıran ve Avrupa'daki dengeleri bozarak İngiltere ile kaçınılmaz bir çatışmaya sürüklenen Almanya'ya karşı kurulan İngiliz-Rus konvansiyonu, Asya topraklarının nüfuz alanlarına bölünmesini sağlamıştır.³ Bu kapsamda Almanya'nın pazar arayışı sürecinde Osmanlı toprakları üzerinde nüfuz alanını geliştirme girişimlerinden rahatsız olan Çarlık Rusya'sı 1894'te Fransa ve 1907'de İngiltere ile yan yana gelirken bu bloğun karşısında Almanya, Avusturya-Macaristan yer alacaktır. Osmanlı Devleti ise ilk aşamada tarafsız kalmak niyetindeydi. Fakat yine de Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya ile temas etmekten geri durmayacaktır.⁴

¹ Kurat, Y.T. (1992). "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16 (27), 135.

² Akşin, S., Tunçay, M., Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., vd. (1987). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul, 41.

³ Atuk, M. V. (2018). "Kutuplaşma Siyaseti Bağlamında İngiliz-Rus Konvansiyonu ve Osmanlı Devleti", *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 15(57), 101-104.

⁴ Bilge, S. (1992). *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara, 1.

Çarlık Rusya'sıyla yapılan temasların ilki 1914 yılının Mart ayında Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki ekonomik ilişkiler vasıtasıyla siyasi ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla kurulan Türk-Rus Komitesi'yle gerçekleştirilmeye çalışılsa da pek bir netice alınamamıştır. Bir diğer girişim Rus Çarı II. Nikola'nın hava değişimi için Kırım'a Livadia Sarayı'na geldiği sırada Dâhiliye Nazırı Talat Paşa tarafından burada ziyaret edilmesiyle gerçekleşmiştir. Osmanlı Dâhiliye Nazırı, Çar'a iki ülke arasında bir anlaşma yapılmasından bahsetmiş, Çar da Osmanlı Devleti'nin bağımsız kalması taraftarı olduğunu söylemiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergei Dimitrievîç Sazanov ile de aynı dilekleri paylaşan Talat Paşa, Sazanov'dan ayrıntılar üzerinde görüşülmesi cevabını almıştır.⁵

Çarlık Rusya'sı 30 Haziran 1913 tarihi itibarıyla Osmanlı ordusunun idaresinin fiilen Alman General Liman Von Sanders'e verilmesiyle Osmanlı Devleti üzerinde artan Alman nüfuzundan ve boğazların Almanların eline geçeceğinden endişelenmekteydi. Hal böyle olunca da Liman Von Sanders'in İstanbul'da nüfuzunu geliştirmesi engellenmeliydi.⁶ Almanya ile ortak hareket etmeye karar verecek Osmanlı Devleti, boğazların kapatılmasına, dolayısıyla da Rusya'nın müttefiklerine ulaşamamasına sebep olabilirdi. Avrupa'da savaşın başlaması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin 30 Temmuz 1914 tarihinde seferberlik kararı alması, Rusya açısından durumun önemini artıran bir gelişmeydi. Hal böyle olunca da Rusya'nın İstanbul'daki Büyükelçisi Giers, Ateşemiliter Leontief'i Enver Paşa ile görüşmeye göndermiştir. Osmanlı Devleti'nin savaşa gireceği 29 Ekim 1914'e kadar yapılan görüşmelerde tarafsızlığı karşılığında Osmanlı yönetimi, Çarlık Rusya'sından ve daha sonra İngiltere ile Fransa'dan Batı Trakya'da Müslümanların yaşadığı bölgeyle, Ege adalarının kendisine verilmesi ve ülke bütünlüğünün korunması taleplerinde bulunmuştur. Fakat gerek İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin isteklerine verilecek cevabı ağırdan alışı gerekse de Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov'un İstanbul ve boğazları ele geçirmek için tek yolun Osmanlı Devleti ile savaşmaktan geçtiğini düşünmesi, savaşta Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını sağlayacak bir anlaşmanın yapılamamasında önemli rol oynamıştır.⁷

⁵ Kurat, A.N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara, 216- 224.

⁶ Sazanov, S.D. (1927). *Les Années Fatales*. Paris, 144-146.

⁷ Adamof, E.E. (1972). *Anadolu'nun Taksim Planı Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle*. (Çev. Babaeski Hüseyin Rahmi). İstanbul, 89-119.; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, 238.

I. Dünya Savaşı'nın ilk kıvılcımı, Avusturya-Macaristan veliahdı Arşidük Ferdinand'ın bir Sırp tarafından öldürülmesi sonucunda 28 Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a karşı savaş ilan etmesiyle çakılmıştır. Bunun üzerine Rusya, Sırbistan'ı destekleyerek Avusturya-Macaristan'a, Almanya, Rusya'ya ve İngiltere ile Fransa'da Avusturya-Macaristan ile Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Rusya'nın saldırısından çekinen Osmanlı Devleti ise 2 Ağustos 1914'te yani savaşın hemen başlangıcında Almanya ile bir anlaşma yaparak Rusya savaşa girerse kendisinin de Almanya'nın yanında savaşa dâhil olacağını taahhüt etmiştir. Ardından 1 Eylül 1914'te kapitülasyonları da kaldırdığını açıklayan Osmanlı hükümeti, Rusya'nın Almanya'ya savaş ilanının ardından bir süre daha savaşa girmek konusunda geri durmaya çalışmışsa da Almanya'nın baskısıyla karşılaşmıştır. Neticede de Akdeniz'de müttefiklerden kaçan ve boğazları geçerek Osmanlı Devleti'ne sığınan iki Alman zırhlısı Goeben ve Breslau'nun hükümetçe satın alındıktan sonra Yavuz ve Midilli adlarıyla Alman Amirali Souchon komutasında, Rus limanları Odesa ve Sivastopol'u bombalamasıyla Osmanlı Devleti savaşa dâhil olmuştur.⁸

1914 yılında Rusya'ya karşı Kafkaslarda mücadeleye girişen Osmanlı ordusu, Sarıkamış'ta mağlubiyete uğramıştır. 1915 yılında ise Ruslar karşı saldırıya geçmiş, 1916 yılı Ağustos ayına değin Van, Erzurum, Muş, Bitlis, Trabzon ve Erzincan'ı işgal etmişlerdir. Fakat Türk boğazlarının kapalı kalmasından kaynaklı olarak yeteri kadar yardımın alınamamasıyla savaşın verdiği yıpranmışlık gibi sebepler Rus ordusu ve halkı için dayanılmaz bir hal alınca ortaya çıkan karışıklıklar, Şubat 1917'de Çarlık rejiminin sonunu getirmiştir. Ekim ayına kadar ömrü olan Geçici Hükümet, bu süre zarfında halkın isteklerine cevap verememiştir. Bu fırsatı değerlendiren Lenin, "Ekmek, Barış, Toprak" sloganıyla çıktığı yolda, Rus takvimine göre 24-25 Ekim, Batı takvimine göre 6-7 Kasım 1917 günü gerçekleşen ihtilalle Bolşevik idareyi kurmuştur.⁹

Bolşevik Hükümet iktidara gelir gelmez Çarlık Rusya'sının da içinde yer aldığı İtilaf Devletleri'nin aralarında daha önce yaptıkları gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıklayacağını ve Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti'nin (RSFSC) bunlardan çekileceğini duyurmuştur. Böylelikle Osmanlı topraklarının

⁸ Baykara, T. (1985). *Millî Mücadele 1918-1923*. Ankara, 18-22.

⁹ Bilge, a.g.e., 8-11.

paylaşım anlaşmaları olan ve 1915-1917 yılları arasında yapılan İstanbul, Londra, Sykes-Picot ve St. Jean de Maurienne Anlaşmaları dünya kamuoyunun gözleri önüne serilmiştir. Ardından 15 Kasım 1917’de yeni bir beyanname yayınlayan Bolşevikler, Rusya’da yaşayan milletlerin diledikleri gibi kendi hükümetlerini kurabileceklerini açıklamışlardır.¹⁰

Ekim devrimiyle alınan barış kararına göre ise 18 Aralık 1917’de Osmanlı ve Rus ordularının oldukları yerlerde kalacakları ve takviye almayacakları Erzincan Ateşkes Anlaşması’yla kabul edilmiştir. Bu sırada 20 Aralık 1917’de Brest-Litovsk’ta başlayan barış görüşmeleri devam ederken 11 Ocak 1918’de yayınladıkları on üç numaralı beyannameyle Bolşevikler, çekilecekleri Doğu Anadolu’da Ermeni Halk Milisleri’ni bırakmayı düşünmüşlerdi. Bunun ardından Osmanlı kuvvetleri 12 Şubat 1918’de harekete geçmiş ve Erzincan ile Trabzon’u kurtarmıştır.¹¹

3 Mart 1918’de ise Almanya ve müttefikleri ile Rusya arasında Brest-Litovsk Barış Anlaşması imzalanmıştır. Buna göre, Doğu Anadolu’yu sekiz haftaya kadar varacak bir süre içerisinde boşaltmayı kabul eden Bolşeviklerle Osmanlı Devleti arasındaki sınır 1877-1878 savaşından önceki haline dönmüştür. Fakat Ermeni milisleri Mayıs 1918’de Azerbaycan’ın başkenti Bakü’yü ele geçirmiş ve şehri İngilizlere teslim etmişlerdir. Hal böyle olunca da Azerbaycan, Osmanlı Devleti’ni Haziran ayında imzaladığı Batum Anlaşması gereğince yardıma çağırmıştır. Bu çağrı üzerine Azerbaycan ve Osmanlı kuvvetleri İngilizleri Bakü’den çıkarmıştır. Ardından Kafkasların kuzeyine yönelen Osmanlı kuvvetlerinin bu harekâtı, Ermenilerin koruyucusu rolündeki Moskova tarafından iyi karşılanmamış ve Brest-Litovsk Anlaşması Bolşevikler tarafından 20 Eylül 1918’de feshedilmiştir.¹²

Bu sırada 29 Eylül 1918’de Bulgaristan’ın savaştan çekilmesiyle Osmanlı Devleti’nin müttefikleriyle bağlantısı kalmamıştır. Hal böyle olunca da Kafkas, Kanal, Hicaz, Irak ve Filistin gibi cephelerde beklediği sonuçları alamayan Osmanlı Devleti, gücünün sonuna geldiğini anlamış ve 30 Ekim 1918’de İtilaf Devletleri’yle Mondros Ateşkes Anlaşması’nı imzalayarak savaştan yenik ayrılmıştır. Bu ateşkesin ardından ordunun elinden cephe ve silahı alınmış; Adana Fransızların, Antep, Urfa, Maraş,

¹⁰ Kurat, *Türkiye ve Rusya*. 331-334.

¹¹ Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara,1-2.

¹² Bilge, *a.g.e.*, 20-23.; Gürün, *a.g.e.*, 4.

Merzifon, Samsun İngilizlerin, Antalya ve Konya İtalyanların işgaline uğramış, boğazlar İtilaf donanmalarınca denetim altına alınmıştır.¹³

İtilaf Devletleri'nin işgali altında yorgun ve fakir bir durumda olan Türk ulusunu arkasına alarak tam bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmak ideali taşıyan Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in Yunanlılarca işgalinin ardından 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak kurtuluş savaşını başlatmıştır. Bu mücadele sürecinde ülkesinin çeşitli bölümleri İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan ordularınca işgale uğrayan Türkiye, çok sayıda Batılı devletin müdahale ettiği kanlı bir iç savaşla boğuşan RSFSC'yle yakınlaşmaya çalışmıştır. Bolşevik yönetimi de bu yakınlaşmaya sıcak bakmıştır.

Bolşevikler ile ilk temas, Genelkurmay İstihbarat Dairesi'nde görev almış olan Albay Hüsamettin Ertürk'e göre, 25 Mayıs-7 Haziran 1919 tarihleri arasında Havza'da bulunan Mustafa Kemal Paşa ile Sovyet temsilcisi Albay Budiyeni arasında gerçekleşmiştir. Sovyet temsilcisi, Moskova'nın İtilaf Devletleri'ne karşı Türkiye'ye vereceği mücadelede silah, cephane ve para yardımıyla bulunacağını söylerken buna karşılık olarak Türkiye'de komünist idarenin kurulmasını Paşa'dan istediğini belirtmiştir.¹⁴ Fakat Albay Hüsamettin Ertürk'ün verdiği bu bilgiye başka kaynaklarda rastlanamadığından doğruluğu teyit edilememiştir.

Bolşeviklerle ilişkilerin kurulması düşüncesi, Amasya'daki görüşmelerde üzerinde durulan bir konu olmuştur. Buna göre; İtilaf Devletleri'nin Türkiye'nin Bolşevik idareye girmesinden duyduğu endişeden yararlanılmak istenildiği gibi Moskova'dan vatanın kurtuluş savaşında askeri ve mali konularda yardım elde edilmeye çalışılacaktı.¹⁵ Bu sırada İstanbul'daki Karakol Cemiyeti'nin lideri Kara Vasıf Bey, Bolşevik Doğu İşleri Şubesi'nden kimselerle görüştüğünü ve Bolşeviklerin temsilci gönderilmesini istediklerini mektupla Ali Fuat Paşa'ya bildirmiştir. Ardından Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Kazım Karabekir Paşa durumdan haberdar edilmiş ve yapılan görüşmede alınan karar gereği; Bolşeviklerle ilişkilerin Kazım Karabekir Paşa'nın Bakü ve Moskova'ya gönderdiği Ömer Lütfü Bey ve Fuat Sabit Bey vasıtasıyla gerçekleştirilmesine karar verilmiştir.¹⁶

¹³ Atatürk, M. K. (2017). *Nutuk*. İstanbul, 1.

¹⁴ Tansu, S. N. (Yazan). (1964). *Hüsamettin Ertürk İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul, 338-339.

¹⁵ Karabekir, K. (2019). *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: I). İstanbul, 60-61.

¹⁶ Cebesoy, A. F. (1953). *Milli Mücadele Hatırları*, İstanbul, 94.; Karabekir, K. *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: I). 80.; Gürün, a.g.e., 19.

Bu sırada Bolşevikler de Anadolu'daki harekete karşı ilgi göstermişlerdir. Bu bağlamda Albay İlyaçef İstanbul'da Karakolcular ile Balıkesir'de ise bir Rus Kazım (Özalp) Paşa ile görüşme yapmıştır.¹⁷ Öte yandan resmi olmayan temaslar, sadece Ömer Lütfü ve Fuat Sabit Beyler ile de sınırlı kalmamıştır. Bunların dışında Sovyet Komünist Partisi Politbürosu'nda dış sorunlarda danışmanlık yapan Karl Radek ile Berlin'de görüşen Talat, Cemal ve Enver Paşa'nın yanı sıra, İstanbul'da Halil Paşa ve Karakol Cemiyeti'nden Baha Sait Bey de Bolşeviklerle birtakım temaslarda bulunmuşlardır.¹⁸

Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, İttihatçılar vasıtasıyla Ruslarla ilişki kurarak yardım elde etmeye çalışmışlardır. Hatta I. Dünya Savaşı'nda Kafkasya ve Irak cephelerinde görev alan Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa vasıtasıyla Moskova'dan yüz bin lira değerinde altın yardımı elde edilebilmiştir.¹⁹ Fakat Moskova yönetimiyle irtibatta olanların Türk kurtuluş savaşını tehlikeye atacak mahiyette hareket ettiklerini gören Mustafa Kemal Paşa durumdan rahatsız olmuştur.²⁰ Öyle ki Karakol Cemiyeti temsilcisi olarak Bakü'ye giden ayrıca kendisini Mustafa Kemal Paşa idaresindeki Uşak Kongresi Yürütme Kurulu temsilcisi olarak da tanıtmış olan Baha Sait Bey, 11 Ocak 1920'de Yerel Bolşevik Komitesi ile Türkiye'nin geleceğini Sovyetlere bağlayacak bir anlaşmaya imza atmıştır.²¹ Böyle girişimlerden dolayı da Büyük Millet Meclisi'nin açılışından sonra resmi temsilciler aracılığıyla Bolşeviklerle ilişkiler kurularak bu tür gayrı-resmi bireysel girişimlerin önü alınmaya gayret gösterilmiştir.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasının hemen akabinde yapılan ilk iş, RSFSC ile resmi yollardan irtibat kurma girişimi olmuştur. Bolşeviklerle doğrudan irtibata geçmek amacıyla 18 Nisan 1920'de Kazım Karabekir Paşa bir metin hazırlayarak Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur. Paşa, bu metin üzerinde değişiklikler yaparak 26 Nisan'da Kazım Karabekir Paşa'ya son şeklini göndermiştir. Kazım Paşa da bu metne başlık ve Mustafa Kemal Paşa'nın adını ekleyerek Bakü'ye göndermesi

¹⁷ Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul, 113.; Selek, S. (1968). *Anadolu İhtilali*. İstanbul, 428.

¹⁸ Yüceer, S. (2016). *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*. İstanbul, 57-60.

¹⁹ Bıyıkhoğlu, T. (2000). *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*. İstanbul, 45.

²⁰ Yerasimos, a.g.e., 121.

²¹ Karabekir, K. (2019). *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: II). İstanbul, 702-705. Karakol Cemiyeti temsilcisi Baha Sait'in 11 Ocak 1920'de Yerel Bolşevik Komitesi ile imzaladığı anlaşmaya göre; Anadolu'da Sovyet yönetimi kabul edildiği gibi Denikin ve Kolçak kuvvetlerine karşı mücadele eden Bolşeviklere yardım etmek amacıyla Türkiye asker göndermeyi de üstüne alacak ve Türkistan'daki Sovyet idaresinin güçlendirilmesine de yardımcı olacaktı.

için Trabzon'daki tümene yollamıştır. Fakat Kızıl Ordu'nun Bakü'yü işgali sebebiyle Trabzon'dan gönderilen kurye, "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümeti'ne birinci teklifnamesidir." adlı mektubu doğrudan Moskova'ya ulaştırmıştır. Böylelikle Türk-Rus ilişkilerinin ilk resmi teması bu şekilde başlamıştır.²²

Bu mektupta Ankara, emperyalist devletlere karşı Bolşeviklerle işbirliği yapmayı kabul ve İngiliz kuvvetlerinin işgal ettiği Gürcistan'a karşı Bolşeviklerin harekâta girişmesi sırasında Ermenistan'a harekât düzenlemeyi ve Azerbaycan üzerinde etkisini kullanarak onun Bolşevik devletler arasına katılmasına yardımcı olmayı taahhüt ediyordu. Ek olarak da Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşeviklerden maddi ve askeri yardım talebinde bulunulmuştu.²³ Ayrıca, Bolşeviklerle ittifak etme niyetinde olan Ankara'da²⁴ meclisin açılışından yaklaşık on iki gün sonra yapılan toplantıda, Moskova'ya heyet gönderilmesi kabul edilmiştir. Buna göre, Dışişleri Bakanı Bekir Sami (Kunduh) Bey, İktisat Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Lazistan Milletvekili Osman Nuri (Özgen) Bey'in içinde bulunduğu heyet, 11 Mayıs'ta Moskova'ya doğru yola çıkmıştır.²⁵

Ekim 1917'de Rusya'da iktidarı ele geçiren Bolşevikler, 1917-1921 yılları arasında ülkedeki iç savaş nedeniyle büyük sarsıntı geçirmişler, üstelik devrimin tüm Avrupa'yı saracağı beklentileri de gerçekleşmemiştir. Bu durumda onlar da Doğu milletleri ile birlikte hareket etme amacına yöneldiler. Daha iktidara gelir gelmez Çarlık Rusya'sının imzaladığı ve ardından gelen Kerenski Hükümetinin onayladığı gizli anlaşmaları dünya kamuoyuna açıklamışlardı. RSFSC Avrupa devletlerine karşı uygulanacak politikada bu devletlerin aralarındaki çekişmelerinden ve savaş sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılardan yarar elde etmeye, bu sayede Batıyla ticari ilişkileri yeniden kurmaya ve barışçıl bir dönem geçirmeye çabalayacaktı. Doğu politikasında ise yerel güçlerin desteğiyle Çarlık Rusya'sı sınırları içerisindeki bölgelerin Bolşevikleştirilmesi sağlanmaya çalışılacaktı. Çarlık Rusya'sı dışındaki milletlere gelince, Bolşevizmi destekleyip desteklemediklerine bakmaksızın emperyalizme karşı mücadele veren ülkelerle işbirliği yapılacaktı.²⁶ III.

²² Gürün, *a.g.e.*, 32-34.

²³ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: II). 747-748.

²⁴ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Birleşim Senesi: 1, Cilt: 1, Birleşim:21,48.

²⁵ Tengirşek, Y. K. (1981). *Vatan Hizmetinde*. Ankara, 140-141.

²⁶ Oran, B. (2018). *Türk Dış Politikası*. (Cilt: I). İstanbul, 155-161.

Enternasyonal'in İkinci Kongre'sinde alınan bu karar çerçevesinde Rusya ile Türkiye arasındaki münasebet bu temelde kurulmaya çalışılacaktı.

Ankara'nın Moskova'ya gönderdiği mektuba Sovyet Dışışleri Komiseri Çiçerin'in verdiği yanıt 3 Haziran 1920 günü Ankara'ya ulaşmıştır. Dışışleri Komiseri, Ankara'nın mektubunun memnurlukla karşıladıklarını bildirmiş, iki ülke arasında kurulacak düzenli ve sürekli ilişkiler için diplomatik temaslara başlanmasını önermiştir. Mektupta; Türk dış politikasının ilkelerini de tekrar eden Çiçerin, Türkiye'nin, Suriye ve Arabistan'ın bağımsız birer devlet olmalarını kabul ettiklerini, Türkiye Ermenistan'ında Lazistan'da Batum'da, Kürdistan'da ve Doğu Trakya'da milletlerin kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi hakkının tanınmasını doğal olarak karşıladıklarını bildirmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması ve boğazlar sorununun Karadeniz'e sahildar devletlerle çözülmesini de sözlerine ekleyen Dışışleri Komiseri, Türkiye ile İran ve Ermenistan sınırlarının düzenlenmesinde de diplomatik destek vereceklerini belirtmiştir.²⁷ Ancak somut bir karşı öneride bulunulmaması, Moskova yönetiminin bu aşamada henüz "bekle-gör" politikası izlemeyi uygun gördüğünü ortaya koymaktadır. Mustafa Kemal Paşa Çiçerin'in mektubuna 20 Haziran'da verdiği yanıtta; iki ülke arasında resmi münasebetlerin hemen kurulması istemini yinelerken, Türkiye ile İran ve Ermenistan sınırlarının belirlenmesinde Moskova'nın vermeyi taahhüt ettiği diplomatik destek teklifinin memnuniyetle kabul edildiğini açıklamıştır. Ayrıca, Ermenilerin Doğu'daki tutumlarına karşı girişilecek harekâtın şimdilik durdurulduğunu yazmıştır.²⁸

11 Mayıs 1920 günü yola çıkan Türk heyeti, ancak 19 Temmuz'da Moskova'ya varabilmiş, 24 Temmuz'da da Sovyet Dışışleri Komiseri Çiçerin ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. İlk dönem Moskova görüşmeleri III. Enternasyonal'in İkinci Kongresine denk geldiği için ağır ilerlemiştir. 17-24 Ağustos tarihlerinde Türk heyeti ile Sabanin ve Adamof isimli iki Rus temsilci arasında gerçekleştirilen görüşmelerde sekiz maddelik bir taslak hazırlanarak parafe edilmiş, fakat bu taslak Çiçerin tarafından onaylanmamıştır. Sovyet Dışışleri Komiserine göre, 28 Ocak 1920'de kabul

²⁷ Akşin, S. (2010). *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*. İstanbul, 307.

²⁸ Okyar, O. (2017). *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*. İstanbul, 60-62.; Demirbaş, U., Ünemlioğlu, Ü., Uygun, A. M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk, N., Çınar, A. O., Birinci, A. M., Özyurt, A., Akbulut, K., Demircioğlu, S. ve Atik, V. (Yayına Hazırlayanlar). (2006). *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara, 353-354.

edilen Misak-ı Milli'nin ilk maddesindeki* Türkiye'nin sınırları, Moskova'nın kabul ettiği milletlerin kendi kaderini belirleme ilkesine aykırıydı. Etnik sınıra uygun bir biçimde Ermenistan'a Van ve Bitlis'ten toprak verilmesi gerekiyordu. Bu durum karşısında Türk heyeti başkanı Bekir Sami Bey, talimat almak gereğinden bahsederek Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey'i Ankara'ya göndermiştir.²⁹

Türk heyetinin Moskova'da karşılaştığı tek sorun bu değildi. Görüşmeler sırasında Sovyet Dışişleri Komiseri, Ermenistan ile yapılan bir anlaşmadan da bahsetmişti. Söz konusu anlaşmaya göre, Anadolu ile Rusya arasındaki bağlantıyı sağlayan Tiflis ve Şahtahtı yolu Ermenilere bırakılmıştı. Bu ise, iki ülke arasındaki kara bağlantısının Ermenilerin denetimine bırakılması anlamına geliyordu. Sonradan Lenin'in müdahalesiyle bu sorun Ermenileri devre dışı bırakacak şekilde çözülmüştür. Fakat ilk aşamada Türk heyeti Moskova'da umduğunu bulamamıştır.³⁰

11 Ekim'de Ankara'ya varabilen Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, beş gün sonra Meclisi Moskova görüşmeleri konusunda bilgilendirerek, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'in öne sürdüğü koşulları açıklamıştır. Büyük Millet Meclisi'nde yapılan görüşmelerde Ermenilere toprak verilemeyeceği, fakat Osmanlı döneminde göç eden Ermenilerin azınlık statüsünde geri dönmelerine izin verilebileceği kararı çıkmıştır.³¹

Meclis'te Moskova ile yapılacak anlaşmanın esasları görüşülürken, 1920 yılının Eylül ayının başında Bakü'de Lenin'in büyük önem verdiği Doğu Milletleri Kurultayı toplanmıştır. Başkanlığını Zinoviev'in yaptığı Kurultay'da, Rusya dışında Bolşevik devrimlerinin gerçekleşmesini sağlayabilmek için Avrupalı emperyalist devletleri Asya'daki sömürgeleri üzerinden sıkıştırmayı amaçlayan Sovyet yönetiminin bu bağlamda Türkiye'deki anti-emperyalist mücadeleyi destekleme kararı aldığını görüyoruz.³² Bir başka deyişle Sovyetler, Anadolu'da başlayan hareketi, komünistlikle

*"Osmanlı Devleti'nin, özellikle Arap çoğunluğunun yerleşmiş olduğu 30 Ekim 1918 günkü Silah Bırakışımı (Mondros Mütarekesi) yapıldığı sırada, düşman ordularının işgali altında kalan kesimlerinin (o sırada Hatay ve Musul bölgesi Türk egemenliği altında idi) geleceğinin halklarının serbestçe açıklayacakları oy uyarınca belirlenmesi gerekir; söz konusu Silah Bırakışımı çizgisi içinde, din, soy ve amaç birliği bakımlarından bir birine bağlı olan, karşılıklı saygı ve özveri duyguları besleyen soy ve toplum ilişkileri ile çevrelerinin koşullarına saygılı Osmanlı İslam çoğunluğunun yerleşmiş bulunduğu kesimlerin tümü, ister bir eylem ister bir hükümle olsun, hiçbir nedenle, bir birinden ayrılamayacak bütündür." Bkz. Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. (Cilt: I). Ankara,15.

²⁹ Tengirşek, a.g.e., 145-165.

³⁰ Tengirşek, a.g.e., 156.

³¹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Birleşim Senesi: 1, Cilt: 1, Birleşim:84, 158-173; Tengirşek, a.g.e., 182-186.

³² Okyar, a.g.e., 70-75.

bir ilgisi olmamasına karşın, İngiliz emperyalizmine karşı devrimci bir nitelik taşıması nedeniyle destekleyeceklerdi. Mayıs 1920’de Polonya’ya karşı girişilen askerî harekâtın Ekim ayında başarısızlıkla sonuçlanması, Moskova’yı doğuya yönelmeye ve Türkiye ile iş birliği yapmaya sevk ediyordu.³³

Karadeniz, Akdeniz, Ortadoğu ve Kafkaslardan sarılan Ankara ise, ivedi olarak bir çıkış noktası bulmaya çalışıyordu. En zayıf nokta ise Çarlık Rusya’sı çöktükten sonra 1918 yılının Mayıs ayından itibaren kurulan ve İngilizler tarafından desteklenen Menşevik Gürcistan, Taşnak Ermenistan ve Müsavatçı Azerbaycan devletlerinin oluşturduğu Kafkas Seddi’ydi.³⁴ Bu seddin yıkılmasıyla Ankara ile Moskova arasındaki bağ da kurulmuş olacaktı. Üstelik doğu sınırındaki Ermeniler uzun zamandır Türklere karşı zulüm yapıyorlardı ve bunların durdurulması gerekiyordu.

Moskova’ya gönderilen ilk mektupta Ankara, Gürcistan ile Azerbaycan’da Bolşevik yönetimler kurulmasını kabul ettiği gibi Ermenistan’a karşı da askerî harekâta girişmek isteğinden bahsetmiştir. Buna uygun bir biçimde Nisan 1920’de Azerbaycan, Mart 1921’de ise Gürcistan Sovyet idaresine geçecekti. Fakat Sovyetler, Ermenistan konusunda Ankara ile aynı fikirde değildi. Dahası Ermeniler için Doğu Anadolu’dan toprak talebinde bulunmuşlardı. Ankara için bu kabul edilemezdi. Kazım Karabekir, Ermenistan üzerine 1920 Mayıs’ında yürümek istemişse de, Mustafa Kemal Paşa, Moskova’yla kurulmaya çalışılan ilişkilerin zarar görmemesi adına harekâtı ertelemiştir. Fakat Ermeni kışkırtmalarına karşı tahammülü kalmayan Ankara, Polonya karşısında yenilgiye uğrayan Sovyetlerin Kafkasya’daki güçlerini Batı sınırına sevk etmesinden yararlanarak, Eylül ayında Kazım Karabekir Paşa’ya harekât emrini vermiştir.* Ermenilere karşı askeri operasyon 28 Eylül’de başlatmıştır. Hızla ilerleyen Türk ordusu, 30 Ekim’de Kars’a, 7 Kasım’da da Gümrü’ye girmiştir. Ermeni ordusunun Türk ordusu karşısında hiçbir varlık gösterememesi üzerine Erivan Hükümeti barış istemek zorunda kalmıştır. 2 Aralık 1920’de Gümrü’de imzalanan

³³ Bilge, *a.g.e.*, 61.

³⁴ Bıyıklıoğlu, *a.g.e.*, 46.; Bilge, *a.g.e.*, 32.

*“Takriben Ağustos ortalarından itibaren Ermeniler tecavüzlerini artırmışlardı. 12 Ağustos’ta bir Ermeni kuvveti, Oltu mıntıkasında birçok köyümüzü işgal etti. Malazgirt doğusunda da aynı şeyi yaptılar. Bir başka bölgede büyük bir Türk köyünü yaktılar. 20 Ağustos’ta bir Ermeni piyade kuvveti bir mevkiimize baskında bulundu. Eylül’de iki Ermeni tayyaresi mevzilerimiz üzerine bomba attı. 7 Eylül’de Kağızman mıntıkasında silahsız halka tazyike ve tecavüze başladılar. Halkın nakil vasıtalarını ellerinden aldılar. Kulp’u işgal ettiler. 13 Eylül’de Doğubeyazıt kuzeyindeki kitalarımıza taarruz ettiler...” Bkz. Selek, S. (Hazırlayan). (2014). *İsmet İnönü Hatıralar*. Ankara, 212.

anlaşmayla iki ülke arasındaki sınır saptanmış, Ermenistan Sevr Anlaşması'nı tanınamayı ve askeri kuvvetlerini sınırlandırmayı yükümlenmiştir. Ayrıca Türkiye ile İran, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki demiryolu ulaşımının ücretsiz olarak gerçekleştirilmesi de Ermeni Hükümeti tarafından kabul edilmiştir.³⁵ Böylece Ankara, yabancı bir devletle ilk anlaşmasını yapmış, Moskova ile yapacağı anlaşmaya engel oluşturan Ermeni sorunu da ortadan kaldırılmıştır.³⁶

Bu sırada ilk Sovyet heyeti 18 Eylül'de Ankara'ya varmıştır. Heyet başkanı Budu Mdivani'nin Kafkasya'daki sorunlar nedeniyle bu bölgede kalmasından ötürü Sovyet heyetine geçici olarak Upmal Angarski başkanlık etmiştir. Bir ay sonra, 18 Ekim 1920'de, TBMM hükümeti Türkiye'de resmi bir komünist partisi kurulmasına izin vermiştir. Böylece hem Sovyetlerle ilişkilerin sıkılaştırılması yoluyla Türkiye'ye gereken desteğin sağlanması hem de ülke içerisindeki komünist faaliyetlerin bir çatıda toplanarak denetim altına alınması düşünülmüştür. Ermenilere karşı kazanılan zaferin ardından Batı Anadolu'da 6 Ocak 1921'de başlayan Yunan taarruzuna karşı Türk kuvvetlerinin göstermiş olduğu başarı karşısında Ankara, Londra görüşmelerine davet edilmişti. Sovyet yönetimi ise bu süreçte İngiltere ile bir ticaret anlaşması imzalamak için girişimlerde bulunuyordu. Türkiye'nin Ermeni ve Yunan orduları karşısında elde ettiği başarılarından etkilenen ve İngilizlerle anlaşma girişimlerinden sonuç alamayan Moskova yönetimi, Türkiye'ye desteğini artırdı.³⁷

1920 yılının sonlarında ve 1921 yılının başlarında Türk-Sovyet ilişkileri geliştirilmeye çalışılırken, Aralık 1920'de Yusuf Kemal (Tengirşenk) başkanlığında, Dr. Rıza Nur, Memduh Şevket ve Saffet Beylerden oluşan yeni Türk heyeti Moskova'ya doğru yola çıkmıştır. O sırada Gümrü Antlaşması ile ilgili pürüzleri görüşmek amacıyla Ankara'da bulunan Sovyet temsilcisi Budu Mdivani ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat (Cebesoy) Bey'in de katıldığı heyet, 18 Şubat 1921'de Moskova'ya ulaşmıştır.³⁸

³⁵ Soysal, a.g.e. 17-23.; Karabekir, *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: II). 789-793, 799-804, 814-815, 986- 1008.; Okyar, a.g.e., 77-85.; Kocahanoğlu, O. S. (Hazırlayan). (2017). *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*. İstanbul, 137-141.

³⁶ Bilge, a.g.e., 63.

³⁷ Sonyel, S. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). Ankara, 41-49.

³⁸ Tengirşek, a.g.e., 190-193.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 50-51.; “Yoldaş Mdivani ile bu mevzular üzerinde konuşurken bize vermiş olduğu cevaplardan, Moskova'da ilk murahhas heyetimizin bulunduğu tarihlerdeki siyasi havanın değiştiği, bundan sonra işin yalnızca Hariciye Komiserliğine bırakılmayacağı ve yeni Türkiye meselesine eskisinden daha fazla ehemmiyet verildiğinden Türkiye ile dostluğa ve yakın münasebetlere Milletler Komiseri Yoldaş Stalin'in

Heyetin Moskova'ya varmasından iki gün önce, -16 Şubat'ta- Kızıl Ordu birlikleri Gürcistan'a girişmiştir. Sovyet gücü karşısında direnemeyeceğini anlayan Menşevik Hükümeti Ankara'ya başvurarak, Türk ordusunun Brest-Litovsk Antlaşması ile Osmanlı devletine bırakılan Artvin, Ardahan ve Batum'u işgal etmesini istemiştir. Türk kuvvetleri 23 Şubat'ta Artvin ve Ardahan'a 11 Mart'a kadar da Ahılkelek, Ahıska ve Batum'a girmiştir.³⁹

Kafkaslarda bu gelişmeler yaşanırken Moskova'ya ulaşan Türk heyeti Dışişleri Komiseri Çiçerin tarafından oldukça soğuk karşılandı. Sovyet yöneticilerinin Türk heyetini beklemedikleri anlaşılıyordu. Mdivani'nin heyette yer alması nedeniyle beklendiklerini düşünen Türk temsilcilerin şaşkınlığına yol açan bu belirsizlik kısa sürede aşıldı ve 21 Şubat 1921 günü taraflar arasında resmi görüşmeler başladı. Çiçerin, Türk ordusunun Ermenistan'a yönelik askerî harekâtından duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Ankara'nın, Ermenistan ile arasındaki sorunun çözümünde Moskova'nın arabuluculuğunu kabul etmiş olduğu halde, bu taahhüdüne uymayarak reysen hareket etmesinin hoş karşılanmadığını bildirdi ve bu durumun Ermenistan'daki komünist yapılanmaya zarar verdiğinden yakındı. Buna karşılık Sovyet yönetiminin Ermenistan adına Doğu Anadolu'dan toprak talebinde bulunduğunu hatırlatan Türk temsilcileri, bu koşullar altında Moskova'nın arabuluculuğunun gerektirdiği tarafsızlığı yitirmiş olduğuna dikkat çektiler.⁴⁰

Görüşmelerin 26 Şubat'taki ikinci oturumunda, Sovyet tarafını Çiçerin ile Celal Korkmazof temsil ediyorlardı. Moskova aynı günlerde İngiltere ile ticaret anlaşması için girişimlerde bulunduğundan, TBMM hükümetiyle açıktan açığa bir askeri ittifak yapmaktan kaçınıyordu. Bunun yerine, Türk-Sovyet yakınlaşmasının, Moskova'nın İngiltere nezdindeki girişimlerine zarar vermeyecek şekilde bir dostluk anlaşması düzeyinde tutulmasını tercih ediyordu. Altı ay önce parafe edilen taslak üzerine yapılan görüşmelerde bir ara Gümrü Anlaşması ve Batum'un Türk sınırları içinde yer alması hususları problem yaratsa da Milliyetler Komiseri Stalin'in devreye girmesiyle

müdahalede bulunacağı ve Türk Büyükelçisi ile murahhas heyetimizin Moskova'da beklemekte olduğu anlaşılıyordu..." Bkz. Kocahanoğlu, *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*. 164-165.

³⁹ Kültür Bakanlığı. (1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge (1919-1923)*. (Cilt: I). Ankara, 252.; Gürün, a.g.e., 67.

⁴⁰ Tengirşek, a.g.e., 203-204.; Bilge, a.g.e., 67.

problem teşkil eden noktalarda orta yol bulundu ve Moskova Anlaşması 18 Mart 1921’de* taraflarca imzalandı.⁴¹

Türk-Sovyet yönetimleri arasında yapılan anlaşmaya göre; taraflar birbirilerine zorla kabul ettirilen herhangi bir anlaşmayı kabul etmeyeceklerdi. Batum, Gürcistan’da kalacak, ancak Türkiye bu limandan serbestçe faydalanabilecekti. Nahcivan, Azerbaycan’ın himayesinde özerk bir statüye sahip olacaktı. Ankara ve Moskova Doğu milletlerinin özgürlüklerini tanıyacaktı. Tüm milletlerin ticaret gemilerine açık olacak olan Boğazların statüsü, İstanbul’un güvenliği tehlikeye atılmadan Karadeniz’e sahil dar devletlerin katılacağı bir konferansta belirlenecekti. Moskova yönetimi, kapitülasyonları tanımayacaktı. Taraflar kendi topraklarında karşı tarafa düşman yapılanmalara izin vermeyeceklerdi. Son olarak Sovyetler, Türkiye ekonomisine destek olmak amacıyla her yıl on milyon rublelik bir yardımda bulunacaktı.⁴²

Moskova açısından bakıldığında, Türkiye ile kurulan dostluk ilişkisi, Sovyet yönetimine Kafkasya ve Doğu’daki İslam ülkeleri üzerinde etkisini artırma olanağını sağlıyor ve boğazların geleceği hususunda ona söz söyleme hakkını kazandırıyor. Ankara açısından bakıldığında ise, Doğu sınırlarının güvence altına alınmasının yanı sıra, Misak-ı Milli sınırlarının tanınması ve ekonomik bağımsızlığa ket vuran kapitülasyonların reddedilmesi gibi önemli konularda yabancı bir devletin desteğinin elde edilmesi önemli kazanımlardı. Bu sayede TBMM hükümeti uluslararası saygınlığını artırmış, uluslararası tanınma yolunda çok önemli bir adım atmıştı. Fakat 1921 yılının yaz aylarında Yunan ordusunun başlattığı saldırı Ankara’yı zor durumda bırakınca, Moskova Türkiye’de Bolşevik bir yönetim kurulması yönünde bir hevese kapılmıştır. Kütahya-Eskişehir muharebelerinde Sakarya’nın doğusuna çekilmek zorunda kalan Türk kuvvetlerinin Sakarya’da yenileceğini düşünen Bolşevikler, Enver Paşa komutasındaki *ihtilal ordusunu* Batum’da hazır bekletmişlerdir. Diğer taraftan da diplomatik bir misyonla 19 Haziran 1921 günü Türkiye’ye gelen Sergey Petroviç Natzenus başkanlığındaki Sovyet heyetinin Anadolu’daki komünist yapılanmaları

* Taraflar, 18 Mart 1921’de imzalanan Moskova Anlaşması’nın tarihini İstanbul’un İtilaf Devletleri tarafından işgal edildiği gün olan 16 Mart 1921 olarak değiştirmeyi kabul etmişlerdir. Bkz. Sonyel, S. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 56.

⁴¹ Tengirşek, a.g.e., 204-219.; Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları.189-197.

⁴² Soysal, a.g.e., 32-38.; Tengirşek, a.g.e., 215-217.; Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları. 196-197.

kışkırtmaya yönelik faaliyetlerde bulunduğu görülmüştür.⁴³ Fakat Sakarya zaferiyle Moskova'nın Ankara'ya karşı bakış açısı değişecektir.

Sovyet yönetimi, Şubat ve Mart aylarındaki Moskova görüşmelerine Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı da dâhil etmek istemiş fakat Türk temsilcileri bu isteği kabule yanaşmamışlardı. Hal böyle olunca da Moskova Anlaşması Türk ve Rus temsilcileri arasında imzalanmış, Kafkas Cumhuriyetleri ile daha sonra bir anlaşma yapılmasına karar verilmişti. Bu amaçla 26 Eylül-13 Ekim 1921 tarihleri arasında Kars'ta yapılan ve Türk tarafına Kazım Karabekir'in başkanlık ettiği görüşmelerde temel olarak Moskova Anlaşması'nın maddeleri Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan tarafından da onaylanmış ve böylelikle Türkiye, Kafkaslardaki üç komşu Sovyet yönetimine Misak-ı Milli'yi kabul ettirmiştir.⁴⁴

Moskova ve Kars Anlaşması'na rağmen Türkiye ile Sovyet yönetimi arasındaki güven duygusu tam manasıyla oturtulamamıştır. Moskova'nın Ankara'ya vadettiği yardımları geciktirmesi, Yunanistan ile ticari ve siyasi yakınlık kurmaya çalışması, Enver Paşa'ya verdiği desteği sürdürmesi ve İngiltere ile ticaret anlaşması görüşmelerinde Türk-Sovyet ilişkilerinin de tartışmaya açıldığına ilişkin bilgiler Türk yöneticilerini ciddi olarak rahatsız etmiştir.⁴⁵ Bunlardan başka Sakarya zaferi öncesinde Türkiye'deki faaliyetlerinden rahatsız olunan Natzarenus, Kars Anlaşması'ndan bir hafta sonra Fransa ile Türkiye arasında imza edilen Ankara Anlaşması dolayısıyla Moskova'nın rahatsızlığını Ankara'da dile getirmeye çalışırken tehditkâr bir yaklaşımla nezaketsiz davranışlarda bulunmuştur. Ankara'nın Moskova'dan geri çağrılmasını istediği Natzarenus, 17 Kasım'da Türkiye'den ayrılmıştır.⁴⁶

Öte yandan Ukrayna'daki Sovyet orduları Başkomutanı General Mihail Frunze başkanlığındaki Ukrayna heyeti, 13 Aralık 1921'de Ankara'ya gelmiştir.⁴⁷ Ukrayna ile Türkiye arasında 17 Eylül 1921 tarihinde Moskova'da "Askeri Tutsaklarla Kamplara Alınan Sivillerin Ülkelerine İade Edilmesine İlişkin Antlaşma"

⁴³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 182-183.; Perinçek, M. (2014). *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. İstanbul, 105-106.

⁴⁴ Karabekir, *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: II). 1116-1140.; Gürün, a.g.e., 70.; Perinçek, a.g.e., 112.

⁴⁵ Kocahanoğlu, *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*. 292-295.

⁴⁶ "Rus Sefiri". (16 Kasım 1921). *Hakimiyet-i Milliye*; Perinçek, a.g.e., 113.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 187.

⁴⁷ "Ukrayna Heyet-i Mahsusası Şehrimizde" (14 Aralık 1921). *Hakimiyet-i Milliye*.

imzalanmıştı. Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Türkiye ile bu kez bir dostluk anlaşması imzalamak amacıyla Frunze heyetini Ankara'ya göndermişti. Bu heyet vasıtasıyla Sovyetler, çok da iyi olmayan Türk-Sovyet ilişkilerini iyileştirecek adımlar atmak ve Türkiye'nin askerî durumu hakkında bilgi edinmeyi de amaçlamışlardı. Heyetin Ankara'ya varmasıyla başlayan görüşmeler neticesinde; 2 Ocak 1922'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye arasında Moskova Anlaşması'nın hükümlerini de içeren bir dostluk anlaşması imzalanmıştır. Ankara ile Moskova arasındaki ilişkilerin bozulmadığının bir göstergesi olan bu dostluk girişimiyle Türkiye, yaz ayında Yunanlılara karşı başlatacağı askerî harekâta İtilaf Devletleri'nin kışkırtmasıyla Atina Hükümetine destek olabilecek Romanya'ya da bir gözdağı vermiştir.⁴⁸

Türk-Sovyet ilişkilerinin zirveye ulaşmasında rol oynayan General Frunze, Türkiye'nin Fransa ile 20 Ekim 1921'de yapmış olduğu Ankara Anlaşması'nın Sovyetler için menfi bir sonuç yaratacak mahiyette olmadığına kanaat getirmiştir. Bunun üzerine Sovyetlerden Türkiye'ye yapılan maddi ve askeri malzeme yardımı hız kazanmıştır. Frunze, üç hafta süren ziyaretinin ardından 5 Ocak'ta Ankara'dan ayrılmıştır.⁴⁹ Onun gidişinden üç hafta sonra da Semyon İvanoviç Aralov Sovyet Büyükelçisi olarak Ankara'ya gelmiştir. Türk yöneticilerince çok iyi karşılanan Aralov, görev süresi boyunca iki ülke arasındaki dostluğa katkı yapmaya çalışmıştır. Büyükelçilikte Mart ayında Mustafa Kemal Paşa adına verilen ziyafette iki taraf Türk-Sovyet dostluğunun öneminden bahsetmişlerdir.⁵⁰

Mustafa Kemal Paşa 1 Mart 1922'de Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada Türkiye'nin Sovyet dostluğuna verdiği önemi bir kez daha vurgulamıştır.⁵¹ Fakat iki ülke arasındaki güvensizlikler alttan alta devam etmiştir. 1922 yılının yaz aylarında yaşanan iki gelişme Türk-Sovyet dostluğundaki güvensizlikleri gün yüzüne çıkarmıştır. 10 Nisan 1922'de Cenova'da toplanan konferans, Ankara'yı oldukça endişelendirmiştir. Avrupa'da barışı sağlamak ve bozulan ekonomileri düzene koymak maksadıyla toplanan bu konferansta İngiltere ve müttefikleri, Sovyetleri Türkiye'den ayırmak için yoğun çaba göstermişlerdir. Türkiye'nin çağrılmadığı

⁴⁸ Bilge, a.g.e., 77.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 188-189.

⁴⁹ *Frunze'nin Türkiye Anıları*. (Çev. Ahmet Ekeş). İstanbul, 110.; Perinçek, a.g.e., 127.

⁵⁰ "Rus Sefarethanesindeki Ziyafet". (5 Mart 1922). *Hakimiyet-i Milliye*.

⁵¹ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 18, Birleşim:1, 9-10.

Yunanistan ve RSFSC'nin davet edildiği konferans, Sovyetlerin nereye kayacağını kestiremeyen Ankara için kaygı uyandırmıştır. Durumdan haberdar olan Moskova yönetimi, Türkiye'nin konferansa katılması için girişimlerde bulunsa da bunda başarılı olamamıştır. Fakat İngiltere'nin beklentilerinin tersine konferans, Türkiye ile Sovyetlerin kopuşuna değil, Almanya ile Sovyetlerin yakınlaşmasına sahne olmuştur. 16 Nisan 1922'de RSFSC ile Almanya arasında Rapollo Anlaşması imzalanmıştır. Bu gelişme, Ankara'yı memnun etmiş, Mustafa Kemal Paşa durumu, RSFSC'nin İngiltere'ye karşı kazandığı bir zafer olarak nitelendirmiştir.⁵²

TBMM hükümeti ile Moskova hükümeti arasında güvensizliğe sebep olan bir diğer olay ise Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçiliği'nin Sovyet polisi tarafından basılması olmuştur. 22 Nisan 1922 günü meydana gelen bu olayda, Moskova'daki Türk Büyükelçiliği ataşemiliterliğinde çalışanların Polonya ve İngiltere ile ilişkide bulunup casusluk faaliyetine giriştikleri bahane edilmiştir. Büyükelçi Ali Fuat Paşa, durumu protesto ederek 10 Mayıs'ta Moskova'dan ayrılmıştır.⁵³ Bu olay, Türk-Sovyet ilişkilerindeki olumsuzlukların zirvesini oluşturmuştur. Fakat bu kritik dönemde Mustafa Kemal Paşa itidalli bir davranış sergileyerek, Vakıf gazetesine verdiği demeçte Ali Fuat Paşa'nın Moskova'dan ayrılmasının bir olumsuzluk olarak değerlendirilemeyeceğini ve Türkiye ile RSFSC ile ilişkilerinin samimi olduğunu belirtmiştir.⁵⁴ Aralov ile Türk Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey arasındaki yazışmadan sonra iş daha fazla büyümeden kapanmıştır.⁵⁵

Bu sırada Ukrayna ile imzalanan dostluk anlaşmasının teati edilmesi amacıyla Harkof'ta bulunan Dr. Rıza Nur Bey Moskova'ya gönderilmiş, onun aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa Lenin'den Sovyet yardımının esirgenmemesini istemiştir. Öte yandan, bir İngiliz istihbarat bilgisine göre, Ankara, Büyük Taarruz öncesinde Sovyet Büyükelçisi Aralov'un üstelemesiyle Moskova yönetimi ile gizli bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşmayla Türkiye, Yunanistan ile Sovyetlerin haberi olmadan bir anlaşmaya girişmeyecek ve Kafkaslardan Rus topraklarına bir saldırı olursa Moskova'nın yanında savaşa katılacaktı. Buna karşılık olarak da Sovyetler,

⁵² Perinçek, a.g.e., 137-139; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 191-194.

⁵³ Perinçek, a.g.e., 139-141.

⁵⁴ Atatürk'ün Bütün Eserleri. (Cilt:13). (2016). Ankara,90-91.

⁵⁵ Kocahanoğlu, *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*. 392.

Ankara'nın Yunanistan'a karşı gireceği savaşta gereken tüm yardımı yapacak ve bir Sovyet askeri heyeti savaşta Türk karargâhında yer alacaktı.⁵⁶

⁵⁶ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, 456.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). 195-196.

3. BÜYÜK ZAFER'DEN MUDANYA MÜTAREKESİ'NE KADAR YAŞANAN GELİŞMELER

3.1. İzmir'in Geri Alınışı ve Türk Ordusunun İleri Harekâtı

Sakarya Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusu yenilerek Afyon ve Eskişehir'e kadar itilmiş ancak tehlike geçmemişti. Yunanistan'ın artık yeniden bir saldırıya geçecek durumu yoktu ama bölgede tutunmaya çalışıyordu. Bu süreçte, Türk ordusu da yeni bir taarruza kalkışmamış ve vurulacak son darbe için hazırlıklara girişmişti. Mustafa Kemal Paşa ikmale gerek olduğu için yeni bir harekâtı bekletmek durumunda kalmıştı. Ancak Türk ordusunun hareketsizliği Büyük Millet Meclisi'nde eleştirilere sebep olmuştu.⁵⁷

TBMM hükümeti, Yunanlılara karşı gerçekleştirilecek saldırının hemen öncesinde Fransa ve İngiltere'nin görüşlerini öğrenmek amacıyla 1922 yılının Temmuz ayında Ali Fethi Bey'i Paris ve Londra'ya göndermişti. Ali Fethi Bey, Londra'da boğazların serbestisi ve Trakya'daki Türk – Yunan sınırının Meriç ırmağından geçecek şekilde düzenlenmesi konusundaki Türk yaklaşımını Lord Curzon'a aktararak onun görüşünü öğrenmek istediysen de İngiliz Dışişleri Bakanı'nın kendisiyle görüşmeyi kabul etmemesi üzerine başarılı olamamıştı.⁵⁸

İngiltere'nin bu şekilde uzlaşmaz bir tavır takınması, Türkiye'ye ulusal amaçlarına ulaşmak için silaha başvurmak dışında bir seçenek bırakmıyordu.⁵⁹ Bu sırada, İstanbul'u alarak Türkiye'yi barışa zorlamak isteyen Yunanistan'ın Anadolu'daki ordusunun bir kısmını Trakya'ya çekmesi, Türk tarafına uzun süredir hazırlandığı saldırıyı gerçekleştirmek için uygun fırsatı vermişti. Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Büyükelçilik binasında düzenlenen bir kabul törenine katılacağını bildirmiş, fakat aynı sırada cepheye gitmek için gizlice yola çıkmıştı.⁶⁰

Yunanlılara karşı gerçekleştirilecek genel taarruzun 26 Ağustos 1922 sabahı başlaması planlanmıştı. Plana göre, Türk ordusunun ana kuvvetleri Afyonkarahisar bölgesinde bulunan Yunan ordusunun sağ kanadına hücum edecekti. Mevcut kanadın çökertilmesiyle birlikte Yunanlıların İzmir'deki ikmal merkezleri ile bağlantılarının

⁵⁷ Akşin, A. (2019). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara, 99-100.

⁵⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). Ankara, 262-263.

⁵⁹ Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)*, İstanbul, 168.

⁶⁰ Aralov, S.İ. (2019). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, (Çev. Hasan Ali Ediz). İstanbul, 137.

toptan kesilmesi ve düşman ordusunun kalıntılarının Bursa istikametinde parça parça imha edilmesi amaçlanıyordu. Planlanan taarruz 26 Ağustos 1922 Cumartesi sabah saat 05.00'te Türk topçusunun etkili ateşiyle başladı.⁶¹

27 Ağustos'ta cephe yarılmış, güneyden ve kuzeyden ilerleyen Türk ordusu karşısında Yunanlılar ciddi kayıplar vermişti. Kısa süre içinde Afyon'u ele geçiren Türk ordusu, geri çekilen Yunan ordusunun peşinden harekâtını İzmir istikametine doğru genişletmeye başlamıştı. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın gösterdiği hedef doğrultusunda hızla İzmir'e doğru ilerleyen Türk birlikleri, 30 Ağustos'ta Aslıhanlar-Çalköy bölgelerini içine alan Dumlupınar Muharebesi'nde Yunan ordusunun asıl kuvvetlerinin büyük bir kısmını imha etti.

Yunan hükümeti, 2 Eylül'de İngiltere'nin Atina Temsilcisi Bentinck vasıtasıyla İngiliz hükümetine Yunan ordusunun daha fazla dayanamayacağını bildirerek, Anadolu'yu boşaltmak şartıyla ateşkes talebini TBMM hükümetine iletmesini istedi.⁶² İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 4 Eylül Pazartesi günü Yunan talebini Fransa ve İtalya ile paylaştı. Üç devletin İstanbul'daki yüksek komiserleri Yunanistan'ın ateşkes talebini TBMM hükümetine ilettikten sonra, Ankara ve Yunan temsilcilerinin bir araya gelerek ateşkes koşullarını görüşmeleri ve ardından Anadolu'nun müttefik subayların denetimi altında kademeli olarak boşaltılması konusundaki görüşlerini açıkladılar.⁶³ Mustafa Kemal Paşa, Yunan ordusunu kurtarmak amacı güden⁶⁴ bu teklife 5 Eylül'de verdiği yanıtta, Yunan ordusunun Anadolu'dan tamamen atılmış olması dolayısıyla artık bu konunun görüşülmesine gerek olmadığını ve eğer ateşkes yapılması isteniyorsa, bunun ancak Trakya için söz konusu olabileceğini bildirdi. Yunan hükümetinin 10 Eylül 1922 tarihine kadar İngiltere aracılığıyla ateşkes başvurusunda bulunması durumunda, Trakya'nın ateşkes tarihinden itibaren on beş gün içinde 1914 sınırlarına kadar boşaltılarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne geri verilmesi kaydıyla ateşkes başvurusunu değerlendirebileceklerini ekledi.⁶⁵

⁶¹ Selek, *Anadolu İhtilali*. İstanbul, 690.

⁶² Şimşir, B. (2016). *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*. Ankara, 368.

⁶³ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*. (1995). Ankara, 39.

⁶⁴ Belen, F. (2014). *Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul, 487.

⁶⁵ Atatürk, *Nutuk*, 455.

Dört gün sonra, 9 Eylül 1922’de üç yılın ardından yeniden İzmir’e giren Türk ordusu, ertesi gün de Bursa’yı geri aldı. Türkiye’nin kazandığı zaferler, Sovyet yönetimini memnun etti; çünkü Yunanistan’ın Avrupa devletlerini arkasına alarak Anadolu topraklarında denetim kurma planı artık son bulmuş, dolayısıyla Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti’nin güneyinden yönelebilecek tehditler azalmıştı. Moskova’da Türkiye’nin kazandığı zaferi kutlamak için hükümet temsilcileriyle birlikte Müslüman halkın da katıldığı “Kahrolsun Sevr Anlaşması” yazılı pankartların taşındığı bir geçit töreni düzenlenmişti. Törene katılanlar, Dışişleri Bakanlığı önünde hükümet temsilcileri tarafından karşılanmış ve yürüyüşe katılan grupların önde gelenleri, Sovyet yönetimine Türk bağımsızlık mücadelesine verdikleri destekten ötürü teşekkür etmişti. Ardından Üçüncü Enternasyonal Merkezi ziyaret edilmiş ve burada Sovyet yetkililerinin yaptıkları konuşmalarda Sevr Anlaşması’nın Türk devrimcileri tarafından delinmiş olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmişti.⁶⁶

Sovyet temsilcileri, TBMM’ye kutlama mesajları yollayarak Türkiye’nin yanında olduklarını göstermeye çalışıyorlardı. RSFSC Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Lev Mihailoviç Karahan, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Rauf Bey’e 3 Eylül’de gönderdiği telgrafta, Türk ordusunun Yunan ordusu üzerinde elde etmiş olduğu zaferlerden dolayı en samimi ve kalbi tebriklerini iletmişti. Telgrafta, kazanılan zaferin yalnız Türk milletini değil, aynı zamanda aynı derecede Rus milletini de sevindirmiş olduğu söylenerek, şimdi artık sayısız fedakârlıklara katlanmış olan Türk milletinin mesut ve şanlı bir sulh hakkını kazandığından da bahsedilmişti. Türkiye gibi Sovyet Rusya da İngiltere ve Fransa’ya karşı mücadele etmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla böyle bir mücadelenin ne kadar zorlu olduğu Moskova yönetimince biliniyordu. Aynı zorluklarla mücadele eden ve türlü fedakarlıklara katlanan Türk milleti için bundan sonra nihayet mesut ve şanlı bir sulha kavuşmasının uzak olmadığı Karahan tarafından ifade edilmişti.⁶⁷ Ukrayna Halk Komiserleri Şura Reisi Rakovski ise Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne gönderdiği telgrafta, Türk milletinin zorluklara rağmen yüreklilikle savunduğu davanın haklı ve soylu bir dava

⁶⁶ “Rejoicing in Moscow”, New York Times, 25.9.1922, p.2

⁶⁷ А. А. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. (1961). *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: пятый). Москва (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. (1961). *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: V). Moskova), 567-568.; “Rusya’nın Zaferimizi Tebriki”, Hâkimiyet-i Milliye, 4.9.1922, s.2

olduğuna Ukrayna hükümetinin inandığını dile getirmişti. Türk ordusunun kazandığı zaferlerin Türkiye'nin toplumsal ve iktisadi gelişimini olanaklı hale getirecek bir barış ile ta lanmasını umut ettiğini belirterek, Ukrayna'nın dost Türkiye'nin ilerlemesine yardım etmekle mutluluk duyacağını sözlerine eklemişti.⁶⁸

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Dışışleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan ve Ukrayna Halk Komiserleri Şura Reisi Rakovski'nin, Türkiye'ye Yunanlılara karşı zaferden sonra en kısa zamanda barışa erişmesi yönündeki dostluk mesajlarını ilettiği bu günlerde Türk-Sovyet ilişkilerinde güvensizliklerin olduğu görülüyordu. Moskova yönetimi, Türkiye'nin Fransa ile 20 Ekim 1921 tarihinde yaptığı Ankara Anlaşması'nda Sovyetlere karşı gizli bir askeri protokol olduğuna ve bunun, RSFSC Batı'ya saldırarak Fransız çıkarlarını tehlikeye atacak olursa Türkiye'nin Kafkasya'yı işgal edeceği hükmünü içerdiğine inanıyordu.⁶⁹ Mihail Vasilyeviç Frunze Ankara ziyareti hakkında Moskova yönetimine sunduğu raporda, Türk-Fransız anlaşmasının düşmanlık içermediğini s ylemişti⁷⁰ ama Moskova yönetiminin endişeleri ortadan kalkmamıştı. Sovyet Büyükelçisi Aralov, 1922 Haziran'ında Ankara'ya gelen Fransa temsilcisi Albay Mougin'in, Türkiye'ye Fransa ile askeri bir ittifak yapmasını ve Moskova ile ilişkilerini kesmesini teklif ettiğini, fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifi reddettiğini belirtmektedir.⁷¹

Bu sırada Moskova yönetimi İngiltere ile ilişkilerini geliştirmeye çalışıyordu. Haziran 1922'de toplanan Cenova Konferansı sırasında yaşanan Alman – Sovyet yakınlaşması İngiltere'yi harekete geçirmiş ve onu, RSFSC ile ilişkilerini normalleştirmeye yöneltilmişti. Sovyet yönetimi de İngiliz girişimlerine kayıtsız kalmamıştı. Bu bağlamda, John Leslie Urquhart adlı İskoç girişimcisinin Ural Dağları'nın Ekaterinburg yakınlarındaki bakır, demir, sülfür ve altın bakımından zengin Kyshtym madenleri üzerinde sahip olduğu işletme hakkı yeniden gündeme gelmişti. Urquarth'ın şirketi bu hakkı 1906 yılında elde etmiş, fakat 1917 ihtilali ile Rusya'daki tüm madenlerin devletleştirilmesi sonucunda bölgedeki faaliyetlerine son vermek zorunda kalmıştı. Şimdi, İngiliz – Sovyet yakınlaşmasından yararlanarak sahip

⁶⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 23, Birleşim:102, 47.

⁶⁹ Sonyel, S. (2013). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, Ankara, 273.

⁷⁰ *Frunze'nin Türkiye Anıları*, 110-111.

⁷¹ Aralov, a.g.e.,128.

olduğu İngiliz Russo-Asiatic Consolidated Company Ltd. şirketi aracılığıyla Sovyet hükümeti ile ona eski işletme hakkını iade edecek bir ticari anlaşma yapmayı başarmıştı.⁷²

Dönemin tanınmış tüccarlarından olan Edward Mackay Edgar bu anlaşmayı İngiltere'nin I. Dünya savaşıdan sonra imzaladığı önemli anlaşmalardan biri olarak değerlendirmişti. Bakır, kurşun ve çinko gibi madenlerde dünya üretiminin yüzde kırk beşi Amerika tarafından sağlansa bile söz konusu orandan daha fazlası yine bu devlet tarafından tüketilmekteydi. Yeni kaynaklara ulaşamadığı sürece Amerika'nın dışında dünyanın geri kalanı ya bu metallerden yoksun kalacak ya da yüksek bedeller ödeyerek bunlara ulaşacaktı. Amerika'nın demir dışı metaller üzerinde dünya ticaretinde söz sahibi olması diğer ülkeleri daha düşük bir yaşam standardına iten bir duruma sebebiyet verebilirdi. İşte bu noktada Rus kaynakları önem kazanmakla birlikte bu kaynakların üretim kapasitesinin artırılarak doğal büyümesi engellenmediği sürece, Sovyetler dünyanın en büyük bakır, kurşun ve çinko tedarikçisi olabilirdi. Hammadde bakımından potansiyeli olan Rusya'dan sağlanan demir dışı metallerle İngiliz sanayisi hissedilir derecede refaha kavuşabilirdi. İngiliz endüstrisinin ulaşmada sıkıntı çektiği bakır, kurşun ve çinko gibi metallerdeki ihtiyacı karşılamaya yönelik İngiliz-Sovyet Ticaret Anlaşması, İngiltere açısından ABD rekabetine karşı önemli bir adım olarak E. M. Edgar tarafından değerlendiriliyordu.⁷³

Sovyet Dış Ticaret Komiseri Leonid Krasin ile Urquhart arasındaki 9 Eylül'de imzalanan anlaşma, İngiltere gibi RSFSC için de oldukça önemliydi. 1917 devriminden sonra Rus halkı iç savaş ve dış müdahalelerle artık yorgun düşmüştü. Bu durumu düzeltmek için de Moskova yönetimi kapitalist ülkelerle ticari faaliyetleri geliştirmeyi amaçlıyordu. Bu bağlamda, yabancılara verilen ayrıcalıkların yabancı müdahalesini engelleyeceği, böylece ekonomik yararın yanında siyasi yarar da sağlayacağı düşünülüyordu.⁷⁴ Moskova, ticari faaliyetler vasıtasıyla Avrupa'nın sempatisini kazanarak, başta siyasi tanınma olmak üzere pek çok sıkıntısını diplomatik yollara başvurarak aşabileceğini umut ediyordu.

⁷² Gökay, *a.g.e.*,176.

⁷³ "Russia to the Rescue", Londonderry Sentinel, 21.9.1922, p.5

⁷⁴ Bekcan, U. (2013). "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68 (4), 84-85.

Öte yandan 15 Ağustos'ta Sovyet elçiliğinde yangın çıkmıştı. Yere dökülen benzininin alev almasıyla meydana gelen bu yangının etkisiyle, yirmi bir ev ve bir cami tahrip olmuştu. Sovyet elçiliğinde sekreter olarak görev yapan Kotelnikov'a göre, yangının sebebi Fransa'nın temsilcisi Albay Mougin'di. Sovyet elçisi Aralov ise Rauf Bey'den şüphe etmekle birlikte kundaklama olacağına yönelik görüşler de ortalıkta dolaşmıştı. Fakat olayın sorumlusu tespit edilememişti. Mustafa Kemal Paşa yangının söndürülmesi çalışmalarını takip ederek durumla yakından ilgilenmiş ve yangının ardından elçilik binası Hamamönün'de bir konağa taşınmıştı. TBMM hükümeti, Sovyetlere elçilik binası konusunda gerekli kolaylığı sağlarken, 12 Aralık 1922 tarihli kararla da hükümetçe uygun görüldüğü üzere Sovyet elçiliği için kullanılan binanın ihtiyaç duyduğu tamirat işlerini de üstlenmişti. Bu çerçevede elçilikçe Hükümete bildirilen ve üç bin yüz altmış lira tutarındaki tamirat masraflarının İcra Vekilleri Heyeti'nce karşılanması onaylanmıştı.⁷⁵ Bununla birlikte, ulaşımın kesik olmasından dolayı Rusya'dan getirtilemeyen elçiliğin ihtiyaç duyduğu yirmi beş bin liranın daha sonra geri verilmek üzere Bakanlar Kurulu'nun 3 Eylül 1922 tarihli oturumunda elçiliğe verilmesi kabul edilmişti.⁷⁶ Bu gelişmeler TBMM hükümetinin iyi niyet göstergeleri olarak görünse de Sovyet elçiliğinin yanmasının yanında, 12 Eylül'de TBMM hükümetinin bir süredir faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kapatması, Sovyet yönetiminin tedirginliğini artırmıştı. İzmir'in alındığı gün İngiltere ile RSFSC arasında bir ticaret antlaşmasının imzalanması ve THİF'nin kapatılmasının bundan hemen üç gün sonra gerçekleşmesi gözden kaçmamaktadır. Aralov'un son yaşanan olaylar üzerine Ankara yönetimiyle arası açılmış, Türk hükümetinin komünistlere karşı tutumunu protesto ederek Moskova'yı Türkiye üzerinde baskı kurması için teşvik etmişti.⁷⁷ Aralov'un diplomatik kurallara uymayan davranışları, izleyen yılın Nisan ayında Türkiye'nin isteğiyle görevden alınmasıyla sonuçlanacaktır.

Türk-Sovyet ilişkilerinde karşılıklı güvensizlikler yaşansa da Moskova, yukarıda belirtildiği gibi, Türkiye'nin Yunanlılara karşı kazandığı zaferden memnundu. Sovyet yönetimi, zaferden sonra Türk ordusunun durmayacağını ve kendi

⁷⁵ Zenbilici, İ.K. (2014), "Ankara'daki Sovyet Elçilik Binaları" *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 119-120.; BCA, 30-18-1-1/ 6-41-13.

⁷⁶ BCA, 30-18-1-1/ 5-26-17

⁷⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 275.

çıkarları için de büyük önem taşıyan boğazları geri almak isteyeceğini değerlendiriyordu. Çünkü Türk-Yunan savaşının bitmesi, Yakın Doğu'daki sorunların çözüldüğü anlamına gelmiyordu. Türkiye'nin İstanbul'u, boğazları ve Doğu Trakya'yı geri alma mücadelesi daha yeni başlıyordu. Türkiye'nin, İzmir'in geri alınmasıyla ve Yunanlıların Anadolu'dan atılmasıyla yetinmeyeceği belliydi. Türkiye, İstanbul'u, Trakya'da Meriç'e kadarki olan sınırı elde etmeyi yani Avrupalı bir Balkan devleti olmayı istiyordu.⁷⁸ Bu yüzden İzmir'in geri alınmasından sonra Türk ordusunun boğazlara doğru harekâtı yeniden başlamış, Çanakkale'ye doğru yürüyüşe geçilmişti. Çanakkale'ye yaklaşan II. Ordu'nun Eylül sonlarında, İstanbul'a yaklaşan I. Ordu'nun ise Ekim'in ilk haftalarında hedeflerine varması bekleniyordu.⁷⁹

Gelişmeleri yakından izleyen Moskova, her şeye rağmen ilişkileri olumlu bir düzeyde tutmaya özen gösteriyordu. Bağdat demiryolu, Mezopotamya'nın pamuğu ve petrol kuyuları gibi eski mücadele alanlarına giden yollarda İngiltere'nin egemenliğine yardım edecek olan Yunanistan'ın yenilmiş olması, Moskova yönetimi açısından olumlu bir sonuçtu. Bu süreçte Fransa'nın Türkiye'yi destekleyerek Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin gücünü bir ölçüde dengeleyebilmiş olması da Sovyet yönetimi açısından yararlıydı. Ancak Fransa'nın, Akdeniz'de İngiltere'ye karşı güç dengesini sağlamakla yetinmeyip, Türkiye üzerindeki nüfuzunu kullanarak, Karadeniz'de de varlığını göstermek ve boğazları RSFSC'ne karşı savaş üssü haline getirmek niyetinde olduğu Moskova yönetimini kuşkulandırıyordu. Bundan ötürü, boğazlar ve İstanbul'un Türkiye'nin egemenliği altında olmasının İngiltere ve Fransa'nın planlarına darbe vuracağı, dolayısıyla Sovyetlerin yararına olacağı düşünülüyordu. İlk aşamada İngiltere ve Fransa Türkiye'yi sömürerek elde edecekleri avantajlardan yoksun kalacaklardı. İkinci olarak da Türkiye'deki ulusal devrimci hareketin zaferinin baskısıyla Müslüman dünyasındaki Hindistan, Mısır, Sudan, Tunus ve Fas gibi yerlerdeki İngiltere ve Fransa'nın egemenliği zayıflayacaktı. Süreci dikkatle takip eden Sovyetlerin Türk ulusal mücadelesine ilgisi büyük olmakla birlikte Ankara'ya duyduğu sempati, kapitalist güçlere karşı yapılan milliyetçi savaşları desteklemek politikasının dışında, boğazların özgür oluşuna yönelik beklentilerinin bir yansıması

⁷⁸ Adıgüzel, E. (1985). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*, (Çev. Fatma Mercan), İstanbul, 47.

⁷⁹ Selek, İsmet İnönü Hatıralar, 288.; Bıyıkhoğlu, T. (1992). *Trakya'da Milli Mücadele*, (Cilt: I), Ankara, 436-437.

olarak düşünülebilirdi.⁸⁰ Moskova'nın, Misak-ı Milli sınırlarına ulaşmak isteyen Türkiye ile çıkarları bu noktada çakışıyordu. Moskova Anlaşması'nın 5. maddesinde boğazların tüm ulusların ticaret gemilerinin geçişine açılmasını ve boğazlar rejiminin Karadeniz'e kıyısı olan devletlerce Türkiye'nin başkenti İstanbul'un güvenliği tehlikeye atılmayacak şekilde düzenlenmesini öngörüyordu.⁸¹ RSFSC, boğazlar sorununun çözümünde bu maddenin dikkate alınmasını istiyordu. Bu bağlamda ticari faaliyetler için boğazların serbestçe kullanılmasında bir sorun yoktu. Ancak savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçişi Sovyetler için ciddi bir problem teşkil ediyordu. Daha önce Cenova Konferansı'nda Sovyet temsilcileri bunu dile getirmeyi denemiş ama İtilaf Devletleri karşı çıkmıştı.⁸² Hal böyle olunca Moskova yönetimi Türkiye'yi desteklemekten başka çare göremiyor ve şimdi Türk ileri harekâtının İzmir'den sonra boğazlara doğru devamının gelmesini istiyordu.

Sovyet Temsilcisi Aralov, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne gönderdiği telgrafında İzmir'in geri alınmasından dolayı son derece memnun olduklarını belirterek tebriklerini iletmiş ve Rus halkının Batı emperyalizminin iddialarına son verecek Türk başarısını sevinçle karşılayacağını yazmıştı. Tebrik telgrafının devamında ise;

“Mümkün olduğu kadar kısa bir müddet zarfında Türk bayrağının muvakkat bir zaman için, kendisinden ayrılan bilumum Türk sahillerinde kemali gururla temevvüç edeceğine ve kahraman Türk ordusunun şanlı kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın himayesi altında İstanbul ve Edirne'yi de ecnebi işgalinden tahlisa muvaffak olacağına, hükümetimin kaviyyen ümidvarım.”⁸³

sözlerine yer veren Aralov, Sovyetlerin İzmir'in geri alınmasından sonraki beklentilerini de bu vasıta ile dile getirmiş oluyordu.

Aralov'un bu mesajı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde okunduktan sonra karşılık buluyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi ikinci reisi Adnan Bey, Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne teşekkür ettikten sonra Aralov'a, “Türk ordusunun yakın bir gelecekte İstanbul ve Edirne'yi geri alması dileğiniz Büyük Millet Meclisi'nde özel bir heyecan yaratmıştır” şeklinde cevap veriyordu.⁸⁴

⁸⁰ “The Crisis As Russia” Manchester Guardian, 22.9.1922, p.6

⁸¹ Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*, (Cilt: I),34.

⁸² Gökay, *a.g.e.*,148.

⁸³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 23, Birleşim: 101, 5

⁸⁴ Aralov, *a.g.e.*,139.

Tiflis'teki Türk temsilcisi Ahmet Muhtar Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya iletmek üzere gönderdiği telgrafta, Türk ordusunun başarılarının bölgede yarattığı sevinç dile getiriliyordu. Bursa'nın alınması haberinin duyulmasından sonra Kafkas Cumhuriyetleri Şurası Divan Reisi Neriman Nerimanov, azalardan Miyasinkov, Budiyanı, Askeri İnkılap Şûrası azasından Urjenitze ve müstakil Kafkas Ordusu Başkumandanı Yugorov Tiflis'teki Ankara'nın elçilik binasına gelerek tebriklerini iletmışlerdi. Ahmet Muhtar Bey, adı geçen şahısların, "Türkiye'yi bu noktaya ulaştıran yüce kişilerin ellerini inşallah yakın zamanda İstanbul'da sıkamak şerefine nail olacakları hakkındaki ümitlerinin pek kuvvetli olduğunu" söylediklerini aktarıyordu.⁸⁵

3.2. Çanakkale Bunalımı'nın Ortaya Çıkışında Türkiye ve Sovyet Rusya

Türk birliklerinin ileri harekâtı İtilaf Devletleri'ni özellikle de İngilizleri endişelendirmeye başlamıştı. Çünkü boğazlar, İngiltere için hayati bir önem taşımaktaydı ve savunulmalıydı. Yedi yıl önceki Çanakkale Savaşı'nda Türklerin boğazları kapatarak büyük deniz gücüne sahip olan devletlere karşı etkili bir savunma yapılabileceği görülmüştü. Bu yüzden hangi şartlarda olunursa olunsun, özellikle çok önemli bir bölge olarak kabul edilen Gelibolu Yarımadası'nın Türklere bırakılamayacağı ve bunun için mücadele edileceği Başbakan Lloyd George tarafından ifade edilmişti.⁸⁶ Hindistan'a giden yolları kendisi için güvenli hale getirmek isteyen İngiltere, Basra körfezine kadar olan bölgede himayesi altındaki ülkelerin yer aldığı bir kuşak oluşturmayı planlıyordu. Bu amaçla Mısır, Arap Yarımadası, Irak ve Filistin'i manda ve himayesi altına almıştı. Kendi denetimi altındaki güçlendirilmiş bir Yunanistan aracılığıyla Yakın Doğu'da ve boğazlarda da denetim kurarak bölgesel etki alanını genişletecekti. Fakat Türk ordusunun Yunanlıları ağır bir yenilgiye uğratarak İzmir'i geri alması Yunanistan seçeneğini devre dışı bırakmıştı. Türk ordusunun ileri harekâtını boğazları ve Doğu Trakya'yı ele geçirecek şekilde sürdürmesi, İngiliz çıkarları açısından ciddi bir tehdit olarak algılanıyordu. Türklerin İngiltere karşısında elde edeceği olası bir zaferin İslam dünyasında, özellikle

⁸⁵ Şimşir, B. (1981). *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, Ankara, 247.

⁸⁶ Walder, D. (1970). *Çanakkale Olayı*, (Çev. Mehmet Ali Kayabal), İstanbul, 217.

İngiliz sömürge, manda ve himaye yönetimi altındaki İslam ülkelerinde yaratacağı olumsuz etkiler, İngiltere'yi ciddi olarak endişelendiriyordu.⁸⁷

Türk ordusu tarafından İzmir'in geri alınmasından iki gün önce, 7 Eylül'de İngiliz kabinesi gerekirse boğazları tek başına savunma kararı almıştı. Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonra kuzeye yönelmesinin ardından İngiltere, Fransa ile İtalya'ya boğazları birlikte savunmak için çağrıda bulunmayı da ihmal etmemişti.⁸⁸ İngiliz görüşü, savaştan başka bir çözümün olmadığı kanısındaydı. Fransa ve İtalya ise sorunun savaşız halledilmesi taraftarıydı ve Türkiye aleyhinde bir harekete girişmek niyetinde değillerdi. İtalya Dışişleri Bakanı Şanzer, İngiltere ve Fransa hükümetlerine, Türkiye ve Yunanistan'ın Venedik'e temsilci göndermeye davet edilmelerini teklif etmişti.⁸⁹

Öte yandan Sovyet yönetimi Türkiye'nin ileri harekâta devam etmesini istemekle birlikte, Türkiye ve Yunanistan temsilcilerinin katılacağı bir konferansın toplanabileceği duyumunu alınca, böyle bir konferansa katılımının, siyasi tanınma için iyi bir fırsat olabileceğini değerlendirmişti. O sırada Avrupa devletleriyle diplomatik ilişkiler kurarak uluslararası düzeyde tanınmak RSFSC için öncelikli bir hedefti. Türkiye ve Yunanistan arasındaki çatışmada arabuluculuk görevini üstlenmesi, Asya halkları arasındaki popülaritesini pekiştirmesini ve İtilaf Devletleri'nin ona karşı tutumlarını gözden geçirmesini sağlayabilirdi. Harekete geçen Moskova yönetimi, Sovyet Büyükelçisi Aralov'u Ankara'nın taleplerini öğrenmesi için Mustafa Kemal Paşa'nın yanına gitmekle görevlendirdi. Ayrıca Moskova yönetimi, Ukrayna Sovyet Cumhuriyeti Dışişleri Komiseri Rakovski'den de Ankara'ya giderek Aralov'la ve Türk Yüksek Komutanlığı ile görüşmesi ve Türkiye'nin gelecekteki çıkarlarının savunulması için ihtiyaçlarının neler olduğunu öğrenmesini istemişti.⁹⁰

Moskova yönetimi, arabuluculuk faaliyetlerinde aktif rol oynayarak La Haye ve Cenova Konferansı'ndaki İtilaf Devletleri'nin kendilerine karşı olan tutumlarını gözden geçireceklerini umarken İtalya'nın teklifini değerlendiren İngiltere ise

⁸⁷“Англия боится, что турки нападут на проливы”, Правда, 14.9.1922, стр.2 (“İngiltere, Türklerin Boğazlara Saldırmasından Korkuyor”, Pravda, 14.9.1922. s.2)

⁸⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*. (Cilt: II). 270.

⁸⁹Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, (1969), “Lozan Konferansı Öncesine Ait Belgeler”, *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 18(67), Vesika No:1494; “Fethi Bey”, *Hakimiyet-i Milliye*, 12.9.1922, s.1

⁹⁰“Посредничество Италии”, Правда, 12.9.1922, стр.2 (“İtalya'nın Arabuluculuğu”, Pravda, 12.9.1922, s.2); “Soviets's Secret Move”, *Times*, 21.9. 1922, p.9

Ankara'nın şu sıralar bir konferansa çağrılmasının doğru olmayacağını ve mütareke yapılmasının beklenilmesi gerektiğini düşünüyordu.⁹¹ İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, nasıl bir yol izleneceğine karar vermek amacıyla öncelikle müttefikler arasında bir konferans toplanması için 12 Eylül'de Fransa ve İtalya'ya çağrıda bulundu. Burada, Sevr Anlaşması'nın yeniden incelenmesi için müttefikler arasında komisyon kurulmasını, sonrasında da Venedik'te Türkiye ve Yunanistan'ın katılacağı bir konferans toplanmasını önerdi.⁹² İstanbul'daki müttefik temsilcileri, hükümetlerinin talimatıyla güneyde Gelibolu Yarımadası karşısındaki Çanakkale mevkiini, kuzeyde ise Marmara Denizi ile İstanbul Boğazı'nın iki kıyısını ve İzmit Yarımadası'nı içine alan bölgeyi "tarafsız bölge" olarak ilan ettiklerini bildirerek, TBMM hükümetinin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey aracılığıyla Türkiye'yi, bu bölgeye girmemesi konusunda uyardılar.⁹³

Gelişmeleri dikkatle takip eden Sovyet yönetimi için Lord Curzon'un ortaya attığı konferans önerisi oldukça önemliydi. Çünkü Batı'da kendisine karşı oluşan muhalefeti aşmaya çalışan Moskova, bir anda kendisinin çağrılı olmadığı ancak onu da ilgilendiren konuların görüşüleceği bir konferansın toplanacağını duymuştu. RSFSC, özellikle boğazlar konusunda kendisinin katılmadığı bir konferansta kararlar alınması olasılığını tehlikeli buluyordu. Bu tür bir konferansta mutlaka yer almalı ve fikirlerini dile getirerek savunmalıydı. Boğazlar hakkında alınacak kararlarda Moskova'nın hesaba katılması gerektiği İtilaf Devletleri'ne anlatılmalıydı.

Mütarekenin imzalandığı günden beri İngiltere Anadolu topraklarında denetim kurmak için çeşitli yollara başvurmuş, bu amaçla Yunan ordusunu da bir saldırı ve işgal gücü olarak kullanmıştı. Oysa RSFSC, TBMM hükümetinin müttefiki olarak görülüyordu. Ancak Çanakkale Bunalımı öncesindeki süreçte, özellikle İngiltere ile RSFSC arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Ticaret Anlaşması'nın sonrasında, her iki devlet Anadolu'daki çatışmaya doğrudan müdahil olmaktan uzak durmaya çalışıyorlardı. Bu bağlamda İngiltere, Türk-Yunan savaşında tarafsızlığını ilan etmiş, RSFSC ise Türkiye'yi teşvikten geri durma kararı almıştı. 1922 yılının bahar aylarında gerçekleşen Cenova Konferansı'nda, İngiltere ve RSFSC arasında Yakın Doğu'da

⁹¹ Şimşir, B. (2000). *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), Ankara, 394.

⁹² "Zaferden Sonra: Siyasi İnkişaf", Hâkimiyet-i Milliye, 14.9.1922, s.1

⁹³ Gökay, a.g.e. 171; Sarıhan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, (Cilt: IV), Ankara, 661.

barışın sağlanması için iş birliği yapılması konusu konuşulmuştu.⁹⁴ Ancak 19 Temmuz 1922'de Sovyet Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan İtilaf Devletleri'ne gönderdiği notada, Cenova Konferansı'nda Anadolu'daki barışın sağlanması için RSFSC'ne iş birliği teklif etmiş olmasına karşın İngiltere'nin Yunanistan'ı engellemediğini ve Karadeniz'deki Yunan donanmasının faaliyetlerinin ülkesini rahatsız ettiğini bildiriyordu. İngiliz Dışişleri Bakan Vekili Arthur James Balfour, bu suçlamalara karşılık olarak 29 Temmuz'da kaleme aldığı notada, Sovyet hükümetinin bir yandan müttefiklerin Yunanistan'ın düşmanca hareketine engel olamamalarını protesto ederken, öte yandan kendisinin Ankara'nın askerî harekâtını sürdürmesine engel olmak için herhangi bir çaba harcamadığını belirtiyordu.⁹⁵

İngiltere ve Sovyet Rusya arasında karşılıklı suçlamalarla bozulan ilişkiler, Çanakkale Bunalımı'nın yaşandığı bu günlerde yeni bir boyut kazanıyordu. İngiltere, Yakın Doğu'da Moskova'sız bir çözüm arayışına giriyor ve müttefiklerine konferans önerisinde bulunuyordu. İngiltere'nin kendilerini saf dışı bırakmaya yönelik bu hareketi, Sovyet yönetiminde rahatsızlık yaratmıştı. Moskova yönetimi, 12 Eylül 1922'de Karahan aracılığıyla İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a nota göndererek durumu protesto etmişti. Sovyet yönetimi, Boğazlar sorunuyla ilgili olarak İngiltere'nin tüm devletlerin savaş gemilerinin bu su yollarından geçmesi konusunu bağlaşıklarıyla birlikte karara bağlamak istemesini ve Karadeniz'e sahildar devletlere bu konuda danışmak istememesini kabul edilemez bir durum olarak nitelendiriyordu. Savaştan önce boğazlarla ilgili yapılan anlaşmalar geçersiz olmakla birlikte tüm bunlarda Rusya'nın imzasının bulunduğu unutulmamalıydı. Bu yüzden İngiltere ve müttefiklerinin kendi başına Boğazlarla ilgili alacağı kararlar Sovyet yönetimince tanınmayacaktı. Karadeniz'e sahildar Rusya, Türkiye, Ukrayna, Gürcistan gibi devletler için önemli olan bu su yollarının statüsü, 1921 yılında Ankara ile Moskova arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde sadece ticaret gemilerine açık olmasına imkân verecek şekilde düzenlenmeliydi. Avrupa devletleri eğer barış istiyorsa uluslararası sorunlarda kendi çıkarlarına hizmet edecek zorlayıcı çözümlerden ziyade ilgili olan diğer devletlerin de çıkarlarını gözeterek barışçıl hareket etmeliydi. Aksi halde dışlayıcı yaklaşımlar sadece yeni anlaşmazlıklara sebebiyet vermekten öteye geçemezdi. İngiltere'nin Boğazlar meselesinin de görüleceği Yakın Doğu

⁹⁴ Gökay, *a.g.e.*,173.; Yerasimos, *a.g.e.*, 479.

⁹⁵ Yerasimos, *a.g.e.*, 479-480.

sorunlarının çözümü için toplamaya çabaladığı Venedik'teki konferans girişimi uluslararası alanda yeni sürtüşmelere neden olabilecek bir nitelikteydi.

Karahan imzalı notada, Sovyetlerin TBMM hükümetinin askerî harekâtını sürdürmesini engellemediğine yönelik İngiliz Dışişleri Bakan Vekili Arthur James Balfour'un 29 Temmuz'da gönderdiği suçlayıcı ifadeler içeren yaklaşımına da cevap verilmişti. Sovyetler Türk-Yunan savaşını engellemek adına elinden gelen çabayı sarf etmişti. Eğer Türkiye'nin 1922 yılının Nisan ayında gerçekleşen Cenova Konferansı'na katılımı kabul olunsaydı burada saldırmazlık konuları ele alınabilir böylelikle Yakın Doğu'daki sorunun çözümü için önemli bir adım atılmış olabilirdi. Fakat Sovyet yönetiminin Türkiye'nin Cenova'ya katılması konusundaki önerilerini İngiltere'nin kabul etmemesi elverişli ortamın kaçırılmasına sebep olmuş ve Türk-Yunan savaşı kendi kaderine terkedilmişti. Ayrıca Sovyet hükümeti Türk halkının siyasi ve ekonomik bağımsızlığını elde etmek amacıyla giriştiği mücadeleyi haklı bir savaş olarak görüyor ve buna engel olmaya da hakkı olmadığını düşünüyordu. Sovyet halkının da desteğiyle birlikte sempatisi Türkiye'nin varlığını savunma mücadelesinden yanaydı. Türkiye'nin Anadolu'da elde ettiği başarılar da Moskova'da ilgiyle takip edilmekteydi. Karahan'a göre, Türk ulusuna kardeşlik duygularıyla bağlı olan Moskova yönetimi Sevr politikasından vazgeçilmek koşuluyla TBMM hükümeti ile doğrudan görüşülerek Türk milletinin bağımsızlığını esas alan bir yaklaşımla Yakın Doğu sorunlarının çözüme kavuşacağını düşünmekteydi.⁹⁶

Türk Dışişleri Bakanlığı'na da iletilen Karahan imzalı Sovyetlerin İngiltere'nin Venedik'te Moskova'sız konferans toplama girişimini protesto eden notasında Moskova'ya göre, İngiltere barışı istediği konusunda tutarsız davranıyor ve iş birliğinden uzak bir tutum sergiliyordu. RSFSC'nin, barışı sağlamak için mücadele ettiği vurgulanıyor ve Sevr politikasını kabul etmeyen Türkiye'nin ulusal mücadelesine sempati duyulduğu ise açıkça belirtiliyordu. Bunu yapmakla Sovyet yönetimi, bu hassas süreçte İngiltere'ye, elinde Türkiye'yi desteklemek gibi bir kozu olduğunu hatırlatıyordu. Moskova, notanın bir suretini Ankara'ya göndererek Türk hükümetinin desteğini de elde etmeyi ummuştu. İngiltere ile Sovyet Rusya arasında Yakın Doğu'daki uzlaşmazlığı göstermesi açısından önemli olan bu notayı yayınlayan

⁹⁶A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешннеполитические документы СССР*. (Том: пятый). (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: V)), 574-577.; Yerasimos, a.g.e., 514-517.

İngiliz Daily Telegraph gazetesi, Çiçerin'in retoriğini, komünist propagandanın benzeri birçok örneğinden biri olarak nitelendiriyordu. Gazete, notanın, Moskova ile Ankara arasındaki bağı ortaya çıkarmasından dolayı çok faydalı olduğunu, iki ülkenin de kapitalist ülkelerden özellikle İngiltere'den pek hoşlanmadığını yazıyordu. Times ise, Sovyet notasını cesur bir adım olarak kabul ediyor ve bunun Londra ile Paris'in daha kolay anlaşmasını sağlayacağı yorumunu yapıyordu.⁹⁷ Ancak basına da yansıyan bu nota İngiliz hükümetinin çizgisini etkilememiştir. Bu yüzden Londra'daki Sovyet Ticaret Temsilcisi Berzine İngiliz Dışişleri yetkilileri ile yaptığı görüşmede İngiltere'nin bu notaya neden cevap veremediğini anlayamadığını dile getirmişti.⁹⁸

Moskova yönetimi, bir yandan planlanan konferansın dışında kalmamak için gayret gösterir ve kendisini dışlayan İtilaf Devletleri'ni protesto ederken, diğer yandan da konferans için Türkiye ile görüş alışverişinde bulunmayı ihmal etmiyordu. Bu sayede toplanması muhtemel bir konferansa Türkiye'nin Sovyetleri davet etmekte ısrarcı olması bekleniyordu. Moskova'daki Türk temsilcisi Başkâtip Aziz Bey ile Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan bu konuda bir görüşme yapmıştı. New York Times gazetesinin haberine göre; Sovyet yönetimi Küçük Asya'ya hâkim olan Türkiye'nin İstanbul'a sahip olmasının müttefik askeri ve siyasi güçleriyle engellenmemesi gerektiğini düşünüyordu. Manevi destekten başka ihtiyaç duyulması halinde mühimmat desteği Moskova tarafından Türkiye'ye sağlanabilirdi. Ancak İngiliz basını, Rus birliklerinin Türkiye'nin İstanbul'u ele geçirmeye yönelik atacağı askeri adıma fiili olarak katılmasını ihtimal dahilinde görmüyordu. Moskova, Ankara'nın mücadelesini destekliyordu. Eğer İstanbul'un Türkiye'nin eline geçeceği anlaşılırsa Sovyet yönetiminin her türlü destek gösterisinde bulunmaktan geri durmayacağı tahmin edilebilirdi. Ancak İstanbul'da Türkleri müttefiklere tercih eden Sovyet yöneticileri, Kızıl Ordu'yu savaş hattına sokup İngilizlerle doğrudan bir mücadeleye giremezdi. Rus halkı savaştan bıkmıştı ve Sovyet liderleri uluslararası çatışmalara dahil olmayarak ülkenin inşası noktasında söz vermişlerdi. Son tahlilde İngilizler Moskova'nın, Çanakkale Bunalımı'ndaki müdahale girişimlerinin

⁹⁷ “Английская реакция на примечание советского правительства”, Правда, 19.9.1922. стр.2 (“Sovyet Hükümetinin Notasına İngiliz Tepkisi”, Pravda, 19.9.1922, s.2)

⁹⁸ Gürün, *a.g.e.*, 85.

diplomatik düzeyde kalacağını ve Sovyet diplomasisinin Türkiye için çalıştığını düşünüyordu.⁹⁹

New York Times'ın bir başka haberinde ise Sovyet Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'ın Asya'daki gelişmeleri yakından takip ettiği ve Ankara'nın temsilcisi Aziz Bey ile uzun bir görüşme yaptığına dikkat çekiliyordu. Sovyet müdahalesinin askeri değil diplomatik düzeyde olacağı yönündeki İngiliz beklentileri gazetenin yazarı Walter Duranty tarafından yinelenmekle birlikte Sovyetlerin görüşüne göre, İstanbul ve İzmir başta olmak üzere diğer şehirlerdeki tüm azınlık haklarının kabul edilmesi şartıyla Türklerin İstanbul'u almaları kabul edilebilirdi. Sovyet Rusya boğazlardan tüm ulusların ticari gemilerinin serbest geçişini ve İstanbul'un Kopenhag gibi ücretsiz bir liman olarak belirlenmesini istiyordu. Ayrıca Türkiye'ye yeniden yapılanması için uluslararası kredi sağlanmalı ve devletin eski borçları iptal edilmeliydi. Yazıda, Türkiye'nin Avrupa'daki topraklarının Gelibolu'yu içermesi gerektiğine de inanan Moskova'nın, İngiltere veya diğer Avrupa devletleri bu duruma itiraz ederlerse, onlara etkili bir cevap vermek için gerekli iradeye sahip olduğunu dile getirmekten çekinmediğine de dikkat çekiliyordu. RSFSC'nin, Sırpların, Romenlerin, Bulgarların ve Yunanlıların İstanbul'a sahip güçlü bir Türkiye'yi tedirgin edici bulduklarının farkında olduğunu, ancak tedirginliğe gerek olmadığını, çünkü kendisinin Türkiye'yi engelleme konusunda İngiltere, Fransa ve İtalya'dan daha etkili olabileceğini dile getirdiği de belirtiliyordu.¹⁰⁰

İngiliz istihbaratına göre ise, Aziz Bey Ankara'ya gönderdiği 14 Eylül tarihli telgrafta Karahan'ın kendisine, Türkiye'nin kazandığı zaferin Yunanlıları durdurduğunu ancak Sovyetlerin katıldığı Cenova Konferansı'nda anlaşıldığı üzere Türkiye'nin olası bir konferansta tek başına sonuca varamayacağını dolayısıyla konferansa Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ın da katılmasının Türkiye'nin çıkarına olacağını söylediğini yazmıştı. Ayrıca, RSFSC'nin 12 Eylül'de İngiltere'ye gönderdiği notaya dikkat çekerek, Moskova'nın, Yakın Doğu konferansına katılması konusunda Türkiye'den destek beklediği yorumunu yapmıştı. Aziz Bey telgrafında, Karahan'ın, Türk zaferiyle kaygıları artan İngiltere'nin boğazları bırakmak

⁹⁹ "Russia Will Give 'Moral Support' to the Turks and Also Military Advice, but Won't Send Troops" New York Times, 20.9.1922, p.1

¹⁰⁰ "Soviet Diplomacy Works For Turkey", New York Times, 19.9.1922, p.2

istemeyeceğinden, Türkiye'nin zor kullanarak sonuca varması gerekeceği yolundaki kanaatini de Ankara'ya aktarmıştı.¹⁰¹

Türkiye, Misak-ı Milli ilkeleri çerçevesinde Meriç'e kadar Doğu Trakya ve İstanbul'u geri almadan bir konferansa katılmak istemiyordu. Eğer müzakere yapılacaksa bu, ulusal sınırların iadesi şartına bağlanmalıydı. Ancak bu gerçekleşmezse Karahan'ın Aziz Bey'e söylediği gibi, nihai çözüm yolu olarak askeri seçeneğe başvurulması düşünülüyordu. Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin bu konudaki görüşlerini Daily Mail muhabiri Ward Price'a ve Amerikalı gazeteci Richard Eaton'a farklı günlerde verdiği demeçlerde açıkça ifade etmişti. Mustafa Kemal Paşa, 12 Eylül'de Daily Mail muhabirine verdiği röportajda şöyle demişti:

“Taleplerimiz, son zaferimizden sonra da öncekilerle aynı kalmıştır. Anadolu'yu, Meriç Nehri'ne kadar Trakya'yı ve İstanbul'u istiyoruz. Tahkim etmemeyi taahhüt edeceğimiz Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçiş konusunda her teminatı vermeye hazırız. Fakat ani bir saldırıya karşı İstanbul'u korumak için Marmara Denizi'nin kıyılarında müdafaa tertibatı almamızı işgal güçlerinin kabul etmeleri adil bir karar olacaktır.”¹⁰²

Muhabir Price'ın, “müttefik kuvvetler İstanbul'u itimat edebilecekleri tam teşekkül etmiş bir Türk hükümetine teslim etmeye hazır olabilirler, ama farz edin ki reddettiler” sorusuna karşılık Mustafa Kemal Paşa, “O durumda ordumla İstanbul'a yürümek zorunda kalırım ki, bu da birkaç günlük iştir. Müzakere yoluyla hâkimiyeti elde etmeyi daha çok tercih ederim, fakat tabiatıyla müddetsiz olarak bekleyemem”¹⁰³ cevabını vermişti.

Amerikalı gazeteci Richard Eaton ile 13 Eylül'deki röportajında ise Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun, Avrupa'da İstanbul ve Meriç'e kadar Trakya bölgesini içine alan Türk toprakları tamamen kurtarılanaya kadar durmayacağını, İngilizlerle değil, Yunanlılarla savaşta olduğunu ifade etmişti. Eaton'ın, sözü edilen toprakların elde edilmesinin İngilizlerle bir savaşa tutuşmadan başarılmasındaki imkânsızlığa dikkat çekmesi üzerine de şu yanıtı vermişti: “Trakya'ya, Üsküdar ve Karadeniz yoluyla geçeceğim. Bunun için belli anlaşmalar yaptım. Yirmi dört saat içinde birliklerimi

¹⁰¹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 271.

¹⁰² *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (Cilt:13), 276.

¹⁰³ a.g.e., 276-277.

Trakya'ya geçirmeye yetecek nakliye gemilerim de vardır. Bu askerler, bir işaretimi bekliyorlar.”¹⁰⁴

Tarafsız bölge, İstanbul'daki müttefik yüksek komiserleri tarafından, Yunanlıların boğazları diledikleri gibi kullanarak Karadeniz'de huzursuzluk çıkarmaları üzerine 1921 baharında ilan edilmişti. Söz konusu yılın Nisan ayında Yunan donanması Heimei Maru adlı Japon gemisi ile Kyrill adlı Bulgar gemisini Türkleri taşıdığı gerekçesiyle Karadeniz'de durdurarak alı koyma girişiminde bulunmuştu. Bu durumu hoş karşılamayan İtilaf Devletleri, Yunanlıların İstanbul'daki Rumları zorla askere almaya çalışmasından ve İstanbul'u Yunan ordusunun her türlü ikmal ihtiyaçları için kullanmak istemesinden de rahatsızlık duymuşlardı. Bunun için Yunanistan'ın İstanbul'dan uzaklaştırılması gerekli görülmüştü.¹⁰⁵ Harekete geçen İngiltere, Fransa ve İtalya'ya başvurarak boğazlarda tarafsız bir bölge oluşturulmasını istemişti. Tarafsız bölgenin sınırları, 13 Mayıs 1921'de üç müttefik devletin dışişleri temsilcileri Rumbold, Garroni ve Pelle tarafından, İstanbul yarımadasının Batı sınırı Sinekli-Büyükçekmece, İzmit yarımadasının Doğu sınırı Ağva-Yarımca, Gelibolu yarımadasının tamamı, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakasında ise Karabiga, Biga, Bayramiç, Ezine arası olmak üzere çizilmişti.¹⁰⁶

Yunan ordusunun İstanbul üzerine yürümesine, bunun tarafsız bölgenin ihlali olacağını öne sürerek karşı çıkan İtilaf Devletleri, şimdi aynı gerekçeyi Türkiye'ye karşı ileri sürüyorlardı. Türkiye ise, sınırları müttefiklerce belirlenmiş böyle bir bölgeyi tanımadığını ilk andan itibaren açıkça ortaya koymuştu. Mustafa Kemal Paşa, Fransız amirali Dumesnil ile yaptığı görüşmede İtilaf Devletlerinin konferans önerileri hakkındaki düşüncelerini aktarırken, tarafsız bölgeye de değinmişti. Türk ordusunun uzun süre bekletilemeyeceğini belirten Mustafa Kemal Paşa, tarafsız bölgeyi tanımadığını açıkça ifade etmişti. Ayrıca, güce başvurulmasındansa barış masasına oturulmasını tercih ettiğini, Türk tarafının görüşmelere hazır olduğunu ve görüşmeler için en uygun yerin Üsküdar olacağını eklemişti.¹⁰⁷ Ancak ilerleyen Türk kuvvetlerinin Misak-ı Milli sınırları elde edilinceye kadar durdurulmayacağını ve bir

¹⁰⁴ a.g.e., 279-280.

¹⁰⁵ Özdemir, N. (2014). “Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı”, (A. Güvenç ve M. Saygın. Yayına Hazırlayanlar). *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*, (Cilt: II), Ankara, 865.

¹⁰⁶ Bozkurt, A. (2010). “İtilaf Devletleri'nin Türk-Yunan Savaşı'nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 26 (76), 44.

¹⁰⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (Cilt:13), 284-290.

konferans talebinde de bulunulmayacağını vurgulamıştı. Çünkü gelecek zaman zarfında Türk kuvvetlerine karşı yeni kuvvetler toplanabilirdi. Üstelik Türkiye'nin yapacağı bir barış teklifi zaaf olarak algılanabilir ve zaman kazanmak amacıyla kullanılabilirdi. Bu yüzden Türk ordusunun ilerlemesi duraklamaya uğratılmadan, Meriç nehrine kadar Doğu Trakya'nın hemen boşaltılarak Türkiye'ye iadesi, boğazların Türkiye tarafından tahkim edilmemesi ve İstanbul'un güvenliğinin sağlanması şartlarını içerecek bir görüşme talebi olumlu karşılanabilirdi.¹⁰⁸

Türkiye'nin boğazlar ve Doğu Trakya konusundaki tavrı değişmeyecekti. İngilizlerin kaygıları Türkiye'den gelen haberlerle gittikçe artıyordu. Çünkü Türk ordusu müttefiklerin çizdiği tarafsız bölgenin sınırına iyice yaklaşmıştı. 14-15 Eylül itibariyle Mihaliç (Karacabey), Keles, Kuşadası, Bergama, Foça, Menemen, Ayvalık, Edremit, Balya ve Burhaniye Türk ordusu tarafından kurtarılmıştı.¹⁰⁹ Bu aşamada İngiltere ve RSFSC de istemedikleri bir savaşa doğru çekiliyorlardı. İngiliz politikacılar, Sovyetlerin durumu kendi çıkarına uygun bir biçimde etkileyebileceklerinden endişe duyuyorlardı. Nitekim Cenova Konferansı'nda RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin, İngiltere Türkiye ile savaşa girecek olursa saldırmazlık antlaşmasının bir değerinin kalmayacağı noktasında açıkça fikrini beyan etmişti. Daha 1922 yılının Nisan ayında Sovyetler İngilizlere karşı Türkiye'yi destekleyeceği yönünde açıklamalar yapıyorlardı.¹¹⁰ 12 Eylül'deki protesto notasıyla da bu görüşleri benimsemeye devam ettiklerini göstermişlerdi. Moskova kendisinin olmadığı bir konferansta alınacak kararları tanımayacağını ve Türkiye'nin mücadelesini desteklediğini açıkça dile getirmişti.

Çanakale Bunalımı olarak adlandırılan sorunun ortaya çıktığı günlerde paniğe kapılan Lloyd George hükümeti 15 Eylül'de toplanarak Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in boğazların her iki yakasının da elde tutularak derhal bu bölgelere takviye yapılması, dominyonlar ile birlikte Yunanistan, Sırbistan, Romanya gibi devletlerden de askeri destek istenmesi hususunda önerilerini kabul etti.¹¹¹ Karar gereğince Winston Churchill, 16 Eylül'de İngiliz dominyonları Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Güney Afrika ve Newfoundland'a onları yardıma çağıran birer telgraf gönderdi. Churchill

¹⁰⁸ Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I* (1920-1923), 276.

¹⁰⁹ Sarıhan, *a.g.e.*, 669-673.

¹¹⁰ Gökay, *a.g.e.*, 173-174.

¹¹¹ Walder, *a.g.e.*, 252-253

telgrafında, Fransa ve İtalya'nın İngiltere'nin yanında olduğunu, Balkanlarda da Yunanistan, Romanya ve Sırbistan'ın destek vereceğinin ümit edildiğini belirtiyor, İngiltere'nin Türkler karşısında yenilgiye uğraması durumunda bunun tüm Müslüman ülkelerinde sorunlar meydana gelebileceğine dikkat çekerek birlikte hareket etmenin önemine vurgu yapıyordu.¹¹²

İngiltere tarafından 16/17 Eylül'de müttefiklerine ve dominyonlarına çekilen ve açıkça savaş çağrısı niteliği taşıyan bu telgraf, maddi ve manevi olarak bu savaşı yürütebilecek durumda olmadığı fikrinde birleşen İngiliz kamuoyunu korkuttuğu¹¹³ gibi, durumu öğrenen Fransa ve İtalya'nın da tepkisine sebep olmuştu. Fransa Başbakanı Poincare, Lloyd George'a gönderdiği telgrafta, İngiliz hükümetinin müttefiklerine danışmadan Türkiye'ye karşı savaş çağrısı yapmasının kabul edilir bir durum olmadığını, bunun Fransa'ya bağlı Müslüman ülkelerde karışıklıklar çıkabileceğini belirterek böyle bir faaliyete katılamayacaklarını bildirdi. Ardından İstanbul'daki temsilcisi General Pelle'ye Çanakkale'deki Fransız birliklerini hemen geri çekmesi ve İzmir'de Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek kendilerinin İngiliz girişimine taraftar olmadıklarını açıklaması talimatını verdi.¹¹⁴

Bükreş'teki İngiliz temsilcisi Romanya başbakanına, yapılacak barış konferansında yer almak istiyorsa, Romanya'nın boğazlar konusunda ortaya çıkan sorunda İngiltere'nin yanında savaşa katılarak İstanbul'a bir tümen göndermesi gerektiğini söyledi. İlke olarak askerî harekâta katılmayı kabul eden Romanya, ancak kesin kararlarının daha sonra bildirileceğini İngiliz temsilcisine ilettili.¹¹⁵ Yugoslavya ise gelişmelerin sükunetle takip edilmesi taraftarıydı. Türk ileri hareketinin Balkanlara sarkacağı yönündeki Londra'nın görüşünün yarattığı endişeye karşı soğuk kanlı olunmalıydı. Ancak "Balkan Balkanlılarıdır" nazariyesine zarar verecek bir biçimde gelişecek ve Balkan sınırlarının fazla derinliğine inecek bir Türk taarruzu olduğu takdirde Yugoslavya'nın tepkisini ortaya koyması beklenebilirdi. Şimdilik böyle bir durum olmadığından dolayı Londra'nın ortaya attığı Türklerin Balkanları ele geçirmek istediğine yönelik iddialarına karşı dikkatli hareket edilmeliydi.¹¹⁶

¹¹² Şimşir, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*, 444.; Sarihan, *a.g.e.*, 673.

¹¹³ Kinross, L. (2018). *Atatürk Bir Milleti Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), İstanbul, 393.

¹¹⁴ Akyüz, Y. (1998). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara, 295-296.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 271-272.

¹¹⁵ Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 438-440.

¹¹⁶ "Yugoslavya ve Türkiye", *İkdam*, 19.9.1922, s.2

Kanada ve Avustralya İngiltere'nin kendilerine danışmadan böyle bir işe kalkışmasından duydukları rahatsızlığı açıkça dile getirdiler. Her iki devlet, talebin önce parlamentolarında görüşülmesi gerektiğini belirttiler. Güney Afrika cevabı geciktirme yoluna gitti. İngiliz talebine olumlu yanıt veren Yeni Zelanda, gönderilecek birliklere takviye gerekirse ayrıca 5000 gönüllünün toplanabileceğini bildirdi. Newfounland ise yardıma hazır olduğunu belirtmekle yetindi.¹¹⁷

3.2.1. Türkiye'nin Beklentisi: Sovyet Desteği

İngiltere'nin; Fransa, İtalya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve dominyonları ile birlikte boğazların savunulması için ortak cephe kurma çabaları Türkiye'de duyulduktan sonra Misak-ı Milli sınırlarına ulaşmak için askeri seçenek dışında bir yol olmadığı düşünölmeye başlanmıştı. İngiliz ve Yunan raporlarına göre; TBMM hükümeti, Trakya ve İstanbul'da neler yapılabileceğinin yollarını arıyordu. Buna göre, İstanbul'da Kara Kemal'in kurduğu İttihatçılardan oluşan bir örgüt, başkentteki işgal kuvvetlerine silahlı saldırılar düzenleme hazırlıklarına girişirken, Şakir Bey ve Galip Bey'in liderliğinde Kemalist Trakya Komitesi ise başkent İstanbul'a yakın Stranca ve Belgrat Ormanı'nda silahlı çeteler kuruyordu. Bunlara ek olarak Batı Trakya Derneği Başkanı Ahmet Tevfik Bey'in liderliğindeki Batı Trakya'daki Komite, Bulgar çetecilerle görüşüp Gümölcine bölgesinde bir isyan tertipliyor ve Ahmet Tevfik Bey de Belgrat'a giderek Sırbistan yönetimini Selanik'i almaya kışkırtmaya hazırlanıyordu. Ayrıca Yunan Dışışleri sekreteri, Trakya'da 10 ila 20 bin arasında Türk-Bulgar çetecisinin 25 Eylül'de harekete geçmek üzere toplandığı bilgisini vermişti.¹¹⁸ İstanbul'daki İngiliz Genel Karargâhı'ndan Savunma Bakanlığı'na gönderilen bilgiye göre ise, Balkanlarda karışıklık çıkarmak isteyen Türkiye, bu amaçla Kavala'yı vaat etmek suretiyle Bulgarları yanına çekmeye çalışıyordu.¹¹⁹

Yunanistan ve İngiltere, Trakya'da Türk-Bulgar tehlikesinden endişe duyuyorlardı. Ancak Türkiye açısından Bulgarların işbirliğinden ziyade Sovyetlerin desteğinin elde edilip edilemeyeceği önem taşıyordu. Böyle bir süreçte Sovyet yardımının sağlanabilmesi kritik önemdeydi. Bu noktada ilk aşamada yapılabilecekler

¹¹⁷ Walder, *a.g.e.*, 258.; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 532-533.

¹¹⁸ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 271-272.; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 423.

¹¹⁹ Şimşir, *a.g.e.*, 428.

hususunda karara varmaya çalışan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları arasında görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştı. Hüseyin Rauf Orbay ve Ali Fuat Cebesoy, Çanakkale Bunalımı ile ortaya çıkan sorunda Fransızlardan destek sağlanması gerektiği görüşündeydiler. Mustafa Kemal Paşa ise, Türkiye'nin taleplerini diplomatik kanaldan elde edebilmesi için Fransızların vereceği desteğin yeterli katkıyı sağlayacağından pek emin değildi. Bu yüzden Türkiye'nin, son hamlesiyle büyük prestij kaybına uğrayan ve yalnız kalan İngiltere'ye karşı, Sovyetlerin Balkanlarda yapacağı askeri manevralarla oluşturacağı baskıdan yararlanarak boğazlarla Trakya'nın askeri bir müdahaleyle alınabileceği düşüncesini öne sürmüştü.¹²⁰

Mustafa Kemal Paşa'ya göre, "biz Rumeli'de ulusal sınırlarımıza kadar Doğu Trakya'yı tamamen almadıkça, askeri harekettten vazgeçemezdik; ancak yurdumuzun bu kısmından düşman birliklerinin çıkarılması durumunda böyle bir hareketi sürdürmeye zaten gerek kalmayacaktı."¹²¹ Görünen oydu ki, İngiltere Türkiye'ye karşı uzlaşmaz tavır takınarak ve müttefiklerini de yeni maceralara sürüklemeye kalkışarak siyasi olarak zemin kaybediyordu. Bu durumdan yararlanılarak, Türk ordusunun, eğer Sovyetler Balkanlarda caydırıcı bir unsur olarak kullanılabilirse, kış gelmeden Trakya'yı ve boğazları almak için bir askerî harekât yapması düşünülebilirdi.

Büyük Taarruz öncesinde Türkiye'nin askeri hazırlığı sürerken 22 Nisan 1922'de RSFSC Milliyetler Halk Komiseri Josef Stalin, Ankara'nın Temsilcisi Ali Fuat Cebesoy'a İstanbul'u ele geçirmek amacıyla Türk ordusu harekete geçecek olursa İstanbul'da bulunan ve 7 Nisan'da Moskova hükümetince affedilen Wrangel ordusu kalıntılarının Türkiye'ye yardım edebileceğini söylemişti. Boğazların ele geçirilmesi için de Kırım'a Almanya'dan getirilecek olan uzmanlara torpil ve tahrip vasıtaları yaptırılabilceğini belirtmiş, bunların nakil işlemlerinin Türkiye tarafından yapıp yapılamayacağını sormuştu. Cebesoy da, tahrip vasıtalarının Türk denizcileri tarafından küçük gemilerle taşınabilecekleri cevabını vermişti.¹²² Stalin'in sözünü ettiği Wrangel ordusunun İstanbul'daki kalıntılarının Türkiye'ye yardım etmesi olasılığının oldukça yüksek olduğu düşünülebilirdi. Çünkü Teşkilat-ı Mahsusa Başkanı Hüsamettin Ertürk anılarında; Wrangel ordusundan Amiral Sadık İslamof gibi

¹²⁰ Şimşir, *a.g.e.*, 515.

¹²¹ Atatürk, *a.g.e.*, 457.

¹²² Kocahanoglu, *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*, 202-203.

kimselerin İkinci İnönü zaferinin öncesinden beri Türkiye ile birlikte çalıştıklarını yazmıştı.¹²³

1922 yılının yine Nisan ayında Sovyet yönetiminden, Türkiye'nin Yunanistan'a karşı girişeceği askerî harekâta katılma önerisi gelmişti. Buna göre, Sovyet kuvvetleri Zonguldak Ereğli'ye asker çıkaracak ve Kocaeli'nde Türk kuvvetleriyle birleşerek birlikte savaşacaklardı. Moskova yönetiminin, Türkiye'nin tek başına İstanbul'u alamayacağını, dolayısıyla bu konuda yardıma ihtiyacı olacağını öne sürerek böyle bir teklifi yaptığı düşünülüyordu.¹²⁴ Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerin böyle bir teklifle gelmesinden, İstanbul ve boğazlar üzerinde hesap ve beklentileri olabileceğini sezinlemiş olacak ki Türk ordusunun Moskova'nın düşündüğünün tersine, askeri bir operasyon için yeterli olduğunu onlara göstermeye çalışmıştı. Bunun için RSFSC'nin Ankara'daki Temsilcisi Aralov ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Temsilcisi İbrahim Abilov ile birlikte Konya Ilgın'daki 1., 2. ve 14. süvari tümenlerinden oluşan 5. Süvari Kolordusu 'nu denetlemeye gitmişti.¹²⁵ 1 Nisan'dan sonra gerçekleşen denetlemede Mustafa Kemal Paşa ve Aralov burada birer konuşma yapmışlardı. Sovyet Rusya'nın yaptığı gibi Türkiye'nin de emperyalist güçleri topraklarından atacağını söyleyen Mustafa Kemal Paşa'dan sonra söz alan Aralov, Türkiye'nin düşmanlarını yenmesini ve İzmir ile İstanbul'u geri almasını dilediğini söylemişti.¹²⁶

Ilgın teftişinden sonra Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun yeterince güçlü olduğunu belirterek, Kızıl Ordu'nun Türk topraklarına girip İstanbul'un geri alınmasına yardımcı olması önerisini reddetmişti. Nitekim Yunan ordusunu ağır bir hezimete uğratarak 9 Eylül 1922'de İzmir'e giren Türk ordusu gücünü kanıtlamıştı. Bu ordu İstanbul'u da geri alabilecek güçteydi. Ancak şimdi durum farklıydı. Türk ordusunun müttefiklerin kabul ettiği tarafsız bölgeye girerek Doğu Trakya'yı geri almak için boğazları geçmeyi denemesi İngilizlerin yanında müttefiklerini de karşısında görmesine sebep olabilirdi. Dolayısıyla durum oldukça hassastı. Türkiye kış gelmeden Doğu Trakya'yı ve boğazları geri almalıydı.

¹²³ Tansu, S. N. (Yazan). (1969). *Hüsamettin Ertürk İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul, 301-302.

¹²⁴ Altay, F. (1970). *10 Yıl Savaş 1912-1922 Ve Sonrası*, İstanbul, 317.

¹²⁵ Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam*, (Cilt: II), İstanbul, 566.

¹²⁶ Aralov, a.g.e., 95-96.

Bu sırada Sevr Anlaşması'nı adaletsiz olarak değerlendiren Moskova yönetimi, Türkiye'nin özgürlük mücadelesini çıkarları gereği destekliyordu. Bu, İngiltere'nin Venedik'te Moskova'sız konferans toplama girişimine karşı Sovyet Rusya'nın 12 Eylül'deki protesto notasında açıkça ifade edilmişti. İstanbul ve boğazların statüsü, Sovyet Hükümeti için de Çarlık yönetimi kadar önemliydi. RSFSC Dışişleri Halk Komiser Vekili Karahan, Azerbaycan'daki Bakü petrol sahalarının, İstanbul ve boğazlar İngiliz filosunun kontrolü altındayken güvende olmayacağını söyleyerek bu su yollarının güvenliği için İngiliz denetiminin dışında kalmasına dikkat çekmişti. Müttefiklere karşı bu söylem uyarı niteliğindedir. Çünkü bu durumda Sovyet Rusya'nın Karadeniz kıyıları, İngiliz filosunun egemenliği altında bulunan boğazlardan gelebilecek tehditlere açık olacaktı. Çarlık rejimi dünyayı etkileyen büyük savaşta saldırgan bir politika izleyerek "Doğu dünyasının eski başkenti" üzerinde imparatorluğun bayrağını dalgalandırmayı hedeflemiş, buna göre hareket etmişti. Sovyet rejiminin kurulmasından sonra Moskova yönetimi ise Dünya Savaşı'nın uyandırdığı milliyetçiliğin yeniden canlanmasından yararlanmayı düşünüyordu. Bağımsızlık için milli bir mücadele veren Türkiye'nin bu savaşımı, İstanbul'dan Kore'ye kadar ki coğrafyada yabancı boyunduruğundan kurtulma girişimlerinin öncüsü olacağından Moskova yönetimince değerli görülüyordu.¹²⁷ Öte yandan Ankara'nın Tiflis Temsilcisi Ahmet Muhtar Bey de, İzmir'in alınışı sebebiyle Sovyet temsilcilerinin tebriklerini ilettiği telgrafında, Kafkas Ordusu Başkomutanı Yugorov'un "Türkiye'nin milli maksadının gerçekleştirilmesi için gerektiğinde emri altında bulunan müstakil Kafkas Ordusu'nun Türk askerleriyle birlikte hareket edebileceklerinin Ankara'ya iletilmesini rica ettiğini" bildirmişti.¹²⁸

Anlaşılabileceği üzere Sovyet politikasında bir değişiklik yoktu. Üstelik Yugorov'un söylemi dikkate alındığında Sovyet Rusya'daki Türkiye'yi askeri gücünü kullanarak *desteklemek* düşüncesinin geçerliliğini kaybetmediği anlaşıyordu. Mustafa Kemal Paşa, eğer Moskova destek talebini kabul ederse, RSFSC'nin, İngiltere'nin başını çektiği İtilaf kuvvetlerine ve onların yanında yer alacak Balkan devletleri, özellikle de Romanya üzerinde Doğu Avrupa'da gerçekleştireceği askeri manevralarla doğrudan baskı uygulayabileceğini düşünüyordu. Böylece Türkiye,

¹²⁷ "Russia Demands Straits For Turks; Warning by Allies", New York Times, 14.9.1922, p.1

¹²⁸ Şimşir, *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*, 248.

Karadeniz sahilindeki Köstence limanının İngiliz donanmasınca bir  s olarak kullanılması n önüne geçebilir ve Romanya'yı saf dışı bırakabilirdi.¹²⁹

Türk kuvvetleri, donanma desteğinden ve müttefik yardımımdan faydalanamayan İngilizlere karşı etkili olabilir ve istediği sonuca varabilirdi. Türk ordusunun Doğu Trakya'yı ele geçirmek üzere harekete geçmesi, Bol eviklere sempati duyan Bulgaristan ile RSFSC arasında yakınlaşma sağlanması vesile olabilir, Moskova bu sayede Besarabya konusunda ihtilafa düştüğü Romanya'yı iki yönlü bir baskı altına alabilirdi. İngilizlerse bu aşamada Sovyetlerin Türkiye'ye ne ölçüde yardım edeceğini kestiremiyorlardı. Moskova yönetiminin Türkiye'nin Doğu Trakya ve İstanbul'u geri almasından memnun olacağı   phesizdi. Boğazlar, İngiliz egemenliğindeyken  zg r değildi. Rusya'nın güney sınırlarının güvenliğinde ve gelecekteki refahında azımsanamayacak ölçüde boğazlar üzerinden geçen ticaret etkiliydi. Ancak buraların Türkiye haricinde yabancı bir devlet tarafından yönetilmesi Moskova'nın politikasına karşıt bir durumdu. Tüm bunlara rağmen Sovyetlerin Türkiye'nin sava ına dahil olacağı anlamı  ıkarılamazdı. Ayrıca Türkiye'nin de tarafsız bölgeyi işgal etmesi, İstanbul'a yürümesi ve Trakya'ya geçmesi pek muhtemel görünmüyordu. Elindeki imkanlar buna elverişli değildi. Nihai   z m için yapılacak müzakerelerde ise Sovyetlerin Doğu Trakya ile İstanbul'un Türkiye'ye geri verilmesi ve boğazların uluslararasıla tırılması yönündeki düşünceleri dikkate alınmalıydı. İngilizlerin düşünceleri bu yönde idi fakat savaş daha henüz bitmemi ti.¹³⁰

Türkiye, Dı ı leri aracılığıyla Sovyet Temsilcisi Aralov'a, Balkan devletleri boğazlara ilerleyecek olan Türk ordusuna karşı bir müdahalede bulunurlarsa, RSFSC'nin Türkiye'yi destekleyip desteklemeyeceğini sormuştu. Aralov, Karahan'dan aldığı bir mesaja değinerek, Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin boğazlar ve Doğu Trakya'yı kurtarmak amacıyla atacağı her adımı destekleyeceği yanıtını verdi.¹³¹ Daha sonraki günlerde    erin de Aralov'un olumlu yanıtını teyit edecek bir tutumla, Amerikalı bir g r  meciy e yaptığı konuşmada gerekirse RSFSC'nin Türkiye'ye İstanbul ve boğazların geri alınması için asker gönderebileceğini söylemişti. Fransız birliklerinin boğazların Asya tarafından Avrupa tarafına çekilmesi ve Türk ordusunun

¹²⁹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 282.

¹³⁰ "Russian Help to Kemalists", *Manchester Guardian*, 22.9.1922, p.6

¹³¹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 270-276;     r, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 515-516.

ilerleyişine karşı eylemsiz kalması, Sovyetlerin işini bu noktada kolaylaştırabilirdi. Fakat Amerikan basınına göre; Kafkasya ve Karadeniz’de Rus-Türk çıkarları neredeyse uzlaşmaz durumda olmasına rağmen Sovyet yönetiminin boğazların, İstanbul’un ve Doğu Trakya’nın geri alınması için süren Türk ileri harekâtına karşı İngiltere’nin uzlaşmaz tavrıyla ortaya çıkan bunalımlı sürece el atması, Türkiye tarafından boğazların etkili bir şekilde kontrol altına alınması isteminin bir karşılığı olacaktı. İngiliz ve Amerikan basını her ne kadar Moskova yönetiminin Yakın Doğu meselelerine vereceği desteğin diplomatik düzeyde kalacağını ve askeri yanının olamayacağını düşünse de Sovyet Rusya, güneydoğu Avrupa meselelerine karıştığını görmek istemeyen İngiltere ve müttefiklerinin boğazlarda yerleşmeye kalkışması halinde Türkiye ile birlikte mücadele verecekti. Çanakkale Bunalımı’nın kritik günlerinde, Batum Başkonsolosluğu görevinde bulunan ve daha sonra 1923 yılının Ekim ayında Dışişleri Bakanlığı Siyasi Müşaviri görevini yürüten Dr. İbrahim Tali Bey, Kızıl Ordu’nun boğazlar önündeki kritik günlerde Türkiye’ye destek olma kararı kararlılığını “Türkiye ile birlikte kanını akıtmaya hazırdı” diyerek günlüğünde ifade etmişti. Büyük Taarruz’un başarıyla sonuçlanması sebebiyle Moskova’nın Türkiye’ye gönderdiği tebrik mesajlarında ise RSFSC’nin Dışişleri Komiseri Çiçerin, savaş çıkarsa Sovyet Rusya’nın Türklerle birlikte savaşacağına dair güvence vermişti. Çiçerin’in söylemleri dikkate alındığında, Sovyet yönetiminin bu konudaki kararlı olduğu anlaşılabildi.¹³²

O sıralarda Hristiyan Ermeni yetimlerinin bakımı için yapılan yardımlar ve Yakın Doğu Yardım Heyeti’nin faaliyetleri üzerinde incelemelerde bulunmak amacıyla Türkiye’ye bir Amerikan Komisyonu gelmişti. Bu komisyonda yer alan William J. Shalleross isimli üye, New York Times’a yaptığı açıklamada; Sovyet Rusya’nın İngiltere ve müttefiklerinin girişeceği müdahaleye karşı Türkiye’ye destek vereceğini duyduğunu söylemişti. İzmir’den 17 Eylül itibarıyla Amerika’nın Omaha şehrine dönen W.J. Shalleross, burada yaptığı açıklamada; Sovyetler tarafından üç milyon kişinin sessizce Türkiye’ye destek için seferber edildiğini ve bunun Anadolu’ya bildirildiğini ifade etmişti.¹³³ W.J. Shalleross’ın Moskova yönetimi

¹³² “Turks, Soviet and Others”, New York Times, 20.9.1922, p.16; Aydoğan, E. ve Ortak, Ş. (Hazırlayanlar). (2000). *Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü*, İstanbul, 146.; “Aberdeen Trades Council, Communists and Turks”, Aberdan Daily Journal, 22.9.1922, p.3

¹³³ “Heard Of Big Soviet Army”, New York Times, 19.9.1922, p.1

tarafından Ankara'ya yardım için seferber edilen mevcut hakkındaki verdiği beyanat tartışılır olsa bile Sovyet yönetiminin boğazlar istikametindeki Türk ordusunun ileri hareketına katılma hususunu değerlendirdiği ve birlikte hareket etmek istediği anlaşılmaktaydı. Öyle ki Ankara'daki Sovyet Temsilcisi Aralov'un, Baserabya'daki Sovyet kuvvetlerinin Trakya'ya ilerleyecek Türk kuvvetleriyle birlikte hareket etmesi konusunu Türk yetkililerle müzakere etmek hususunda Moskova'dan emir aldığına yönelik bilgi İngiliz istihbarat raporlarına da yansımıştı. İngilizler, bu bilgi üzeri durumdan şüphelenmişler ve doğruluğunu tespit etmek için soruşturma başlatmışlardı.¹³⁴

Aralov'un Türkiye'nin destekleneceğine yönelik olarak verdiği güvence ortadaydı. Fakat Aralov, Balkan devletlerinin özellikle de Romanya'nın faaliyetleriyle ilgili olarak TBMM hükümetinin Harkov'daki Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hükümetiyle iletişime geçmesini de söylemişti.¹³⁵ 13 Aralık 1921 tarihinde Ankara'ya gelmiş olan Ukrayna'daki Sovyet Orduları Başkomutanı General Mihail Frunze, burada kaldığı sürede bir dizi görüşmeler yapmış, bu görüşmeler sonunda da 2 Ocak 1922'de bir anlaşma imzalanmıştı.¹³⁶ Moskova Anlaşması'nın benzeri olan bu anlaşmanın ek maddelerine göre; Romanya, Yunanistan'a yardıma gelirse Ukrayna da Romanya ile arasında sorun teşkil eden Besarabya bölgesinde askeri faaliyetlere girişecekti.¹³⁷ Yani Frunze ile yapılan görüşmeler sonunda, Yunanlılara karşı Türkiye'nin girişeceği bir harekatta Kızıl Ordu'nun Türkiye'ye destek vereceği hususu karara bağlanmıştı.¹³⁸ Batı Cephesi Harekat Şubesi Müdürlüğü yapan Tefik Bıyıklıoğlu'nun aktardığına göre;

“Ukraynalı General Frunze'nin Ankara'da bulunduğu 1922 başlarında, Sovyet Rusya'nın, Türk orduları, Eskişehir-Afyon bölgesindeki Yunan ordularına karşı taarruz ederken, Boğazlarda ve İstanbul bölgesindeki İtilaf kuvvetlerine karşı kullanılmak üzere, Karadeniz Rus limanlarından üç Sovyet kolordusu getirilerek Kocaeli bölgesinde yığınak yapmalarını Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya teklif ettiğini o vakit duymuştuk...”¹³⁹

¹³⁴ ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, 20. Katalog, 11065/1755/180.

¹³⁵ Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 516.

¹³⁶ Aslan, Y. (2010). “Moskova Anlaşması'ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze”. *Atatürk Dergisi*, 3 (2), 33. Gülmez, N. (2010). *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, Ankara, 33-34.

¹³⁷ Dennis, A. L P. (1924). *The Foreign Policy of Soviet Russia*, New York, 221.

¹³⁸ Avcıoğlu, D. (1995). *Milli Kurtuluş Tarihi*, (Cilt: II), İstanbul, 850.; Baron, S. J. ve Nizan, P. (İngilizceden Fransızcaya Tercüme Edenler). (1933). *Louis Fischer Les Soviets Dans Les Affaires Mondiales*, 344.

¹³⁹ Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1922)*, 128.

Buna benzer bir bilgi, 22 Nisan 1922’de Aralov ile Yusuf Kemal Bey arasında gizli bir antlaşma imzalandığını belirten İngiliz istihbarat raporlarına da yansımıştı. Buna göre, Türkiye ile RSFSC, Romanya’nın faaliyetlerine karşı ortak bir cephe oluşturacaklardı.¹⁴⁰ Buradan yola çıkarak Türkiye, Sovyet Rusya’nın da telkiniyle Ukrayna’yı Romanya’ya karşı harekete geçmeye çağırırdı.¹⁴¹

Ankara, Harkov’dan gelecek yanıtı beklerken, Sovyet Komünist Partisi Politbürosu’nda dış sorunlarda danışmanlık yapan Karl Radek, Moskova’da bulunan İngiliz Ticaret Temsilcisi Hodgson ile 19 Eylül’de yaptığı görüşmede, Sovyet Rusya’nın Türkiye’nin Avrupa’da toprak kazanmasını ve Çanakkale Boğazı’nın kontrolünü ele geçirmesini engelleyebileceğini söyledi. Görüşmede Radek, anlaşma sağlanırsa boğazlar sorununun uluslararası bir çözüme kavuşturulabileceğini de belirtti.¹⁴² Hodgson, Radek’in sözlerini Curzon’a iletti ancak İngiliz Dışişleri, alt düzey bir Sovyet görevlisi olan Radek’in sözlerini dikkate almadı. Çünkü istihbarat raporlarında, RSFSC’nin olası bir savaşta Türkiye’yi destekleyeceğinden söz ediliyordu. Üstelik son raporlarda, Troçki ve Buharin’in askeri müdahale yönündeki ifadeleri yer alıyordu.¹⁴³

İngiliz basınına da yansıyan gelişmelere göre, Sovyet temsilcileri, Moskova’daki Sovyet Devrimci Askeri Konseyi’nde Türkiye’nin İstanbul’a doğru ilerlemesi teşebbüsünü değerlendirmek için bir araya gelmişlerdi. Burada Ankara’ya verilecek destek için askeri ve siyasi tedbirler görüşülmüştü. Olağanüstü yapılan bu toplantıda konseye başkanlık eden Troçki ve Buharin, Türk kuvvetlerinin İstanbul’a doğru ilerlemesi durumunda Doğu Avrupa ve Kafkasya’daki güçlerin harekete geçirileceğini ve Mustafa Kemal Paşa’nın yardımına koşacaklarını belirtmişlerdi. Ancak Çiçerin, Troçki ve Buharin’in bu yaklaşımına Sovyet Rusya için tehlikeli bir durum yaratabilecek olmasından duyduğu endişeden dolayı karşı çıkmıştı. Fakat Moskova’dan gelen haberlere göre, Sovyet Devrimci Askeri Konseyi, Kafkasya’da konuşlanmış Sovyet birlikleri ile Karadeniz ve Hazar Denizi’ndeki Sovyet filolarının hazırlanmasına karar vermişti. Sovyetlerin bu adımı, Çanakkale’nin Türk ordusu tarafından geri alınması teşebbüsünde Ankara’ya yardım edeceğine yönelik

¹⁴⁰ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, 248; Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 357.

¹⁴¹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, 270.

¹⁴² Yerasimos, *a.g.e.*, 484.

¹⁴³ Gökay, *a.g.e.*, 177.

yükümlüğünün bir parçasıydı. Hatta Sovyet kuvvetlerinin bir müfrezesi Türkiye sınırında çoktan konuşlanmış, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a yürümesi halinde harekete geçmek üzere hazır bekletiliyordu. O güne dek yedekte tutulan 1901 doğumlu erkeklerinse askere çağırılması düşünülüyordu.¹⁴⁴ İngiliz istihbaratına göre Sovyetler, Romanya ve Kafkasya bölgelerine kuvvetler gönderirken, Sovyet donanması da Zonguldak'tan mavnalarla İstanbul yoluyla Silivri bölgesine asker taşımak isteyen Mustafa Kemal Paşa'ya yardımcı olacaktı.¹⁴⁵

Kızıl Ordu'nun hazırlıkları Kafkaslar üzerinde yoğunlaşıyordu. Ankara'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen Yunanlıların Batı Trakya'da yığınak yapmaları üzerine İtilaf Devletleri'nin de Atina nezdinde ortak girişimlerde bulunduklarına dair bilgiler içeren raporda ayrıca Sovyetlerin Türkiye'nin Doğu sınırlarına yakın Kafkasya bölgesinde giriştiği hazırlıklar ile ilgili de bilgilere yer verilmişti. Mösyö Malisa isimli şahsın aktardığına göre, Tiflis'ten alınan istihbarat raporunda Kafkaslarda Sovyet Rusya'nın Batum'u çeşitli topraklarla takviye ettiği ifade ediliyordu. Aslında Batum Kalesi 1922 yılının Ocak ayından itibaren askeri birliklerle ve havan toplarıyla silahlandırılıyordu. Tiflis kaynaklı Fransızca rapora göre, bölgeye silahların demiryolu vasıtasıyla sevk edildiği anlaşıyor ve bu yolla Rusya'dan yeni Alman modelinde on iki adet havan topu da nakledilmişti.¹⁴⁶

Sovyet Rusya'nın, Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türkiye'ye hedeflerini gerçekleştirmek konusunda yardım etmek için üç yüz bine yakın bir kuvveti göndermeye hazırlandığına yönelik duyumlar alınıyordu. İngiliz basınına yansıyan bu mevcudun doğruluğu kesin olmamakla birlikte Kızıl Ordu'nun daha büyük müttefik kuvvetlerine karşı koyabilecek yaklaşık bir buçuk milyonluk askeri güce sahip olduğu düşünülmektedir. Askeri ve diplomatik gözlemcilerle göre, Yakın Doğu'daki krizde en önemli faktör, Sovyet Rusya ile milliyetçi Türkiye arasındaki ittifaktan doğan Avrupa'daki en büyük askeri güçtü. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul, boğazlar ve Doğu Trakya konusundaki isteklerini gerçekleştirmek konusunda kararlı duruşundan vazgeçmezse, Türkiye'yi desteklemek adına Sovyet Rusya'nın da Romanya üzerinden Avrupa yakasından İstanbul'a doğru bir harekâta bulunacağı ve bu sırada Fransa'nın

¹⁴⁴"Rumors of Russian Preparations", Manchester Guardian, 20.9.1922, p.7; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 272; "Bolshevik Support" Yorkshire Post, 18.9.1922, p.1

¹⁴⁵Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 272.

¹⁴⁶BOA, HR. İM.235/8; BOA, HR. İM.233/8.

destekçisi Romanya ile itilafli Besarabya bölgesinin de Kızıl Ordu tarafından ele geçirileceği düşünülüyordu. Ayrıca Kafkaslara gönderilen Kızıl Ordu birlikleri de Türk ordusuna katılmak için bu bölgede toplanıyordu.¹⁴⁷ Sovyet Rusya Çalışma ve Savunma Konseyi tarafından askerlerin ve mühimmatların taşınması için emirler verilmiş ve bu çerçevede de Petrograd, Reval ve Riga'da ticari faaliyetler için kullanılan yük araçları askerlerin ve mühimmatların taşınması için yönlendirilmişti. Kafkaslardaki Egorof komutasındaki Kızıl Ordu birliğine de askeri sevkiyat devam ediyordu. Moskova yönetimi, Karadeniz'deki savaş gemilerini de hazırlıyor ve Sivastopol'a bir hava birliği gönderiyordu.¹⁴⁸ Sovyet Rusya, boğazların Türkiye'ye iade edilmesi konusunda kararlıydı ve bunu yapılacak bir anlaşmayla kabul etmeye hazırdı. Aksi halde ne Rusya ne de Türkiye İstanbul'u Akdeniz'e girişte İngilizlere karakol olan yeni bir Cebelitarık* olarak görmeye tahammül edemeyeceklerdi. Yakın Doğu'daki gelişmeler, Sovyet yönetimince adeta elinde silahla ve de dikkatle takip ediliyordu. Batum civarında Türkiye'ye yardım etmek amacıyla iki fırkasını hazır bekleten Moskova yönetimi, Sovyet Ordusu Başkomutanı Orgeneral Kamenev'i de Kafkaslara gitmesi için görevlendirmişti. Bunun üzerine Kamenev'in görevini Komiserler Toplantısı'nın Savunma Komisyonu'nda alınan kararla Hükümet Başkanı Vladimir Lenin üstlenmiş ve Kamenev Kafkaslara hareket etmişti.¹⁴⁹ New York Times gazetesinde çıkan bir habere göre ise İstanbul'dan Yüzbaşı D.H. Lock tarafından, Daily Telegraph'a çekilen telgrafta, Sovyetlerin sevkiyatları sonucunda Kafkaslarda yoğunlaşan kuvvetlerinin beş tümene ulaştığını söylemişti. Moskova'nın bu askeri hazırlıkla Türklerin Rus isteklerine uygun hareket etmelerini sağlamak için gereken baskıyı kurmayı amaçladığı da düşünülüyordu.¹⁵⁰

¹⁴⁷“Red Russia Ready To Aid Turkey With 300.000 Men”, Springfield Leader and Press, 17.9.1922, p.1

¹⁴⁸“Warning To Small States”, New York Times, 24.9.1922, p.2; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 276.

*Cebelitarık, 1704 yılında Habsburg hanedanı için İspanya'daki taht kavgalarına dahil olan Hollanda ve İngiltere'nin şiddetli top atışlarıyla tahrip edilmiş ve İngilizlerin eline geçmişti. Böylelikle Akdeniz'de İngilizler önemli bir üs elde etmişlerdi. 1713'te Utrecht Anlaşması ile İngiltere'ye bırakılan bölgeyi geri almak adına 1779'da Fransızlarla İspanyollar saldırılar düzenlemişlerse de başarılı olamamışlardı. Çarlık Rusyası İngilizlerin Cebelitarık'taki hakimiyetinden rahatsızlık duymuştu. 1915'te Paris'te Rus ordusunu temsilen bulunan General Y.G. Jilinskiy, Cebelitarık'ın İngilizler tarafından Akdeniz'e girişte karakol olarak kullanılmasından duyduğu rahatsızlığı dile getirmişti. Sovyet yönetimi de bu bölgenin Rusya'ya karşı köprübaşı olarak kullanılması olasılığından hoşlanmamış ve İstanbul ile boğazların da aynı kaderi paylaşmasından endişe duymuştu. Bkz. Çomak, H. Şeker, B.Ş. (2019), *Akdeniz Jeopolitiği*, Ankara, 296-304.

¹⁴⁹ “Rus Hükümetinin Tavrı ve Hareketi”, *Hakimiyet-i Milliye*, 24.9.1922, s.2

¹⁵⁰ “Russians Mass Troops”, New York Times, 29.9.1922, p.5

Moskova yönetimi, harekete geçmek için Türkiye'nin Doğu Trakya ve İstanbul'u almak üzere boğazlara doğru ileri harekâta girişmesini bekliyordu. Almanya'da Komünist yayın organı Rote Fahne Gazetesi'ne "Çanakkale Savaşı" başlığıyla bir yazı yazan Karl Radek, Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale'yi almak konusunda cesaretinin olup olmadığını sorgulamıştı. Radek'e göre; Türk ordusu Çanakkale Boğazı'nı geçebilirdi. İngiltere kara ve denizden takviye almaktaydı. Fakat savaş gemileri için dar bir su yolu olan Çanakkale Boğazı'nın Asya kıyılarına yerleşecek Türk topçusunun, İngiliz savaş gemilerine karşı açacağı ateş etkili olabilirdi. Bu durumda İngiliz donanmasının faaliyet göstermesi zorlaşacaktı. Mustafa Kemal Paşa, Gelibolu'ya asker göndererek Edirne-Dimetoka hattını geri alabilir ve Türk ordusunun Doğu Trakya'ya geçmesiyle Vlachopoulos komutasındaki kırk bin kişilik Yunan ordusu imha edilebilirdi. Türk ordusunun Çanakkale'yi geri almak için ileri harekâtına devam edip etmeyeceği belirsizliğini korumakla birlikte teknik açıdan bu görev için yeterliydi. Çanakkale'nin geri alınması İngiltere'ye karşı savaşın devamı anlamına gelecekti. Fakat Türkiye'nin Çanakkale'ye saldırmaktan vazgeçmesi bunun yerine İngiliz kuvvetlerinin daha zayıf kaldığı Mezopotamya'da askeri faaliyetlerde bulunması da mümkündü.¹⁵¹

Moskova, Yakın Doğu'daki son gelişmeleri elinde silâhla takip ediyordu. Berlin'de bulunan Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiseri Çiçerin ise boğazlardaki uzlaşmazlığın 16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Moskova Anlaşması çerçevesinde çözümünü Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek amacıyla Rusya'ya geri dönmeye karar vermişti.¹⁵² Sovyet temsilcisi Aralov ise söylemlerinde sürekli olarak Türkiye'nin İstanbul'a ve Trakya'ya hâkim olacağını dile getiriyor ve Türkiye'yi İzmir'in geri alınmasından beri bu konuda yüreklendirmeye çalışıyordu. Büyük Zaferin kazanılması sebebiyle Ankara'da diğer devlet temsilcilerine verilen ziyafette bir konuşma yapan Sovyet temsilcisi, ülkesinin Türk başarılarını heyecanla takip ettiğini ve artık düşman denize döküldüğüne göre, yakında asırlardan beri Türkiye'nin malı olan İstanbul, Trakya ve Edirne'nin de düşmandan temizleneceğine inandığını belirtiyordu. İzmir'de olduğu gibi buralarda da yakında kibar ve vakur Türk bayrağının dalgalanacağından emin olduğunu söylüyordu. Aralov'un bu beklentisine Azerbaycan temsilcisinin vekili Zinof da katılıyordu. Türkiye'nin şarkın ileri karakolu olduğunu ve Yunanlıların

¹⁵¹ "Soviet Hint To Turks", New York Times, 28. 9.1922, p.3

¹⁵² "Çiçerin Derhal Rusya'ya Dönüyor", Tevhid-i Efkâr, 21.9.1922, s. 2

ezilmesiyle Türk istiklalinin kazanılmasının Azeriler arasında heyecanla karşılandığını belirten Zinof, şanlı Türk bayrağının pek yakında Edirne ve İstanbul'da dalgalanacağını sözlerine ekliyordu.¹⁵³

Sovyet temsilcilerinin İstanbul'a karşı ileri harekât konusundaki söylemleriyle Türkiye'yi, harekete geçirmeye çalıştıkları gözden kaçmıyordu. Moskova'nın Ankara'daki temsilcisi Aralov'un Türkiye'nin ileri harekâtını sürdürerek boğazlar ve İstanbul'u geri almak konusunda yaratmaya çalıştığı baskı karşısında Mustafa Kemal Paşa kararsız kalmıştı. Moskova'yla Mustafa Kemal Paşa'nın yaklaşımı arasındaki fark ortadaydı.¹⁵⁴ Paşa'nın beklentisi, Sovyet Kızıl Ordusu'nun Balkanlar ve Doğu Avrupa'da yapacağı askeri manevralarla Türk ileri harekâtını dışarıdan desteklemesiydi. Sovyet temsilcilerinin yaklaşımları ise Türk topraklarına doğrudan bir Sovyet askeri müdahalesi seçeneğini ön plana çıkarıyordu. Eğer Türkiye ile İtilaf Devletleri arasında bir savaş çıkacak olursa Kızıl Ordu iki kol halinde Kars ve Erzurum üzerinde Ankara'ya ve Musul'a ulaşmak üzere Tebriz'e gidecekti.¹⁵⁵ Oysa Sovyet askerlerinin Türk topraklarına girmesi Mustafa Kemal Paşa'nın asla kabul etmeyeceği bir seçenektir.

Besarabya bölgesinin Romanya tarafından haksız ilhakının Moskova'da yarattığı rahatsızlık ve buna bağlı olarak Sovyetlerin ilk fırsatta burayı geri alma girişiminde bulunacaklarına yönelik izlenimler daha Büyük Zafer öncesindeki günlerdeki raporlara yansımıştı.¹⁵⁶ Bunun bilincindeki Türkiye, Sovyetleri Romanya'ya karşı harekete geçirmeye çalışmıştı. Ancak Moskova'nın telkinleriyle Türkiye, Ukrayna'ya başvurmuşsa da 18 Eylül itibarıyla hâlâ bir yanıt alınamamıştı.¹⁵⁷ Sadece ara ara Bolşevik çetelerle Romen askerler arasında çıkan çatışmalara dair bilgiler gelmekteydi. 15 Eylül akşamında Dinyester sınırını korumak isteyen Romen askerler ile çete faaliyeti yürüten Bolşevik unsurlar arasında çıkan çatışma bu minvalde bir gelişmeydi. Fakat bu ve benzeri bilgiler Ukrayna'nın Türkiye'nin talebine olumlu yanıt vererek Türkiye'nin planlarına dahil olduğu manasına gelemezdi. Sovyetlerin tutumu da Türkiye'nin beklentilerini karşılamaktan uzaktı. Tersine Türkiye Kafkaslarda Kızıl Ordu'nun takviye edilmesini tehdit olarak

¹⁵³ "Zafer Ziyafeti: Müstesna Bir Gece". *Hakimiyet-i Milliye*, 18.9.1922, s. 2.

¹⁵⁴ "Turks Reach Neutral Zone", *Yorkshire Post*, 18.9.1922, p.7

¹⁵⁵ Perinçek, M. (2011), *Türk-Rus Diplomasından Gizli Sayfalar*, İstanbul, 89.

¹⁵⁶ Karabekir, K. (2019), *İstiklal Harbimiz*, (Cilt: II), 1274.

¹⁵⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 270.

algılıyordu. Hal böyle olunca da Mustafa Kemal Paşa, askerî harekât konusunda biraz daha bekleyip gelişmeleri takip etmek durumunda kalacaktı.¹⁵⁸

3.2.2. Sovyet Beklentilerinin Boşa Çıkması: Türkiye'nin Mütarekeyi Kabul Edişi

Mustafa Kemal Paşa, gerekirse Türk ordusunu kullanarak ulusal hedeflere bir an önce ulaşmak istiyordu. 18 Eylül'de TBMM'de Mustafa Kemal Paşa'nın Bakanlar Kurulunu İzmir'e daveti üzerine yapılan görüşmelerde de ordunun harekâta devam etmesi yönünde beklentiler vardı. Başbakan Rauf Bey, ordunun başarılı olduğunu fakat bu başarının Trakya'dan vazgeçilmesi manası taşımayacağını hedefin Misak-ı Milli sınırları olması gerektiğini ifade etmesi bu beklentilerin bir göstergesiydi. Kırşehir milletvekili Yahya Bey de buna benzer bir söylevde bulunmuş, Anadolu seferinin daha bitmediğini düşmanın işgali altında bulunan Üsküdar gibi yerler kurtulduktan sonra savaşın sona erdiğinin kabul edilebileceğini söylemişti. Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey ise meclisteki konuşmasında fikirlerini şu cümlelerle ifade etmişti:

“...Ordumuz Anadolu harbini ikmal etti, Çanakkale'ye dayandı. Çanakkale'de veyahut Kocaeli mıntıkasında karşımıza bir İngiliz jandarması çıktı. Ağzımız Misak-ı Milliye kavuşuncaya kadar ordumuz faaliyetine devam edecek, Meclis-i Ali çalışacaktır. Misak-ı Milli'nin istihsalı için benim kanaatime göre, düşmanlarımız bugün acz içindedirler. Bunlara zaman kazandırmak doğru bir şey değildir...”¹⁵⁹

Türkiye, Doğu Trakya ve boğazların geri verilmesiyle sorunların konferans yoluyla çözülebileceğini, bu durumda askeri müdahaleye gerek kalmayacağını daha önce dile getirmişti. Ancak bu şartları İngiltere kabul etmiyor, üstelik müttefiklerinden, dominyonlarından ve Balkan devletlerinden Türkiye'ye karşı askeri yardım talebinde bulunuyordu. Bu durum, Türkiye'ye Doğu Trakya ve boğazları alabilmek için askeri müdahaleden başka seçeneği kalmadığını gösteriyordu. Dolayısıyla RSFSC merkezi yönetimine ve Ukrayna'ya başvurularak İngiltere ve müttefiklerine karşı Doğu Avrupa'da baskı kurmaları istenmişti. Ukrayna'dan bir yanıt alınmasa da Moskova, Türkiye'ye olumlu dönüş yapmış ve hatta Kafkaslara ve Doğu Avrupa'ya birlikler sevk etmeye başlamıştı. Artık müttefiklerin kabul ettiği

¹⁵⁸“Romanya'nın Dinyester Hududunda Müsademeler”, Akşam, 17.9.1922,s.1; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 276.

¹⁵⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, Birleşim:104, 787-789.

tarafsız bölgenin sınırlarında bulunan Türk kuvvetleriyle İngiliz kuvvetleri arasında çatışma çıkması an meselesiydi. Bu çatışmadan zarar görmekten çekinen Fransa hükümeti General Pelle'yi İzmir'e göndermişti. General Pelle, 18 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa'ya ülkesinin Türkiye ile savaşmak istemediğini, müttefiklerin Türkiye'nin tarafsız bölgeye uymasını istediklerini, İstanbul'un geri verileceğini, Trakya içinse uygun şartlar düşünüleceğini dolayısıyla ortadaki sorunun konferans yoluyla çözülmesi gerektiğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa da General Pelle'ye tarafsız bölgenin TBMM hükümeti tarafından tanınmadığını ve Trakya kurtarılmadıkça Türk ordusunun durdurulmayacağı yanıtını vermişti.¹⁶⁰

Türkiye, Yunanlılara tanınan hakkın aynısını yani Çanakkale Boğazı'ndan geçme hakkını talep etmişti ve eğer engellenecek olursa da İngiltere'nin bu tutumunu düşmanca bir yaklaşım olarak değerlendireceği anlaşıyordu.¹⁶¹ Pravda gazetesinde çıkan bir habere göre, TBMM hükümeti, Yunanlılardan temizlemek amacıyla Türk birliklerini Trakya'ya geçirerek bölgeyi arındırmak istiyor ve İstanbul'u geri almayı amaçlıyordu. Mustafa Kemal Paşa, İzmir'e gelen Fransız generali Pelle'ye Boğazlar sorununu çözmek amacıyla bir konferans toplanması gerektiğini yer olarak da Mudanya'nın seçilmesinin uygun olacağını söylemişti. Ayrıca Ankara'da Mustafa Kemal Paşa, bir askeri konsey kurarak bu konseyi İzmir'e taşımaya karar vermiş ve Çanakkale'deki sivil halk da İngilizlerin bölgeyi terk etmesini istiyordu.¹⁶² Mustafa Kemal Paşa'nın çok kararlı olduğu açıktı. Esasen İngiltere'nin yaptığı yardım ve destek çağrılarından beklediği sonucu alamaması bu kararlılığın bir sonucuydu. İstanbul'dan gelen haberlere dayanarak Rusya Telgraf Ajansı (ROSTA), Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı Çanakkale Boğazı saldırısının müttefik askeri çevrelerinde gizlenemeyen bir telaş yarattığını ve İstanbul'da İngilizler henüz güçlerini yoğunlaştıracak zaman bulamadan Türklerin bir saldırı başlatma niyetinde olduğunu yazıyordu.¹⁶³ Tehlikeyi fark eden İngiliz hükümeti, 19 Eylül'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'u Fransa ve İtalya'yı kendi yanında yer almaya ikna etmek üzere Paris'e gönderdi. Curzon, Fransa Başbakanı Poincare ve İtalya'nın Paris'teki büyükelçisi

¹⁶⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, (Cilt: 13), 310-311.

¹⁶¹ “Кемаль-паша хочет права проходить через проливы”, Правда, 23.9.1922, стр.2 (“Kemal Paşa Boğazlardan Geçme Hakkını İstiyor”, Pravda, 23.9.1922, s.2)

¹⁶² “Кемаль-паша настаивает на своих требованиях”, Правда, 24.9.1922, стр.2 (“Kemal Paşa Taleplerinde Israr Ediyor”, Pravda, 24.9.1922, s.2)

¹⁶³ “Кемаль-паша готовит наступление на Босфор, союзники обеспокоены”, Правда, 23.9.1922, стр.2 (“Kemal Paşa Boğaz'a Saldırı Hazırlıyor, Müttefikler Endişeli”, Pravda, 23.9.1922, s.2)

Kont Sforza arasında 20 Eylül’de başlayan görüşmeler 23 Eylül’e kadar sürmüştü. Curzon, Fransız ve İtalyan askerlerinin Çanakkale’den geri çekilmelerinden dolayı duyduğu rahatsızlığı dile getirirken, Poincare ve Kont Sforza, İngiltere’nin de daha fazla gecikmeden aynı şeyi yapması, yani Anadolu’dan çekilmesi gerektiği yanıtını verdiler.¹⁶⁴ Çünkü Mustafa Kemal Paşa’nın kış gelmeden ulusal sınırlarına ulaşmak istediği belliydi. Üstelik Türkiye’nin harekete geçmesiyle birlikte Bulgarların Sırp, Rusların da Romenlere karşı harekete geçebileceği söyleniyordu.¹⁶⁵

Fransa ve İtalya’nın tavrında bir değişiklik olmayacağını anlayan Curzon, görüşmeleri toplanması planlanan konferansın şekli ve şartlarıyla Trakya’nın boşaltılması konusuna getirdi. Sonuçta Mustafa Kemal Paşa’nın, Fransa ve İtalya tarafından “makul” olarak nitelendirilen taleplerinin karşılanarak, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya’nın katılacağı bir barış konferansının toplanması kararı alındı. Buna göre İstanbul ve Meriç nehri sınır olacak şekilde Doğu Trakya’nın Türkiye’ye bırakılması kabul edilecekti. Fransa ve İtalya’nın ısrarı karşısında İngiltere daha fazla direnemeyerek ve istemeyerek de olsa bu karara katılmak zorunda kalacaktı.¹⁶⁶ 23 Eylül 1922 günü yapılan son toplantıda mütareke görüşmelerinin Mudanya’da barış görüşmelerinin ise Venedik’te yapılmasına, Doğu Trakya’nın müttefik devletlerin kontrolü altında Yunan kuvvetlerinden temizlenerek Türk hâkimiyetine bırakılmasına, ayrıca Çanakkale ve Marmara sahillerinin askersizleştirilmesi koşuluyla İstanbul’un Türkiye’ye iadesine karar verildi.¹⁶⁷ Daha sonra bu kararlar Ankara ve Atina’ya bildirildi.

Paris görüşmelerinden Fransa ve İtalya’nın ısrarıyla çıkan sonuç, Mustafa Kemal Paşa’nın taleplerini büyük ölçüde karşılıyordu. Bununla birlikte Paris görüşmeleri sonucunda verilen notada Doğu Trakya’nın barış konferansından önce Türkiye’ye bırakılacağına yönelik açık bir vaat yoktu. Notada şöyle deniliyordu: “Yüksek âkit taraflar, Türkiye’nin Meriç’e kadar Trakya’yı ve Edirne’yi tekrar almak hususundaki arzusunu müsait bir şekilde karşılamakta olduklarını beyan ederler” Bu yeterince tatmin edici bir ifade değildi.¹⁶⁸ Öte yandan Türk tarafı, Paris kararlarına

¹⁶⁴ Türkeldi, A.F. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara, 153.

¹⁶⁵ Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 456.

¹⁶⁶ Yüceer, S. (2008). “Büyük Taarruz Sonrasında Yaşanan Dış Gelişmeler ve Türk İngiliz Savaşının Çıkmamasında Tarafların Rolü”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (15), 386.

¹⁶⁷ “Mudanya’da Mütareke Venedik’te Sulh”, *Hakimiyet-i Milliye*, 25.9.1922, s.1

¹⁶⁸ Bıyıkhoğlu, a.g.e., 438.

rağmen İngiltere ile Balkanlarda Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'nın tutumlarını güvenilmez buluyordu. Daha da önemlisi, İstanbul ve boğazlar bölgesindeki işgal durumu sürerken barış masasına oturmanın önceden öngörülemez belli riskleri vardı. Bu nedenlerle Türkiye, İtilaf devletlerinin kararına ilk anda olumlu ya da olumsuz bir yanıt vermemiştir. Fakat Türkiye, Trakya ve boğazlara yönelecek bir askerî harekâtta Sovyetlere de güvenemiyordu. Sovyet yönetiminin Kafkaslarda Kızıl Ordu'yu takviye etmesi, Türk kuvvetlerinin girişeceği harekâtı fırsat bilerek Türk topraklarına girmeyi planladığı izlenimini doğuruyordu. Çünkü Kafkasya'daki yığının hangi amaçla yapıldığı belli değildi. Kızıl Ordu'nun Anadolu'ya girmesi kesinlikle istenen bir şey değildi. Türkiye tarafından istenen ve beklenen, Sovyetlerin yalnızca İtilaf yanlısı Balkan devletleri üzerinde baskı kurmasıydı. Moskova'nın ise daha farklı hesapları olabileceğinden haklı olarak endişe ediliyordu. Ancak ne yapılacağına da artık bir karar vermek gerekiyordu. Mustafa Kemal Paşa, kendileriyle görüşmek ve bir karara varmak amacıyla Başbakan Rauf Bey, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ve Türkiye Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Ali Fuat Paşa'yı İzmir'e çağırmişti.

İtilaf Devletleri, Sovyet Rusya'yı Türkiye ile savaşmadığı için konferansa davet etmemiştir. Londra'da aylık olarak çıkan Nakanune gazetesi durumu şu şekilde açıklıyordu:

“Çağdaş Rusya, Avrupalı politikacılara çok yabancısıdır. Sorunları koyuşundaki dobralık ve içtenlik onların işine gelmez. Ve ileri sürdüğü istekler, dünyanın yazgısını yönetenlerin irili ufaklı çıkarlarına aykırı düştüğü için, son derece can sıkıcıdır.”¹⁶⁹

Bu aşamada Sovyet Temsilcisi Aralov, Türk ordusunun boğazlara doğru ilerleyerek Doğu Trakya'yı işgal edeceğini düşünüyor ve bu yöndeki telkinlerini sürdürüyordu.¹⁷⁰ Müttefiklerin Paris görüşmeleri sonrasında Türkiye'ye yaptıkları yeni öneriler, Moskova'da, Ankara'nın boğazlar sorununu Sovyet Rusya'nın çağırılmadığı bir konferansta çözme girişiminde bulunacağı endişesini yaratmıştı. Ankara'daki Sovyet Temsilcisi Aralov, bu endişelerin gerçekliğini öğrenmek amacıyla Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile atılacak adımları belirlemek üzere İzmir'e gitmesi nedeniyle yerine bakan Rıza Nur Bey ile

¹⁶⁹ Şamsutdinov, A.M. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, (Çev. Ataol Behramoğlu), İstanbul, 305-306.

¹⁷⁰ Aralov, a.g.e., 144-145.

görüştü. Bu görüşmede Rıza Nur Bey, Türkiye'nin konferansa RSFSC'nin çağırılması konusunda ısrar edeceğini ancak bunun kesinleşmesi için İzmir'de bulunan Başbakan ve Dışişleri Bakanı'nın dönmesinin beklenildiğini söyledi. Ayrıca Türkiye'nin tarafsız bölgeyi işgal etme kararının henüz geçerli olduğunu da belirtti. Aralov ise, Türkiye konferansa katılmak yönünde karar verirse, ortak yararlar açısından RSFSC'nin de konferansta yer almasının doğru olacağını ifade ederek, Sovyet yönetiminin, Türkiye'nin Moskova Anlaşması'na uyacağı konusundaki dilek ve beklentisinin Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesini rica ediyordu.¹⁷¹ Rıza Nur Bey'in yaklaşımından tatmin olamayan Aralov, İzmir'e Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gitmek istediğini belirtti. Buna karşılık Rıza Nur Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın yoğunluğundan dolayı kendisiyle görüşemeyeceğini ve bu görüşmenin ancak Paşa, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey ile Ankara'ya döndüğünde yapılabileceğini söyledi.¹⁷²

Rıza Nur Bey, Aralov'un RSFSC'nin gelecekte toplanması muhtemel konferansa davet edilmek istediğini bir telgraf ile Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiş, Mustafa Kemal Paşa da Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in bu konuda Aralov'u bilgilendireceği yanıtını vermişti.¹⁷³ Bunun üzerine, Yusuf Kemal Bey Aralov ile yazışma yoluyla temas kurarak kendisiyle İzmir'de görüşemeyeceği için de özür dilemişti. Aralov, Fransızların samimiyetine güvenilemeyeceğini öne sürerek, İzmir'deki görüşmelerin sonuçlarını öğrenmeye çalışmıştı. Fransızların Türkiye ile ekonomik ilişkilerin yeniden kurulmasını istediklerini, Sovyet Rusya'nın bozuk ekonomisine dikkat çekerek, Türkiye'nin, kendisine yardım edemeyecek olan Bolşeviklerden uzaklaşması gerektiğini ve barış konferansında Fransa'nın Türkiye'ye yardım edeceğini söylediklerini ifade eden Yusuf Kemal Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın Fransız önerilerini reddettiğini belirtmişti.¹⁷⁴

Aralov, Türk yetkilileri tarafından teskin edilmeye çalışılıyordu. Ancak Moskova için bu yeterli değildi. Müttefiklerin Atina ve Ankara'ya gönderdiği konferans önerisine karşı, barış sürecinin dışında kalmak istemeyen Moskova harekete geçerek İngiltere, Fransa, İtalya, Yunanistan, Yugoslavya, Bulgaristan, Romanya ve

¹⁷¹ Yerasimos, *a.g.e.*, 518.

¹⁷² Aralov, *a.g.e.*, 174-175.

¹⁷³ Atatürk'ün Bütün Eserleri, (Cilt:13), 331.

¹⁷⁴ Aralov, *a.g.e.*, 175.

Mısır'a bir nota göndermişti.¹⁷⁵ Dışışleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan imzasıyla 24 Eylül'de Sovyet Rusya'nın konferansa çağırılan devletler arasında yer almamasına karşı tepkisini koyduğu notada, Moskova yönetimince Yakın Doğu'daki olayların temeli yalnızca bir soruna dayandığı belirtilmekteydi. Bu sorun Türk milletinin Türk toprakları üzerinde kayıtsız hakimiyetinin kurulması ve İstanbul ile boğazların bu hakimiyete dahil edilmesiyle çözüme kavuşturulabilirdi. Fakat Büyük Britanya Türkiye'ye ait toprakları geri vermemekte ısrarcı davranarak çözümün önünde engel olarak duruyordu. Boğazları özgürlüğe kavuşturacağını iddia eden Londra yönetimi gerçekte ise buralardaki hakimiyetini garanti altına almak istiyordu. Oysaki Karadeniz'e sahildar devletler açısından önemli olan boğazların dünya ticareti ve ulaşımı için serbestisini Türkiye, 1920 yılında Misak-ı Milli ile duyurmuştu. Karadeniz kıyılarının büyük bölümüne sahip olan Sovyet Rusya da Türkiye'nin boğazların statüsünün Misak-ı Milli çerçevesinde belirlenmesi şartını ilgili devletlerden biri olarak onaylamıştı. Sovyet Hükümeti saf dışı bırakılarak boğazlar ile ilgili kararlar alınmasını çıkarlarına aykırı bir durum olarak değerlendirdiğinden ısrarla kabul etmeyeceğini Karahan imzalı notada ifade etmişti. Türkiye ile Sovyet Rusya boğazların statüsü hakkında ortak bir noktada buluşmuş olup Moskova yönetiminin temsil edilmediği bir konferansta alınacak kararların uzun ömürlü olamayacağını tekrar hatırlatarak Karadeniz'e sahildar devletlerin de katılacağı bir konferans toplanması önerisinde bulunmuştu.¹⁷⁶

Birinci Ordu Kumandanlığı İstihbarat Şubesi'nin Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği İtalyan amiral gemisinin telsiz konuşmalarından elde edildiği anlaşılan istihbarat raporunda, Moskova telsizinden edinilen bilgiye göre Sovyet Hükümeti, Karadeniz'e sahildar devletlerin rızası olmadan Çanakkale Bunalımı'nın ilk günlerinden başlayarak kendisi dikkate almayan ve boğazlarda hakimiyetini sürdürmek isteyen İngilizlerin bu amacını gerçekleştirilmesini kabul etmeyecekti.¹⁷⁷ 24 Eylül tarihli nota, Moskova'nın önceki görüşlerini teyit eder nitelikteydi. Roma'da bulunan Sovyet temsilcisi Vazlav Vazlavoviç Vorovsky, İngiltere'nin boğazlar sorununun çözülmesiyle ilgili uluslararası bir komisyona başkanlık etmesinin

¹⁷⁵ Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*, Ankara, 196.

¹⁷⁶ Yerasimos, a.g.e., 519-521.

¹⁷⁷ "Lozan Konferansı Öncesine Ait Belgeler", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 18(67), Vesika No:1497

boğazların özgürlüğüne engel olacağını, Karadeniz kıyısında bulunan devletler görüşmelerde yer almadığı takdirde sorunun çözüme kavuşamayacağını bildirerek durumu İtalya nezdinde protesto etti. Ayrıca, kendilerinin dışlandığı bir kararın alınması durumunda, Karadeniz’e kıyısı olan devletlerin kendi başlarına hareket ederek boğazlar ile ilgili sorunda çözüm hakkına sahip olduklarını hatırlatmıştı. Aynı şekilde Kafkas Cumhuriyetleri Şurası Divan Reisi Neriman Nerimanov ile üyeler Miyasinkov ve Mdivani’nin ortak notasıyla, İtilaf Devletleri’nin Karadeniz’e sahilدار devletleri boğazların geleceğini ilgilendiren kararların alınacağı konferansa çağırılmaması girişimi protesto ediliyordu. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan temsilcileri kendilerinin katılmadığı bir konferansta alınacak kararların geçersiz olacağını belirtmişlerdi.¹⁷⁸

Londra’daki Sovyet Ticaret Temsilcisi Berzine, Moskova’nın 24 Eylül’deki notasını alınca İngiliz Dışişleri’nde Kuzey Bölümü Şefi olan J. D. Gregory ile bir görüşme yapmış; Sovyet hükümetinin 12 Eylül tarihindeki notasına İngilizlerin cevap vermemesine şaşığını söyledikten sonra, İngiltere’nin barış görüşmelerinde Sovyetleri dışarıda bırakmak istemesinin yeni güçlülere sebep olacağına dikkat çekmişti. Berzine, Moskova’da, Türkiye’nin Sovyetler tarafından desteklenmesi konusundaki kanaatin değişiklikler gösterdiğini ve eğer RSFSC konferansa katılacak olursa çoğu konuda İngilizlerle ortak noktada buluşulabileceğini de sözlerine eklemişti.¹⁷⁹ Gregory, Berzine’in bu sözlerine karşılık, Büyük Britanya’nın Sovyet Rusya’nın konferansa çağırılıp çağırılmayacağı konusunu ele almadığını, ancak çağırılma konusunda engeller bulunduğunu ifade etmişti. Gregory’e göre bu engeller, 1922 yılının yaz aylarında yapılan Cenova ve La Haye Konferanslarında Sovyetlerin verdiği söze sadık kalmayışından kaynaklanmaktaydı.¹⁸⁰ Aslında boğazlarda Sovyetlerin söz hakkına sahip olmasını tehlike olarak gören İngiltere Cenova ve La Haye Konferanslarını bahane olarak kullanıyordu. Ayrıca bu yolla Türkiye ile RSFSC’ni ayırmayı da hedefliyordu.¹⁸¹

¹⁷⁸ “Kafkas Cumhuriyetlerinin Notası”. Hakimiyet-i Milliye, 2.10.1922, s. 1; “Warning To Small States”, New York Times, 24.9.1922, p.2

¹⁷⁹ Gürün, *a.g.e.*, 85.

¹⁸⁰ A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. (1961). *Внешнeполитические документы СССР*. (Том: пятый). (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. (1961). *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: V), 599.

¹⁸¹ Yerasimos, *a.g.e.*, 484-485.

Sovyet Dışışleri Komiser Vekili Karahan, Amerikalı bir gazeteciyle yaptığı röportajda; ciddiyetle takip ettikleri boğazlar sorununda kendilerinin dikkate alınmamalarının kabul edilemez bir şey olduğunu belirterek, Türkiye ile imzaladıkları Moskova Anlaşması gereğince boğazlardan ticaret gemilerinin serbestçe geçişlerinin kabul edildiğini, bu esaslar dâhilinde hareket edilmesi gerektiğini yinelemişti. İstanbul'un Türkiye'ye geri verilmesi gerektiğini savunan Karahan, Avrupa'nın Doğu Sorunu konusunda silâhları bırakarak çıkarı bulunan tüm devletlerin katılacağı bir konferans toplanmasının doğru olacağını söylemişti. Barışı ve ikili ilişkileri etkileyen savaş gemileriyle İstanbul'daki kıyı emniyetini sağlamak için bulunan İtilaf hükümetlerinin askerlerinin Trakya ve boğazlardan çekilmesinin Moskova yönetimince talep edildiğini de sözlerine ekleyen Dışışleri Yardımcısı, Avrupa'nın azınlıklar meselesini Türkiye'ye karşı kullanmak istediğini ifade etmişti. Batılı devletler Hristiyanların koruyucusu rolüyle Türkiye'deki yerini korumayı amaçlamaktaydı. Fakat bu girişim Türkiye'nin içişlerine karışmaktan başka bir şey değildi. Avrupa silahları bırakarak Venedik Konferansı'nı Sovyet Rusya da dâhil olmak üzere ilgili tüm tarafların katılımı sağlanmadan toplayacak olursa bundan bir sonuç elde edilemeyeceğini belirtmişti.¹⁸²

Kendilerinin katkısı olmadan Yakın Doğu'da uzun vadede kalıcı bir çözüm sağlanmasının olanaksızlığı, Moskova temsilcileri tarafından her vesileyle sık sık dile getiriliyordu. Moskova, Türkiye'den de RSFSC'nin konferansa katılması için her türlü desteği vermesini istemişti. Manchester Guardian gazetesinde çıkan bir haberde, Sovyet Rusya'nın Yakın Doğu sorunundaki rolünün her geçen gün dikkat çekici hale geldiği ifade ediliyordu. Bunun yanında Sovyet Rusya'nın yapılması planlanan konferansa katılmasının gerekliliği üzerinde ısrar eden gazete, Rusya'nın katılımı olmadan Boğazlar sorununun görüşülmesini mantıksızlık olarak değerlendiriyordu. Mevcut Sovyet Hükümeti her ne kadar Avrupalı devletler tarafından tanınmamış olsa da bu durum Cenova Konferansı'na katılımı için bir engel teşkil etmemişti. Bu örnekte olduğu gibi Yakın Doğu sorunlarının çözümü için toplanması planlanan konferansa katılımında da bir sakınca olmazdı ve Türkiye'nin bu talepte bulunması olası bir durumdu. Sovyet yönetiminin Türkiye'nin taleplerini destekleyeceği hususu, Manchester Guardian gazetesine göre belirsizdi ve Sovyetlerin de boğazlar konusunda

¹⁸² “Rusya-Türkiye ve Boğazlar Meselesi”. Hakimiyet-i Milliye, 6.10.1922, s.3.

kendine göre talepleri olacaktı. Bununla birlikte konferansta her halükarda Boğazlarla daha fazla ilgilenen Sovyet Rusya'nın etkisi kendini hissettirmesi muhtemel olarak değerlendiriliyordu. Sovyetlerin çıkarları dikkate alınmadan hiçbir anlaşmanın tatmin edici ve kalıcı olmayacağı, Manchester Guardian gazetesinde ifade ediliyordu. Gazete, Ankara'nın Paris'teki temsilcisi Ferit Bey'in açıklamalarına da yer vermişti. Bu açıklamalar dikkate alınacak olursa, barışın tesis edileceği konferansta Çanakkale Boğazı'nın statüsünün belirleneceği göz önünde bulundurulduğunda, Karadeniz ve Çanakkale Boğazı'ndan çıkarı olan devletler olarak Rusya, Romanya ve Gürcistan temsilcilerinin de yer alması son derece doğaldı.¹⁸³

Pravda gazetesinin bir haberinde ise Fransız ve İngiliz gazetelerinin Yakın Doğu ile ilgili makalelerinde Sovyet Rusya'nın Yakın Doğu'daki çatışmalardaki rolü konusunu önem vermese de Rusya'nın aldığı pozisyona dair haberlerin her geçen gün artış gösterdiğine dikkat çekiliyordu. Gazete tüm Fransız, İngiliz ve Amerikan basın bürolarının İstanbul'dan aldığı haberlere dayanarak Ankara'nın İstanbul'daki temsilcisinin İngiliz Yüksek Komiseri'ne Boğazlarla ilgili hususların görüşüleceği konferansa TBMM hükümetinin Sovyet Rusya ve Ukrayna ile yapılan anlaşma gereğince, Sovyet Rusya ve Ukrayna'dan delegelerin çağrılmadığı taktirde katılamayacağını aktardığını da yazıyordu.¹⁸⁴ Ancak Ankara, henüz bu konudaki resmi görüşünü dile getirmemişti.

Bu sırada Sovyetler, İngiltere'nin girişimlerine karşı çeşitli propaganda faaliyetleriyle Avrupa kamuoyunu etkilenmeye çalışıyordu. 25 Eylül'de yayımlanan Komünist Enternasyonal Yürütme Komitesi'nin İngiliz, Fransız, İtalyan, Sırp ve Romen işçilerine uyarı niteliğindeki bildirisinde, İngilizlerin dünya hâkimiyeti politikası ve Avrupa'yı ateşe atacak adımları şu şekilde eleştiriliyordu:

“İtilaf Devletleri Sırları ve Romenleri savaşa sürükleyecek, Yunanlıları da savaşa yeniden katılmaya zorlayacaktır. Bir kez Balkanlarda tutuşan yangın, oradan yayılacak ve Avrupa'yı yeniden savaş alanına döndürecektir. Türklerin boyun eğmesiyle bunun önüne geçilse bile, bu Yakın Doğu'da yeni bir savaşın sadece ertelenmesi demek olur. Türkiye İtilaf Devletleri'nin sırtına sapladığı

¹⁸³“Манчестерская гвардия требует приглашения Советской России”, Правда, 24.9.1922, стр.2 (“Manchester Guardian Sovyet Rusya'yu Davet Etmeyi Talep Ediyor”, Pravda, 24.9.1922, s.2)

¹⁸⁴ “Советская Россия приобретает все большее значение” Правда, 24.9.1922, стр.2 (“Sovyet Rusya Giderek Önem Kazanıyor”, Pravda, 24.9.1922, s.2)

hançerle yaşayamaz ve Sovyetler Birliği, kendi buğday ve kömür bölgeleri İngiliz donanmasının etki alanı içinde kaldığı sürece güvenlikte olamaz....”¹⁸⁵

Diğer yandan, Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Türk kuvvetleri müttefikler nezdinde baskıyı arttırmak amacıyla 23 Eylül'de tarafsız bölge sınırları içinde olan Erenköy'e İngiliz kuvvetlerinin dur ihtarına aldırış etmeden girmişler ve bu bölgede bulunan cephane deposunu ele geçirilmişlerdi. Aynı sırada bir başka Türk kuvveti de Biga bölgesindeki tarafsız bölge olarak adlandırılan yere girmişti.¹⁸⁶ Her iki tarafın da itidalli davranması sayesinde bir çatışma yaşanmamıştı. İzmir'in alınmasından bu yana İngiltere'nin girişimleri, Türk ordusunun devam eden harekâtını durdurmak ve oyalamak amacına yönelikti. Bu adım, Mustafa Kemal Paşa'nın oyalamalara göz yumamayacağını ve milli emellerinin gerçekleştirilmesi konusunda kararlı olduğunu gösteriyordu. Konferansın toplanacağına yönelik beklentilerin arttığı bu günlerde Türk ordusunun bu hareketi bir anda savaş çanlarının yeniden çalmasına sebep olmuş ve İngilizler endişelenmişti. İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Başkomutanı General Harington Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Türk askerlerinin tarafsız bölge sınırları içerisinde yer aldığı belirtilen Erenköy ve Biga'dan çekilmesini istemiş, Mustafa Kemal Paşa ise yanıt olarak Türkiye'nin tarafsız bir bölgeyi tanımadığını ve harekâtın Ezine bölgesinde savaş faaliyetlerinde bulunan Yunanlılara karşı yapıldığını söylemiştir.¹⁸⁷

Aslında sorun, İngiltere'nin boğazların egemenliğini kaybetmek istememesinden kaynaklanıyordu. İngiliz Yüksek Komiserliği, İstanbul'da meydana gelebilecek bir ayaklanmaya engel olabilmek için yedi lira aylıkla Rum ve Ermenilerden asker toplamaya ayrıca onları kendi aralarında teşkilatlandırmaya çalışıyordu. Bu teşkilatın İstanbul'da yangınlara sebebiyet verebileceği Türk basınına yansımıştı.¹⁸⁸ Rumbold Curzon'a, Yugoslav elçisinin kendisine, birkaç tümenin boğazlara gönderilebileceğini söylediğini yazıyordu. Yugoslavya'dan ayrı olarak Bulgaristan ile de iletişime geçen İngilizler, Türkiye'ye karşı Bulgarları da kışkırtmaya çalışıyordu. Cenevre'de bulunan Bulgaristan Başbakanı Alexandar Stamboliyski 21 Eylül'de Cemiyet-i Akvam'a Trakya'nın özerkliğinden başka çare

¹⁸⁵ Adıgüzel, *a.g.e.*, 54.

¹⁸⁶ “Kıtaatımız Hedeflerine Doğru İlerlemektedir”, *Hakimiyet-i Milliye*, 29.9.1922, s.1; “Süvari Kuvvetlerimiz Bitaraf Mıntıka Dâhilinde Bulunmaktadır”, *İkdam*, 27.9.1922, s.1

¹⁸⁷ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (Cilt:13), 328-329.

¹⁸⁸ “İngilizler İstanbul'da Ateşle Oynuyorlar”. *Hakimiyet-i Milliye*, 26.9.1922, s.1

olmadığına dair bir muhtıra vermişti. Türk basınına da yansıdığına göre Bulgar Hükümeti ve Bulgar komiteleri birkaç bin kişilik bir kuvvetle Trakya'ya girerek buranın özerkliğini sağlamak istiyordu. Trakya Hristiyan Komitesi de bu konuda ümitliydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Türk ordusundan atılan binbaşı rütbesine sahip Hüsnü Zeki Bey isimli şahıs Sofya'ya gelerek Trakya'nın özerkliği ile ilgili temaslarda bulunmuştu. Bulgaristan İngilizlerin kışkırtmalarından etkilenmiş görünüyordu.¹⁸⁹ Romanya ise, Türkiye ile Sovyetlerin beraberliğinden çekindiği için hâlâ kararsızdı. Çünkü Sovyet Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan, bir söyleminde çıkabilecek savaşın Güneydoğu Avrupa'yı kapsayacağı görüşünü öne sürmüştü. Böyle bir durumda Yugoslavya ve özellikle de Romanya'nın bu işlere karışmaması gerektiğini Dışişleri Vekili “umarım Yugoslavya ve Romanya bu işlere karışmaz” sözüyle açıkça ifade etmişti.¹⁹⁰ Yunanistan'da ise ihtilal olmuş General Pangalos, Albay Plastiras ve Gonatas öncülüğünde çıkan ihtilalde Kral Konstantin tahtı bırakmak zorunda kalmış ve Krokidas başkanlığında kurulan yeni hükümet, Doğu Trakya'yı “kurtarmak” ve İstanbul'a yürümek için Yunan kuvvetlerinin takviye edilmesini sağlamaya koyulmuştu.¹⁹¹

İngiliz istihbaratına göre; Türk ordusunun tarafsız bölgeye saldırması için Ankara'daki Sovyet Temsilcisi Aralov baskı yapmaya devam ediyordu. Ankara'daki kimi gazetelerin Bolşevik propagandası yapması için harekete geçirildiği bildiriliyordu. Raporun devamında ise Aralov'un Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Genel Kurmay Başkanı Fevzi Paşa, Savunma Bakanı Kazım Paşa, Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa, Kurmay Başkanı I. Ordu Komutanı Nurettin Paşa, II. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve Kafkasya Grubu Komutanı Fahrettin Paşa gibi Türk komutanlara yakınlık gösterdiği ve değerli tablalar, kılıçlar ve saatler hediye ederek onları kazanmaya çalıştığı yazıyordu.¹⁹² Ancak aslında bu günlerde Ankara'da Bolşevikler ile ilişkilerde tam bir güvensizlik söz konuydu. RSFSC, Türkiye'nin Yunanlıları Anadolu'dan çıkardıktan sonra dış ilişkilerde daha rahat edeceğinden endişe duyuyordu. Türk-Fransız yakınlaşmasından da rahatsızlık duyan Moskova,

¹⁸⁹ Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 481.; “Trakya İçin İngilizler Bulgaristan'ı Kışkırtıyor”, *Hakimiyet-i Milliye*, 29.9.1922, s.1

¹⁹⁰ “Warning To Small States”, *New York Times*, 24.9.1922, p.2

¹⁹¹ Bıyıklıoğlu, a.g.e., 438; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 280.

¹⁹² Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: IV), 595.; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 273.

Ankara'nın Batum'a ilgisini kaybetmediğini ve zaferden sonra Kafkasya ile Hazar Denizi bölgelerinde Pan-Türkçü ve Pan-İslamcı hareketlenmelerin yaşanmasıyla Batum üzerinde Türkiye'nin yeniden hak iddia etmek istediğini düşünüyordu. Sovyet yönetiminde, Ankara'ya yardım edilmesi karşılığında Türkiye'nin 1914 Türk-Rus sınırını geri dönmeyi kabul etmesi gerektiğini düşünenler vardı.¹⁹³ Kafkaslarda Kızıl Ordu'nun güçlendirilmesi ve Aralov'un sürekli Türk ordusunun boğazlara yönelik harekâta devam etmesi yönünde telkinlerde bulunması bu düşünceyle de ilişkili olabilirdi. Türk yöneticilerinde Sovyetlere karşı güvensizlik giderek artıyordu. Kızıl Ordu'nun Kafkasya'da toplanmasının yarattığı tehdit edici durum karşısında Türkiye, İngiltere ile anlaşması gerektiği noktasına yaklaşıyordu. Bunun Moskova yönetimince engellenme çabaları ise, Ankara ile Moskova arasındaki güvensizliği derinleştiriyordu.¹⁹⁴

Bu sırada, 29 Eylül'de İzmir'e gelen Franklin Bouillon'un teminatıyla 23 Eylül'deki İtilaf notasında yer alan Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilip verilmeyeceğinin belirsizliği giderilmişti. 29 Eylül'de Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in Fransa Başbakanı Poincare'ye çektiği telgrafta Franklin Bouillon'un müttefikler adına verdiği teminatına dayanılarak Türk ordusunun İstanbul ve Çanakkale üzerinden Yunan ordularını takip etmek amacıyla sürdürdüğü harekâtın durdurulması yönünde emir verildiğini yazıyordu. Devamında ise Trakya'nın Meriç'e kadar hemen Türkiye Büyük Millet Meclisi hükûmetine verilmesi gerektiğinden yola çıkarak, bu konuların kararlaştırılması için Mudanya'da 3 Ekim'de yapılacak konferansa Türkiye'nin İsmet Paşa ile katılacağına karar verildiği bildiriliyordu.¹⁹⁵

İngilizler ise, Türk ordusunun 30 Eylül'de İstanbul ve boğazlara karşı harekete geçeceği istihbaratını almışlardı. Bunun üzerine İngiliz kabinesi hareket geçerek, Savunma Bakanlığı vasıtasıyla Türklerin tarafsız bölgeden çekilmesini isteyen 24 saat süreli bir ultimatoma İstanbul'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı General Harington tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya iletilmesini istemeye karar verdi.¹⁹⁶ Kabinenin aldığı ultimatoma kararı, Lord Curzon tarafından Ankara'nın Londra'daki temsilcisi Doktor Reşat Nihat Bey'e bildirildi. Reşat Nihat Bey, İngilizlerin ultimatoma süresini

¹⁹³ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 274.

¹⁹⁴ a.g.e., 284.

¹⁹⁵ Bıyıklıoğlu, a.g.e., 439-440.

¹⁹⁶ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 277.

24 saat uzatmasını Curzon'dan istediye de, İngiliz kabinesi bu isteği kabul etmedi.¹⁹⁷ İngilizlerin Mustafa Kemal-Franklin Bouillon uzlaşmasından ve Yusuf Kemal Bey'in Poincare'ye 29 Eylül'de çektiği telgraftan haberdar olmamaları mümkün değildi. Fakat Başbakan Lloyd George'un Yunanlılar hakkındaki umutları boşa çıkmış, Fransızlar ve İtalyanlar da İngiltere'yi yüzüstü bırakmıştı. Hayal kırıklıkları içerisinde 1922 yılı Eylül ayında ünü iyice azalan ve rakiplerinin kendisini devirmek için beklediğini bilen Lloyd George, iktidarda kalabilmek için çözümün savaş rüzgarları estirmekten geçtiğini düşünmüştü.¹⁹⁸

General Harington, kendisine ulaşan savaş uyarısını mütareke yapılması ihtimalinin yüksek olduğu gerekçesiyle Mustafa Kemal Paşa'ya iletmeyerek, hükümetinin savaş çıkırtkanlığına ortak olmamıştır. General İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'un onayıyla Türkiye ile savaşa tutuşmak yerine görüşmeyi tercih etmişti. 1 Ekim'de Londra'ya gönderdiği raporda da Türkiye'nin barış konferansına katılmaya hazırlandıklarını ve Çanakkale'ye saldırmak niyetinde olmadıklarını bildirdi.¹⁹⁹ General Harington son gelişmeleri iyi takip etmişti. Mustafa Kemal – Franklin Bouillon uzlaşmasından ve Yusuf Kemal Bey'in Poincare'ye çektiği telgraftan haberdardı. Tavrı da bu bilgilerden kaynaklanıyordu.

Nihayetinde Harington'ın öngörüsü gerçekleşmiş ve Mustafa Kemal Paşa yeni yanlış anlamalardan kaçınmak amacıyla Türk kuvvetlerinin oldukları yerde beklemeleri talimatını verdiğini ve Fransızlar ile İtalyanlar gibi İngilizlerin de Asya sahilinden askerlerini geri çekmeye hazır olduklarında Türk kuvvetlerinin de geriye çekilebileceğini General Harington'a gönderdiği telgrafta bildirmişti.²⁰⁰ Bu, Türkiye'nin askerî harekâttan vazgeçtiğini ve uzlaşma yolunu seçtiğini gösteriyordu. Türk ordusu Çanakkale ve İstanbul önlerinde toplanırken, artık tümüyle yalnız kalmış olan İngiltere de, sorunun, Paris kararları temel alınmak üzere siyaset yoluyla çözülmesi dışında bir seçenek bulunmadığını kabul etmek zorunda kalıyordu.²⁰¹

Türkiye'nin mütarekeyi kabul edişi boğazların yapılacak konferans boyunca müttefiklerin işgali altında kalması anlamına geliyordu. Bu durum Sovyetleri şaşkına

¹⁹⁷ Yüceer, *a.g.m.*, 390.

¹⁹⁸ Walder, *a.g.e.*, 340.

¹⁹⁹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 278.

²⁰⁰ Atatürk'ün Bütün Eserleri, (Cilt:13), 347.

²⁰¹ Demirbaş, Ünemlioğlu, vd. *a.g.e.*, 484.

çevirmiş ve tepkiye sebep olmuştu. 24 Eylül tarihli notasının destek bulmadığını gören Moskova yönetimi, İtilaf Devletleri'ne 30 Eylül 1922'de Karahan vasıtasıyla protesto notası göndermiştir. Bu notaya göre; dünya ekonomisinin kalkındırılması amacıyla yapılan Cenova ve La Haye Konferansları sonuçsuz kalmıştı. Bu süreçte RSFSC, dış müdahaleler ve savaşlar nedeniyle bozulan ekonomisinin düzelmesi için Avrupa ve Amerika'dan çeşitli siparişlerde bulunmuştu. Ancak bu siparişleri taşıyan Sovyet gemilerinin boğazlardan geçişleri İngiltere tarafından engellenmişti. Böylelikle RSFSC başta olmak üzere Karadeniz'e sahildar tüm devletlerin ekonomilerine darbe vurulmuş oluyordu. İşte bu yüzden Moskova yönetimi, İngiltere'nin boğazlardaki habersizce uyguladığı ablukayı protesto ediyor ve boğazlardan ticaret gemilerinin geçişinin serbestçe yapılması için İngiltere ve müttefiklerinin sınırlamaları kaldırmaları gerektiği konusunda ısrarcı olduğunu bildiriyordu.²⁰²

Moskova yönetiminin, Türkiye'nin boğazlara yönelik ileri harekâtını sürdüreceği ve gerekirse de Kızıl Ordu'nun askeri desteğiyle İngilizleri boğazlardan silâh zoruyla atacağı beklentisi gerçekleşmemişti. Türkiye İtilaf devletleriyle anlaşma yolunu seçmişti. Başından beri boğazlar sorununda RSFSC'nin dışlanarak çözüme ulaşılacağından endişelenen ve artık İngiltere'nin eline bu konuda güçlü bir koz geçtiğini düşünen Sovyet Temsilcisi Aralov, 3 Ekim 1922'de Türkiye'ye, tepkisini gösteren bir nota gönderdi. Notada şöyle deniyordu:

“Hükümetim, Türkiye hükümetinin Sovyetler Birliği notasını desteklemeyişine ve Mudanya Konferansı'na katılmayı kabul ettiğini, Trakya'nın ve ayrıca boğazlarla İstanbul'un işgaline razı olduğunu kendisine haber vermeyişine fevkalade şaşırılmış bulunuyor. Böylece dış politika uyuşumu yürütülememiş, bunun sonucu olarak da İtilaf Devletleri özellikle İngiltere için uygun bir durum ortaya çıkmış bulunuyor....

...İtilaf Devletleri bu yolda yürüyerek Türkiye'yi olduğu kadar Sovyetler Birliği'ni de zayıflatmaya çalışmaktadırlar. Özellikle bu önemli anlardaki hareket uyuşmazlığına şaşmaktayız. Hükümetim, Türk ordusunun kazandığı büyük zaferlerin istenilen sonuca vardırılamayacağından korkmaktadır. Hükümetim, aramızdaki Boğazlar Antlaşması gereğince, Sovyetler Birliği'nin, İtilaf Devletleri'nin, Türkiye ile ilgili olarak atacağı her adımı önceden açıklamak, Türkiye'nin de aynı şeyi yapmak zorunda olduğunu, ayrıca karşılıklı olarak birbirimizi desteklediğimizi ve birimiz olmadan ötekini Boğazlar

²⁰²A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. (1961). *Внешннеполитические документы СССР*. (Том: пятый). Государственное Издательство Им. (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. (1961). *SSCB Dış Politika Belgeleri* (Cilt: V), 604-606.

Konferansı'na katılmayacağını bildiren karşılıklı birer nota vermemizin gerekliliğini bildirir...."²⁰³

Bu sırada İtilaf Devletleri'ne verilmek için hazırlanan cevap metni Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekillerinin görüşüne sunulmuştu. Metnin içeriği ve konferansa katılacak devletler ile ilgili yapılan konuşmalarda Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya'nın da konferansa katılmasının dile getirilmesi gerektiğini söylemiş ve böylece Sovyet tarafına verilmiş sözün yerine getirileceğine dikkat çekmişti.²⁰⁴ 4 Ekim 1922'de İtilaf notasına gönderilen resmi cevap metninde, İngiltere, Fransa, İtalya ve Yunanistan'dan başka Yugoslavya ve Romanya'nın konferansa çağırıldığına dikkat çekilmişti. Konferansta görüşülecek hususların özellikle boğazlar konusunun bu iki devleti ilgilendirdiği için çağırıldıkları sonucuna varıldığı ifade edilmişti. Ancak bu bağlamda Yugoslavya ve Romanya gibi, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin de aynı sebeple çağırılması gerektiği belirtilerek konferanstan önce bu çağrının yapılacağını ümit edildiği dile getirilmişti.²⁰⁵

Türkiye 1919 yılından beri amansız bir mücadele vermişti. Artık son kertede Anadolu düşmandan kurtarılmış sıra Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan boğazlar ve Doğu Trakya'ya gelmişti. Mustafa Kemal Paşa son bir gayretle buraları da düşmandan geri alıp daha sonra yapılacak barış görüşmelerinde eli güçlü bir şekilde yer almak istiyordu. Bu amaçla, Sovyetlerin askeri güç gösterisiyle diplomatik bir baskı oluşturarak, İngiltere ile çıkabilecek savaşta ona yardım edeceğini düşündüğü Balkan devletlerini özellikle Romanya'yı Ukrayna vasıtasıyla saf dışı bırakmak istemişti. Sovyetler Mustafa Kemal Paşa'nın çağrısına olumlu yaklaşmışlardı. Ancak Ukrayna bir cevap vermediği gibi Kızıl Ordu'nun Kafkaslarda kuvvetlerini toplaması sebebiyle fiili olarak her an Türk topraklarına müdahil olması olasılığı Türkiye'nin istediği ve kabul edebileceği bir şey değildi. Çünkü RSFSC, kendisinin askeri desteğiyle kazanılacak bir zaferden sonra özellikle boğazlar üzerinde hak iddia edebilirdi. Mustafa Kemal Paşa böyle bir riski göze alamazdı. Üstelik RSFSC'nin Doğu Avrupa'da baskı unsuru oluşturmadığı bir ortamda, Fransa, İtalya ve Balkan devletleri İngiltere'nin yanında yer alabilir, bu da savaş Türkiye için arzu edilmeyen noktalara taşıyabilirdi. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, bu koşullarda İstanbul ve Doğu

²⁰³ Gürün, *a.g.e.*, 87.

²⁰⁴ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Cilt:3, Birleşim: 112, 868.

²⁰⁵ Gürün, *a.g.e.*, 88.

Trakya'yı alarak orduyu o yana geçirmek çılgınlık olurdu: Çünkü o zaman Türk ordusu düşmanın elinde tuttuğu boğazları geçerek Anadolu'dan ayrılmış olacaktı. Anadolu'yu ordusuz bırakmak doğru olmazdı.²⁰⁶ Zaten Türkiye'nin askeri baskıyla desteklenen diplomasi atağı sonucunu vermişti. Bu yüzden bir an önce barış yapılmalıydı. Bunun için Mudanya'da yapılacak mütareke görüşmeleri, Misak-ı Milli'yi gerçekleştirmek için yürünen uzun yolda savaşız olarak kazanılacak başarıların ilk adımı olacaktı.

²⁰⁶ Aralov, *a.g.e.*, 145.

4. MUDANYA'DAN LOZAN'A TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

4.1. Mudanya Mütarekesi'nin İmzalanması

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşmüş Osmanlı Devleti'nin imzalamış olduğu Mondros Ateşkes Anlaşması'nı geçersiz kılacak Mudanya Mütarekesi'nin ilk görüşmeleri Marmara denizine bakan sahilin hemen kenarındaki Rus asıllı tüccar Alexander Ganyof'a ait evde 3 Ekim 1922 öğleden sonra saat 15.00'te başlıyordu. Bu görüşmelerde Türkiye'yi Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa, İngiltere'yi Türkiye'deki Müttefik İşgal Kuvvetleri Başkomutanı General Charles Harington, Fransa'yı Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı General Charles Antoine Charpy ve İtalya'yı da İtalyan İşgal Kuvvetleri Komutanı General Ernesto Mombelli temsil edecekti. Yunanistan ise görüşmelere katılmayacak, Mudanya açıklarında demirlemiş olan bir Yunan savaş gemisinde General Alexandros Mazarakis ve Albay Sarıyanis vasıtasıyla görüşmeleri takip etmekle yetinecekti.

Türkiye, İtilaf Devletleri'nden Edirne ve Meriç'i içine alacak şekilde Doğu Trakya'nın Yunan ordusunca yirmi günlük süre zarfında boşaltılarak teslim edilmesini isteyecekti. Türk birliklerinin Doğu Trakya'ya geçmemesi ve karşılıklı olarak tarafların herhangi bir hazırlığa girişmemeleri, Doğu Trakya'daki Türk yöneticilerinin gerçekleşmesi muhtemel Yunan saldırılarından korunmaları için müttefiklerin tedbirler alması 29 Eylül'de İzmir'e gelen Franklin Boullion'un Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü esaslardı. Türkiye bunları kabul ederek Mudanya'ya gelmişti.²⁰⁷ İsmet Paşa'nın başkanlığında başlayan görüşmelerde müttefikleriyle kararlaştırdıkları anlaşma projesinin esaslarını aktaran İngiliz temsilcisi General Harington'a göre, Doğu Trakya'daki Yunan kuvvetlerinin geriye çekilecekleri hat on beş günlük bir süre içerisinde Meriç olacak şekilde belirlenmeliydi. Boşaltılan bölgelerin idaresi önce müttefik memurlarına ardından otuz gün içinde de miktarı daha sonra belirlenecek Türk jandarmasının refakatindeki Türk memurlarına bırakılmalıydı. Meriç'in doğusunda kalan bölgenin en önemli görülen merkezlerine ise müttefik kuvvetleri gönderilecek ve bu kuvvetlerin geçiş noktalarını kontrol altında tutması sağlanacaktı.²⁰⁸

²⁰⁷ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası* (1995), 101-102.

²⁰⁸ Kocahanoğlu, O.S. (Hazırlayan). (2002). *Ali Fuat Cebesoy Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, (Cilt: I), İstanbul, 88-89.

Tasarıda Yunanlıların boşaltacağı bölgenin Meriç nehrine kadar olacağı yazarken Karaağaç'tan söz edilmiyordu. Ayrıca Meriç'in doğu kısmına gönderilecek müttefik kuvvetleri, barış yapılana kadar bölgede kalacaktı. İtilaf temsilcileri gerek tasarıda, gerekse görüşmelerde Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından tahliye edilmesini prensip olarak kabul etmişlerse de, bölgenin barış yapıncaya kadar Türk idaresine bırakılmasına yanaşmıyorlar ve İtilaf kuvvetlerinin işgalinde kalmasını savunuyorlardı. Dahası General Harington, Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından boşaltılmasının ardından Türkiye'ye teslim edilmesi için hükümetinin izni olmadığını söylüyordu.²⁰⁹

İsmet Paşa, Doğu Trakya'nın Türkiye'ye verilip verilmediğini sormuştu. General Harington 23 Eylül tarihli nota kabul edildiği takdirde “evet” yanıtını verdi. Fakat İtalyan temsilcisi Mombelli iadenin söz konusu olamayacağını söyledi. Fransız temsilcisi Charpy de İtalyan temsilcisini destekler bir şekilde iadenin siyasi bir husus olduğunu ancak alınacak tedbirlerle maksadın kendiliğinden çözüleceğini belirtti. İtilaf temsilcileri, Doğu Trakya'da bırakılacak müttefik kuvvetlerinin Türkiye'ye kolaylık sağlayacağını, istenilirse de bir ay içinde bu kuvvetlerin kaldırılacaklarını söylediler. İsmet Paşa ise müttefik kuvvetlerinin Meriç'in doğusunu değil de batısında bir bölgeyi işgal etmelerinin daha uygun olacağını belirtti. Fakat Türk temsilcisinin bu isteği, müttefik temsilcilerince Doğu Trakya'nın boşaltılmasından sonra Meriç'in batısına kuvvet gönderemeyecekleri gerekçesiyle kabul edilmedi.²¹⁰

Doğu Trakya'nın Türkiye'ye bırakılması konusundaki İtilaf temsilcilerinin yaklaşımları görüşmelerin sonuçsuz kalmasına sebep olabiliyordu. İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya çıkmaza giren görüşmelerle ilgili yazdığı raporda; Meriç'in batısında Yunan yönetimi ile Türk yönetimi arasında müttefik kuvvetleri ve komisyonları idaresinde bir tampon bölge oluşturulamadığından bahsediyordu. Raporun devamında, müttefik temsilcilerinin Meriç'in batısına kuvvet geçirecek izinleri olmadığı ve Doğu Trakya sınırı içinse sadece Meriç ile Edirne'den söz edildiği yazılıydı.²¹¹

Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa'ya gönderdiği talimatta Karaağaç'ın Edirne'nin mahallesi olduğunu, Yunan ordusunun Edirne'nin batısına çekilmesini ve Doğu

²⁰⁹ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 305.

²¹⁰ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 105.

²¹¹ Erdinç, E.Ş. (Hazırlayan). (1997). *Ahmet Emin Yalman Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, (Cilt: III), İstanbul, 807.; Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 306.

Trakya’da tamamen Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin hakimiyetinin tesis olunması gerektiğini ifade etmişti. Doğu Trakya’nın teslimi kesinlikle belirsiz bir zamana bırakılamazdı. Geri iade hemen başlamalı, azami olarak otuz gün sonunda da bölge geri verilmiş olmalıydı. Ayrıca müttefik işgal gücünün bölgede kalmasını gerektirecek bir durum söz konusu olamayacağı gibi bu güçler Batı Trakya’nın bir kısmında Türk ordusu ile Yunan ordusu arasındaki emniyeti sağlayabilirlerdi. Mustafa Kemal Paşa Türk savaş esirlerinin iadesini ve İngilizlerin boğazlarda yığınak yapmamaları gerektiğini de İsmet Paşa bildirmişti.²¹²

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa’dan aldığı talimatlara göre hareket etmeye çalışsa da General Harington, Türk önerilerini kabul etmiyor, İtalyan temsilci Mombelli kararsız kalıyordu. Fransız temsilcisi General Charpy ise Türkiye’nin isteklerini kabul etmişti.²¹³ İngiliz ve İtalyan temsilcileri, Mudanya’da en fazla Doğu Trakya’daki İtilaf işgal ve kontrolünü görüşebileceklerini söylemişti. Toplantı İngiliz ve İtalyan temsilcilerinin hükümetlerinden yeni talimat almak istemeleriyle 5 Ekim’de karara varılmadan bir sonraki güne bırakıldı.²¹⁴ 6 Ekim’de yapılan toplantıda ise İtalyan temsilcisi Mombelli hükümetinden talimat aldığını ve Karaağaç’ın Türkiye’ye verilmesinin kabul edildiğini bildirmişti.²¹⁵ Böylece Mudanya’da görüşmelerin nihayete erdirilmesi İngiliz temsilcisi Harington’un Karaağaç konusundaki rezervini çekmesine kalıyordu. Fakat İngiliz temsilcisi General Harington, hükümetinden talimat alamadığını bildirerek toplantının ertesi güne bırakılması teklif etti.²¹⁶

Konferans uzamıştı. İngiliz generalinin Türk teklifleri karşısında diretmesi, Türk temsilcilerini endişeye düşürmüştü. İsmet Paşa durumu Mustafa Kemal Paşa’ya aktaran bir rapor yazdı. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, 6 Ekim’de İsmet Paşa’ya yeni iki talimat gönderdi. İlk talimatta; Yunan ordusu ve yönetiminin Edirne ve Meriç’in batısına çekilerek Doğu Trakya’nın Türkiye’ye tesliminin zaruri olduğu barış yapıncaya kadar da Doğu Trakya’ya asayişi sağlayacak kuvvetler dışında başka kuvvetler geçirilmeyeceğinin kabul edileceğini bildiriyordu.²¹⁷ İkinci talimat ise Türk ordusunun ileri harekâtını başlatabilecek nitelikteydi. Mustafa Kemal Paşa, Doğu

²¹² Atatürk’ün Bütün Eserleri, (Cilt:13), 387-388.

²¹³ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 284.

²¹⁴ Bıyıklıoğlu, a.g.e., 447.

²¹⁵ Sarıhan, a.g.e., 733.

²¹⁶ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 307.

²¹⁷ a.g.e., 307.

Trakya'nın Türkiye'nin beklentilerine uygun bir biçimde iadesi söz konusu olmadığı taktirde Türk ordusunun İstanbul üzerine harekete geçmesini, Çanakkale Boğazı'nda toplanan kuvvetlerin takviye alarak Boğaz'a yaklaştırılmasını İsmet Paşa'ya bildirmişti. Ayrıca Trakya'daki düşmanı takip etmekle görevli Türk ordusunun İstanbul ile Çanakkale üzerinden harekâtına devam edeceğinin İngiliz kuvvetleri arasında yanlış anlaşılmalara neden olmaması için müttefik temsilcilerine bildirilmesi de isteniyordu.²¹⁸ Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimat üzerine İsmet Paşa I. ve II. orduların Çanakkale ve Kocaeli bölgesindeki kuvvetlerine durumu açıklayan ve hazırlıklı olunmasını bildiren bir tebliğ gönderdi.²¹⁹

Türkiye'nin askerî harekâta başlama tehdidi, İtilaf temsilcilerini endişeye sevk etmişti. İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pelle ve Fransız Senatörü Franklin Bouillon Mudanya'daki Türk heyetiyle görüşerek Türk askerî harekâtının başlatılmaması yönünde telkinde bulundular. Ek olarak Franklin Bouillon, İsmet Paşa'dan müttefikler ile Türkiye arasında aracılık yapma önerisini Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesini istedi. Bu sırada İngiliz temsilcisi General Harington hükûmetine başvurarak Türkiye ile savaşıp savaşmayacaklarını sordu. Fakat General Harington hükûmetinden beklediği talimatı alamadı; çünkü İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, 6 Ekim'de Fransa Başbakanı Poincare ile görüşmek üzere Paris'e gitmişti. Lord Curzon, Mudanya görüşmelerinin seyri hakkında Poincare'nin fikrini almak ve müttefikler arasında birlikteliği tesis etmek amacındaydı.²²⁰

İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Fransa Başbakanı Poincare ve İtalya Maslahatgüzarı Galli'nin katılımlarıyla yapılan Paris görüşmelerinde alınan kararlara göre, evvela Doğu Trakya Yunan askerleri tarafından tahliye edilecekti. Tahliyenin akabinde bir ay süre ile İtilaf kuvvetleri kamu güvenliğini sağlamak adına bölgeyi işgal edecek, bu süre zarfında da Türk mülki idaresiyle sınırlı sayıdaki jandarması Doğu Trakya'yı devralacaktı. Tüm bunlara karşılık Mustafa Kemal Paşa da tarafsız bölgeye saygı duymalıydı. Lord Curzon, müttefiklerin üzerinde anlaştıkları hususları İngiltere'nin İstanbul'daki Yüksek Komiseri Rumbold'a bildirerek, General

²¹⁸ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (Cilt:13), 392.

²¹⁹ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 308.

²²⁰ Kocahanoğlu, *Ali Fuat Cebesoy Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, 97.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 284-285.; Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 308.

Harington'un belirtilen hususlar çerçevesinde Mudanya görüşmelerini sürdürebileceği talimatını verdi.²²¹

Bu sırada Sovyet Rusya, Mudanya görüşmelerini takip etmekle yetiniyordu. 10 Ekim'de Pravda gazetesindeki bir yazıda, kesilen Mudanya Konferansı ile ilgili görüşleri ise şu şekilde dile getiriliyordu:

“Mudanya Konferansı geçici olarak kesildi. Bunun gerçek nedenini Lloyd George ile Poincare'nin oynadığı oyunda aramak lazımdır. Türklerin Trakya ile ilgili isteklerinin elde edilmesi için her türlü yardıma hazırız. Türk milleti kazanmış olduğu zaferin sonucunu elde etmek için ne kadar dirense yeridir. Trakya sorununun çözülmesi ne kadar uzarsa, Türk milleti genel barış konferansında elde edeceği kazançlı sonuçtan o derece uzaklaşır. Genel barış yapıncaya kadar geçecek zamanda müttefikler Çanakkale ve dolaylarını takviye eder ve Türkleri uygun olmayan bir barışın koşullarını imzalamaya zorlayabilirler. O zaman iş işten geçmiş olur. Kimin süngüsü ve topu varsa son söz onun olur. Şimdi üstünlük Türklere aittir. Tarafsız bölgeyi işgal etmekle İngiliz donanmasını hareketsiz bırakabilir ve Avrupa yakasına kolaylıkla geçebilir. Ankara yarı yolda kalmak istemezse, Mudanya Konferansı'nın ilk turunda istenen sonucun alınamaması durumunda, hemen tarafsız bölgeyi işgal ederek ve boğazları ateş altına almalıdır. O zaman Trakya sorunu kendiliğinden çözülür ve ikinci Mudanya Konferansı'na gerek kalmadan Türk süngüsü Edirne üzerinde patlar.”²²²

Bu yazı, yarı resmi bir yayın organında yer alması itibarıyla Moskova yönetiminin düşüncelerini anlamamıza yardımcı olabilecek niteliktedir. Moskova'nın, bir kez daha Türkiye'yi sorunu silâh yoluyla çözmeye yönlendirmek istediği gözden kaçmamaktaydı. Mudanya görüşmelerinin kesilme olasılığının belirmesi, Sovyet Rusya'nın Türkiye'yi boğazlara doğru yürümeye kışkırtması için yeni bir bahane oluşturmuştu. “Her türlü yardıma hazır olunduğunun” belirtilmesine karşın, bu yardım vaadinin gerçekte neyi kapsadığı belirsizdi. Boğazların İngiliz egemenliğinde kalmasının Sovyet Hükümeti için arzu edilmeyen bir durum olduğu aşikârdı. Moskova, boğazların güçlü ve kendisine rakip bir büyük devlet yerine, daha zayıf ve kendisiyle daha uyumlu hareket eden Türkiye'nin elinde kalmasını elbette tercih ediyordu. Fakat bundan daha fazlasını hesaplıyor olması da olasılık dışı değildi. TBMM hükümetinin diplomatik seçeneği dışlayıp, askeri seçeneğe yönelmesini ısrarla isteyen Moskova aslında ne istiyordu? Bu sorunun yanıtının belirsizliği, sonraki

²²¹ “İngiltere Konferans Mukarreratını Tasvip Etti”. (9 Ekim 1922). Sabah.; Walder, a.g.e., 367.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 285.

²²² *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 121-122.

adımlarından da anlaşılacağı gibi, kuşkusuz Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden kaçmıyordu.

Mustafa Kemal Paşa, Franklin Bouillon'un arabuluculuk teklifini öğrendikten sonra verdiği karşılıkta, neticeyi sabırsızlıkla beklediğini bildirdiği gibi, İsmet Paşa'ya da askerî harekâtın ertelenmesini söyledi.²²³ 7-8 Ekim'de hükümetlerinden alacakları talimatları bekleyen İtilaf temsilcileri, 9 Ekim günü hazırladıkları anlaşma taslağıyla Mudanya'ya geldiler. Fakat İsmet Paşa'ya sunulan bu anlaşma taslağında; Doğu Trakya'nın teslim süresi otuz günden kırk beş güne çıkarılıyor, Karaağaç'ın Türkiye'ye bırakılmasına yönelik bir söz verilmiyor ve işgal bölgelerinden bahsediliyordu. İsmet Paşa bu duruma tepki göstererek durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirdi.²²⁴

Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa'ya gönderdiği yönergede, Doğu Trakya'dan çekilen Yunan idaresi ve kuvvetlerinin yerini hemen Türk idaresi ve kuvvetlerinin alması ayrıca bunun açıkça belirtilmesi isteniyordu. Eğer müttefiklerin bölgede kalması gerekirse de otuz günü geçirmemeleri ve Doğu Trakya'ya geçirilecek Türk jandarma kuvvetinin kısıtlanmamasının önemine dikkat çekiliyordu. Karaağaç, şimdilik müttefik kuvvetlerinin işgali altında kalsa bile buranın 1914 sınırları dâhilinde olduğu için Türkiye'nin buradaki hakkının korunması önemliydi. Ayrıca İngiliz ve Türk askerleri arasında kalan boğazlar bölgesindeki mesafenin uzatılması ve bu bölgelerde iki tarafın da askeri güçlerini artırmamaları taahhüdünün verilmesi gerektiği hususu talimata eklenmişti.²²⁵ Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı talimat sonrasında konferansı daha fazla uzatmadan mümkün olan en kısa sürede, en tatminkâr çözüme ulaşmak isteyen İsmet Paşa, 10 Ekim'deki uzun görüşmelerden sonra 11 Ekim sabah saat 06.00'da İtilaf Devletleri'nin tekliflerini kabul etti.²²⁶

“Müttefik Hükümetlerle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Yunanistan Arasında Askeri Mukavele” resmi adıyla imzalanan anlaşmaya göre; Yunan kuvvetleri Doğu Trakya'yı on beş gün içerisinde boşaltarak Meriç'in sol kıyısına çekilecekti. Karaağaç'ı da içine alacak şekilde Meriç'in sağ kıyısı, müttefik kuvvetleri tarafından

²²³Şimşir, B. (2014). *Lozan Günlüğü*, Ankara, 47.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 285.

²²⁴Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 286.

²²⁵Demirbaş, Ünemlioğlu, vd. *a.g.e.*, 496-498.

²²⁶Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 288.

işgal edilecek ve barış sağlandıktan sonra da buraların otuz günlük süre zarfında Türkiye'ye teslimi sağlanacaktı. İtilaf kuvvetleri otuz günlük süre zarfında buralardan çekileceklerdir. Doğu Trakya'daki yerel düzeni sağlamak adına ise, idari yöneticilerle birlikte toplamda sekiz bin Türk jandarmanın bölgeye geçirilmesi kabul edilecekti. İtilaf kuvvetleri ile Türk kuvvetleri barış sağlanıncaya kadar Çanakkale ve İzmit'teki yerlerinde kalacaklardır. Bu süre zarfında her iki taraf da takviye ve tahkimat da yapmayacaktı.²²⁷

Toplamda sekiz görüşmenin sonunda Türkiye, Mudanya Mütarekesi ile tek kurşun atmadan Doğu Trakya'yı elde etmiş, bölgeye önemli miktarda askeri güç konuşlandırmayı başarmıştı. Bu, son tahlilde Türkiye açısından diplomatik bir başarıydı ve Sovyet Rusya'nın Dışişleri Komiseri Çiçerin, ülkesinin, Mudanya görüşmelerinde tarafsız bir duruş sergilemesini, savaşa taraf olmamasıyla açıklamıştı.²²⁸

Moskova yönetimi, mütareke süresince Türkiye'nin İstanbul'a girerek İtilaf Devletleri karşısında durumu oldubittiye getirmesini beklemiş, ummuş ve Türk tarafına da bunu telkin etmişti. Mütarekenin imzalanmasından sonra Sovyet Büyükelçisi Aralov, Mustafa Kemal Paşa'yla yaptığı görüşmede ülkesinin bu konudaki beklentisini açıkça ifade etti. Buna karşın Mudanya'da imzalanan mütareke ile Türkiye'nin politik bir başarı elde ettiğini söyleyen Mustafa Kemal Paşa, bu başarının neyi kapsadığını açıkladı. Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin isteseydi boğazları, İstanbul'u ve Trakya'yı geri alabileceğini fakat böyle bir adımın İngiltere, Fransa ve İtalya ile savaş hali anlamına geleceğini anlattı. Üstelik ileri harekât olmasa da Türkiye uzun bir süre uzlaşmasız bir durumla karşı karşıya kalabilirdi. Böyle bir durumda zaten yorgun düşmüş Türk halkı daha da yıpranacaktı. Oysa Lloyd George'a istediğini vermeden artık barış yapılmalı ve belirsizlik ortadan kaldırılmalıydı. Bunun dışında Türk ordusunu ikiye bölerek boğazın karşı kıyısına geçirmek Anadolu'nun ordusuz kalması anlamına geleceğinden buna lüzum yoktu. İmzalanan mütareke ile Türkiye şimdi Doğu Trakya'da kurulacak ordunun çekirdeğini oluşturacak sekiz bin jandarmayı karşıya geçirmeyi kabul ettirmişti. Boğazlar ve İstanbul geri verilmez ise de buraların elde edilmesi için tüm planlar hazırlanmıştı. Yani Türkiye, istediği anda

²²⁷ Soysal, *a.g.e.*, 71-74.

²²⁸ "Tchitcherin Gives Russia's Attitude", The Baltimore Sun, 19.10.1922, p.11

boğazlar ve İstanbul'u elde edebilecek bir güce sahipti.²²⁹ Bu görüşmenin önemi, Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyet temsilcisine, Türkiye'nin boğazlar ve İstanbul konusunda geri adım atmasının söz konusu olmadığını, Misak-ı Milli esaslarını uygulamakta kesin kararlı olduğunu net bir dille belirtmiş olmasıdır.

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne göre, Mudanya Mütarekesi ile Türkiye Doğu Trakya'yı elde etmekle başarılı olmuştu. Sovyet Rusya Merkez Yürütme Kurulu TBMM'ye tebrik telgrafı göndermiş Hive ve Buhara'da bu başarıyı kutlamak için mitingler düzenlenmişti.²³⁰ Fakat Türkiye, boğazları İngilizlerin elinde bırakmıştı. Rus Komünist Partisi Politbürosu'nda dış sorunlarda danışmanlık yapan Karl Radek, Pravda gazetesinde çıkan makalesinde Mudanya Mütarekesi'ni yorumlamıştı. İsmet Paşa'nın temsil ettiği Türkiye, Mudanya'da Doğu Trakya'nın Yunanlılar tarafından otuz günlük bir süre içerisinde boşaltılmasını İtilaf Devletleri'ne kabul ettirmeyi başarmıştı. Bir aylık süre sonunda Doğu Trakya'nın Türk idaresine geçecek olması, Türkiye için önemli bir zafardı. Türkiye Asya'yı Yunanlılardan temizlemekle kalmamış, Avrupa'ya da ayak basarak Türklerin Avrupa'dan atılmasını isteyen İngiliz emperyalizmini başarısızlığa uğratmıştı. Fakat yine de İngilizlerin barış yapılcıya kadar boğazları elinde bulunduracak olması, Lloyd George'u tatmin edecek bir gelişme olarak değerlendirilebilirdi. Çanakkale Boğazı'nın her iki sahilini de elinde bulunduran İngiltere, Türk ordusunun Trakya'ya geçişini engelleyerek barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması durumunda kendini emniyet altına almayı başarmış ve Türkiye'ye karşı önemli bir koz elde etmişti. Boğazlara doğru yürüyüşünü sürdürecektürk ordusunun bu hareketinin İngiltere ile savaş manasına geleceğini ifade eden Radek, İngiliz Liberal ve Muhafazakâr Partilerinin de Yakın Doğu'da ortaya çıkabilecek bir savaşta iç siyasetteki tartışmaları sonlandırarak hükümete destek verebilecekleri yönündeki düşüncesini de paylaşmıştı. Türkiye'nin durumu ve genel siyasetini de yorumlayan Radek, Sovyetlerin Türkiye'nin askeri ve iktisadi durumunu detaylarıyla bilmediğini, Türk başarıları dikkate alındığında ise Türk ordusunun maneviyatının barış görüşmeleri sırasında da yüksek olması gerektiğinin umut edildiğini aktarmıştı. 1919 yılından itibaren savaştan Türkiye'nin nefes almaya ihtiyacı

²²⁹ Aralov, *a.g.e.*, 145-146.

²³⁰ Benhür, Ç. (2008). "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 290-291.

vardı. Bu durum dikkate alındığında, TBMM Hükümeti ile Sovyet Hükümeti arasında siyasi bir uyuşmazlıktan bahsetmek söz konusu olamazdı. Neticede Sovyet Hükümeti de zaman zaman güçlerini takviye etme ve nefes alma ihtiyacı duymuştu. Türkiye'nin siyasi zorluğu ise asıl bundan sonra başlamaktaydı. Karşısında müttefiklerin oluşturduğu cephe bulunmaktaydı. Yine de Türkiye'nin bu mücadeleden de başarıyla çıkacağı Sovyetler tarafından düşünülen bir gerçektir.²³¹

Moskova'ya göre, boğazlar İngiliz hâkimiyetinde kalsa da, Türkiye Mudanya Mütarekesiyle Avrupa'ya geri dönüyor ve bu aşamada İngiliz politikasına üstünlük sağlamayı başarıyordu. Ayrıca Mudanya Mütarekesi, ilerleyen süreçlerde yaşanacak siyasi zorluklar karşısında Türkiye'ye nefes aldırarak bir nitelikteydi.

Öte yandan, Mudanya Mütarekesi imzalandığına göre şimdi sıra Doğu Trakya'nın mütareke şartlarına uygun olarak teslim alınmasına geliyordu. 14/15 Ekim 1922'de mütareke resmen yürürlüğe girdi. Üç İngiliz, birer de Fransız ve İtalyan taburu ile bir Fransız alayı ve bir İngiliz süvari birliği İstanbul'da hazırlanarak, beraberinde İtilaf temsilcileri olduğu halde, Doğu Trakya'nın yönetimini, daha sonra Türk temsilcilerine bırakmak üzere çekilen Yunan kuvvetlerinden devralacaktı. Fakat hazırlanan İtilaf kuvvetleri ve temsilcilerinin boşaltılan bölgeleri Yunanlılardan teslim almalarına kadar geçen sürede bir yönetim boşluğu ortaya çıkıyor ve Yunanlılar birtakım huzursuzluklara sebep oluyorlardı.²³² Bundan ötürü Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından hazırlanan ve Eylül ayının ortalarında harekete geçirilen Çatalca ve Bulgaristan'daki gizli teşkilat, Doğu Trakya'da harekete geçirildi. Bu sayede Vize, Çerkezköy, Demirköy, Pınarhisar, Kırklareli ve Edirne'deki Yunan tecavüzleri mümkün olduğu kadar önlenmeye çalışıldı.²³³

Bu sırada Doğu Trakya'yı teslim almak üzere Bursa'da bulunan Refet Paşa 19 Ekim'de İstanbul'a geldi. 23 Ekim'de de İtilaf temsilcileriyle Doğu Trakya'nın Türkiye'ye teslim şartlarını görüştü. Bölgenin, 20 Kasım gününe kadar, Batı Cephesi'nden gönderilecek kuvvetlerinden oluşturulan yaklaşık sekiz bin kişilik Türk jandarma birliği ile Türk mülki idare görevlisine teslim edilmesine karar verildi.

²³¹ “Mudanya Mütarekenamesini Rusya Nasıl Görüyor?” Anadolu'da Yenigün, 10.11.1922, s.2

²³² “Fransız Kıtıaati Dün Edirne'mize Girdiler”, Sabah, 19.10.1922, s.2

²³³ Bıyıkhoğlu, *a.g.e.*, 457.

Mudanya, Bandırma ve Gemlik'ten Ereğli ve Tekirdağ'a geçirilen Türk jandarma birlikleriyle mülki idare görevlileri belirtilen tarihte Doğu Trakya'yı teslim aldılar.²³⁴

4.2. Lozan Konferansı Öncesinde Türk-Sovyet İlişkilerinde Güvensizlikler

4.2.1. Türkiye ve Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı'na Katılma Meselesi

Mudanya görüşmelerinin çıkmaza girdiği günlerde İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Paris'te Fransız Başbakanı Poincare ve İtalya'nın Paris işgüderi Galli ile bir görüşme yapmıştı. Müttefikler arasında Mudanya'da fikir birliği oluşturmak amacı taşıyan bu toplantıda, mütarekenin imzalanmasından sonra yapılacak barış görüşmeleri de gündeme gelmişti. Bu bağlamda, barış konferansında boğazlarla ilgili görüşmelere RSFSC'nin katılıp katılmayacağı konusu da ele alındı. Türkiye, barış konferansında boğazlarla ilgili görüşmelere Karadeniz'e sahildar devletlerin -bu arada Sovyet Rusya'nın- katılması gerektiğini belirtmişti. Fransa ise, Yakın Doğu ile ilgili politikasının kendisinininkiyle uyumlu olduğunu düşündüğü Sovyet Rusya'nın konferansta yer almasını tercih ediyordu. Fransız yönetimine göre, bu adil bir yaklaşım olacaktı ve Sovyet yönetimi aşırıya kaçan politikasından vazgeçerek buna hak kazanmıştı.²³⁵ Sonuç olarak Paris'te, Moskova yönetiminin konferansta sadece boğazlarla ilgili meseleler ele alınırken yer alması görüşü ağırlık kazandı.²³⁶

Moskova yönetiminin konferansa katılması hususu İtilaf Devletleri arasında karara bağlandıktan sonra sıra konferansın toplanacağı yerin belirlenmesine geliyordu. TBMM Hükümeti yönetimi, Mustafa Kemal Paşa'nın katılabilmesini sağlamak düşüncesiyle konferansın İzmir'de toplanmasını önermişti. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Curzon, böyle bir durumun konferansta Yunanistan'ı temsil edecek Venizelos'un duygularını incitebileceğini, ayrıca, kendi topraklarında yapılacak bir konferansın Türkiye'ye ağırlık kazandırarak, görüşmelerin seyrini etkilemesine olanak sağlayacağını belirterek Türk önerisini kabule yanaşmadı.²³⁷

İngiltere Dışişleri Bakanı, 12 Ekim'de Paris'teki İngiliz temsilcisi Hardinge'e konferansın 7 veya 14 Kasım tarihlerinde başlayabileceğini ve yer olarak da Lozan'ın akla geldiğini yazdıktan sonra Fransa Başbakanı Poincare'nin fikrini öğrenmesini istedi.²³⁸ 18 Ekim'de Curzon'un Fransa Başbakanı'na gönderdiği yazıdan anlaşılacağı

²³⁴ a.g.e., 458-460.

²³⁵ "News Review Of Current Events", The Gazette Farmerville Louisiana, 18.10.1922, s.2

²³⁶ Yerasimos, a.g.e., 489.

²³⁷ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 291.

²³⁸ Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 50.

üzere Poincare, konferans yeri olarak Lozan'ı kabul etmişti. Bu yüzden Curzon, telgrafında memnuniyetini dile getiriyordu. İngiltere Dışişleri Bakanı, Sovyet Rusya'nın boğazlarla ilgili görüşmelerde yer almasının uygun olacağını yineledikten sonra, konferansın 13 Kasım'da açılmasını, boğazlar sorununun ayrı bir genel oturumda görüşülmesini ve barış anlaşmasına bağlı ayrı bir anlaşmayla çözüme kavuşturulmasını önerdi. Curzon'un önerileri 20 Ekim'de Fransa Başbakanınca kabul edildi.²³⁹

İngiltere ile Fransa arasında barış konferansı ile ilgili görüşmeler sürerken, Moskova'yla Fransa arasında da yakınlaşma belirtileri görülüyordu. Bu yakınlaşmanın temelinde, iki ülkenin, Yakın Doğu politikalarının birbiriyle uyumlu olması yatıyordu. Gelişen ilişkilerin bir sonucu olarak, Lyon Belediye Başkanı ve Fransa'nın Radikal Sosyalist Partisi Başkanı Edouard Marie Herriot 18 Ekim'de Moskova'yı ziyaret etmişti. Ruslar, savaş öncesinde Fransa'dan aldıkları borçları şimdilik ödemeye imkân göremeseler de, borcu kabul ettiklerine dair güvence vermişlerdi.²⁴⁰

Bununla birlikte Moskova yönetimi, Yakın Doğu sorunlarının çözümünden dışlanmış olduğunu hissediyordu. Boğazlar konusunda kendi çıkarlarının göz ardı edileceğini düşündüğünden, İngiltere için önemli olan Leonid Krasin-John Leslie Urquhart anlaşmasını onaylamaktan vazgeçmişti. Rus Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin ülkenin bir dizi sanayi ve tarım bölgesinde komünist faaliyetlerinin başarısızlığa uğramasını doksan dokuz yıllık bir anlaşma öneren 9 Eylül'deki Rus-İngiliz Ticaret Anlaşması'na bağlamıştı. Komünist Gençlik Kongresi'nde konuşma yapan Troçki ise anlaşmayı kapitalist bir talep olarak gördüğünü belirterek, bu şekilde uluslararası sermayenin dünya devrimini engelleyeceği uyarısında bulunmuştu. Eğer bu gerçekleşirse de kapitalistlerin Bolşevik mallarını sömürerek Komünist Parti iktidarını sonlandırması kaçınılmaz olacaktı. Aslında Sovyet Rusya, İngiltere'nin kendisini Lozan Konferansı'ndan dışlama girişimine karşı elindeki bu kozu kullanıyordu. Moskova'nın bu adımı dikkate alındığında, boğazlar konusundaki çıkarlarının göz ardı edilmemesi ve barış konferansından dışlanmaması İtilaf Devletleri açısından daha faydalı olacağı düşünülebilirdi.²⁴¹

²³⁹ *a.g.e.*, 52-55.

²⁴⁰ "Rusya-Fransa", *Hakimiyet-i Milliye*, 17.10.1922, s.1; "News Review Of Current Events", *The Gazette Farmerville Louisiana*, 18.10.1922, s.2

²⁴¹ "Rusya-İngiltere Mukavelesinin Reddi", *Hakimiyet-i Milliye*, 16.10.1922, s.2; "Communist Fears", *Times*, 23.10.1922, p.11

19 Ekim’de RSFSC Dışışleri Komiseri Çiçerin, İngiliz ve İtalyan Dışışleri Bakanlarına gönderdiği telgrafta, barış konferansının kendilerinden habersizce yakında toplanacağına yönelik duyumları şaşkınlıkla karşıladıklarını belirtmişti. Ona göre, toplanması planlanan konferansa, Yugoslavya, Romanya ve hatta Japonya’nın davet edilmek istenmesine rağmen Yakın Doğu’daki sorunların çözümünde en fazla ilgisi olan Moskova’nın davet edilmemesinin haklı bir nedeni yoktu. Oysa Sovyet Rusya, 16 Mart 1921 anlaşması ile Türkiye’nin sınırlarını tanıyan ilk devlet olarak Yakın Doğu sorunlarıyla kendisini doğrudan ilgili sayıyordu. Ayrıca boğazlar sorunu diğer sorunlarla birbirine bağlı olduğundan ek konferansla çözüme kavuşturulması beklenemezdi. Çünkü ek konferansta ele alınacak boğazlar meselesi, ana konferansın prensipte kabul ettiği ilkelerin uygulanmasındaki önlemlerin detaylandırmaktan öteye geçemeyecekti. Hal böyle olunca da boğazlar sorunu bir oldubittiye getirilebilirdi. Bundan ötürü Çiçerin, Sovyet Rusya’nın hiçbir kısıtlama olmadan konferansın tamamında yer almak istediğini belirtiyordu.²⁴²

Moskova, 19 Ekim tarihli bu notasıyla İtilaf Devletlerini uyararak, konferansa katılma konusundaki isteminin dikkate alınmasını umut etmişti. Öte yandan, bu konuda Türkiye’nin de desteği alınmalıydı. Fakat bu günlerde Moskova’da Ankara’nın kendi başına hareket ederek İtilaf Devletleriyle anlaşmaya varabileceğine yönelik endişeler vardı. Hatırlanacağı üzere, bu sırada Trakya ve boğazlar bölgesine askeri operasyon düzenleme seçeneğini değerlendiren Türkiye, Eylül ayının ortalarında Sovyet Rusya’nın Balkanlarda Romanya’ya karşı baskı oluşturmamasını istemiş, ancak Sovyet yönetiminden tatmin edici bir cevap alamamıştı. Ankara ile Moskova arasında bu durumdan doğan güvensizlik sürüyordu. İlişkileri güçlendirmek amacıyla Sovyet Büyükelçisi Aralov, 7 Ekim 1922’de Ankara’ya yeni bir anlaşma tasarısı sunmuştu.

Sovyet önerilerine göre, yapılacak anlaşmanın süresi yedi yıl olacak ve istenildiği takdirde yenilenebilecekti. Taraflar birbirlerinin izni ve bilgisi olmadan başka devletlerle anlaşma yapmayacak ve siyasetini kabul etmeyeceklerdi. Ankara yönetimi Sovyet yönetiminin Kafkasya’daki halklara karşı uygulayacağı siyasete karışmamayı kabullenirse bunun karşılığında Musul bölgesini de içine alacak şekilde Misak-ı Milli’nin gerçekleşmesi için gerek saldırı gerek savunma açısından Moskova

²⁴² BOA, HR.İM. 61-36.

yönetimi Türkiye'nin yanında olacaktı. Boğazlar ile ilgili Moskova ve Ankara yönetimleri ortak siyaset güdeceklerdi. Doğu illerindeki ayrıcalıklar konusunda ise Sovyet Rusya öncelik hakkına sahip olursa karşılık olarak Ankara yönetimine maddi destek sağlamayı üstlenecekti. Anlaşma tasarısının gizli ek bölümü ise askeri, siyasi ve iktisadi olarak üçe ayrılmıştı. Askeri bölüme göre: taraflar, kendi ordularının sayıca gücünü saptamada herhangi bir sınırlamaya tabi olmayacaktı. Fakat kuzey sınırlarındaki Türk ordusunun mevcudu, karma bir Türk-Rus askeri komisyonunca bölgesel ihtiyaçlara uygun olarak saptanacaktı. Her iki yanın gereksindiği askeri yardım ise Türk-Rus askeri komisyonunca belirlenerek sağlanacaktı. Savaş sırasında Ankara ve Moskova yönetimleri arasında Karma Komutanlık oluşturulacak ve çarpışma Avrupa'da ise, Sovyet Yüksek Komutası altında çarpışma Asya'da ise, Türk Yüksek Komutası altında olacaktı. Siyasi açıdan taraflar, üçüncü bir tarafın Türkiye ya da Sovyet Rusya'ya karşı düşmanlık beslediğini tespit ederlerse bunu birbirlerine bildireceklerdi. İki ülkede de birbirlerine karşı karşıcıl propaganda faaliyetinde bulunmayacaklar ve iç işlerine karışmayacaklardı. İktisadi açıdan ise hem Ankara hem de Sovyet Rusya birbirlerine ham madde konusunda ayrıcalık tanımayı kabul edeceklerdi.²⁴³

Aralov tarafından Moskova – Ankara yönetimleri arasındaki güvensizlik bulutlarını dağıtmak amacı ile Türk hükümetine iletilen anlaşma taslağı, Bursa'da Mustafa Kemal Paşa öncülüğünde toplanan Yüksek Askeri Konsey'de görüşülmüş ve bazı maddelere karşı çıkmıştı. Daha sonra Ruslar anlaşmanın gizli kalmasını istediklerinden İsmet Paşa, Rıza Nur Bey, Aralov ve 18 Ekim'de Ankara'ya gelen Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devrim Komuta Konseyi Başkanı Budu Mdivani arasında devam eden görüşmeler gizlilik içerisinde yapılmıştı. Nihayetinde anlaşmanın kesin bir sonuca vardırılması için Lozan Konferansı sırasında bir konferans düzenlenmesi kararı alındı.²⁴⁴

Sovyetlerin Türkiye ile ilişkilerini güçlendirme girişimleri bununla sınırlı kalmadı. RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin, 14 Ekim'de Türkiye Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'e gönderdiği telgrafta Türkiye'nin 29 Eylül'de İtilaf Devletlerine gönderdiği notanın dostluğu zedeleyecek bir mahiyette olmadığından ve Misak-ı Milli

²⁴³Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 289.

²⁴⁴ a.g.e., 289-290.

ile Moskova Anlaşması'nın maddelerinin yürürlüğe gireceği günlerin yaklaştığından ümitvar olduğunu belirtiyordu.²⁴⁵ Diğer yandan 18 Ekim'de Mdivani ortak düşmanlar karşısında kazanılan zaferi Transkafkasya Sovyet Cumhuriyetleri adına kutlamak için Ankara'ya geldiğini söylemişti. Tevhid-i Efkâr gazetesinin Ankara muhabirine bir demeç veren Mdivani, Türk ordusunun kazandığı başarıların Kafkasya'da sevinçle karşılandığını şenliklerle bu başarının kutlandığını ifade etmişti. Askeri anlamda kazanılan başarıların siyasi olarak da karşılık bulacağını ümit ettiğini aktaran Mdivani, Boğazlar meselesinin Karadeniz'e sahildar devletlerin arzusuna uygun bir biçimde Moskova Anlaşması kapsamında boğazlar meselesinin halledileceğini söylemişti.²⁴⁶

Çiçerin ve Mdivani'nin yakınlık gösterilerinin yanında, Moskova Türkiye'nin kendisinden uzaklaşması ihtimaline karşı başka önlemler de almaya çalışıyordu. Ekim başlarında Moskova'da Dışişleri Komiserliği'ndeki toplantıya katılan Trans-Kafkasya Sovyet Sosyalist Federal Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Grigory Ordzhonikidze, bu toplantıyla ilgili olarak 20 Ekim'de Bakü'deki Propaganda ve Eylem Konseyi'nde açıklamalarda bulunmuştu. Buna göre Ankara yönetiminin Sovyet Rusya'nın barış konferansına katılması konusunda isteksiz davrandığından şikâyet ediyordu. Yine de Çiçerin, boğazlar konusunda konferansa katılmanın yolunun bulunacağını söylemişti. Fakat Türkiye'nin Batı'yla yakınlaşması durumuna karşı RSFSC Maveray-ı Kafkasya ve İran'da dikkatli davranmalıydı. Troçki, Karadeniz'deki deniz ve kara güçlerinin takviye edilmesini ve savaş durumu belirirse de hemen harekete geçilebilecek durumda olunmasını önermişti. Ordzhonikidze, Türkiye konferansa katılım konusunda RSFSC'ni desteklemediği takdirde Moskova Anlaşması'nın iptal edilmesinin düşünülmediğini ve Kafkasya'da alınan birtakım tedbirlerin Ankara'daki Sovyet Büyükelçisini desteklemek amacıyla olduğunu belirterek Kars'ın işgaline ise son çare olarak başvurulacağını söylemişti.²⁴⁷ Esasen Kızıl Ordu'nun Eylül ayının ortalarından beri Kafkaslardaki güçlerini takviye ettiği görülüyordu. Rusların İran, Afganistan sınırlarında Serahs şehri civarında ve Bakü limanında askeri faaliyetlere giriştikleri Türkiye'nin Bakü Temsilciliğince istihbar edilmişti. Tespit edildiği üzere, Bakü limanında on sekiz gemi hazırlanmaya başlanmış ve yapılan sevkیاتlar

²⁴⁵ A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешннеполитические документы СССР. (Том: пятый).* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri.* (Cilt: V), 613-614.; Yerasimos, a.g.e., 528-529.

²⁴⁶ "Mdivani Yoldaşın (Ankara) Muhabirimize Beyanatı", Tevhid-i Efkâr, 19.10.1922, s.1

²⁴⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 285.

sonucunda da beş bin kadarlık bir askeri kuvvet Serahs şehri civarlarına yerleştirilmişti. Aynı zamanda Fergana'ya da Sovyetler, Kızıl Ordu güçlerini sevk etmişlerdi. İstihbarat raporuna göre; Sovyet yönetimi, İngilizlerin Bulgaristan'daki faaliyetleri üzerine böyle bir sevkiyata girişmişlerdi. Anlaşılan Sovyet Rusya, Yakın Doğu'da ortaya çıkabilecek bir savaşa hazırlanıyordu ve bu takviye faaliyetleri, Lozan görüşmeleri sırasında da devam edecekti.²⁴⁸

Bu sırada Türkiye, barış konferansıya ilgili hazırlıklarını sürdürüyordu. 18 Ekim'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde barış konferansına gidecek heyetin hazır olup olmadığı İkinci Grup'a mensup vekiller tarafından sorgulanmış ve eleştirilerde bulunulmuştu. Bu çerçevede Erzurum milletvekili Hüseyin Avni Bey, askeri olarak kazanılan başarılar sonrasında yapılacak barış konferansı için hükümetin iyi hazırlanmadığını öne sürmüştü. 21 Şubat 1921 tarihinde Londra'da toplanan konferans öncesinde buraya katılmak için belirlenen heyetin yeteri kadar ilmi hazırlık yapamadığını oysa İngilizlerden Ruslara kadar diğer devletlerin ciltler dolusu hazırlığa sahip olduğunu ileri süren Hüseyin Avni Bey, Londra'da olduğu gibi Lozan öncesinde de aynı duruma düşülmemesi gerektiğine dikkat çekmek istemişti. Misak-ı Milli kararlarının ifade edilmesinin barış görüşmeleri için yeterli olup olamayacağını da sorgulayan Hüseyin Avni Bey'in eleştirilerine Bakanlar Kurulu Başkanı Rauf Bey, cevap olarak; konferansın Türkiye'de yapılmasının istendiğini ancak daha yerin kesinleşmediğini, karar verilir verilmez de heyetin seçileceğini ve hazırlıkların da sürdürüldüğünü söylemişti. Ayrıca Erzurum Kongresi'nden Meclis-i Mebusan'a oradan dan da Büyük Millet Meclisi'ne Misak-ı Milli'yi ortaya atmakla Türk milleti adli, iktisadi özgürlüğünü ve sınırlarını açıkça ifade etmişti. Dolayısıyla Türk heyeti barış görüşmelerinde Misak-ı Milli şartları çerçevesinde hareket edecekti.²⁴⁹

Rauf Bey'in aslında bahsettiği hazırlıkların en önemlisi, konferansa katılacak baş delegenin belirlenmesi işiydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çoğu milletvekili baş delegelik için Başbakan Rauf Bey'i düşünüyordu.²⁵⁰ Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi farklıydı. O, Bursa'da beraber bulundukları İsmet Paşa'ya baş delege olarak göndermek niyetini açık ederek fikrini sormuştu. İsmet Paşa, isteksiz olduğunu belirterek kendisinden ziyade Dışişleri Bakanı'nı uygun gördüğünü

²⁴⁸BCA, 30-10-0-0/ 219-479-2.

²⁴⁹ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, Birleşim:121,972-977.

²⁵⁰ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 169-170.

söylemişti ama Mustafa Kemal Paşa, Dışışleri Bakanlığı görevine kendisinin getirileceğini söyleyerek Paşa'yı ikna etmişti.²⁵¹ Netice olarak TBMM'nin 25 Ekim tarihli oturumunda Yusuf Kemal Bey sağlığını öne sürerek Dışışleri bakanlığı görevinden istifa etmiş, 26 Ekim'de de İsmet Paşa 155 oyla Dışışleri Bakanı seçilmişti.²⁵² Böylelikle Türk Devleti'nin bağımsızlığının dünyaya kabul ettirileceği barış konferansında Türkiye'yi en başta temsil edecek kişi belli olmuştu.

Aslında Rauf Bey Lozan'a baş delege olarak gitmeyi arzu ediyordu. Buna karşın Mustafa Kemal Paşa'nın İsmet Paşa tercihini yapmasında başlıca iki faktör etkili olmuştu. Birincisi o, Rauf Bey'in Mondros'taki performansından ve aldığı sonuçtan hoşnut değildi. Zaten Rauf Bey de, Mondros'un olumsuz izlerini kendi adına düzeltebilme fırsatını sağlayacağı için Lozan'a gitmekte istekliydi. Fakat Mustafa Kemal Paşa bu riski göze almak istemiyordu. İsmet Paşa, doğrudan cepheden gelen bir adamdı ve Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da Türkiye'nin bir diplomattan çok bir savaşçıya ihtiyacı olacağını düşünüyordu. Ayrıca İsmet Paşa'nın, bir müzakereci olarak Mudanya'da sergilediği performanstan hoşnuttu.

İsmet Paşa'nın seçilmesinden iki gün sonra kendisine vekâlet eden Rıza Nur Bey, Çiçerin'in Türkiye'nin 29 Eylül'de İtilaf Devletlerine gönderdiği notanın dostluğu etkileyecek bir nitelikte olmadığını ve Misak-ı Milli ile Moskova Anlaşması'nın maddelerinin yürürlüğe gireceği günlerin yaklaştığının umut edildiğine dair 14 Ekim tarihli telgrafına 28 Ekim'de cevap vermişti. Rıza Nur Bey cevabında, Türkiye'nin 29 Eylül tarihli notasının Moskova ile dostluk konusunda bir kararsızlık yaratacak mahiyeti olamayacağını, bu notanın askerî harekâtı durdurmak amaçlı verildiğini belirtiyordu. Boğazlar ve konferansa katılım konusuna ise 4 Ekim tarihli notayla değinildiğine dikkat çeken Rıza Nur Bey, bu notayla Sovyet Rusya'nın konferansa katılmasının Türkiye tarafından istenildiğini hatırlatmak gereği duyuyordu.²⁵³ Ancak aslında Türkiye, Sovyet heyetinin konferansın yalnızca boğazlar konusuyla ilgili bölümünde yer almasını istiyordu.

Bu sırada İtilaf Devletleri, konferans çağrısı ile ilgili taslağa son şeklini vermişti. İsviçre'nin Lozan kentinde yapılacak barış görüşmeleri için 26 Ekim'de İngiltere, Fransa ve İtalya tarafından Japonya, Romanya, Yugoslavya, Yunanistan ve Türkiye'ye

²⁵¹ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 314-315.

²⁵² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:127,208.

²⁵³ Yerasimos, *a.g.e.*, 539.

davet gönderilmişti. Rıza Nur Bey İngilizce, Fransızca ve İtalyanca olarak gönderilen davet çağrısını TBMM'nin 28 Ekim tarihli birleşiminde milletvekillerine duyurmuştu. İtilaf Devletleri TBMM Hükümeti'nin 4 Ekim tarihli notasına cevap olarak gönderdikleri notada Türkiye, 13 Kasım 1922 tarihinde Lozan'a İngiltere, Fransa ve İtalya ile arasındaki Doğu'daki savaşı sonlandıracak barış müzakereleri için davet edilmişti. Gönderilecek temsilcilerin sayısı ise ikiyi geçmeyecek şekilde belirlenmeli ve bu temsilciler tam yetkiye sahip olmalıydı.²⁵⁴

Lozan Konferansı için İtilaf Devletleri'nce TBMM'ye gönderilen davet metni aynı şekilde İstanbul'a da gönderilmişti. Fakat Sadrazam Tevfik Paşa, davet yazısı kendisine ulaşmadan on gün önce TBMM'nin İstanbul'daki temsilcisi Hamit Bey vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf yollamıştı. Tevfik Paşa telgrafında, İngilizlerin barış konferansına İstanbul ve Ankara'yı birlikte çağırarak halifeliğin koruyucusu rolüne bürünmek suretiyle bu durumdan yararlanmak isteyecekleri yolundaki kaygısını dile getirmiş, zafer kazanıldığına göre artık İstanbul ile Ankara arasında ayrılık kalmadığını belirterek, çıkarların birlikte savunulması amacıyla güvenilir bir kişinin İstanbul'a gönderilmesini istemişti. Anlaşılan oydu ki; kurtuluş savaşına katılmayan; hatta bu mücadelenin liderini idama çarptıran İstanbul hükümeti, şimdi Türk milletinin bağımsızlık uğrunda verdiği savaşın sonunda kazandığı zafere ortak olma gayesi güdüyordu.²⁵⁵

Mustafa Kemal Paşa, Tevfik Paşa'nın talebine verilecek cevabı içeren telgrafını 18 Ekim'de Hamit Bey'e gönderdi. Telgrafta şöyle deniyordu:

- “1. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile şekil ve niteliği belli olan Türkiye devletinin kuruluşundan beri Türkiye'nin yazgısına el koyan ve bundan sorumlu olan yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'dir.
2. Yakında başlayacak olan konferansta, Türkiye Devleti yalnız ve ancak Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nce temsil olunur.”²⁵⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın, Tevfik Paşa ve arkadaşlarını devlet siyasetini karıştırmaktan vazgeçmeleri konusunda uyardığı bu telgrafi, Hamit Bey kendisine gönderilen bir talimat şeklinde algıladığından direkt iletmemiş, Tevfik Paşa ve arkadaşlarını telgrafın içeriğine uygun bir biçimde uyarmıştı.²⁵⁷ Mustafa Kemal

²⁵⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:128, 221.

²⁵⁵ Atatürk, a.g.e., 462.; *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 174.

²⁵⁶ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 175.

²⁵⁷ Atatürk, a.g.e., 462-463.

Paşa'nın cevabından haberi olmadığını ileri süren Tevfik Paşa, bu kez 29 Ekim'de TBMM'ye bir telgraf gönderdi. Paşa, TBMM ve İstanbul Hükümetlerinin Lozan Konferansı'na birlikte gitmelerini eğer İstanbul Hükümeti engellenmek istenirse de, bunun sonuçlarından Ankara'nın sorumlu olacağını belirtti ve seçilen bir temsilcinin İstanbul'a gönderilmesi isteğini yineledi.²⁵⁸

İtilaf Devletleri'nin barış konferansı için İstanbul'a davet göndermesi ve Sadrazam Tevfik Paşa'nın girişimleri saltanatın kaldırılmasını çabuklaştıran etkenler oldu. TBMM'de 30 Ekim'den 1 Kasım'a kadar saltanatın kaldırılması adına sekseni aşkın imzalı "...Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'yla egemenlik haklarının ulusa ait bulunduğunu" ifade eden bir önerge tartışıldı. Nihayetinde bu önerge, 1 Kasım Çarşamba günü bir araya gelen Teşkilat-ı Esasiye, Şer'îye ve Adliye komisyonlarında görüşülüp kabul edildi. Ardından da Meclis'in ikinci oturumunda saltanat oy birliği ile kaldırıldı.²⁵⁹

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk milletinin egemenlik hakkını eline aldığı gerçeği 1 Kasım'da ifade bulmuştu. Türkiye'de monarşi iktidarının son bulmasını RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin bir telgraf göndererek kutlamıştı. Sultanlığın Türkiye'nin Batı devletlerinin boyunduruğu altına girmesine yardımcı olduğu eleştirisinde bulunan Dışişleri Komiseri, artık bu idare şeklinin kaldırılarak hakimiyetin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne geçmesinin Sovyet Rusya'yı memnun ettiğini ifade etmişti. Türk milletinin Boğazlarla Türk halkının payitahtını düşmanlarından korumak için karada ve denizde her türlü mücadeleden de kaçmadığını sözlerine ekleyen Çiçerin, Türk halkına selamlarını iletmişti.²⁶⁰

Bu sırada Hamit Bey aracılığıyla 29 Ekim'de İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserlerine sözlü olarak Türkiye'nin barış konferansına delege göndermeye hazır olduğu bildirildi. Ayrıca Dışişleri Bakanı İsmet Paşa'nın direktifiyle Yüksek Komiserleri uyaran Hamit Bey, İstanbul Hükümeti'nin konferansa çağrılmasının TBMM Hükümeti'nin konferansa katılmasına engel yaratabileceğini ve Mudanya Mütarekesi'nin şartlarına uygun olmayacağını ifade etti. Hamit Bey'in söylemini kabul eden Yüksek Komiserler konferansa yalnızca TBMM Hükümeti'nin katılmasında sakınca olmayacağını bildirdiler.²⁶¹

²⁵⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:129, 270.

²⁵⁹ Atatürk, *a.g.e.*, 463-465.

²⁶⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:138, 507.

²⁶¹ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 178.

TBMM Hükümeti, Lozan’a Türkiye’nin tek temsilcisi olarak katılacaktı. Heyette kimlerin yer alacağı ise Meclis’in 31 Ekim tarihli oturumunda karara bağlandı. Buna göre, Dışişleri Bakanı, Edirne Mebusu İsmet Paşa’nın delegasyon başkanı olacağı heyette, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Sinop Mebusu Dr. Rıza Nur ile İktisat Bakanı Trabzon Mebusu Hasan Hüsnü (Saka) yer alacaktı. Aralarında Adana Mebusu Zekai (Apaydın), Saruhan Mebusu Mahmut Celal (Bayar), Diyarbakır Mebusu Zülfü (Tigrel) ve Burdur Mebusu Veli (Saltık) gibi vekillerin bulunduğu isimler de danışman sıfatıyla heyete dâhil edilecekti.²⁶²

Öte yandan İtilaf Devletleri Moskova’yı da Lozan Konferansı’na davet etmişlerdi. Barış konferansında görüşülecek konular içerisinde boğazlar meselesi olduğundan bu meselenin çözümünde Karadeniz’e sahildar devletlerin katılmasının zorunluluğundan bahsederek Lozan Konferansı’na RSFSC’nin de temsilci göndermesini istiyordu. Müzakerelerin başlayacağı zaman ise ayrıca bildirilecekti.²⁶³ Sovyet Büyükelçisi Aralov’a göre, İtilaf Devletleri RSFSC’nin Lozan Konferansı’na çağırmak zorunda kalmışlardı. İstemeyerek de olsa yapılan bu çağrı, Moskova yönetiminin yanında Türk hükümetinin de baskısının bir sonucuydu. Gerçekte Moskova, Lozan Konferansı’nın tamamına katılmak istese de, bu arzusu kabul edilmemişti. Ona göre İtilaf Devletleri, RSFSC’nin kendi çıkarlarını savunacağı gibi, Türkiye’nin haklarına dokunulmasına da razı gelmeyeceğini düşündüklerinden, Moskova’nın Lozan Konferansı’ndaki varlığının formaliteden öteye geçmeyecek bir biçimde olmasını istiyorlardı.²⁶⁴

Moskova, 19 Ekim’de müttefiklere konferansın tamamına katılmak istenildiğine yönelik talebini ilettiği halde İtilaf Devletleri’nin gönderdiği 27 Ekim tarihli davet metninde, RSFSC’nin sadece boğazlar konusundaki görüşmelerde yer alması isteniyordu. Bu yüzden RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin ve Komiser Yardımcısı Litvinov, 27 Ekim’de İngiliz Ticaret Temsilcisiyle görüşerek, ona Lozan Konferansı’yla ilgili şu soruları yöneltmişti:

- “1. Barış anlaşmasını müzakere için devletler hangi prensibe göre seçilmişlerdir? Müttefikler söz konusu ise Belçika neden yoktur, Boğazlarla ilgili devletler söz konusu ise neden Japonya vardır da Bulgaristan yoktur?
2. Rusya Boğazlar konusunun müzakeresine katılmak üzere mi, yoksa sadece bu konu müzakere edilirken çıkabilecek bazı sorunlar için mi çağrılmaktadır?

²⁶² Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 66.

²⁶³ “Rusya Konferansa Davet Olundu”, *Renin*, 31.10.1922, s. 1

²⁶⁴ Aralov, *a.g.e.*, 177.

Kararların alınmasında oyu olacak mıdır, yoksa sadece görüşünü mü bildirecektir?

3. Ukrayna ve Gürcistan davet edilmiş midir?”²⁶⁵

İngiliz Ticaret Temsilcisi, Çiçerin’in sorularını Londra’ya ileteceğini bildirdi. Aynı gün RSFSC Komünist Partisi Lideri ve Hükümet Başkanı Vladimir Lenin İngiliz gazeteci Michael Farbman ile bir röportaj yapmış ve ilk olarak İngiltere ve Fransa ile münasebetlerini değerlendirmişti. İngiltere ve Fransa ile Sovyet Rusya’nın dost olabileceğini ticari ilişkilerin geliştirilebileceğini ifade eden Lenin, savaşın sonlarına doğru ABD ile İngiltere arasında yeni anlayış farklılıkları ortaya çıktığını buna karşın İngiltere ile Sovyet Rusya arasındaki anlaşmazlıklarınsa aşılamaz olmadığını sözlerine eklemişti. Yakın Doğu’daki savaşı sonlandırma çabalarının barışı elde etmek için yapılan girişimlerde ortaya çıkabilecek yeni çatışmaların çözümüne yardımcı olacağına da dikkat çeken Hükümet Başkanı, 9 Eylül’de yapılan Leonid Krasin- J.L. Urquhart anlaşmasına da değinmişti. İngiltere ile Sovyet Rusya arasında imzalanan ticaret anlaşmasının onaylanmamasında Rus halkının duygularının da etkili olduğunu ifade eden Lenin, müzakerelerin yenilenmesi içinse İngiltere’nin Yakın Doğu Konferansı’na Rusya’nın katılımını sınırlandırmasıyla meydana gelen adaletsizliği ortadan kaldırmasıyla mümkün olabileceğini söylemişti. Sözlerinin devamında RSFSC’yi yakından ilgilendiren barış konferansı hakkında görüşlerini de aktarmıştı. Sovyet Rusya için Yakın Doğu sorunların çözümünü amaçlayan müzakerelere katılım sağlamak prestij meselesi olarak algılanmamalıydı. Sovyetlerin Yakın Doğu politikası hayati çıkarlara dayanmaktaydı. Lenin, Yunan-Türk savaşının sona ermesiyle İngiltere ile RSFSC arasındaki bütün anlaşmazlıkların giderilmesi için çabaladıklarını, İngiltere’nin çıkarlarının Moskova karşıtı basın söylemlerinin önüne geçeceğinden emin olduklarını söylemişti. Lozan Konferansı’nın sadece boğazlarla ilgili kısmına davet edilen Moskova’nın rahatsızlığını yineleyen Lenin, eğer Rusya ve federe devletleri konferansa katılmazlarsa Batı ile ticari zorluklar yaşanacağını ve bir arada yaşamanın zorlaşacağını belirterek, RSFSC’ne getirilen sınırlamanın yeni sorunlara sebep olabileceğini ve bundan da en çok yakın gelecekte İngiltere ile Fransa’nın etkileneceğini ifade etmişti. RSFSC’nin boğazlarla ilgili görüşünü de açıklayan Lenin, Türkiye’nin ulusal bağımsızlığını desteklediklerini ve bu ülkenin ulusal çıkarlarının

²⁶⁵ Gürün, *a.g.e.*, 89.

karşılanmasından ayrı olarak, boğazların savaş gemilerine kapatılması ve sadece ticari faaliyetler için kullanılması gerektiğini düşündüklerini belirtmişti.²⁶⁶

Moskova yönetimi, Lenin'in demeçlerinden de anlaşılacağı üzere barış konferansında kendisine sadece boğazlarla ilgili hususlarda yer verilmesinden hoşnut görünmüyordu ve 30 Ekim'de Türkiye'ye konferansın tamamına katılma konusunda ısrarcı olacağını bildiren bir nota göndermişti.²⁶⁷ Ardından RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin, Sovyet Büyükelçisi Aralov'dan Türkiye'nin tutumunu öğrenmesini istedi. Bunun üzerine Aralov ile İsmet Paşa, 31 Ekim'de Boğazların durumu ve Rusya'nın konferansa katılımıyla ilgili hususların ele alındığı bir görüşme yaptılar. İsmet Paşa, Aralov'a Türkiye'nin Misak-ı Milli doğrultusunda hareket edeceğini, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği için gerekli tedbirlerin alınacağını Moskova ile de irtibatta kalınacağını söylemişti. Boğazların silahlandırılması konusunda ise, Türkiye konferansa bir öneri sunmayacaktı; çünkü ona göre, boğazların iki yanının elde tutulması ve savaş gemilerinin sokulmamasıyla boğazların serbestliği sağlanabilirdi. Boğazlarda savaş gemilerinin bulunması, Marmara Denizi ile İstanbul'un güvenliğini tehlikeye düşürebilirdi. Türkiye'nin, RSFSC'nin konferansın tamamına katılması hususunda ise İtilaf Devletlerine ısrarda bulunmayacağını belirten ve kendisiyle savaş halinde bulunan devletlerle tek başına bir anlaşma imzalayabileceklerini söyleyen İsmet Paşa, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki sorunların Moskova Anlaşması'yla çözüme kavuşturulduğunu ifade etmişti. Aksi halde Moskova yönetiminin barış konferansının tamamına katılmasını istemenin Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin koruyucusu olduğu izlenimine sebep olabilirdi.²⁶⁸

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Lozan Konferansı'nın tamamında yer almasıyla doğu sınırları yeniden tartışmaya açılabilir, özellikle Ermenistan sınırı büyük bir problem teşkil edebilirdi.²⁶⁹ Bu yüzden Türkiye, Sovyet Rusya'nın Lozan Konferansı'nın tamamına katılmasını olumlu karşılamamıştı. Mustafa Kemal Paşa, 28 Ekim'de Le Petit Parissien muhabirine verdiği demeçte, "Türkiye ve Müttefikler ve Yunanistan arasında barış yapılması için tanzimi lazım gelen meseleler bilhassa işbu devletleri alakadar eder. Ancak, Çanakkale meselesinin

²⁶⁶ "Interview With Lenin" The Observer, 29.10.1922, p.13

²⁶⁷ Yerasimos, *a.g.e.*, 540.

²⁶⁸ Aralov, *a.g.e.*, 182-183; Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 318.

²⁶⁹ Bilge, *a.g.e.*, 85.

halli için özel bir konferans yapılması ve bu konferansa bütün alakadar devletlerin ve bilhassa Sovyet hükümetinin iştirak eylemleri tercih edilmektedir”²⁷⁰ diyordu.

Türkiye’nin tutumu, Mustafa Kemal Paşa tarafından bir kez daha belli edilmişti. Fakat bundan memnun olmayan Sovyet Dışışleri Komiseri Çiçerin, İngiltere, Fransa ve İtalya’ya yeni bir nota göndererek Sovyet Rusya’nın Lozan Konferansı’nın tamamında yer almak konusunda ısrarcı olduğunu bildirdi. 2 Kasım’daki bu notada, Moskova’nın, boğazlar dışındaki diğer konulardan uzak tutulmayı kabul etmediği belirtiliyordu. Yakın Doğu sorunlarının tümünün RSFSC’ni ilgilendirdiğini savunan Çiçerin, ayrıca Moskova’nın katılımının sınırlandırılması halinde, Türk milli çıkarlarının konferansta tam manasıyla karşılık bulmaması tehlikesinin ortaya çıkarabileceğini ileri sürüyordu. Türk ulusunun mücadelesini ilk tanıyan RSFSC olmuş ve onunla dostluk ilişkileri kurarak bu dostluğu kesinliğe kavuşturan bir anlaşma imzalamıştı. Şimdi Moskova yönetiminin barış görüşmelerinden uzaklaştırılmaya çalışılması, İtilaf Devletleri’nin Türkiye’nin kazanmış olduğu zaferlerin meyvelerini toplamasına izin vermeme kararında olduklarını göstermekteydi. Bu yüzden RSFSC’nin konferansa katılması, Türkiye’nin egemenlik haklarının sağlanmasının bir gereği idi. Çiçerin görüşlerini bu şekilde dile getirdikten sonra kalıcı bir barış sağlamak maksadıyla Lozan Konferansı’na Ukrayna ve Gürcistan’ın da katılması gerektiği hususunda ısrarcı olduklarını sözlerine ekleyerek en kısa zamanda cevap beklediğini belirtti.²⁷¹

Anlaşılaçağı üzere, Sovyet Rusya Türkiye’nin koruyucusu rolüne bürünmek istiyordu. Moskova’ya göre Türkiye, kendisiyle ortak bir cephe kuramazsa milli emellerine ulaşamayabilirdi. Bu durumun farkında olan Avrupa devletleri, RSFSC’ni saf dışı bırakmak suretiyle Türkiye’yi istedikleri gibi yönlendirmeyi planlamışlardı. Moskova’nın bu düşünceleri ifade etmesi, Türkiye’nin kendi çıkarlarını savunmaktan aciz olduğu anlamına gelecek bir yaklaşım olarak ortaya çıkıyordu. Bu durumun Türkiye açısından kabul edilir bir yanı yoktu ve Sovyet yaklaşımı doğal olarak Ankara’da olumlu bir karşılık bulamayacaktı.

Buna karşın Sovyet Büyükelçisi Aralov’un Ankara’daki girişimleri sürüyordu; çünkü Lozan Konferansı’nın tamamına katılmak için İtilaf Devletleri nezdinde

²⁷⁰ *Atatürk’ün Bütün Eserleri*, (Cilt:14), (2007). Ankara, 54.

²⁷¹ A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешинополитические документы СССР. (Том: пятый).* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: V), 650-653.; Yerasimos, a.g.e., 541-543.

girişimde bulunulsa da, Türkiye'nin desteği olmadan bunun gerçekleşmesi beklenemezdi. Türkiye Dışışleri Bakanı İsmet Paşa 5 Kasım'da Ankara'dan Lozan'a gitmek için hareket etmişti. Bundan ötürü yerine Başbakan Rauf Bey vekâlet ediyordu. 9 Kasım'da Aralov ile Rauf Bey arasında Lozan Konferansı'na katılma konusuyla ilgili bir görüşme yapıldı. Rauf Bey, RSFSC'nin Lozan Konferansı'nı Yakın Doğu genel meselelerinin halli için toplanan bir konferans olarak kabul etmesinin yanlış bir yaklaşım olduğunu belirtti. Moskova'nın bu yaklaşımı yüzünden görüş ayrılığına düşüldüğünü, toplanacak konferansın aslında Türkiye ile savaşı devletler arasında barış yapmak amacı taşıdığını söylemişti. Ayrıca Sovyet Rusya'nın 2 Kasım tarihli notasına da değinen Rauf Bey, Moskova'nın bulunmayacağı bir konferansta sorunların çözüme kavuşamayacağı ve Türkiye'nin hakkını tek başına savunamayacağını ima eden söylemlerin kabul edilemeyeceğini belirtti. Buna karşılık Aralov, kendilerinin Türkiye ile görüş birliğine vararak ortak bir cephe oluşturmak niyetinde olduklarını belirterek, ancak Türkiye'nin tavrı yüzünden bunun sağlanamadığından şikâyet etti. 2 Kasım tarihli notayla ilgili olarak Ankara'da oluşan olumsuz yaklaşım hakkında ise, durumun düşünöldüğü gibi olmadığını ve Türkiye'nin kendi haklarını savunmaya malik olduğundan kuşku duymadıklarını söyledi. Rauf Bey'in açıklamalarını kabul eden Aralov, merak edilen noktaların açıklık kazandığını belirtti.²⁷²

Öte yandan RSFSC Dışışleri Komiseri'nin 2 Kasım tarihli notasına verilecek cevap taslağı Fransa Başbakanı Poincare tarafından hazırlandıktan sonra İngiltere ve İtalya'nın da onayıyla 14 Kasım'da Çiçerin'e gönderildi. Notada; İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinin ortak kararıyla Lozan Konferansı'na davet edilen devletlerin Genel Harp sonrasında Türkiye ile barış anlaşması imzalamamış devletler olduğu belirtiliyordu. Ayrıca Ukrayna ve Gürcistan temsilcilerinin boğazlar konusu görüşölürken Sovyet heyetinde yer alabilecekleri ve Sovyet temsilcilerinin boğazlar konusundaki karara olumlu ya da olumsuz olarak katılabilecekleri ifade ediliyordu. Moskova'nın, durumu kabullenmek dışında seçeneğı kalmamıştı.²⁷³

²⁷² Gürün, *a.g.e.*, 93-95.

²⁷³ Yerasimos, *a.g.e.*, 546.

4.2.2. Komünist Hareketlerin Yasaklanması: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın Kapatılması

Sakarya Savaşı'ndan Büyük Taarruza kadarki süreç, Türk-Sovyet ilişkilerinin görece en iyi olduğu döneme rastlar. Yaklaşık bir yıllık bu dönemde Ankara-Moskova Hükümetleri arasındaki dostluğun doruk noktasına ulaşması, Anadolu'daki komünist hareketlerin canlanmasında etkili olmuştur. TBMM Hükümeti, hapisteki komünistleri bırakmak için Ruslara söz vermiş²⁷⁴ ve 9 Mayıs 1921'de İstiklal Mahkemesi'nce tutuklanan komünistler, 29 Eylül 1921'de çıkan kanunun "taklib-i hükümet" maddesi ile serbest bırakılmışlardı. Yaklaşık altı ay sonra serbest kalan eski Tokat Milletvekili Nazım ve arkadaşları, 18 Mart 1922'de Yeni Hayat dergisini kurarak etrafında toplanmaya başlamışlar ve ardından Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın yeniden kuruluşu için 15 Ağustos 1922'de kongre düzenlenmesine karar vermişlerdi. Fakat Rauf Bey hükümeti başta kongrenin toplanmasına izin vermişse de, daha sonra kongreye yabancı temsilcilerin geleceğini öğrenince verilen izini kaldırmıştı.²⁷⁵

Yasaklamalara rağmen Salih Hacıoğlu'na ait bağ evinde 16-17 Ağustos'ta birincisi, RSFSC Büyükelçiliği'nde ise 25-26 Ağustos'ta da ikincisi yapılan gizli toplantılarla Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası yeniden kurulmuştu.²⁷⁶ Çok geçmeden hükümet, 1922 Ağustos'unun sonunda parti faaliyetlerinin durdurulması için THİF'ye yirmi-dört saatlik bir süre tanıyarak kendi kendini feshetmesini istemiş, ancak fırka bu isteği protesto ederek faaliyetlerini sürdürmüştü.²⁷⁷ Bunun üzerine TBMM Hükümeti, 12 Eylül'de aldığı kararla bir süredir faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu THİF'yi kapatmıştı. Kapatma kararının İngiltere ile RSFSC arasında ticaret antlaşmasının imzalanmasından hemen üç gün sonra gerçekleşmesi, Sovyet – İngiliz yakınlaşmasından duyulan endişenin bir ifadesi olarak, RSFSC'ne verilen bir mesaj niteliği de taşıyordu. Durumdan rahatsız olan RSFSC Büyükelçisi Aralov, komünistlerin faaliyetlerinin yasaklanmasını protesto ederek Moskova'yı Türkiye üzerinde baskı kurması için teşvik etmişti. THİF Genel Sekreteri sıfatıyla Salih Hacıoğlu, 14 ve 17 Eylül'de iki kez hükümete başvurarak kapatma kararının

²⁷⁴ Laqueur, W. Z. (1956). *Communism and Nationalism in the Middle East*, New York, 211.

²⁷⁵ Cerrahoğlu, A. (1975). *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 229.; Akbulut, E., Tunçay, M. (2016). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*, İstanbul, 226-229.; Leonid-Friedrich. (1985). *Ankara 1922*, İstanbul, 57.; Tunçay, M. (1967). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, Ankara, 271

²⁷⁶ Akbulut, Tunçay, a.g.e., 356.

²⁷⁷ Tevetioğlu, F. (1967). *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. Ankara, 373-375.; Akbulut, Tunçay, a.g.e., 394-395.

kaldırılmasını talep etti. Hacıoğlu'na göre, işçi ve köylü kitlelerini bir arada toplayan fırka, hükümetin isteğiyle değil, ancak dünyadaki tüm komünist partilerinin merkezi olan Üçüncü Enternasyonal kararıyla kapatılabilirdi.²⁷⁸ Parti'nin, kendisini, faaliyet gösterdiği ülkenin resmi yönetimine ve hukukuna tabi saymadığını gösteren bu tavrı, kapatma kararının isabetini ortaya koyuyordu.

Bu sırada Türk ordusu, Yunanlıları Anadolu'dan atarak, büyük bir başarı göstermiş, buna bağlı olarak önemli bir askeri – siyasi avantaj sağlamıştı. Ancak Trakya ve boğazlar hala geri alınamamıştı. İngiltere, Türkiye'yi engelleme çabasındaydı ve Lloyd George hükümeti, Türkiye'nin kararlı duruşu karşısında her türlü yolu denemeye eğilimliydi. İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında bir anda yeni bir savaş patlak verebilirdi. Olası savaş durumunu göz önünde bulunduran Ankara, RSFSC'nin Balkanlar'da askeri baskı oluşturmamasını istemişti. Moskova'dan gelecek cevap, Türk ordusunun ileri harekâta devam edip etmemesi noktasında belirleyici olacaktı. Bu yüzden 12 Eylül'de THİF kapatılmış olsa bile, Moskova daha fazla gücendirilmek istenmemiş ve fırkanın üyelerine karşı herhangi bir tutuklama işlemi yapılmamıştı.

Kapatma kararına karşı faaliyetlerini sürdüren THİF'in ilk kongresinde Kasım ayında yapılacak Dördüncü Komintern toplantısına katılmak üzere seçilen Salih Hacıoğlu, Nizamettin Nazif, Ziyetullah Neşirvanov ve daha üç kişi Moskova'ya hareket etmişlerdi. 1 Ekim'de, Parti'nin propaganda faaliyetleri kapsamında demiryolu çalışanları adına Ankara'da bir bildiri yayımlanmış,²⁷⁹ 5 Ekim'de ise Kilikya Umum İşçiler Konferansı, Mersin, Adana, Tarsus ve Osmaniye gibi yerlerden gelen delegelerin katılımıyla toplanmıştı.²⁸⁰ Fakat Moskova'nın Çanakkale bunalımındaki tutumu Ankara'yı tatmin etmemiş, Balkanlarda istenen baskının kurulmaması da RSFSC'ne karşı güvensizlik duyulmaya başlanmasına yol açmıştı. Sovyet Kızıl Ordusu'nun Kafkasya sınırındaki birliklerini takviye etmesi, güvensizliği kuşkuyla dönüştürmüştü. Bunun üzerine İtilaf Devletleriyle anlaşmayı tercih eden Türkiye, Mudanya görüşmeleri sonunda Doğu Trakya'yı geri almakla yetinmiş, İstanbul ve boğazlar bölgesinin kazanılmasını ise barış konferansı sonrasına bırakmak zorunda kalmıştı. Moskova ile ilişkilerin soğuması, TBMM Hükümeti'ni komünistlere

²⁷⁸ Akbulut, Tunçay, *a.g.e.*, 397-400.

²⁷⁹ *a.g.e.* 511-512.

²⁸⁰ *a.g.e.*, 231-232

karşı harekete geçirdi. Ekim ayının 19’unda “vatana ihanet” ve “Sovyetler Birliği adına casusluk” iddialarıyla ilk tutuklamalar yapıldı.²⁸¹

Moskova, Türkiye’de komünistlere karşı artan baskıdan rahatsızlık duysa da, iki devlet arasındaki bağları koparmamayı düşünüyordu. Bakü’de Sovyetler adına faaliyetlerde bulunan Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Sergey Kirov, Ekim ayı başlarında Moskova’da Dışişleri Komiserliği’nde Leon Troçki, Lev Kamenev, Hristian Rakovski ve Mihail Frunze’nin katılımıyla gerçekleştirilen toplantının içeriğini 20 Ekim’de Bakü’deki Propaganda ve Eylem Konseyi’nde yaptığı konuşmada aktarırken, Moskova’nın Orta Doğu’daki komünist etkinin son bulmasından çekindiğini söylemişti. Kirov’a göre, RSFSC’nin amacı Türkiye’de komünist bir idare kurmaktır. Bu amaç gerçekleştirilemezse bile, en azından bu amaçla faaliyet gösteren bir muhalefetin varlığı önemliydi. Neticede Türkiye’de İngiltere veya Rusya’dan hangisi nüfuzunu arttırırsa Orta Doğu’ya o hâkim olacaktı.²⁸²

Emperyalizme karşı ulusal kurtuluş savaşı veren Türkiye’de RSFSC’nin komünist partiyi lider konumuna getirerek bu parti vasıtasıyla ülkeyi nüfuz alanına sokmak niyeti²⁸³ karşısında, Büyük Zafer’den sonra Türkiye’de gelişen antikomünist tutum kendini iyice hissettiriyordu. Bu duruma tepki gecikmemiş, Komintern Doğu Bürosu sekreteri bir bildiri yayımlayarak Ankara’nın komünistlere karşı uyguladığı politikayı eleştirmişti. Dahası bildiride İstanbul’un Ankara tarafından geri alınmasıyla buradaki komünist yapılaşmanın da parçalanabileceğine dikkat çekiliyordu. Komintern Başkanı Zinovyev ise, Türkiye’deki baskı karşısında Moskova yönetimine harekete geçmesi konusunda çağrıda bulunmuştu.²⁸⁴

7 Kasım 1922’de Moskova’da yayınlanan Kızıl Şark Dergisi, Komintern’in Dördüncü Kongresi’ne katılmak için Moskova’ya THİF’i temsilen delege reisi olarak gelen Salih Hacıoğlu’nun bir demecini yayımladı. Hacıoğlu, Ankara yönetimini eleştirerek; “milletlerarası ihtilalci proletarya ordusunun Türkiye’deki kolu” olan Komünist Parti’nin ne yapılsa yapılsın kapatılamayacağını söylüyordu.²⁸⁵ Komintern’in Dördüncü Kongresi’nin 19 Kasım 1922 tarihli toplantısında söz alan

²⁸¹ a.g.e., 395.

²⁸² Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, 285-286.

²⁸³ Sayılğan, A. (2009). *Türkiye’de Sol Hareketler*, İstanbul, 605.

²⁸⁴ Gökay, a.g.e., 185.

²⁸⁵ Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, (Cilt: I-II), İstanbul, 313-314.

THİF üyesi Sadrettin Celal ise, Ankara'nın komünistlere karşı tavrını eleştirdikten sonra Türkiye'nin Yunanlılara karşı kazandığı zaferin ardından dış politikasında tavrı değiştirerek Batı'ya yanaşmak istediğini söylemişti.²⁸⁶ İzvestiya gazetesinin başyazarı Yuri Mihailoviç Steklov, "Körlük Politikası" adlı yazısında Türk komünistlerine baskı uygulayan Ankara yönetimini protesto etmiş ve Türkiye'nin "içeride ve dışarıda durumu daha düzeltilmediğini, bu sebeple komünistlere dayanmak zorunda olduğunu" yazmıştı.²⁸⁷

Sadrettin Celal'in sözünü ettiği Türkiye'nin Batı'yla yakınlaşması Moskova'nın da endişe duyduğu bir husustu. Daha 2 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa Le Petit Parisien muhabirine verdiği demeçte açıkça, "biz ne bolşevikiz ne komünist; ne biri, ne diğeri olamayız"²⁸⁸ demişti. Moskova durumun farkındaydı. Komintern'in Dördüncü Kongresi'nde bir konuşma yapan gazeteci Karl Radek, Türkiye'deki duruma değinerek, Türkiye komünistlerinin verecekleri savaşa kadar kendilerini baskılardan korumalarını telkin etmişti.²⁸⁹ Öte yandan 25 Kasım'da Pravda ve İzvestia gazetelerinin baş editörü Nikolai Buharin başkanlığında yapılan ve Radek'in de katıldığı toplantıda gizlice Türkiye'deki komünist faaliyetlere destek olmak amacıyla bir ödenek ayrılmasına karar verilmişti.²⁹⁰

Türkiye'de tam bağımsız ve milli temellere dayalı bir toplum yaratılmaya çalışılırken Sovyetler tam tersi bir düşünceyle hareket ederek Anadolu'da komünistlere dışarıdan destek vermek suretiyle amaçlarına ulaşmak istiyordu. Sovyet yönetimi, Anadolu'daki komünistlere dışarıdan destek verildiğini reddetmiş olsa bile, THİF'in yeniden kurulması için yapılan kongreye Komintern temsilcileri Sergei Zorin ve Sadul'un [Sadullah?] katılması, Sovyet yönetimini doğrular nitelikte değildi.²⁹¹ Ayrıca Komintern belgelerinde yer alan muhasebe kayıtlarına göre, THİF içinde sorumlu sekreter, propagandacı ve kurye gibi işleri yapan üyeler, aylık maaşa bağlanmıştı. Bu paraları ise büyük ölçüde Sovyet Büyükelçiliği karşılıyordu.²⁹²

²⁸⁶ Gökay, *a.g.e.*, 184.

²⁸⁷ Armaoğlu, *a.g.e.*, 314.

²⁸⁸ Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 221.

²⁸⁹ Sayılğan, *a.g.e.*, 69.

²⁹⁰ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 286.

²⁹¹ Akbulut, Tunçay, *a.g.e.*, 622.

²⁹² *a.g.e.*, 420.

Sovyet Büyükelçiliği'nde çalışan Astakhov'un 2 Aralık'ta 1922'de Komintern Doğu Sekreterliği yetkilisi Safarov'a gönderdiği raporda, 9 Kasım'da Yunus Nadi ile yaptığı görüşmeden bahsediliyordu. Yunus Nadi bu görüşmede, TBMM Hükümeti'yle Moskova Hükümeti arasındaki soğukluğun sebebi olarak görülen komünistler sorununu yorumlamıştı. 1920 yılında Sovyet Rusya'nın ilk temsilci Angorski Upmal'ın Ankara'ya gelmesinin ardından ısrarları üzerine Türkiye'de komünist bir partinin kurulduğunu fakat Upmal'ın partiyi resmi bir oluşum olarak değerlendirmesinin ardından kendi komünist partisini kurduğunu ve bu partinin içinde de komünist ve işçi olmayan kimselerin faaliyet gösterdiğini aktaran Yunus Nadi Bey, böyle bir oluşuma Türkiye'de izin verilemeyeceğini ifade etmişti. Çünkü Upmal tarafından kurulan komünist parti içerisinde faaliyet gösterenler, Türk Millî Mücadelesi'ne engel olan gerici kimseler olarak değerlendiriliyordu. İlk Sovyet elçisi Upmal'ın görev süresi boyunca Ankara-Moskova ilişkilerinde Türkiye'nin hoş görmediği komünist faaliyetlerde bulunmasından doğan şüpheler o gittikten sonra onun yerine gelen Mdivani döneminde ise Yunus Nadi Bey'e göre düzelmişti. Mdivani Türkiye'ye komünizmin sokulmasına sıcak bakmadığını ve komünistlerle ilişki kurmayacağını beyan etmesi böyle bir izlenim yaratmıştı. Mdivani'nin ardından Mihaylov, Natsarens en sonunda da Aralov Ankara'da görevlendirilmişti. Aralov ilk aşamada Mdivani'nin söylemlerini yinelemişti. Fakat daha sonra Sovyet elçiliğinin desteğiyle yeniden bir komünist partinin kurulması ve bu parti içerisinde faaliyet gösterenlerin Upmal zamanındaki kimseler olmasının yarattığı şaşkınlığı dile getiren Yunus Nadi Bey, bu partinin elçilikten maddi destek sağlayarak Yeni Hayat gazetesini çıkardıkları tespit edildiğini aktarmıştı. Hükümetin yasaklamaların rağmen Zorin, Sadul, Golman, Raevski isimli yabancı şahısların Sovyet elçiliğinin desteğiyle kurulan komünist partinin faaliyetlerine katılması ve bu partinin elçilikçe finanse edilmesinden dolayı Ankara'daki rahatsızlığı dile getiren Yunus Nadi Bey Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki soğukluğu buna bağladığını söylemişti.²⁹³

Türkiye'nin net tavrı karşısında Moskova yönetimi, Anadolu'da komünistlere karşı artan baskıyı TBMM'yi gücendirmemek adına protesto etmekle yetinerek yatıştırıcı olmayı tercih etmişti. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisine ise komünistlerin faaliyetlerine karışmasının doğru olmadığı telkin edilmişti. Ayrıca Moskova yönetimi,

²⁹³ Akbulut, Tunçay, *a.g.e.*, 533-534.

Türk komünistlerinin aşırı hareketlerinin, Ankara’da Sovyetlere karşı cephe almaya yönelik bir hava oluşturabileceği düşüncesiyle Türk komünistlerinin emperyalistlere karşı verilen kurtuluş savaşında Türkiye’nin yanında olmasını istemişti.²⁹⁴

4.2.3. Türkiye-Sovyet Rusya Ticaret ve Konsolosluk Anlaşması İçin Girişimler

Türkiye ile Kafkas-ötesi Cumhuriyetleri arasında 13 Ekim 1921’de imzalanan Kars Anlaşması uyarınca 1922 yılının Şubat ayında Tiflis’te yine aynı devletlerin katıldığı konsolosluk ve ticaret gibi meseleleri ele alan bir konferans toplanmıştı.²⁹⁵ 1922’nin yaz aylarında Kafkas-ötesi Cumhuriyetler ile Türkiye arasında konsolosları atama, konsolosluktaki çalışanların ayrıcalıklı statülere sahip olması gibi maddeleri içeren bir Konsolosluk Anlaşması ile Kafkas-ötesi Cumhuriyetlerin halklarıyla Türk halkının ticari ilişkilerini geliştirecek bir Ticaret Anlaşması imzalanacaktı.²⁹⁶

Türkiye’nin Moskova Büyükelçisi Ali Fuat Paşa, 20 Aralık 1921’de RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin’e bir telgrafla Tiflis’teki konferansa Rusya’nın da temsilci göndermesi önerisinde bulunmuştu. Dışişleri Komiseri ise, iki ülke arasında Kafkas-ötesi Cumhuriyetlerinden ayrı olarak, Moskova veya Ankara’da bir konsolosluk ve ticaret anlaşmasının yapılabileceğini söylemişti. Devam eden yazışmalar neticesinde de ticaret ve konsolosluk meselelerinin konuşulacağı bir konferansın Ankara’da toplanmasına karar verilmişti. Ayrıca Moskova yönetimi, bir heyetin yola çıkacağını Ali Fuat Paşa’ya bildirmişti. Türkiye ile RSFSC arasında ticaret anlaşmasının imzası için girişimler bu şekilde başlamış oluyordu.²⁹⁷

Dokuzuncu Sovyet Kongresi’nde Lenin’in sözünü ettiği; “iktisadiyat tanzim edilmeden hiçbir yeni hareket ve teşebbüs mümkün olmaz” düşüncesiyle hareket eden Sovyet Rusya’nın tek amacı, yaşadığı ekonomik sıkıntılardan kendisini kurtaracak dövize ve satılacak mallara sahip olmaktı. Sovyetler istenilen ekonomik gelişmeyi sağlamak için de dış ticarete Türkiye ile daha fazla yakınlaşmaya çalışmıştı.²⁹⁸

²⁹⁴ Gökay, *a.g.e.*, 187.

²⁹⁵ Yavuz, B.S. (2003). “Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye’nin Ekonomik İlişkileri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4, 101-102.

²⁹⁶ Şemsutdinov. A., Bagirov, Y.A. (1979). *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri*, (Çev. A. Hasanoğlu), İstanbul, 245-246.

²⁹⁷ Yerasimos, *a.g.e.*, 437-455.

²⁹⁸ Kocahanoğlu, Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları, 348.; Bilgiç, E. (2019). *Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923-1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 24.

Moskova yönetiminin Türkiye ile yakınlaşma düşüncesinin altında yatan bir başka nedense, Millî Mücadele döneminde Batılı devletlerin Anadolu'daki imtiyaz koparma yarışından duyduğu rahatsızlıktan ileri geliyordu. Özellikle ABD, Dünya Savaşı'ndan önce tanımadığı Ortadoğu coğrafyasına savaştan sonra ilgi duymaya başlamıştı. Savaşta, petrolün öneminin ortaya çıkışı ve Ortadoğu'da geniş petrol yataklarının keşfedilişi, ABD'yi çeken en önemli etkendi.²⁹⁹ Yeraltı kaynaklarına ulaşmak adına imtiyaz alma girişimlerinde bulunan ABD'li sermayedarlar ile zengin kaynaklara sahip Musul'u bırakmak istemeyen TBMM Hükümeti arasında 1922 yılının ilk aylarından itibaren birtakım görüşmeler yapılmıştı. Daha sonra Eylül ayında Amerikan Chester grubuyla TBMM Hükümeti arasında Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi de içine alan bölgelerde yapılacak demiryolunun çevresindeki petrol yataklarının kullanımıyla ilgili bir anlaşma imzalanacaktı.³⁰⁰

Doğu Anadolu'da ticari ayrıcalıklar elde etmek isteyen Sovyet Rusya, hemen yanı başında Batılı devletlerin imtiyaz alma çabalarına karşı ilgisiz kalamazdı. 28 Ocak 1922'de hem Büyükelçi hem de Ticaret Temsilciliği sorumlusu olarak Ankara'ya gelen Aralov,³⁰¹ bir an önce ticaret anlaşmasının imzalanması ve iki ülke arasındaki ekonomik münasebetlerin geliştirilmesi için girişimlerde bulunmuş ve Sovyet Büyükelçiliği'ne bağlı bir ticaret bürosu kurulmuştu. Anadolu'nun diğer şehirlerinde de ekonomik misyonlar oluşturulması için çaba gösteren Sovyet Rusya, Ankara'daki Büyükelçilik memurlarını Adana, Konya gibi şehirlere göndererek bu bölgelerin iktisadi yapılarını araştırmış, ayrıca Samsun, Trabzon, İnebolu, Zonguldak ve Mersin gibi şehirlerde ticaret ofisleri açmıştı. Sovyet elçiliğinde İktisat Encümeni görevlilerinden Golman bu çerçevede, Konya ve Adana'da iktisadi konularda konferans vermişti. Dahası Türk sermayesinin RSFSC'ne yatırım yapmasını isteyen Moskova, Sovyet dış ticaret kriterlerini esneterek Türk mallarının gümrüksüz bir biçimde RSFSC'ne girişine izin vermişti.³⁰²

İki ülke arasındaki iktisadi münasebetlerin gelişmesi, Türk tüccarlarının da arzu ettiği bir durumdu. Bunun için Ankara'da Türk-Sovyet temsilcileri arasında ara ara iktisadi münasebetlerin geliştirilmesi adına karşılıklı söylemlerde bulunulan

²⁹⁹ Harp Akademileri Komutanlığı. (1996). *Petro-Strateji*, Ankara, 27.

³⁰⁰ Kaymaz, İ. Ş. (2007). "Emperyalizmin Can Damarı: Petrol- I". *Yüce Ereğ Dergisi*, 8 (41), 18-22.

³⁰¹ Bilgiç, a.g.t., 25.

³⁰² Yavuz, a.g.m., 121-122, 137.; Bilgiç, a.g.t., 26.; "Dahili Haberler". Hâkimiyet-i Milliye, 4.6.1922, s.2

görüşmeler gerçekleştirilmişti. Bu kapsamda 5 Mart 1922 tarihinde Ankara’da Anadolu Lokantası’nda Sovyet temsilcileriyle Türk temsilcilerinin bulunduğu ve öğleden sonra saat iki itibarıyla başlayan bir yemek organizasyonu düzenlenmişti. Bu davete Sovyet elçisi Aralov, elçilikte İktisat Encümeni olarak çalışan Golman, Türk Dışişleri Bakanı Celal Bey, Maliye Bakanı Hasan Bey ve Yunus Nadi Bey gibi kimseler katılmıştı. Ziyafet esnasında taraflar emperyalistlerin ve Doğu’nun iktisadi düşüncelerinin farklı olduğunu ifade etmiş ve Türk-Sovyet iktisadi münasebetlerinin geliştirilmesinin iki ülke adına faydalı olacağını beyan ederek bu konuda temennilerini aktarmışlardı.³⁰³ 1917 Bolşevik Devrimi’nden sonra Rusya’da yeni bir düzen kurulmuş ve dış ticaret devlet tekeline bağlanmıştı. Moskova’nın uyguladığı beş yıllık iktisadi program dâhilindeki politikasıyla cüzi maliyetlerle elde ettiği malları piyasaya sürmesi, Türk tüccarlarını zora sokmuştu. Ayrıca Türk tüccarlarından bedeli verilmeden alınan malların fiyatlarının düşürülmesi zararına bir satış manasına geliyordu. Hal böyle olunca düzensiz bir şekilde devam eden Türkiye-RSFSC ticaretinin düzene sokulması için ticaret anlaşmasının yapılması zorunluluk haline geliyordu.³⁰⁴

Ali Fuat Paşa ile 20 Aralık 1921’de RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin arasında Kafkas-ötesi Cumhuriyetlerin katılacağı Tiflis’teki konferansa Rusya’nın da temsilci göndermesi yönündeki Türk önerisinin ele alındığı görüşmenin ardından Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey de, RSFSC Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilcisi Konstantin Ordinski’ye en kısa zamanda bir ticaret anlaşmasının yapılması gerektiğini söylemişti. Bundan haberdar olan Sovyet Büyükelçisi Aralov, 25 Mayıs 1922’de Yusuf Kemal Bey’e gönderdiği notayla Ankara’nın teklifinin onaylandığını ve iki ülke arasındaki ticari münasebetleri belirleyecek bir komisyonun Ankara’ya gelmek üzere yola çıktığını bildirmişti. Ayrıca Sovyet Rusya’nın Türkiye’ye petrol ürünleri, kiremit, çimento ve kereste gibi malzemeler satabileceğini belirten Aralov, buna karşın da Türkiye’den fındık, mazi, deri için kullanılan diğer yumuşatıcı maddeler ve hububat ürünleri alabileceklerini belirtmişti. Ankara’daki Ticaret Temsilciliği’nin Türk Savunma Bakanlığı’na ucuz petrol sağlama işini üstlendiğine de değinen Büyükelçi,

³⁰³ “Türk-Rus Münasebet-i İktisadiyesi”. Anadolu’da Yenigün, 6.3.1922, s.1

³⁰⁴ Küçükuşurlu, M. (2010). “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Sovyet Rusya İle Türkiye Arasında Sınır Ticareti”. *Atatürk Dergisi*, 4 (3), 165.

özel şirketlerin şiddetli rekabetini önlemek için fiyatların düşük tutulmasıyla ileride ekonomik işbirliğinden doğan bağların daha da sağlamlaşacağını söylemişti.³⁰⁵

Ukrayna'daki Sovyet orduları Başkomutanı Mihail Frunze, 26 Eylül 1922'de Zaria Vostoka gazetesine verdiği demeçte Sovyet Rusya'nın Türkiye ile ekonomik işbirliğini artırarak kuvvetli bağlar oluşturma isteğini şu sözlerle dile getirmişti:

“Şimdi esas görevimiz, Türkiye ile ilişkilerimizin geliştirilmesine yönelik hazırlıklar yapmaktır. Bunun için Türk pazarlarını öğrenilmeli, ayrıca Türk tüccarları, Türk şirketleri ve Türk bankalarıyla ortak anonim şirketler ve birlikler kurulmalıdır.”³⁰⁶

Fakat Yunanlılara karşı Türkiye'nin kazandığı zaferden sonra, gördüğümüz gibi, Türkiye ile RSFSC arasında dış politikada uyuşma sorunu ortaya çıkmıştı. İzmir'den sonra İstanbul ve boğazları da geri almak isteyen Ankara yönetimi, ileri harekât konusunda Moskova yönetimince cesaretlendirilmeye çalışılmıştı. Türkiye'nin askerî harekâtını boğazlara doğru devam ettirmesi, İngiltere ve müttefikleriyle yeni bir savaşa sebep olabilirdi. Böyle bir savaşta Türk ordusuna karşı İngiltere'nin yanında yer alacak Balkan devletleri, RSFSC'nin baskı oluşturmalarıyla saf dışı bırakılabilirdi. Fakat Moskova yönetimi, Ankara'ya istediği desteği vermemişti. Hal böyle olunca da Türkiye, İtilaf Devletleri'yle anlaşma yolunu tercih etmişti. Barış imzalanana kadar boğazların İngiltere'nin hâkimiyetinde kalması anlamına gelen bu adım, Moskova'nın istemediği bir şeydi. Onun istediği, boğazların, kendisiyle her açıdan tam anlamıyla uyumlu hareket edecek bir Türkiye'nin egemenliğinde olmasıydı. Fakat bağımsızlığından hiçbir koşul altında ödün vermemeye kararlı olan Türkiye, bu noktadan sonra Batılı devletlerle yakınlaşarak amaçlarına ulaşmaya çalışacaktı.

Dış politikadan kaynaklı gerginlik, 1922 yılının Eylül ayından itibaren iki ülke arasındaki ticari ilişkilerini de etkilemeye başlamıştı. Lozan Konferansı'nın hazırlıkları sürerken, Türkiye'deki Sovyet ticari faaliyetlerinin yasal bir çerçeveye oturtulması çalışmalarına da devam ediliyordu. Ancak Sovyet dış ticaret rejiminin devlet tekeli altında olması ve bu durumu kabul edecek herhangi bir anlaşmanın kapitülasyonları anımsatacağı kaygısı, Ankara'yı, ticaret anlaşması konusunda

³⁰⁵ А. А. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР. (Том: пятый).* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri.* (Cilt: V), 417-418.

³⁰⁶ Yavuz, a.g.m., 135.

çekinceye düşürmüştü.³⁰⁷ Ayrıca Moskova'daki Türk elçiliğinden Sovyet diplomatlarına verilen vizeler ile bu diplomatların Türkiye'ye geldikten sonra yaptıkları işler arasında bir bağ yoktu. Sovyet elçiliğinde çalışmak için gelenler, Türkiye'de özel bir kişiye aitmiş gibi kabul edilen Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'nde çalışıyorlardı. Üstelik Ankara, "dış ticaret" görünümü altında yapılan komünist propagandalardan ve Gürcistan'daki Türk tüccarlara karşı uygulanan kötü tutumdan da şikâyetçiydi.³⁰⁸

24 Ekim'de Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan Sovyet Büyükelçisi Aralov'a gönderilen notada, Türkiye ile RSFSR arasında henüz herhangi bir ticaret anlaşması yapılmadığına dikkat çekilmişti. Moskova yönetiminin Türkiye'deki Dış Ticaret Temsilcilikleri (Vneştorg), belirli anlaşmalar uyarınca hareket serbestisine sahip resmi ya da özel kuruluşlar olarak düşünülemez ve faaliyet gösteremezlerdi. Bu sebeple sözü edilen resmi yahut özel kuruluşların ticaret anlaşması imzalanana kadar kapatılması istenmişti.³⁰⁹

Sovyet Büyükelçisi Aralov, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın notasını, 26 Ekim'deki cevabi notayla protesto etmişti. Aralov notasında, Dış Ticaret Temsilciliği'nin Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti izni ile faaliyet gösterdiğini ve Anadolu'ya yardımların bu temsilcilik vasıtasıyla yapıldığını ileri sürmüştü. Dış Ticaret Temsilciliği'nin kapatılmasıyla Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki ticari ilişkiler zayıflayabilir ve buna bağlı olarak dostlukta zarar görebilirdi. Büyükelçi, Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'nin kapatılmak istenmesinin, Moskova'da bunun kendisine yönelik politik amaçlı bir hamle olduğu düşüncesini doğurabileceğini dile getirmişti. Ayrıca iki devlet arasında yapılması kararlaştırılan ticaret anlaşmasının bir türlü sonuçlandırılmaması, Aralov'un şikâyetçi olduğu başka bir durumdu ve bununla ilgili görüşmeler derhal başlatılmalıydı.³¹⁰

Türkiye'nin Sovyet Dış Ticaret Temsilciği konusundaki tutumuna Sovyet Dışişleri Komiserliği'nden de tepki gecikmemişti. 30 Ekim'de Moskova'dan Türkiye'ye gönderilen notada, Ankara ile son zamanlardaki ilişkilerde meydana gelen belirsizliklerin Moskova Anlaşması temelinde netleştirilmesinin arzulanmasına

³⁰⁷ Bilgiç, *a.g.t.*, 24.

³⁰⁸ Bilgiç, *a.g.t.*, 31.; Akbulut, Tunçay, *a.g.e.*, 534-535.

³⁰⁹ Yerasimos, *a.g.e.*, 532.

³¹⁰ *a.g.e.*, 535.

rağmen, Türkiye'nin son dönemlerde attığı adımların özellikle de Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'ni kapatmak istemesinin şaşkınlık yarattığı belirtilmişti.³¹¹

Tepkilerden sonra 26 Ekim'de Yusuf Kemal Bey'in yerine Dışışleri Bakanı seçilen İsmet Paşa ile Aralov arasında Dış Ticaret Temsilciliği konusunun ele alındığı bir görüşme yapılmıştı. İsmet Paşa, Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği Vneştorg'un sanki Dışışleri Halk Komiserliği'nin bir şubesi gibi çalışan, üzerinde "RSFSC Dış Ticaret Temsilciliği" yazılı kendine ait bayrağı bulunan ve Türk yasalarına bağlı olmayan *ex-territorial** bir durum yarattığını söylemişti. Aralov, Paşa'ya, Dış Ticaret Temsilciliği'nin Dışışleri Bakanlığı'na bağlı olmadığı ve ticaret organlarının *ex-territorial* bir nitelik taşımadığı yanıtını verdi. Ayrıca kapitülasyonları kaldıran ilk devlet olarak yeniden böyle bir uygulamayı savunmanın kendileri için ters düşeceğini, Sovyet Rusya'nın asıl amacının Türkiye ile ekonomik ilişkileri artırmak olduğunu belirtmişti.³¹²

Türkiye, Sovyet yönetimi ile ilişkileri daha fazla germek niyetinde değildi. Ankara'da yapılacak anlaşmalarla karşılıklı ilişkilerin düzelebileceği, güvenin sağlanabileceği düşünülüyordu. Aralov ile ilk görüşmesinden kısa bir süre sonra Sovyet Büyükelçiliği'ni ziyaret eden Dışışleri Bakanı İsmet Paşa, uzlaşıcı bir tavırla geçici bir çözüm olarak, Türkiye'nin yasalarına uygun bir biçimde ticari işlemlerin serbestçe yapılabileceğine yönelik iznin verildiğini, aynı kolaylığın Sovyet yönetimden de beklenildiğini söylemişti.³¹³

28 Ekim'de, Aralov'un bir türlü sonuçlandırılmadığı yönünde şikâyetçi olduğu Türk-Sovyet ticaret anlaşmasının imzalanması için Ankara'da heyetler arası bir konferans toplanmıştı. 6 Eylül 1922 tarihli İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti tezkeresi gereğince, bu konferansta Türk heyetinin başkanlığını Trabzon Milletvekili ve Maliye Bakanı Hasan Bey (Saka) üstlenmişti.³¹⁴ Türk heyetinde ayrıca, TBMM'de alınan karar doğrultusunda Dışışleri Bakanı Rıza Nur Bey ve Menteşe Milletvekili Tevfik Rüştü Bey (Aras) yer alıyordu. Sovyet Rusya ise Sovyet Büyükelçisi Aralov, Dış Ticaret Temsilcisi Ardenski ve Sovyet elçiliği başkâtibi Rozenberg'den oluşan bir heyetle temsil edilmekteydi. Konferansın açılışında Rıza Nur Bey, Hasan Bey ve

³¹¹ Yerasimos, *a.g.e.*, 540.

* *ex-territorial*: ülkenin yasaları dışında olan

³¹² Aralov, *a.g.e.*, 171.

³¹³ *a.g.e.*, 171-172.

³¹⁴ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 22, Birleşim: 97, 511.

Aralov birer konuşma yapmışlardı. İlk söz alan Rıza Nur Bey iki ülke arasındaki ilişkileri değerlendiren bir konuşma yapmıştı. Batı'nın Doğu'ya karşı düşmanca yaklaşımda bulunduğu günlerde Türkiye'nin kendisine dost aradığını, Doğu'da önemli bir kuvvet olan Rusya'yı bulduğunu ve iki ülke arasındaki dostane münasebetlerin samimi bir şekilde geliştiğini ifade eden Rıza Nur Bey, Çarlık idaresindeki Rusya ile Türkiye arasındaki düşmanlıktan da bahsetmişti. İskenderun ve İstanbul'u almayı hedefleyen Çarlık siyasetinin Bolşevizmin Rusya'da hâkim kılınmasının ardından ortadan kalkmasıyla Türkiye'nin Rusya'yı dost olarak gördüğünü ifade eden Rıza Nur Bey, bu dostluğun Moskova Anlaşması'yla teyid edildiğini sözlerine eklemişti. Mart 1921'deki Dostluk Anlaması ardından Ukrayna ve Kafkas Cumhuriyetleri ile imzalanan anlaşmalardaki gibi iki ülke arasındaki ticari münasebetleri yasal zemine oturtmak için toplanan bu konferansın da dostluğu pekiştirici bir yanının olduğunu aktarmıştı. Türk Heyeti Başkanı Hasan Bey ise iki ülke arasındaki samimiyeti artıracak Ticaret ve Konsolosluk Anlaşması'nın imzalanması için bir araya gelmesinden dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirmişti. Öğleden sonra saat üçte başlayan ilk toplantıda, Sovyet Büyükelçisi Aralov yaptığı konuşmada, Ticaret ve Konsolosluk meselelerinin çözüme kavuşturulması için yapılan bu toplantıyı Moskova yönetimince arzu edilen bir iş olarak nitelendirmişti. Ticaret ve Konsolosluk Anlaşması'nı Moskova Anlaşması'nın devamı olarak gördüğünü sözlerine ekleyen Sovyet Büyükelçisi, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki iktisadi ve ticari meselelerin belirlenecek esaslar dahilinde çözüme kavuşturulmasıyla emperyalizme karşı iki ülkenin daha mükemmel silahlarla donatılacağını ifade etmişti. Son olarak iki ülkeyi de ihya edecek bu anlaşmanın mümkün olduğu kadar kısa sürede neticelendirilmesi için çalışacaklarını beyan eden Aralov'un bu konuşmasının ardından müzakerelerin nasıl yürütüleceğine dair öneriler dinlenmişti. Buna göre; müzakereler, Türkçe ve Rusça olarak yürütülecek celseler ise dönüşümlü olarak tarafların heyetlerince yönetilecekti.³¹⁵

Resmi açılıştan ibaret 28 Ekim'deki ilk toplantının ardından Ticaret ve Konsolosluk Anlaşması görüşmelerinin ikinci birleşimi, 11 Kasım'da Bakanlar Kurulu odasında öğleden sonra saat üçte gerçekleşmişti. Bu toplantıda, Türk heyetine, Trabzon Milletvekili Hasan Hüsnü Bey'in Lozan görüşmelerine gidecek heyette yer

³¹⁵ "Ticaret ve Konsolosluk Mukavelesi Konferansı". Hakimiyet- Milliye, 29.10.1922, s.2; "İktisadi Türk-Rus Konferansı'nın Küşad Merasimi", Anadolu'da Yenigün, 29.10.1922, s.1.

almasından dolayı, Bayındırlık Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı görevlerini üstlenen Diyarbakır Milletvekili Fevzi Bey (Pirinçcioğlu) başkanlık etmesi Bakanlar Kurulu'nun 7 Kasım 1922 tarihli toplantısında karar verilmişti. Bundan sonraki görüşmelerde de Türk heyetinin başkanlığını o yürütmüştü.³¹⁶

2 Kasım'da, Tiflis elçisi olarak görev yapan İstanbul Milletvekili Ahmet Muhtar Bey, 2 Haziran 1922'de Ali Fuat Paşa'nın Ankara'ya dönmesinden beri boş kalan Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği görevine atandı ve 12 Aralık'ta iki ülke arasındaki ilişkilerin iyi yönde devam etmesi hususundaki itimatnamesini Moskova yönetimine sundu.³¹⁷ Benzer şekilde Türk Dışişleri Bakanlığı da 5 Kasım'da Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği'ne gönderdiği nota ile Türkiye'nin ilişkilerin önceden olduğu gibi dostça sürdürülmesinden yana olduğunu bildirmişti.³¹⁸

Ancak bu sırada ticaret konferansında sorunlar ortaya çıkmıştı. Türk tarafı Sovyet toprakları içerisinde Türk tüccarlarının serbest ticaret yapabilmesi ve Türk mallarının gümrüklerden vergisiz olarak geçirilmesi için çaba sarf ederken, Sovyet kurumları içinse aynı ayrıcalığı kendi topraklarında tanımaya pek yanaşmamıştı. Ayrıca, Sovyet Rusya'nın Türk topraklarında kurmak istediği ticari temsilciliklere izin verilmek istenmiyordu. Bu izin verilecek olsa bile ticari temsilciliklerde çalışacak olan Sovyet memurlara diplomatik dokunulmazlık verilmesi kapitülasyonları hatırlatacağından Türkiye böyle bir ayrıcalığa karşıydı. Sovyet temsilcileri toplantılarda, Türk tarafının tutumu karşısında rahatsız olmuşlardı. Ankara'nın Batılı devletlere karşı tavrıyla Sovyetlere gösterilen tavrın aynı olmadığı hususunda şikâyetçiydiler.³¹⁹

Öte yandan, Türkiye ile RSFSC arasında çözülmeyi bekleyen sorunlar sadece ticari meselelerden ibaret değildi. Son zamanlarda iki ülke arasında konsolosluk

³¹⁶ BCA, 30-18-1-1 / 6- 35- 6.; T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:137, 472-473;“Türkiye-Rusya Ticaret ve Şehbenderlik Mukavelesi Konferansının İkinci İctimar”,Hakimiyet-i Milliye, 12.11.1922,s.1

³¹⁷“Muhtar Bey Moskova Sefiri”, Vakıf, 13.11.1922, s.1; Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nin ek parçası olan daire, 21 Nisan 1922'de Sovyetler aleyhinde casusluk yapıldığına dair suçlamalarla Sovyet istihbarat servisi ÇEKA tarafından basılmış ve elçilik görevlilerinden yüzbaşı Emin Bey tutuklanmıştır. Türk elçilik binasının ÇEKA tarafından basılması ve Türk görevlilerine karşı uygulanan muamele Moskova'daki Türk Büyükelçiliği'nce sert bir biçimde protesto edilmiştir. Buna karşın Sovyet hükümetinden alınan cevap beklenildiği gibi olmamış ve Türk Büyükelçiliği görevlilerinin casusluk iddiaları yinelenmiştir. İlerleyen günlerde Türk Büyükelçiliği ve Türk Dışişleri Bakanlığı ile Sovyetler Birliği Dışişleri Komiserliği arasındaki devam eden nota alışverişlerinde pek bir aşama kaydedilemeyince Türkiye'nin Moskova'daki Büyükelçisi Ali Fuat Paşa (Cebesoy) 10 Mayıs 1922'de Moskova'dan ayrılmış ve 2 Haziran 1922'de de Ankara'ya varmıştır. Bkz. Kocahanoğlu, *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*, 374-391.

³¹⁸ Yerasimos, *a.g.e.*, 545.

³¹⁹ Bilgiç, *a.g.t.*, 32-33.

meselelerinde anlaşmazlıklar mevcuttu. 9 Eylül'de Türk ordusunun İzmir'e girişinin ardından RSFSC, İzmir'de konsolosluk açma talebinde bulunmuştu ancak bu isteği kabul olunmamıştı. Kasım ayının başındaki Aralov-İsmet Paşa görüşmesinde ele alınan konu hakkında Sovyet Büyükelçisi, İzmir'de Batılı devletlerin temsilciliklerinin olduğunu ve kendilerinin de temsilcilik açmak istediklerini dile getirmişti. İsmet Paşa, net bir cevap vermemiş ve konsolosluk konusunun ilerleyen süreçte ele alınacağını söylemişti. İzmir Konsolosluğu meselesi, Aralov'un Mustafa Kemal Paşa ve Yusuf Kemal Bey ile görüşmesinden sonra olumlu neticelenmişti. Ardından Sovyet Rusya Hükümeti'nce İzmir'de General Konsolato kurulması istemi, 9 Kasım 1922 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında görüşülerek Golop adındaki memurun kurulacak konsolosluğa tayin edilmesine yönelik izin verilmiş ve bu karar Sovyet elçiliğine yazıyla bildirilmişti.³²⁰

İzmir Konsolosluğu meselesinin yanında Sovyet Hükümeti, Ardahan Çoruh bölgesindeki bakır madenlerinin kullanımı, ticaret anlaşmasının imzalanması ve konsolosluk meselelerine ilişkin müzakerelerin başlaması ve bir an önce bu hususların çözümü için bir komisyon oluşturmuştu. Fakat adı geçen üç sorundan ticaret anlaşması ve konsolosluk meselelerini imzalamaya görevli komisyon Bakanlar Kurulu'nun 12 Ekim ve 25 Ekim 1922 tarihli toplantılarında tayin edilmişti. Çoruh bölgesindeki madenlerin kullanımıyla alakalı husus ise araştırmaya muhtaç olduğu gerekçesiyle Sovyet Hükümeti'nin bu meseleyi görüşme talebi olumlu karşılanmamıştı.³²¹ 9 Kasım'da ise Lozan'a giden İsmet Paşa'nın yerine Başbakan Rauf Bey, Büyükelçi Aralov görüşmesinde, Dış Ticaret Temsilciliği'nin kapatılması meselesinin yanında Beyazıt Konsolosluğu meselesi de ele alınmıştı. Ankara'ya, Doğu'da çıkan isyanlar hakkında, Beyazıt'taki Sovyet Konsolosu Yuriy Maltsev'in ajitasyon yaptığına ilişkin şikâyetler geliyordu. Rauf Bey Aralov'a Beyazıt Rus Konsolosluğu'ndan yakınıldığını söylemişti. Kürt aşiretleri arasında Sovyet konsolosluk görevlilerinin ciddiye almadığı hareketlerde bulunmasının İngilizlerin bölgedeki kışkırtma girişimlerine yardımcı olduğu bundan dolayı da bu görevlilerin Moskova yönetimince geri çağırılması Rauf Bey tarafından istenmişti. Aralov da Rauf Bey'in şikâyetlerini dinledikten sonra Beyazıt Konsolosunun değişeceğinin teminatını vermişti.³²²

³²⁰ Gökay, a.g.e.,186.; Aralov, a.g.e., 173.; BCA, 30-18-1-1 / 6- 35- 9.

³²¹ BCA,30-18-1-1 /5- 33- 13.

³²² Aralov, a.g.e., 174.; Kültür Bakanlığı. (1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge (1919-1923)*, (Cilt: I), Ankara,463.

Dış Ticaret Temsilciliği hususunda ise Rauf Bey, bahsedilen temsilciliklerin kapitülasyonları anımsatan yanının olmadığı ve sadece tüccar sıfatıyla kanunlara uyularak faaliyet gösterecekleri yönündeki Aralov'un daha önceki sözlerini hatırlatmıştı. Başbakan, Aralov'un bu söyleminden sonra Dışişleri Bakanlığı ile konunun halledilmesini söylemişti. Fakat hala Sovyet tarafı bakanlıkla herhangi bir görüşme yapmamıştı. Bu durum Lozan Konferansı'nın başlamasına günler kala Türkiye'de kapitülasyon meydana getirecek bir kuruluşun varlığı olarak algılanabilirdi. Sovyet Rusya Türkiye'de ticaret yapabilirdi ama ülkenin kanunlarına uymak zorundaydı. Rauf Bey'in bu sözlerine Sovyet Büyükelçisi, Dış Ticaret Temsilciliği'nin kapatılmasının yeniden açılmasına imkân vermeyecek kadar büyük zararlar meydana getirebileceği ve Moskova'da yanlış anlaşılmalara neden olabileceği karşılığını vermişti. Sorunun Türk Dışişleri Bakanlığı ile görüşülerek sonuca bağlanması konusunda ise Aralov, Kasım ayının ilk günlerine denk gelen Yortu ve tatili sebep olarak ileri sürerek birkaç gün müsaade istedi.³²³

Karşılıklı güvensizlikler ve çözülemeyen sorunlar yüzünden ticaret anlaşması bir türlü imzalanamıyordu. RSFSC'nin Dış Ticaret Temsilciliği, Maliye Bakanlığı'ndan faaliyetlerinin devam etmesi yönünde izin istediği gün 13 Kasım 1922 günü Türk jandarması tarafından kapatılmak istenmiş ve Aralov bu duruma protesto notasıyla karşılık vermişti.³²⁴ 15 Kasım'da Rauf Bey, Aralov'un protestosuna Artvin'den alınan haberlere dikkat çekerek Rus Konsolosluğu'nun Batum'a gitmek için izin isteyen Türk vatandaşlarının pasaportlarına vize vermediğini ve Dış Ticaret Temsilciliği'nin ise geçici bir rejime tabi tutulduğunu belirterek Artvin'deki vize yasağının kaldırılmasıyla Türkiye'nin yeni önlemler almasına gerek kalmayacağını söylemişti.³²⁵

Türkiye, Dış Ticaret Temsilciliği olayında olduğu gibi, son dönemde RSFSC'nin kendisine karşı abartılı bir güvensizlik havasına girdiğini düşünüyordu. Yunus Nadi, bir Sovyet yetkilisiyle yaptığı görüşmede, aradaki güvensizliği Sovyet Büyükelçisi Aralov'un ortadan kaldıracabileceğini, fakat onun hala Türkiye'nin Fransa ile gizli bir sözleşme imzaladığından şüphe duyduğunu söylemişti.³²⁶

³²³ a.g.e., 463-464.

³²⁴ Yerasimos, a.g.e., 547.

³²⁵ a.g.e., 549.

³²⁶ Acaloğlu, A. (Çeviren). "Yunus Nadi'nin Sovyet Yetkilisine Söyledikleri". *Teori Dergisi*. (Ağustos 2000). 127, 21.

Sovyet Büyükelçiliği, 18 Kasım'da Dışışleri Bakanlığı'na gönderdiği notayla Dış Ticaret Temsilciliği'nin jandarma eliyle kapatılmak istenmesinin düşmanca bir tavır olduğunu ve ister istemez buna karşı önlemler alınacağını, Türk tüccarların da aynı muameleyi göreceğini belirtti. Ancak Aralov, Artvin'deki Sovyet Konsolosluğu'nun Türk tüccarlarına vize vermemesi meselesinin Dış Ticaret Temsilciliği'ne yapılan muameleyle ilişkisi olduğunu reddetti. Fakat 15 Kasım'daki Türk notasından, Dış Ticaret Temsilciliği'nin faaliyetlerine son verilmediği anlamı çıktığından, Sovyet Konsolosluğu Dış Ticaret Temsilciliği'nin faaliyetleri devam ettiği sürece Türk tüccarlarına vize vermeye devam edeceğini açıklayarak Aralov'u yalanlamış oldu.³²⁷

³²⁷A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешнeполитические документы СССР*. (Том: пятый). (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: V), 685-687.; Yerasimos, a.g.e., 550-551.

5. LOZAN KONFERANSI'NDA TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

5.1. Lozan Barış Konferansı

5.1.1. Konferansın Toplanmasında Yaşanan Gecikme

11 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri'yle Türkiye arasında imzalanan Mudanya Mütarekesi, Türkiye'nin askeri başarılarından sonra siyasi başarılarla doğru attığı adımların ilkinin teşkil ettiği gibi, aynı zamanda Lozan'da yapılacak barış görüşmelerinin de yolunu açmıştı. 27 Ekim'de İtilaf Devletleri'nin gönderdiği daveti kabul eden TBMM Hükümeti, 1 Kasım'da saltanatın kaldırmasının ardından Türkiye'yi temsil edecek tek güç olarak İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetini 5 Kasım'da Ankara'dan Lozan'a uğurlamıştı. İki günlük yolculuktan sonra heyet, geçiş güzergâhı üzerinde olan İstanbul'a varmıştı.

8 Kasım'da İsmet Paşa, İstanbul'da İngiliz, Fransız ve İtalyan Yüksek Komiserleri ile bir görüşme yapmıştı. Bu görüşmede, İngiliz Yüksek Komiseri Harold Rumbold, Lozan Konferansı'nın ertelenebileceğinden söz etmişti.³²⁸ İngiltere'de Başbakan Lloyd George 19 Ekim'de Buckingham Sarayı'na giderek Kral V. George'a istifasını sunmuş ve aynı gün Muhafazakâr Parti'nin başına geçecek olan Bonar Law saraya davet edilmişti. Ertesi gün Bonar Law hükümeti kurulmuş ve yeni Başbakan seçimlerin 15 Kasım'da yapılacağını duyurmuştu.³²⁹ Seçimlere kadar oluşturulan kabinede Dışişleri Bakanı olarak görevine devam eden Lord Curzon, Lozan Konferansı'nın İngiltere'deki genel seçimlerin sonrasına bırakılmasını istiyordu. Fakat Türk tarafı konferansın bir an önce toplanmasından yanaydı.³³⁰

Bu sırada İstanbul'daki İngiliz İşgal Ordusu Başkomutanı General Harington, 6 Kasım'da Savunma Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın müttefiklere İstanbul'u terk etmeleri için baskı yaptığını ve TBMM'yi temsilen İstanbul'da bulunan Refet Paşa'nın da kendilerine bu yönde telkinde bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki Yüksek Komiserleri aralarında bir toplantı yaparak barış fırsatının kaçırılmaması için hükümetlerinin dikkatini çekme gereğini duyular.³³¹ Fransa Başbakanı Poincare, Lord Curzon'a

³²⁸ Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 87.

³²⁹ Walder, *a.g.e.*, 382-383.; "Lloyd George Nihayet Düştü", *Sabah*, 21.10.1922, s.1

³³⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 296-297.; Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, Ankara, 10.

³³¹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 297-298.

gönderdiği notada; Türk ordusunun aceleci davrandığını ve yeni oldubittilere sebebiyet vermemek adına konferansın en geç 20 Kasım'da toplanması konusunda ısrarcı olduğunu bildirmişti.³³²Poincare'nin ısrarı karşısında İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ile Fransa Başbakanı arasında yapılan görüşmeler neticesinde karara varılarak barış görüşmelerinin başlangıç tarihi 20 Kasım olarak kabul edilmişti.³³³Ancak Ankara'ya konferansın ileri bir tarihe ertelenmesiyle ilgili olarak zamanında resmi bir bildirimde bulunulmadığından İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyeti, Kasım ayı ortasında toplanması öngörülen konferansa katılmak için 9 Kasım'da trenle İstanbul'dan Lozan'a hareket etmişti.

İngiltere, Lozan Konferansı'nın ertelenmesi için seçimleri bahane etmişti. Fakat bunun arkasında yatan gerçek neden, İngiltere'nin müttefikleri ile arasında ortak bir cephe oluşturmak için zamana gereksinimi olmasıydı. Nitekim Curzon, bu amaçla Fransız ve İtalyan yöneticileriyle görüşmeler yapıyordu ve görüş alışverişi uzayıp gittiğinden henüz tam bir uzlaşmaya varılamamıştı.³³⁴Bu sırada Türk heyeti, 12 Kasım'da İsviçre'nin Lozan kentine ulaşmıştı. Fakat müttefikler, 13 Kasım'da Lozan'da buluşulacağını söylemelerine rağmen sözlerinde durmamışlardı. İtilaf Devletleri barış konferansını 20 Kasım'a erteleme kararı almış, bundan ötürü de Türk heyetini karşılamaya kimse gitmemişti. Türkiye'nin Paris elçisi Ferit (Tek) Bey durumdan haberdar edilmişti ancak iletişim güçlüğünden dolayı İsmet Paşa bilgilendirilememişti. Fransa, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla barış müzakerelerinin bir hafta ertelendiğini İsviçre Hükümeti'ne bildirerek Bern'den geçerken Türk heyetini bu vasıta ile bilgilendirmeyi düşünmüşse de bunda da başarılı olunamamıştı. İsmet Paşa'ya konferansın bir hafta ertelendiğini ise tren Lozan'a varmak üzereyken Fransız Le Matin gazetesinin muhabiri haber vermişti. Paşa, burada ilk tepkisini ortaya koyarak İngiltere ve Fransa'nın yüklendikleri bu sorumluluk Türk milleti ve ordusunun belirsiz bir süre mütareke halinde bekletmekten ibaret olduğunu bunun da Türkiye açısından kolay olmayacağını beyan etmişti.³³⁵

Lozan Tren Garı'nda Türk heyetini karşılamak için konferans davetini yapan devletlerin temsilcilerinden hiç kimse yoktu. Fakat İsmet Paşa, Lozan'a indikten hemen sonra Fransa'nın Bern Büyükelçiliği Müsteşarı de Lacroix'dan, Fransız

³³² Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, (Cilt: V), 43-45.

³³³ "Konferansın 20 Teşrin-i Sani'ye Tağliki", *Anadolu'da Yenigün*, 16.11.1922, s.2.

³³⁴ Karacan, A.N. (2006). *Lozan*, İstanbul, 69.; Gülmez, *a.g.e.*, 575.

³³⁵ Şimşir, B. "Lozan'a Doğru", *Cumhuriyet*, 25.7.1973, s.4

Hükümeti'nin kendisini Paris'e davet ettiğini bildiren mesajını almıştı. Paşa, 14 Kasım'da davete icabet etmek amacıyla Paris'e gitmiş ve Fransa Başbakanı ve Dışişleri Bakanı Poincare ile bir görüşme yapmıştı.³³⁶ Yalnız Poincare'nin İsmet Paşa ile görüşmesi İngiltere'de rahatsızlık yaratmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon, barış konferansı öncesinde müttefikler arasında ortak bir cephe kurulmaya çalışılırken Fransa'nın Türk temsilcileriyle ayrı olarak görüşmelere gireceğinden endişeliydi. İngiliz Dışişleri Bakanı'nın endişeleri karşısında Poincare, Fransa'nın böyle bir planı olmadığı konusunda Curzon'a güvence verdi.³³⁷

Poincare'nin güvencesine rağmen Lord Curzon'un endişeleri ortadan kalkmamıştı ve barış konferansında Türkiye'ye kabul ettirilecek taslağın bir örneğini 14 Kasım'da Fransa ve İtalya'ya ilettiler. "A" ve "B" şeklinde iki bölümde hazırlanan taslakta "A" bölümüyle ilgili konularda İngiltere müttefiklerinden istisnasız destek bekliyordu. Londra yönetiminin hazırladığı bu taslağına göre, Trakya'da halk oylaması kabul edilmemeli ve Trakya sınırı, 1915 yılındaki Türk-Bulgar anlaşmasına* göre olmalıydı. İstanbul Boğazı ve Marmara Denizi askerden temizlenmeli, kapitülasyonlar ise devam etmeliydi. Ege'deki adalar müttefiklere verilmeli, Suriye ve Irak'taki manda yönetimleri devam etmeli ve bu ülkelerin sınırları mandater devletlerin onayladığı şekliyle kalmalıydı. Savaş tazminatı konusunda da taviz verilmeyecekti. Müttefiklerin İstanbul'u boşaltması işi ise barışın imzalanması şartına bağlanmalıydı. Bunlar dışında İtilaf Devletleri, Türkiye'deki mezarlıklarının mülkiyet haklarını kendilerine verilmesi talebinde bulunacaklardı.³³⁸

İsmet Paşa'nın Paris'ten Lozan'a döndüğü 18 Kasım günü, Lord Curzon Paris'te Fransa Başbakanı Poincare ve İtalya'nın Paris Büyükelçisi ile iki gün sonra başlayacak barış konferansında Türkiye'ye kabul ettirilecek şartlara son şeklini vermek amacıyla bir toplantı yapmıştı. Lord Curzon'un 14 Kasım tarihli taslağı üzerinde görüş birliğine varılınca, İngiliz Dışişleri Bakanı'yla Fransa Başbakanı Lozan'a yaklaşık yarım saatlik mesafedeki Territet'te giderek orada İtalya Başbakanı Mussolini ile de görüşmüşler

³³⁶ Aydemir, Ş.S. (1993). *İkinci Adam*, (Cilt: I), İstanbul, 225.; Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 104.

³³⁷ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 298.

*6 Eylül 1915 tarihinde Sofya'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında Trakya'daki sınırın düzeltilmesi amacıyla yapılan müzakereler sonucunda imzalanan anlaşmayla Tunca ve Meriç Nehirlerinin batısında kalan Cisri Mustafa Paşa, Karaağaç ve Dimetoka'yı da kapsayan Enez'e kadar ki 65 bin Müslüman Türk'ün yaşadığı ve 2600 kilometre karelik toprak parçası Bulgaristan'a bırakılmıştı. Bkz. Yiğit, A. A. (2012), "Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması" *Bilgi Dergisi*, (63), 279.

³³⁸ Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 111-114.

ve Paris'te üzerinde anlaşılan taslağı son kez gözden geçirdikten sonra Lozan'a dönmüşlerdi.³³⁹ Böylece müttefikler, Lozan Konferansı'nın başlamasına bir gün kala artık her konuda işbirliği içindeydiler.

İtilaf Devletleri, Lozan'a Türkiye'ye kabul ettirmek istedikleri maddelerde ortak karara vardıldıktan sonra gelmişlerdi. Buna karşın Türk heyeti de konferansa belli direktifler çerçevesinde gelmişti. TBMM'de yapılan görüşmeler neticesinde alınan kararlar, 5 Kasım'da Ankara'dan hareket etmeden hemen önce Türk heyetine bildirilmişti. İtilaf Devletleri'nin taslağına tamamen zıt olan talimatlara göre; Türk toprakları üzerinde Ermeni devletinin kurulması kesinlikle kabul edilmeyecekti. Süleymaniye, Kerkük ve Musul Türkiye'ye geri verilmeli, Suriye sınırı daha güney ve güneydoğuya alınmalı ve Anadolu'ya yakın adalar Türkiye'ye bırakılmalıydı. Doğu Trakya sınırı 1914'teki sınıra* göre belirlenmeli, Batı Trakya'da plebisit yapılmalı ve kapitülasyonlar konusunda görüşmeler kesilecek olsa bile taviz verilmemeliydi. Boğazlarda ve Gelibolu'da Türk ordusunun dışında başka bir güç bulunmamalı, azınlıklar konusunda mübadele temel alınmalı, Osmanlı Devleti'nden kalan borçlar devletten ayrılan ülkeler arasında paylaştırılmalıydı. 1881 yılında hayata geçirilen Genel Borçlar İdaresi ise sona erdirilip Türkiye'nin payına kalan borç Yunanistan'dan istenecek savaş tazminatına sayılmalıydı. Son olarak Türk topraklarında faaliyet gösteren yabancı kuruluşlar tamamen Türk yasalarına göre hareket etmeliydi.³⁴⁰

5.1.2. Konferansın Açılışı

Türk temsilciler, Lozan'a bağımsızlığına kastedenlere karşı vermiş olduğu savaşta elde ettiği kazanımları korumak için gelmişlerdi. RSFSC Dışişleri Komiseri G. Çiçerin, Lozan Konferansı ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmişti:

“Lozan Konferansı, gerçekten de büyük çapta dünya ölçüsünde bir olaydı. Başkaldıran Doğu'nun, birleşmiş dünya oligarşisinin çürümeye başlayan iktidarıyla ilk diplomatik kapışması; başkaldıran Doğu halklarının dünya kapitalizminin tek cephesine karşı temel kazanımlarını savunma ve ekonomik bakımdan tutsaklaştırıcı antlaşmaları reddetme yeteneklerinin ilk göstergesiydi bu.”³⁴¹

Türkiye'nin uluslararası camiada siyasi manada tanınmasını sağlayacak Lozan Barış Antlaşması'nın imzası için yapılacak görüşmeler, 20 Kasım 1922 tarihinde saat

³³⁹ Karacan, *a.g.e.*, 79-80

*Meriç'in batısında Kuleliburgaz-Karaağaç demiryolu ve Dimetoka'yı içine alacak şekilde Kızıldeli çayına kadar genişleyen saha. Bkz. Biyıklıoğlu, *a.g.e.*, 435.

³⁴⁰ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 296.

³⁴¹ Şamsutdinov, Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923, 309.

15.30'da Mont Benon gazinosunda İsviçre Konfederasyonu Başkanı Robert Haab'ın nutkuyla açılmıştı. Peşi sıra Lord Curzon ve İsmet Paşa birer konuşma yaptılar. Aslında İsmet Paşa'nın konuşma yapmasını kimse beklemiyordu. Fakat Paşa, görüşmelerin eşit bir çerçevede yapılacağını göstermek istediğinden konuşma yapma gereği duymuştu.³⁴²

Konferansta İngiltere'yi Lord George Nathaniel Curzon, Horace Rumbold, Fransa'yı Camille Barrère, Maurice Bompard, İtalya'yı Camillo Garroni, Giulio Cesare Montagna, Japonya'yı Baron Hayashi, M. Kentaro Otchiai, Yunanistan'ı Elefterios Venizelos, Dimitrios Kaklamanos, Bulgaristan'ı Aleksandar Stamboliyski, Romanya'yı Ion Gheorghe Duca, Constantin Diamandy, Yugoslavya'yı Momtchile Nintchitch, Rakitch, Türkiye'yi ise İsmet Paşa, Rıza Nur Bey ve Hasan Bey temsil edeceklerdi.³⁴³ ABD, gözlemci sıfatıyla Richard Washburn Child, Joseph Grew ve Amiral Mark Lambert Bristol gibi isimler vasıtasıyla görüşmelerde yer alacaktı.³⁴⁴ Sadece boğazlarla ilgili hususlarda görüşmelere katılması kabul edilen RSFSC'ni temsil edecek heyet ise RSFSC Dışişleri Komiseri Georgi Çiçerin başkanlığında, Kristian Georgiyeviç Rakovski, Vazlav Vazlavoviç Vorovski ile Polikarp Gurgenoviç Mdivani gibi üyelerden oluşuyordu.³⁴⁵

Açılışın ardından Lozan görüşmeleri, İsviçre Hükümeti'nin tahsis ettiği Ouchy Oteli'nde devam etti. 21 Kasım'daki toplantıda konferansın işleyişi ile alakalı birtakım görüşmeler yapıldı. Konferansta konuşulacak dilin Fransızca olması kararlaştırılırken İsmet Paşa'nın itirazları sonucunda konferansın görüşme tüzüğünde değişiklikler yapıldı. Buna göre; konferansın adı “Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı” olarak kabul edildi. Boğazlar rejimi görüşülürken Karadeniz'e sahildevletlerinden RSFSC, Gürcistan ve Ukrayna da görüşmelerde yer alacaktı. Konferans genel sekreterliği görevini ise Fransız diplomat René Massigli'nin yürütmesi kabul edilmişti. Ayrıca devletler iki kişi tarafından temsil edilecek, konferans başkanlığı dönüşümlü olarak İtilaf Devletleri'nin delegeleri tarafından yürütülecek ve görüşülecek hususlar üç ana komisyon şeklinde paylaştırılacaktı. Bu komisyonlardan ilki topraklara, askerliğe ve boğazlara ait işler komisyonuydu. İlk komisyonun başında İngiliz temsilcisi Curzon bulunacaktı. İkinci komisyon Türkiye'deki yabancıların tabii

³⁴² Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 330-331.

³⁴³ Nur, R. (1992). *Lozan Hatıraları*. İstanbul, 40.; Karacan, a.g.e., 92-94.

³⁴⁴ Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, 310.

³⁴⁵ Yerasimos, a.g.e., 553.

olacakları usul ile alakalıydı ve İtalyan temsilci Garroni bu komisyona başkanlık edecekti. Üçüncü komisyon ise mali ve iktisadi meseleler ile alakalı olup bu komisyonun başkanlığını da Fransız temsilcisi Barrere üstlenecekti. Görünüşe göre müttefik temsilcileri komisyonların başkanlıklarına en çok ilgilendikleri konulara göre kendilerini getirmişlerdi. İsmet Paşa duruma itiraz etse de davet eden taraf olarak bu yükümlülüğü kendi üstlerine almak gereğinden bahseden Curzon, itirazı reddetmişti³⁴⁶ ve neticede de konferansın iç tüzüğü karara bağlanmıştı.

5.1.3. Sovyet Heyetinin Lozan Konferansı'nın Tamamına Katılma ve Türkiye ile Birlikte Hareket Etme Çabaları

Lozan Konferansı'nın işleyişiyle alakalı esaslar hakkında karara varıldıktan sonra artık görüşülecek hususlara geçilebilirdi. Bu aşamada, Sovyet Rusya sadece boğazlar meselesi görüşülürken konferansta yer alabilecekti. 4 Aralık'ta görüşülecek olan boğazlar meselesi öncesinde 22 Kasım'dan itibaren Trakya sınırları, Ege adaları, maliye ve iktisat, savaş tutsaklarıyla halkların mübadelesi ve kapitülasyonlar gibi konular ele alınmıştı. Bu konular üzerine görüşmeler yapıldığı sırada, Sovyet Rusya temsilcilerinin tamamı daha Lozan'a gelmemişti. Ne İngiltere ne Fransa ne de İtalya, Moskova yönetimine konferansın başlangıç zamanını bildirmemişti. 24 Kasım'da RSFSC Dışişleri Komiseri Çiçerin, İngiltere, Fransa ve İtalya Hükümetlerine gönderdiği notada; Moskova yönetimine, konferansın ertelenmesinden sonra görüşmelerin ne zaman başlayacağını haber verilmediğini ve başlayan görüşmelerinse gazetelerden öğrenildiğini yazacaktı. Ardından da Sovyet heyetinin hemen yola çıkacağı müttefiklere bildirilecekti.³⁴⁷

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Roma elçisi ve görüşmelerde yer alacak heyetin ikinci delegesi Vorovski, Lozan'a gelen ilk Sovyet temsilcisiydi ve İsmet Paşa ile bir görüşme yapmışlardı. Sovyet temsilcisi, İsmet Paşa'ya Türkiye'nin hâkimiyeti bahis olundukça yanlarında olacaklarını söylemişti. Fakat Türkiye istilacılara bir eğilim gösterirse de Sovyetler karışmamazlıkta kendini serbest addedecekti. İsmet Paşa, Vorovski'nin sözlerine, istenilen şeylerin Misak-ı Milli hudutlarını tecavüz etmeyecek mahiyette olduğu karşılığını vermişti.³⁴⁸ Bunun dışında ikili arasındaki görüşmede; Sovyet heyetinin henüz Moskova'dan hareket etmediği ve

³⁴⁶ Bilsel, M. C. (1998). *Lozan*, İstanbul, 16-22.

³⁴⁷ Yerasimos, *a.g.e.*, 553.

³⁴⁸ "Mösyö (Vorovski)'nin Mühim Beyanâtı.", *Vakit*, 29.11.1922, s.2

gelmelerinin uygun olup olmayacağı da ele alınmış ve heyetin boğazlar meselesinin görüşülmesi için hemen gelip hazır bulunmaları hususunda mutabık kalınmıştı.³⁴⁹

İsmet Paşa ile görüşen Vorovski, bu görüşme hakkında Tan gazetesine beyanat verdikten sonra Sovyet Rusya'nın Musul meselesi, Türkiye'nin doğusunda Amerikalıların talep ettikleri demiryolu imtiyazı ve boğazlarla ilgili olarak Lozan'da takınacağı tutumunu yansıtan açıklamalarda da bulunmuştu. Vorovski ülkesinin, Karadeniz'deki sınırlarında bağımsız ve kuvvetli bir Türkiye istediğini ifade etmişti. Musul meselesine gelince Moskova yönetiminin Rusya'daki ihraç edilecek petrol rezervlerinin zenginliği göz önünde bulundurulduğunda herhangi bir beklenti içerisinde olmayacağı görüşünü aktarmıştı. Türkiye'nin bağımsızlığına zarar vermeyecek imtiyaz girişimlerine muhalefette bulunmayacaklarını da ifade eden Sovyet Rusya'nın Roma elçisi, demiryolu imtiyazını ise Moskova yönetiminin ayrı bir yere koyduğunu ve bu imtiyazların siyasi anlamda önem atfettiğinden Sovyet Rusya'nın çekincelerinin TBMM Hükümeti'ne bildirildiğini söylemişti. Vorovski'ye göre, Türkiye yabancı iktisadi girişimlere karşı kapalı kalmamalıydı. Fakat bu yabancı girişimler gerek boğazlarda gerekse de Kafkasya'da Rusya'nın çıkarlarını zedeleyici niteliklere de sahip olmamalıydı. Rusya'nın ticaretinin anahtarı olan boğazlar hayatı önemde olduğunun altını çizen Sovyet Rusya'nın Roma elçisi, Türkiye'nin Avrupa'daki sınırlarının belirlenmesi ve boğazların serbestliği konusunda ilgili olduklarını ve boğazlardaki serbestinin sağlanması için mücadele edeceklerini de beyan etmişti.³⁵⁰

Vorovski'nin beyanatından da anlaşılacağı üzere, Sovyet Rusya'nın, boğazlar konusuna ne kadar önem verdiği bir kez daha görülmüyordu. Musul meselesinde, Amerikalıların Türkiye'nin doğusunda elde etmek istedikleri demir yolu imtiyazında veya Trakya sınırında yapılacak değişiklikler sonucunda yabancıların Türkiye'de elde edecekleri nüfuzun, boğazlarda RSFSC'nin aleyhine bir durum meydana getirmemesi Moskova'nın üzerinde ısrarla durduğu şeylerdi. 26 Kasım Pazar günü Çiçerin dışında Lozan'a gelen Sovyet Rusya-Ukrayna-Gürcistan heyeti, 27 Kasım Pazartesi günü Lozan Konferansı başkanlarına bir nota vermişti. Konferansta; Trakya'daki Türk topraklarının değiştirilmesi hakkında üzerinde durulan projenin boğazlar ve boğazlara bitişik Ege Denizi ve Karadeniz'e kıyısı bulunan devletler arasındaki münasebetleri de

³⁴⁹ Şimşir, B. (2019). *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt: I), Ankara, 124.

³⁵⁰ "Mösyö (Vorovski)'nin Mühim Beyanatu.", *Vakit*, 29.11.1922, s.2

etkileyeceği Sovyet heyeti tarafından ifade edilmişti. Dahası Türkiye'nin Trakya sınırları hususunda yapılacak değişikliklerin Boğazlar rejimini ister istemez etkileyeceği de öne sürülmekteydi. Bu yaklaşımdan yola çıkılarak notada Yakın Doğu'da kalıcı barışın sağlanması ve Türkiye'nin bağımsızlığını etkileyen tüm sorunların, Rusya ve müttefiklerinin politik ve ekonomik çıkarlarıyla doğrudan ilgili olduğu belirtilmekteydi. Dolayısıyla bu durumda Sovyet heyeti, kendisine danışılmadan alınacak Yakın Doğu'yu ilgilendiren kararların boğazların statüsünü etkileyeceğinden konferansın tüm çalışmalarına katılma talebinde bulunuyordu. Aksi takdirde alınacak kararlar ölü kalacaktı.³⁵¹

Bu sırada Sovyet heyetinden Ukrayna temsilcisi Rakovski, 28 Kasım'da İsmet Paşa ile yaptığı ilk görüşmede, Türkiye'nin RSFSC'nin konferansın tamamına katılma talebine destek vermesini istemişti. Buna karşın İsmet Paşa, boğazlarla ilgili görüşmelere Ukrayna'nın katılmasını daima desteklediğini ancak Türkiye barışı meselesiyle alakası olmayanların konferansa katılımlarını isteyemeyeceği cevabını vermişti.³⁵²

İki temsilci arasında yapılan 29 Kasım tarihli ikinci görüşmede ise Rakovski, konferans başkanlarına gönderilen notaya hala cevap alınamadığından ve Türkiye'nin kendilerini desteklemediğinden şikâyet etmişti. Barış görüşmelerinde Türk-Sovyet cephesinin kurulmasından da bahseden Ukrayna temsilcisi, iki ülke arasında eğer ortak cephe kurulamayacaksa da diğer devletlerin temsilcilerine çekilen notaya cevap verilmediğini bahane ederek konferansa katılmayabileceklerini bu sayede de iki ülke açısından bir anlaşmazlık meydana gelmesinin önüne geçileceğini söylemişti. Anlaşılan Sovyet Rusya'nın konferansın tamamına katılma çabasının yanında, Türkiye ile ortak bir cephe kurma amacı da vardı. Bu vasıta ile boğazların savaş gemilerine kapatılması suretiyle Karadeniz İngilizlerden korunabilirdi. Rakovski, İsmet Paşa'ya boğazlar meselesinin ne zaman ele alınacağını sormuştu. O sırada Berlin'de bulunan Çiçerin, İsmet Paşa'nın cevabına göre, Lozan'a gelecekti. Paşa, Rakovski'ye Türkiye'nin boğazlar meselesindeki görüşmelerde Misak-ı Milli

³⁵¹ A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. (1962). *Внешинополитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ). Москва: Государственное Издательство Им. (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. (1962). *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI). Moskova: Devlet Yayınevi.). 20-21.; "Rusya'nın Talepleri", Hakimiyet-i Milliye, 7.12.1922, s.2; "Rusya'nın Konferansa Notası". Anadolu'da Yenigün, 7.12.1922, s.2

³⁵² Şimşir, B. *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 145.

temelinde hareket edeceğini ve görüşmelerin başlama zamanının ise hemen olması gerektiğini belirtmişti.³⁵³

Sovyet heyetinden Ukrayna temsilcisi Rakovski, Lozan'da gazetecilere verdiği röportajda, Sovyet heyetinin bütün görüşmelere katılmak üzerine bir programla Lozan'a geldiğini beyan etmişti. Sovyetler, boğazların ticari faaliyetlere serbest olmasında bir sakınca görmüyorlardı. Fakat savaş gemilerinin boğazlardan geçişi kati surette kabul edilmeyecekti. Bu minvalde Rakovski, RSFSC'nin nokta-i nazarının Türkiye ile "uygun olduğundan" boğazlar ile ilgili alınacak kararlarda, Türkiye'ye yardımcı olacaklarını ve bundan ötürü de el ele yürümenin iki memleketin menfaati için gerekli olduğunu söylemişti.³⁵⁴

Bu sırada Berlin'de bulunan Sovyet heyetinin baş temsilcisi Çiçerin, 1 Aralık'ta Lozan'a varmış ve 2 Aralık'ta İsmet Paşa'nın öğleden sonra Lozan Palas'ın özel salonunda hazırlanan yemek davetine katılmıştı. Rıza Nur Bey ve Rakovski'nin de hazır bulunduğu davette, boğazlar konusu ele alınmıştı.³⁵⁵ Sovyetler, boğazların tahkim edilmesi ve savunulmasından yanaydılar. Aksi halde konferansın kesilmesinden çekinmeyeceklerdi. Bu noktada, Rusya'nın Türkiye'ye güvenmediği belli oluyordu. Çiçerin, artık boğazlar meselesinin görüşülmeye başlanılacağını ve Türkiye ile Sovyet Rusya'nın birlik içerisinde olması gerektiğini belirterek, Karadeniz ve Rusya'nın güvenliği için boğazların savaş gemilerine kapalı olması fikrinde olduğunu İsmet Paşa'ya iletmişti. Eğer Türkiye, boğazların açık olmasını kabul edecek olursa da bu durum "Sovyetler Birliği'nin terki, Damat Ferit siyasetinin kabulü" anlamına gelecekti. İsmet Paşa, Sovyet temsilcisinin sözlerine, herkesçe bilinen ve kendilerinin de kabul ettiği "boğazlar açıklığı, İstanbul ve Marmara'nın güvenliği prensibi" çerçevesinde hareket edileceği şeklinde bir cevap vermişti.³⁵⁶

2 Aralık'taki görüşmede Çiçerin diplomatik üslubu aşan sert bir dil kullanmıştı. Fakat ertesi gün devam eden görüşme, ilkinde nazaran daha yumuşak bir havada geçmişti. Sovyet heyetinin, boğazların savaş gemilerinin geçişine kapanması prensibinde ısrarcı olduğu, Türk heyetinin ise Misak-ı Milli temelinde hareketten vazgeçmeyeceği belli olmuştu. Konferansta Sovyet teklifi hakkında Türkiye'nin görüşü sorulacak olursa da, Türk temsilcisi, bu teklifin Misak-ı Milli'yi temin edecek

³⁵³ a.g.e., 150.

³⁵⁴ "Rakovski'nin Beyanı", Anadolu'da Yenigün, 1.12.1922, s.1

³⁵⁵ "Türkiye-Rusya", Hakimiyet-i Milliye, 7.12.1922, s.1.

³⁵⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 157-159.

şekillerden biri olduğu cevabını verecekti. Bunların dışında konferans süresince iki heyetin temasının korunması ve boğazlarda bir komisyonun kurulmasının ise istenmemesi üzerinde anlaşmaya varılmıştı.³⁵⁷

Sovyet temsilcilerinin boğazlar ile ilgili görüşmelerde Türkiye ile birlikte hareket etme çabalarına karşın İngiltere'nin, Lozan'da Sovyet Rusya'nın hemen yanı başında tampon görevi üstlenecek bir Türkiye yaratmak hedefi güttüğü anlaşıyordu. Bunun için Curzon, konferansta "Türkiye ile doyurucu, Sovyetleri ise tecrit edici" çözümler peşinde olacaktı.³⁵⁸ Türkiye'yi Sovyet Rusya'dan uzaklaştırmak amacıyla hareket eden Curzon, 21 Kasım'da İsmet Paşa'yı ziyaret etmişti. İngiliz temsilci görüşmede, Türkiye ile Sovyet Rusya ilişkilerine değinerek iki ülke arasındaki dostluğun seyrini sormuştu. Bu soruya İsmet Paşa, Türkiye'nin Rusya ile arasında herhangi bir sorununun olmadığını ve Türk-Sovyet dostluğunun daima devam edeceği yanıtını vermişti.³⁵⁹ 26 Kasım'daki görüşmede ise Curzon, İsmet Paşa'ya boğazlar konusunda, Türkiye'nin Rus görüşünü benimsemesi durumuna karşı, "iki ülke arasında yarın görüş ayrılığı baş gösterebilir; Türkiye gözlerini Doğu'dan ziyade Batı'ya çevirmek durumunda kalabilir" uyarısında bulunmuştu.³⁶⁰

Lozan'da olup bitenleri Türk basını ilgiyle izliyor ve konferansta Türk-Sovyet bloğundan söz ediliyordu. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin haberinde, Türk-Sovyet temsilcileri arasında konferansta müttefik olarak hareket edilmesi hususu tekrar teyit edilmişti. İngilizler, Türk-Sovyet bloğunu kendi elleriyle hazırlamışlardı. Curzon, Romanya, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan arasında güçlü bağlara dayanmayan bir blok oluşturmaya çalışıyordu. İngiliz gazetelerinin İtilaf Devletleri'ne tavsiye mahiyetindeki yazıları Avrupa büyük devletlerinin Türkiye ve Sovyetlere bir bütün halinde karşı çıkmak istediklerini gösteriyordu. Buna karşın, Türkiye ile Sovyetlerin birleşerek yürümesinden tabii bir şey olamazdı. Bunların dışında asıl önemli nokta ise, Sovyetlerin konferansın tamamına katılıp katılmayacağıydı.³⁶¹

29 Kasım'da Lozan Konferansı başkanları Sovyet heyetinin 27 Kasım tarihli notasına cevap vermişti. Buna göre, Sovyet heyetinin konferansın tamamına katılma talebi reddedilmişti. Bunun üzerine 3 Aralık'ta Sovyet heyeti bir protesto notası

³⁵⁷ *a.g.e.*, 161.

³⁵⁸ Gökay, *a.g.e.*, 189.

³⁵⁹ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 118.

³⁶⁰ Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 195.

³⁶¹ "Lozan'daki Vaziyet-i Umumi Bir Nazar". Hâkimiyet-i Milliye, 5.12.1922, s.1

gönderme kararı almıştı. Türkiye'nin en yakın komşusu olarak RSFSC'nin Türkiye ile ilgili sorunların görüşülmesinden uzaklaştırılarak oldubittiler karşısında bırakıldığının ve hayati çıkarlarına göz dikildiğinin dile getirildiği notada; İngiltere, Fransa ve İtalya'nın tutumu protesto edilmişti. Notanın devamında, geçmişte Yakındoğu sorunlarını bir bütün olarak değerlendiren Avrupalı devletlerin, şimdi bu gelenekten vazgeçerek Sovyet Rusya'yı konferansın boğazlarla ilgili kısmında yer almaya zorlamalarının, Yakındoğu'da uzun süreli bir barışın tesis edilmesinde Moskova'yı dışlama çabası içinde olduklarını gösterdiğine değinilmişti. Böyle bir düşünce neticesinde Sovyet Rusya'nın katılmadığı görüşmelerde alınan kararlardan dolayı meydana gelebilecek meselelerin Moskova'yı bağlamayacağı da belirtiliyordu. Fakat buna rağmen, Sovyet heyetinin Lozan Konferansı'nın sadece boğazlarla ilgili görüşmelerinde yer almaktan başka çıkar yolu kalmamıştı. Dolayısıyla müttefiklerin istediği olacak, Sovyet heyeti durumu kabullenecekti.³⁶²

5.1.4. Boğazlar Meselesinin Görüşülmesi

Genel çerçevede uluslararası hukuk bakımından “Boğaz” kavramı “iki deniz parçasını birleştiren tabii ve dar su yolu”³⁶³ veya “iki denizi birleştiren, bir denizden diğerine geçmek için kullanılması zorunlu olan iki kara parçası arasında kalarak darlaşan deniz yolu”³⁶⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kavramlardan yola çıkarak, İstanbul Boğazı, Çanakkale Boğazı ve Marmara Denizi'ni de içine alan boğazlar bölgesinin, Asya ve Avrupa'daki çeşitli uygarlıkları buluşturan, iki kıta arasındaki ticaretin vazgeçilmez güzergâhı olan, Akdeniz ile Karadeniz'i birbirilerine bağlayan uluslararası bir su yolu olduğunu söyleyebiliriz.³⁶⁵

Siyasi ve ekonomik anlamda vazgeçilmez bir öneme sahip olması hasebiyle geçmişten günümüze Asya ile Avrupa toplumları için çekişme alanını oluşturan boğazlar, 29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethettiği tarihten 1774'e kadar mutlak Türk hâkimiyetine tabii olmuştur. Bundan sonra ise, bir uluslararası su yoluna dönüşmüştü. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nden 1914'e kadar boğazların savaş gemilerine kapatıldığı bir yansızlaştırma süreci yaşanmıştı. 1918-1936 arasında bütün devletlerin savaş gemilerinin belli koşullarla kullanabildiği

³⁶² “Bertaraf Edilebilecekler mi?”, Anadolu'da Yenigün, 1.12.1922, s.1; Yerasimos, *a.g.e.*, 556-558.

³⁶³ Meray, L. Seha. (1968). *Devletler Hukukuna Giriş*, (Cilt: I), Ankara, 425.

³⁶⁴ Çelik, F. Edip. (1977). *Milletlerarası Hukuk*, (Cilt: II), İstanbul, 149.

³⁶⁵ Erkin, F.C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*, Ankara, 10.; Bilsel, *a.g.e.*, 302.

boğazlar, 1936'dan itibaren günümüze kadar Montreux şartlarına tabii olarak Türkiye'nin kontrolüne bırakılmıştı.³⁶⁶

Amasra, Sinop, Trabzon, Kırım ve Eflak-Boğdan'ın fethedilmesiyle Karadeniz, 1774 yılına kadar Türk gölü olarak kalmış, boğazlarda kesin Türk hâkimiyeti kurularak buralar yabancı gemilerin geçişine kapatılmıştı. Fakat Ruslarla yapılan Küçük Kaynarca Anlaşması'yla bu durum, değişmeye başlayacaktı. Anlaşmaya göre, taraflar birbirlerinin denizlerinde serbestçe ticaret yapabilecek ve Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını elde eden Ruslar ticaret gemilerini boğazlardan serbestçe geçirebileceklerdi.³⁶⁷ Bu anlaşmayla Rusya, daha önce İngiltere, Fransa ve Hollanda'ya verilen ticaret gemilerini boğazlardan geçirme hakkını elde etmişti. Boğazların kapalılığı ilkesi bir süre daha devam edecek olsa bile 1784'te Kırım'ın Ruslar tarafından alınması, 1798'de de yapılan İstanbul Anlaşması'yla Rusya, Karadeniz'e ortak olmuş, savaş gemilerini de boğazlardan geçirme hakkını elde etmişti.³⁶⁸

18. yüzyıldan itibaren İngiltere için boğazların önemi artmıştı. Çünkü sömürgesi Hindistan'dan İngiltere'ye giden en kestirme yol Akdeniz'den geçiyordu³⁶⁹ ve sıcak denizlere inme politikası güden Rusya'nın boğazlar yoluyla Akdeniz'e ulaşması İngiltere'nin sömürgeleriyle bağlantı kurmasında sıkıntılara sebep olacaktı. 1833'te Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Hünkâr İskelesi Anlaşması'yla Ruslar bir ara Osmanlı Devleti ve boğazlar üzerine himaye elde etmişse de³⁷⁰ bu durum uzun sürmemişti. 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile boğazlardan barış zamanında savaş gemilerinin geçmemesi yani boğazların kapalılığı prensibi kabul edilecekti.³⁷¹ Böylelikle boğazların kapalılığı sorunu, uluslararası bir nitelik kazanmış oluyordu.³⁷² Boğazların kavuştuğu bu statü, 1856 Paris Barış Antlaşması'yla doğrulandığı³⁷³ gibi 1878 Berlin Antlaşması'yla da korunacaktı.³⁷⁴

³⁶⁶ Erkin, *a.g.e.*, 19.

³⁶⁷ Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri*, (Cilt: I), Ankara, 125-126.

³⁶⁸ Uçarol, *a.g.e.*, 184-185.

³⁶⁹ Acar, H. (2019). "Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine". *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1 (2), 111.

³⁷⁰ Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, (Cilt: V), Ankara, 137-138.

³⁷¹ Erim, *a.g.e.*, 312.

³⁷² Uçarol, *a.g.e.*, 188.

³⁷³ Erim, *a.g.e.*, 346.

³⁷⁴ *a.g.e.*, 423.

I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde ise İtilaf Devletleri arasında yapılan gizli anlaşmalarla Osmanlı Devleti'nin topraklarının kâğıt üzerinde paylaşımı, sağlanmıştı. 1916 yılında yapılan Sykes-Picot Anlaşması'yla Osmanlı Devleti'nin Arap toprakları İngiltere ve Fransa arasında paylaşılırken, hemen bir yıl öncesindeki İstanbul Anlaşması'yla da tüm Marmara kıyılarını içerecek şekilde boğazlar bölgesi Ruslara verilmişti. Fakat Ekim 1917 Bolşevik İhtilali'yle Rusya savaştan çekilmiş ve boğazlar, İtilaf Devletleri tarafından 13 Kasım 1918'de fiilen, 16 Mart 1920'de de resmen işgal edilmişti. 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Anlaşması ile de Osmanlı Devleti boğazların savaşta ve barışta bütün devletlerin gemilerine açık bulundurulmasını ve bu bölgenin kontrolünün de uluslararası bir komisyona tabii olmasını kabul etmişti.³⁷⁵

Boğazların statüsü, “Yakındoğu İşleri Hakkında Lozan Konferansı'nın” Arazi ve Topraklar Komisyonu'nda görüşülmeden önce böyle bir tarihsel süreçten geçmişti ve en son İstanbul'daki Osmanlı Hükümeti'yle İtilaf Devletleri arasında imzalanan Sevr Anlaşması'na tabii idi. Fakat Ankara, hiçbir zaman Sevr şartlarını tanımamıştı. Bu süreçte Lozan'a Mudanya Ateşkesi ile gelen Türkiye'ye karşı İtilaf Devletleri, Mondros dayatmasıyla durmak niyetlerinden vazgeçmemiş görünüyordu.³⁷⁶

İngiliz temsilcisi Curzon'un, Sovyet temsilcilerinin çeşitli güçlüklerle sebep olacağını düşündüğünden, Sovyet heyeti Lozan'a gelir gelmez hemen boğazlar meselesinin görüşmelerine geçmek niyetinde olduğu anlaşıyordu. Böylece, Ruslara kendi emellerini savunmak amacıyla propaganda yapmak ve çeşitli entrikalara girişmek fırsatı tanınmamış olacaktı. Nitekim Çiçerin'in Lozan'a gelişinden üç gün sonra, yani 4 Aralık 1922'de Lozan Konferansı'nın çözüme kavuşturulması en güç meselesi için ilk adım atılıyordu.³⁷⁷

Görüşmelerde Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, RSFSC, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan temsilcileri yer alıyordu. Birinci komisyon başkanı Curzon, genel oturumu saat 11.00'de açmıştı ve Türkiye'nin boğazlar hususundaki düşüncelerini dinlemek için ilk sözü Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'ya vermişti. Paşa, öncelikle 4 Ekim 1922'de Türkiye'nin sunduğu notada ortaya konulduğu gibi Rusya, Gürcistan

³⁷⁵ Kaymaz, İ.Ş. (2006). *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*, İstanbul, 88.; Yalçın, S., Turan, M., Ekincikli, M., Aksoy, İ., Gedikli, Ş. (2006). *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, Ankara, 215.; Cengiz, N.M. (2019). “Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı'nda Boğazlar Meselesi”. *Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36, 182.

³⁷⁶ “İsmet Paşa Diyor ki”, *İkdam*, 6.12.1922, s.1

³⁷⁷ Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 195.; Karacan, a.g.e., 137.

ve Ukrayna'nın boğazlar konusunda görüşmelerde yer almalarından duyduğu memnuniyeti belirtmiş ardından da Türkiye'nin görüşünü şu sözlerle açıklamıştı:

“Halifelğin bulunduğu yer, Sultanlığın başkenti ve Osmanlı Hükümeti'nin merkezi olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin güvenliği her türlü saldırıdan korunmuş olmalıdır. Bu ilke saklı kalmak şartıyla, Akdeniz (Çanakkale) ve Karadeniz (İstanbul) Boğazlarının dünya ticaretine ve uluslararası ulaşımına açık tutulmasına ilişkin olarak bizimle bütün öteki devletlerin oybirliğiyle verecekleri karar geçerli olacaktır.”³⁷⁸

Türkiye'nin görüşü, Misak-ı Milli'nin dördüncü maddesinde³⁷⁹ belirtildiği üzere “İstanbul ve Marmara'nın masuniyeti ilkesinin” göz önünde bulundurulması yönündeydi. Bu prensibe dikkat edildiği sürece Türk heyeti boğazların uluslararası ticarete ve ulaşımına açık olmasında beis görmüyordu.

Lord Curzon, İsmet Paşa'nın kısa söylemini yeterli bulmamıştı. Paşa'dan daha detaylı bir açıklama yapmasını beklemiş ve 23 Eylül 1922'de Türkiye'ye verilen notada, boğazların silahsızlandırılarak Milletler Cemiyeti denetimine konulmasını isteyen müttefik tekliflerine cevabının ne olduğunu sormuştu. Fakat buna cevap olarak İsmet Paşa, Türk görüşü için şimdilik detaya girmek niyetinde olmadığını ifade etmişti. Türk heyeti başkanının amacı ilk olarak toplantıdaki diğer devletlerin savlarını görmekti.³⁸⁰

Curzon, daha fazla ağızından laf alamayacağını anladığı İsmet Paşa'nın kısa söyleminden sonra sözü Sovyet heyeti başkanı Çiçerin'e vermek durumunda kalmıştı. Sovyet heyeti başkanının ilk sözleri ise; Yakın Doğu'da barışın tesisi için toplanan bu konferanstan duyduğu memnuniyeti dile getirmek olmuştu. Ardından Lozan Konferansı'nın tüm çalışmalarına katılmak istemelerindeki amaçlarının konferans kararlarını sağlamlaştırmak olduğunu ancak Sovyet Rusya'nın bu talebinin kabul görmediğine değinen Çiçerin, Karadeniz Boğazı'nda, Marmara Denizi'nde ve Çanakkale Boğazı'nda barışçıl deniz ulaşımının serbest kalarak herhangi bir kısıtlamaya sebebiyet verilmemesi görüşünü ifade etmişti. Yakın Doğu'da barışın sağlanması ve sürekliliği için de Çanakkale ve Karadeniz Boğazları'ndan barış zamanında Türkiye hariç diğer devletlerin savaş gemilerinin geçişi yasaklanarak

³⁷⁸ Meray, L. S. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), İstanbul, 133.

³⁷⁹ Soysal, a.g.e., 15.

³⁸⁰ “İsmet Paşa Diyor ki”, İkdam, 6.12.1922, s.1; Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 339.; Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), 133.; Karacan, a.g.e., 140.

İstanbul'un güvenliği garanti edilmeliydi. Ayrıca Sovyet heyeti başkanına göre, Türkiye'ye Boğazlar ile Marmara Denizi'ni savunmak adına bu bölgeleri silahlandırmak hakkı da tanınmalıydı. Boğazların savaş gemilerine kapanmasını bütün devletlerin çıkarlarına hizmet edecek bir sistem olarak niteleyen Çiçerin, aksi taktirde savaş gemilerine açık olacak boğazların en güçlü denizci devletin çıkarlarına hizmet edecek bir statü yaratacağı görüşünü savunmuştu. Bu düşüncesini güçlendirmek adına, 1910 yılı istatistiklerine değinen Sovyet heyeti başkanı, Rusya'nın buğday ihracatının %70'inden fazlasının Karadeniz ve Azak Denizi limanları üzerinden dışarıya gönderildiğini aynı zamanda Rusya'nın önermekte olduğu boğazların savaş gemilerine kapalı olmasına yönelik çözümün, savunma açısından da Moskova yönetimi için hayati bir garanti olacağını ifade etmişti. Çünkü Sovyet yönetimi için Mondros Ateşkes Anlaşması'nın getirisi olarak boğazların savaş gemilerine açılması ve müttefiklerin desteğiyle hareket eden Wrangel ve Denikin ordularının Rusya'nın Odesa, Nikolaief, Kherson, Sivastopol, Batum ve Karadeniz'in öteki kıyı şehirlerini işgalleri hafızalardaki tazeliğini korumaktaydı. Bu söylemlerin ardından Çiçerin, son olarak İstanbul'un güvenliği, Boğazların ticaret gemilerine açık fakat savaş gemilerine kapatılması ve Boğazlarda Türkiye dışındaki devletlerin kuvvet bulundurmaması yönündeki Sovyet heyetinin önerisini sunarak konuşmasını sonlandırmıştı.³⁸¹

Çiçerin, Sovyet heyetinin bu teklifini sunduktan sonra, Romanya ve Bulgaristan heyetlerinin başkanları söz aldılar. Romanya temsilcisi Duca, Boğazların savaş ve ticaret gemileri için serbestisini, Ege'den Karadeniz'e kadar uzanan tüm Türk sahillerinin silahsızlandırılmasını ve boğazlarda uluslararası bir komisyon oluşturulmasını önermişti. Romanya'nın Karadeniz'de RSFSC ile çatışma tehlikesi karşısında dışarıdan yardım alabilmesi önemliydi. Bunun için de boğazların açık olması gerekiyordu.³⁸² Bulgaristan temsilcisi Stambuliski de İsmet Paşa gibi, savaşta veya barışta boğazların ticari ulaşım serbestisinden yana fikir beyan etmişti.³⁸³

Türkiye, RSFSC, Romanya ve Bulgaristan'ın sırasıyla düşüncelerini dile getirmelerinin ardından Curzon, Sovyet heyetinin Türkiye'yi müdafaa eden bir programı ortaya koyduğunu söyledi. Hatta "İsmet Paşa'nın kalpağını mösyö Çiçerin giymiş sandım" diyerek Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın vasiliği altında olup olmadığını

³⁸¹ Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), 134-136.

³⁸² Nur, *a.g.e.*, 73.

³⁸³ Karacan, *a.g.e.*, 142.

veya iki ülke arasında ortak bir cephe kurulup kurulmadığını öğrenmek istemişti. Ardından sözlerine devam eden Curzon, İsmet Paşa'dan genel oturumda ortaya atılan önerilerden hangisini kabul edeceğini ya da yeni bir öneride bulunup bulunmayacağını sormuştu. Türk temsilcisi, Sovyet önerilerinin Türkiye'nin görüşüne en yakını olduğunu, Romanya'nın teklifinin kabul edilemeyeceğini söylemişti. Fakat Curzon, beklediği cevabı alamamıştı ve İsmet Paşa'ya dönerek Sovyet görüşünün Türk görüşü olarak kabul edilip edilmeyeceğini sordu. Paşa, öncelikle Türk toprakları olan boğazların serbestisini isteyen devletlerin görüşlerini öğrenmek istediğini söylemişti.³⁸⁴

Curzon, İsmet Paşa'nın boğazlarla ilgili görüşlerini detaylandırmasında ısrarcı davranmışsa da başarılı olamamıştı. Bu sırada İngiltere, Fransa ve İtalya hiçbir beyanda bulunmamıştı. Sovyet temsilcisi Çiçerin adeta İsmet Paşa'nın yerine cevap verir gibi Curzon'a dönerek müttefiklerin hakem rolüne büründüklerini ve boğazlar konusunda fikirlerini henüz beyan etmediklerini söylemişti. Curzon, öncelikle diğer devletlerin görüşlerini öğrendikten sonra konuşmayı nezaketen uygun gördüklerini ve kendi önerilerini gelecek toplantıda açıklayacakları cevabını vermişti.³⁸⁵ Boğazlar konusundaki bu ilk oturum ilerleyen sürecin sancılı geçeceğini ilk kanıtıydı.

I. Dünya Savaşı'na kadar Çarlık Rusya'sı, İstanbul'u kendi sınırları içine almayı, bunu başaramayınca boğazlarda ayrıcalıklı bir durum elde etmeye yani Rus gemilerinin boğazlardan serbestçe geçerek başka devletlerin gemilerinin Karadeniz'e girmesini engellemeye çalışmıştı. İngiltere ise, Rus gemilerinin çıkışını önleyerek 1841'den itibaren boğazların uluslararası statüye kavuşturulmasında öncü olmuştu. Hatta boğazların kapalılığından dolayı Çarlık Rusya'sı, 1904-1905'teki Japon Savaşı'nda filosunu boğazlardan geçiremeyerek deniz savaşına müdahil olamamıştı. Fakat I. Dünya Savaşı'ndan sonra durum tam tersine dönmüştü ve Lozan Konferansı'nda, Sovyetler boğazların kapatılmasını isterken İngiltere ise tam tersini savunuyordu.³⁸⁶

Arazi ve Topraklar Komisyonu'nda görüşülen boğazlar sorununun 6 Aralık'taki ikinci toplantısında Curzon, iki gün önceki ilk toplantıda Sovyet heyetinin sunduğu

³⁸⁴ a.g.e.,143-144.

³⁸⁵ Yerasimos, a.g.e., 498.; Karacan, a.g.e., 144.

³⁸⁶ Burçak, R.S. (1946). *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*, Ankara, 56-57.; Nur, a.g.e., 73.

önerileri ele alarak müttefikler adına değerlendirmelerde bulunmuştu. İngiliz temsilcisine göre, Sovyet önerisi kabul edilirse Karadeniz bir “Rus gölü” halini almış olacaktı. Böyle bir durum Sovyetlere daha önce görülmemiş yararlar sağlayacak ve Karadeniz’e kıyısı olan devletler Sovyetlerin insafına kalacaktı. Ayrıca Türk ve Rus savaş gemileri devletler hukukuna uygun olarak, Süveyş, Panama ve Kiel kanallarıyla dünyanın öteki boğazlarından serbestçe geçme hakkına sahipken Çiçerin sunduğu öneriyle, diğer devletlerin gemilerinin Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarından geçmesine karşı duruyordu. Çiçerin’in önerisinin kabul edildiği bir ortamda RSFSC buzullarla kapalı kalmış limanları dışında başka bir yerden gelebilecek savaş tehlikesiyle karşı karşıya kalmadan, Karadeniz’de istediği gibi faaliyette bulunabilecekti. Tüm bunları göz önüne alarak müttefikleri adına konuşan İngiliz temsilcisi Curzon, Sovyet teklifini kabul etmeyerek kendi önerilerini sunmuştu.³⁸⁷

İngiliz temsilcisi Curzon’un taslağına göre, barış zamanında tüm devletlerin ticaret ve savaş gemileri boğazlardan serbestçe geçme hakkına sahip olacaktı. Fakat boğazlardan geçen bir devletin savaş gemilerinin gücü Karadeniz’deki en güçlü donanmadan daha kuvvetli olamayacaktı. Eğer Karadeniz’e sahildar devletler donanmalarını silahsızlandırırırlarsa da Karadeniz’e sahildar olmayan devletlerin savaş gemilerinin bir tanesi 10.000 tondan büyük olabilecek üç gemilik bir gücü boğazlardan geçirme hakkına sahip olabilecekti. Savaş zamanında ise Türkiye tarafsızsa ticaret ve savaş gemileri boğazlardan serbestçe geçebilecek fakat Türkiye tarafsız değilse düşmana yardım etmemek şartıyla sadece tarafsız gemiler bu su yolunu kullanabileceklerdi. Askeri uçaklara gelince de kimliklerinin anlaşılabilmesi adına Türkiye’nin istediği bölgeye inme zorunluluğuna uymak durumunda kalacaklardı. İstanbul Boğazı’nda, Doğu’da, Şile, Gebze ve Darıca, Batıda, Akpınar ve Küçük Çekmece hattı, Çanakkale Boğazı’nda ise Gelibolu yarımadası, Karakale ve Tekirdağ çizgisinin güneydoğusuyla, Bozcaada’nın karşısında bulunan eski İstanbul Burnu, Biga ve Karabiga hattı ile kıyı şeridi arasında kalan Güney-Doğu bölgeleri askersizleştirilmesi istenilen bölgeler olarak tasarıda yer almıştı. Ayrıca Marmara Denizi’ndeki adalar, Limni, Semandirek, Bozcaada ve Gökçeada da askersizleştirilmeliydi. Türkiye, İstanbul ve çevresinde en fazla 10.000 kişilik bir kuvvet bulundurma hakkına sahip olabilirdi. Karadeniz’e sahildar devletler ile birlikte

³⁸⁷ Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), 146-147.

İngiltere, Fransa, İtalya, Amerika, Japonya temsilcilerinin yer alacağı, Türkiye'nin yöneteceği uluslararası bir komisyon kurulmalı ve bu komisyon boğazlardaki trafik ile askersizleştirilecek bölgeyi denetlemeliydi.³⁸⁸

İsmet Paşa, müttefikleri adına İngiliz temsilcisi Curzon'un sunduğu taslak hakkında fikir beyanında bulunmamış, şartları incelemek için zaman istemişti. Bu sırada Çiçerin söz alarak Curzon'un toplantının başında Sovyetler hakkında söylediklerine cevap vermek istemişti. Sovyet temsilcisi, boğazların savaş gemilerine kapatılarak Türkiye'nin hâkimiyeti fikrini yineledi. Curzon'un görüşlerinden Çarlık Rusya'sının emperyalist fikirlerinden sıyrılmış Sovyet Rusya'ya karşı oluşturulmak istenen bir sistem havası sezdiğini belirten Çiçerin, kendilerinin barıştan yana olduklarını, buna karşın müttefiklerin savaş vadettiklerini söylemişti. Fakat Sovyet temsilcisinin bu sözleri müttefikler üzerinde pek bir etki yaratmamış olacak ki Curzon, Sovyet teklifiyle Karadeniz'deki Sovyetlere sağlanacak üstünlüğün Türkiye'ye tebaiyet mecburiyeti doğuracağı fikrini beyan etmişti.³⁸⁹

İsmet Paşa'nın teşhisine göre, boğazlar meselesinde anlaşmaya varmak barışa varmanın temel koşuluydu ve Türk heyeti boğazlar meselesinin barışı tehdit etmeyecek bir sonuca bağlanması için çaba harcıyordu.³⁹⁰ Türk heyetinin bu temel düşüncesini İsmet Paşa, Sovyet heyetine de bildirmiş, Türkiye'nin artık boğazların kapalı ve savunmalı olması sistemini destekleyemeyeceğini söylemişti. Böylelikle meselenin Türkiye tarafından barışın önünde esaslı bir engel halinde tutulamayacağı artık söylenebilirdi. Buna karşın Sovyet temsilcileri, Türk heyetinin boğazlar meselesini diğer meselelere karşılık pazarlık konusu ettiğini, tahkimat olmadan Karadeniz'e geçecek bir donanma projesinin kendileriyle ortaklığı terk edip İngilizlerle aynı politikayı gütmek manası taşıdığı kanısındaydı.³⁹¹

5 Aralık'ta Sovyet temsilcisi Çiçerin, Lev Karahan'a Ankara'nın talimatıyla hareket eden İsmet Paşa'nın boğazlar konusunda müttefiklere taviz vermeye hazır olduğunu gönderdiği bir mektupta söylemişti. Paşa'ya uyguladıkları baskıdan sonuç alamadığını da dile getiren Çiçerin, Mustafa Kemal Paşa'ya tazyikte bulunularak İsmet Paşa'nın düşüncelerinin değiştirilebileceğini düşüncesini paylaşmıştı. Bunun

³⁸⁸ *a.g.e.*, 148-161.

³⁸⁹ Karacan, *a.g.e.*, 150-152.

³⁹⁰ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 341.

³⁹¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 179-183.

için de Moskova'dan birilerinin Ankara'ya gönderilerek, Türkiye'nin Sovyet Rusya ile birlikte hareket etmediği takdirde güney sınırları tehlike altına düşecek olan Moskova'nın, kendisini savunmak için başka yollara başvuracağını bildirilmesini istemişti.³⁹²

Karahan, Çiçerin ile aynı fikirde değildi. Zira bunun için artık çok geç olmakla birlikte Ankara'ya Moskova'dan birilerinin gitmesi Sovyetlerin Türklerin ayağına kapandığı gibi bir izlenim yaratabilirdi. Karahan, Türkiye'ye "tedbirli tehdit" niteliğinde bir nota verilmesi taraftarıydı. Türk heyetinin Lozan'da savaş gemilerinin Karadeniz'e geçmesine izin vermesi, Moskova Anlaşması'nın ihlali anlamına geleceğinden bu düşmanca tavır karşısında Türkiye, Karadeniz'de dost bir ülke olarak görülemeyecekti. Sovyet Rusya çıkarlarını korumak için başka yollara başvuracaktı. Bu esaslar dâhilinde 7 Aralık'ta Politbüro, boğazlar konusunda Mustafa Kemal'e tazyikte bulunmak düşüncesiyle sert bir nota verilmesi kararını almıştı.³⁹³

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin Büyükelçisi Aralov, 9 Aralık'ta Rauf Bey'e Karahan'dan gelen notayı iletmişti. Sovyet yönetimi, Lozan'da Türk heyetinin savaş gemilerinin boğazlardan geçişini kabul etmek düşüncesinde olduklarından şikâyetçiydi. Bunun, Türkiye açısından Moskova Anlaşması'nın terki, Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca bir tavrın göstergesi anlamına geleceği belirtiliyordu. Aralov ile görüşmesinde Rauf Bey, Moskova'nın Türkiye'nin savaşa devam etmesini isteyip istemediğini sormuştu. Aralov, Batılı devletlerin durumunun savaşa müsait olmadığından Türkiye'ye karşı bir harekâta girişemeyeceklerini, bunun yanında şimdiden Rauf Bey'in sorduğu soruya cevap verilemeyeceğini, fakat savaş gemilerinin boğazlardan geçişinin engellenmesi için birlikte direnilmesi gerektiğini söylemişti.³⁹⁴

Sovyetler, Türkiye'nin boğazlar konusunda Moskova Antlaşması'ndan taviz vermesini istemiyor ve buraların ortaklaşa savunulmasında diretiyordu. Birinci Ordu Kumandanlığı İstihbarat Şubesi'nin çok gizli statüsündeki raporunda, Sovyet Deniz İşleri Ataşesi, resmi ve yarı resmi surette çeşitli makamlara müracaat ederek, boğazların deniz yoluyla ve Rus donanmasının katılımıyla savunulması düşüncesini

³⁹² Hasanlı, C. (2015). "Sovyetler Birliği'nin Lozan Konferansı'ndan Beklentileri". D. Türker ve M. Saygın. (Yayına Hazırlayanlar). 90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu, (Cilt: I), Ankara, 7.

³⁹³ a.g.e., 8.

³⁹⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 188.

paylaşmak yönündeki teklifini müzakere için gizli bir raporla Milli Savunma Bakanlığı'na başvurmayı planladığına yönelik bilgiler yer almıştı. Fakat Sovyet Deniz Ataşesi daha sonra çekinmiş ve öncelikle Genel Kurmay Başkanlığı'nın boğazları karadan, denizden ve havadan savunma hazırlıklarını öğrenmeyi uygun görmüştü. Türk askeri hazırlığının iç yüzünü öğrenmeye, savuma ve Türk kuvvetlerinin gücüne vakıf olmaya yönelik bu düşünce, gizlilikle korunması gereken askeri bilgileri açığa çıkaracağından kabul edilebilir bir durum olmayacaktı. Bu yüzden hiçbir Türk subayının Ruslarla temas etmesine ve haberleşmesine izin verilmemesi Genel Kurmay Başkanlığı'nca Batı Cephesi Kumandanlığı'na gizli bir şekilde tebliğ edilmişti. Adapazarı'ndaki kuvvetlerde görev alan subaylara durum bildirilerek Ruslarla ilişki kuran kimselerin isimlerinin bildirilmesi istenmişti.³⁹⁵

Aralov ile görüşmesinde Başbakan Rauf Bey, Sovyet Büyükelçisine Boğazları birlikte savunma düşüncesinin nedenini sormuştu. Aralov, son yıllarda İngiliz ve Fransız gemilerinin Karadeniz'e girerek Sovyet ve Türk limanlarında tahribatlara sebep olduklarını öne sürmüş ve bu duruma bir daha müsaade etmek istemediklerini söylemişti. Büyükelçi, boğazların savunulmasında Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yardıma hazır olduğunu söylemesine rağmen, boğazlar sorunu nedeniyle konferans kesildiği takdirde İngiltere'nin Türkiye'ye karşı girişeceği bir harekâta Moskova yönetiminin Türkiye'nin yanında durup duramayacağı konusunda bir talimat almadığını da sözlerine eklemişti.³⁹⁶

Kısacası anlaşılan Sovyetler, boğazları Türkiye ile ortak savunma söyleminde bulunmalarına rağmen boğazlar için savaşa hazır değildiler. Lozan'da İsmet Paşa, Sovyet temsilcisi Çiçerin'e müttefiklerin boğazlar konusundaki tekliflerini Türkiye reddeder de savaş başlarsa birlikte savaşılmaya hazır olup olmadıklarını sormuştu. Çiçerin ise böyle bir durumu Moskova'da görüşebilecekleri karşılığını vermişti. Fakat bu karşılığın pek bir ciddiyeti olamazdı. İsmet Paşa, Türkiye'nin konferansa barış yapmak için geldiğini belirterek, boğazlar meselesi için barışı öteleyemeyeceğini söylemişti. Türkiye, boğazların serbestliği konusunda şartlar yerine getirildiği takdirde katı davranma taraftarı olmayacaktı.³⁹⁷

³⁹⁵ ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, 20. Katalog, 8871/1666/22.

³⁹⁶ Aralov, *a.g.e.*, 189-190.

³⁹⁷ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 347.

8 Aralık'ta Arazi ve Topraklar Komisyonu'nda yapılan toplantıda, Türk heyeti başkanı İsmet Paşa'nın sunduğu Türk önerileri, müttefiklerin önerilerine yakın sayılırdı. Boğazların, İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin denizden ve karadan gelebilecek saldırılara karşı güvenliği için garanti verilmeliydi. Karadeniz'e gidecek kuvvetler iki boğaz arasında tehlikeye sebep olamayacak şekilde kısıtlanmalı ve ancak uluslararası ticareti koruyacak nitelikte hafif gemilerden oluşmalıydı. Savaşa girmişse Türkiye için teknik denetim yeterli olmakla birlikte ticaret gemileri, hem savaşta hem de barışta boğazlardan serbestçe geçebilirdi. Kıyılarında alınan savunma tertibatlarıyla geçiş serbestisine olumsuz etkiye sebebiyet vermeyecek ve Anadolu ile Trakya'nın savunulması adına önemli olduğu gerekçesiyle Marmara Denizi, "Boğazlar" teriminin kapsamından çıkarılmalıydı. Ayrıca İstanbul'da kuvvet bulunacağı göz önünde bulundurularak Boğaziçi çevresinin askerlikten arındırılmasına gerek görülmemektedir. Türkiye için askersizleştirilmiş bölgenin sınırları geniş olmakla birlikte boğazların her iki kıyısında kara ve denizde tahkimat yapılmayacağının belirtilmesi yeterli olacaktı. Marmara kıyılarının savunulması içinse Türkiye'nin İstanbul ve Boğazlar içinde tersaneler ve buna benzer deniz tesisleri bulundurması zorunluluğu İsmet Paşa'nın sunduğu taslakta yer almıştı. Ayrıca İmroz, Bozcaada ve Semandirek adalarına Türkiye hâkim olmalı, Limni'nin özerkliği ilan edilmeliydi. Gelibolu'da ise herhangi bir saldırıya karşı koymak için gerekli olan savunma önlemi alınabilmeliydi.³⁹⁸

İngiliz temsilcisi Curzon, Türk heyetinin önerilerinden memnun kalmış ve öğlenden sonraki oturumda fikrini beyan etmişti. İngiliz temsilcisi, İsmet Paşa'nın sunduğu maddelerden birçoğu hakkında ortak bir nokta bulunabileceğini düşünmüş ve Türk uzmanlar ile İtilaf uzmanlarından oluşacak bir komisyonun anlaşmazlık konusu olan hususlar hakkında yakında toplantıya çağıracağını bildirmişti. Fakat Sovyet temsilcisi Çiçerin, Türk projesinin kendileri için sürpriz olduğunu belirttikten sonra incelemek istediklerini söylemişti. Türk ve İtilaf uzmanları arasında toplanması planlanan komisyondaki görüşmelere, Sovyetlerin de katılması gerektiğini belirten Çiçerin, ele alınacak sorunların boğazlardaki serbestliği ilgilendirdiği

³⁹⁸ Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), 165-166.

düşüncesindeydi. Curzon ise Çiçerin'in görüşlerine katılmamış, Sovyet heyetinin uzmanlar komisyonundaki görüşmelere katılma isteğini reddetmişti.³⁹⁹

Sovyet heyeti, 9 Aralık'ta Lozan Konferansı Başkanlarına gönderdiği notayla kendileri katılmaksızın Türk ve İtilaf uzmanları arasında yapılacak toplantıyı protesto ettiklerini bildirdi.⁴⁰⁰ Aynı gün toplanan uzmanlar komisyonunda ise boğazların askersizleştirilmesi ve Karadeniz'e geçiş ile alakalı hususları içine alan iki taslak görüşülmeye başlanmıştı. Müttefikler, İstanbul boğazının her iki tarafındaki on beşer kilometrelik alan ile Marmara Denizi'ndeki Semandirek, Limni, Bozcaada ve Gökçeada'nın askersizleştirilmesini istiyorlardı. Ayrıca İstanbul ve çevresindeki yerleşim yerlerinde on bin kişilik Türk kuvvetinin bulunması söz konusuydu. Çanakkale Boğazı'nda ise Anadolu istikametinde yirmi kilometrelik alan ile Rumeli istikametinde Kumbağı, Kavak, Bakla burnu hattına kadar Gelibolu yarımadasının askersizleştirilmesi isteniyordu. Savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişiyle alakalı olaraksa, Curzon'un 6 Aralık'ta önerdiği gibi, boğazlardan Karadeniz'de donanması en güçlü olanın kadar savaş gemisi geçebilecekti. Ticaret gemilerine gelince, onlar da savaşta ve barışta serbest geçiş hakkına sahip olacaklardı. Müttefiklerin tüm bu önerilerine karşın Türk uzmanlar, Gelibolu'da kuvvet bulunmasını, Marmara için müttefikler tarafından önerilen askersiz bölge için sınırlandırma yapılmasını, askersizleştirilmiş bölgelerde bulunacak jandarma kuvvetinin kısıtlanmamasını ve silahsızlandırılmış bölgede uluslararası bir komisyonun denetleme yetkisinin reddini istiyordu.⁴⁰¹

10 Aralık Pazar günü Çiçerin, İsmet Paşa'yı ziyaret etmiş ikili arasındaki görüşmede İsmet Paşa, Sovyet uzmanlarının 11 Aralık'ta devam edecek olan uzmanlar komisyonunun toplantısına katılmaları için ısrarcı olmalarını istemişti. Fakat Sovyet heyeti, uzmanlar arasında yapılan görüşmeleri protesto etmişti. Ayrıca özel görüşmeleri teşvik edebileceğinden İsmet Paşa'nın önerisi kabul edilemezdi.⁴⁰² Bu sırada müttefikler, 9 Aralık'ta Sovyet heyeti tarafından gönderilmiş olan protesto

³⁹⁹ Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, 326.; Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 255.; Yerasimos, a.g.e., 500.

⁴⁰⁰ Yerasimos, a.g.e., 560-561.

⁴⁰¹ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 235-236.

⁴⁰² A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешннеполитические документы СССР. (Том: ШЕСТОЙ)* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri, (Cilt: VI)*, 70.; Yerasimos, a.g.e., 568.

notasına cevap vererek uzmanlarının bütün heyetlerin emrinde olduğunu ve istendiği takdirde her an açıklama yapmaya hazır olduklarını söylemişlerdi.⁴⁰³

11 Aralık Pazartesi günü devam eden uzmanlar arasındaki komisyon görüşmelerinde, Türk uzmanlarının Gelibolu yarımadasında kuvvet bulundurma isteği kabul edilmediği gibi Marmara kıyılarında müttefiklerce yapılmak istenen kısıtlama konusunda da ilerleme kaydedilememişti. Sadece İstanbul'daki kuvvet sayısı on binden on iki bine çıkarılmış ve Karadeniz'e geçecek savaş gemilerinin sayısı alt komisyonlarda görüşülmek üzere ötelenmişti.⁴⁰⁴ Anlaşılan oydu ki, uzmanlar komisyonunda boğazlarla ilgili görüşülen detaylarda pek bir aşama kat edilememişti. Müttefikler, boğazlar ve Marmara Denizi'nde askersizleştirme konusunda Türk heyetinin sınırlandırma önerisini kabul etmedikleri gibi, Karadeniz'e kıyısı olmayan bir devletin savaştayken bu sularda yalnız kalmaması için de çaba harcıyorlardı.

Uzmanlar arasındaki komisyon görüşmeleri, Türk uzmanlarının beklentilerini karşılamamıştı. Bunun üzerine İsmet Paşa ile Çiçerin arasında 11 Aralık'ta bir görüşme daha yapılmıştı ve iki heyet anlaşarak müttefiklere alt komisyonun toplanması için birer nota göndermişti. 12 Aralık Salı gününde ise, bütün heyetlerin uzmanları bir araya gelmişlerdi. Görüşmede, Sovyet heyetine, bu konunun kendilerini ilgilendirmedeği belirtilerek, boğazların askersizleştirilmesi ile ilgili taslak verilmemişti. Bu durum, Sovyetlerin askersizleştirme konusunda dışarıda bırakılmak istendiği anlamına geliyordu. Ayrıca Curzon, danışma niteliği taşıyan uzmanlar komisyonunun, alt komisyonmuş gibi karar almasını ve bu sayede de Türkiye'ye kabul ettirilecek anlaşma taslağının, oldubittiye getirilmesini amaçladığı anlaşıyordu. Bu durum karşısında, Sovyet heyeti toplantıyı terk etmişti. Aynı gün içerisinde müttefikler, Sovyet heyetine askersizleştirme konusuyla alakalı taslağı gönderdiyseler de heyetin fikrini değiştirememişlerdi. Sovyet temsilcileri müttefiklerin boğazlar konusunu iki ayrı parçaya bölmek hususundaki tutumlarını protesto etmiş, müttefik ve Türk uzmanları tarafından boğazlar ile ilgili alınacak kararların tespiti için bir araya gelmesini Sovyet heyetinin boğazlar meselesinin tamamına katılması kararının değiştirilmesi anlamına geleceğini ifade etmişlerdi.⁴⁰⁵

⁴⁰³ A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 56; Yerasimos, a.g.e., 562.

⁴⁰⁴ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 237.

⁴⁰⁵ A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 70-71.; Yerasimos, a.g.e., 569-570.; "Rusların Bir Protestosu", *Hakimiyet-i Miliye*, 15.12.1922, s.2

Çiçerin, Lozan Konferansı'nı takip eden Vakit gazetesi muhabirini verdiği kısa beyanatta barışın ancak kendi tekliflerinin kabulü suretiyle mümkün olabileceğini söylemişti.⁴⁰⁶ Fakat gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Türkler ile müttefikler arasında bir uzlaşma olasılığı var gibiydi. Türklerin boğazlarda savunma tertibatı kurmamak ve Karadeniz'e yabancı savaş gemilerinin girmesi konularında kabule hazır bir tutum sergilemeleri bu uyumun göstergesiydi. Oysa Sovyet Rusya açısından, kendisinin Karadeniz kıyısında kalan topraklarının güvenliği, İstanbul'un ve boğazların güvenliği ile sağlanabilirdi. Dolayısıyla boğazlar savaş gemilerinin serbest geçişine kapanmadan bu güvenlikten söz edilemezdi. Çiçerin'e göre, Türkler, başkentin Ankara'da kalmasına güvendiğinden olsa gerek, boğazlardan serbest geçişi pek de önemsemiyor gibiydiler. Müttefiklerle Türklerin üzerinde prensip olarak uzlaşmış göründükleri düzenleme kesinleşirse, Karadeniz'e kıyısı olmayan devletler Sovyetlere karşı saldırgan bir tutum içine girdiklerinde ve bu amaçla boğazları kullanmak istediklerinde Türkiye'yi, baskı altına alabilirlerdi. Bu da Türkiye'nin savaşa dâhil olması anlamına gelecekti. Türk görüşüne göre, *asıl* Türkiye olarak kabul edilen Anadolu korunduğu takdirde bir sorun yoktu. Öncesinde olduğu gibi artık İstanbul demek Türkiye demek değildi ve Türk heyeti Karadeniz'de savaş gemilerinin olmaması hususunda Sovyetlere hak verse de, bu konuda mücadeleyi Sovyet heyetine bırakıyordu. Boğazların girişi ile çıkışı arasındaki kuvvet, Türkiye'nin en çok ilgilendiği konuyken, Karadeniz'deki durum Sovyetleri ilgilendiren bir konuydu, Curzon'un boğazların askersizleştirilmesi konusu görüşülürken, Sovyetleri uzak tutmaya çalışması bunun bir göstergesiydi. Son tahlilde, Türkiye savaşa devam edemezdi ve barışı sağlamakla nefes almayı amaçlıyordu. Boğazlar konusunda geride kalan görüşmelerle ilgili olarak Çiçerin'in RSFSC Dışişleri Komiser Yardımcısı Maksim Maksimoviç. Litvinov ile paylaştığı izlenimleri bu yönde olmuştu.⁴⁰⁷

Lozan'da boğazlar konusundaki Türk-Sovyet görüşleri arasındaki uyuşmazlık, 14 Aralık'ta Ankara'da Sovyet Büyükelçisi Aralov ile Başbakan Rauf Bey arasındaki görüşmede de ele alınmıştı. Sovyet Büyükelçisi, İsmet Paşa'nın savaş gemilerinin boğazlardan serbestçe geçişine razı olduğuna ve uzmanlar komisyonuna Sovyet heyetinin kabul edilmediğine değinmiş ve bu komisyonda Sovyet Rusya'ya karşı

⁴⁰⁶ "Çiçerin'in Sulh Hakkında Kati Fikri", Hâkimiyet-i Milliye, 10.12.1922, s.1

⁴⁰⁷ A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 72-73.; Yerasimos, a.g.e., 571-573.

kararlar alınacağına yönelik Sovyet heyetinin tahminleri olduğunu dile getirmişti. Büyükelçinin bu söylemlerine karşın Rauf Bey, İsmet Paşa'dan bu yönde bir bilgi almadığını ve Türk heyetinin Misak-ı Milli ilkelerinden vazgeçmeyeceğini belirterek, Türkiye'nin İstanbul ve boğazların güvenliğinin sağlanmasına yönelik teminat almadıkça müttefiklerin önerilerini kabul etmeyeceğini ve uzmanlar komisyonundan da haberdar olmadığını söylemişti. Çiçerin ile İsmet Paşa'nın sıkı temas halinde olduklarına da değinen Rauf Bey, Türk ve Sovyet heyetlerinin boğazlar konusunda alt komisyon kurulması için birlikte nota verdiklerini sözlerine eklemişti.⁴⁰⁸

Ankara'nın İsmet Paşa üzerindeki baskısını artırmasını sağlamayı planlayan Aralov, Rauf Bey'in söylediklerini Moskova'ya iletmişti. RSFSC Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan da Aralov'un söylediklerini teyit etmek için Çiçerin'e gönderdiği telgrafta, İsmet Paşa ile münasebetlerinin ne derecede olduğunu ve boğazlar meselesinin ele alındığı uzmanlar komisyonunun sona ermesinde İsmet Paşa'nın rolünün ne olduğunu öğrenmek istendiğini bildirmişti.⁴⁰⁹ Çiçerin, Karahan'dan, Ankara'ya konferansın vaziyeti ile ilgili hususlarda İsmet Paşa ile sadece fikir teatisinde bulunduklarını bildirmesini istemişti.⁴¹⁰

Bu sırada 14 Aralık'ta Yunus Nadi Bey ile Sovyet Büyükelçisi Aralov, elçilik görevlileri Rozenberg ve Şahovskoy arasında bir görüşme yapılmıştı. Bu görüşmede Aralov, İsmet Paşa'nın boğazlar konusunda Moskova Anlaşması'na aykırı hareket ettiğini ve boğazların serbestisinin Karadeniz için tehlikeli olacağından bahsetmişti. Yunus Nadi Bey ise Türkiye'nin boğazlar konusundaki müttefik önerilerini İstanbul ve Marmara'nın güvenliği sağlanmadan kabul etmeyeceğini ve Sovyet Rusya ile Türkiye'nin arasında boğazlar konusunda formülasyon bakımından farklar olduğunu karşılığını vermişti.⁴¹¹

Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki uyuşmazlık kendini açıkça belli ediyordu. Fakat yine de iki ülke temsilcileri Lozan'da görüşmeye devam etmişlerdi. 13 Aralık'ta Çiçerin, İsmet Paşa'ya boğazların serbestisinden yararlanmak isteyen gemileri, oluşturulması planlanan uluslararası bir

⁴⁰⁸ Aralov, *a.g.e.*, 196-203.

⁴⁰⁹ А. А. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 81-82.; Yerasimos, *a.g.e.*, 574.

⁴¹⁰ А. А. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 111-112.; Yerasimos, *a.g.e.*, 585.

⁴¹¹ Perinçek, M. "Aralov Yunus Nadi Bey Görüşmesi". *Teori Dergisi*, (Ağustos 2004), 175, 78-79.

komisyonun değil de, sadece Türkiye'nin incelemesinden yana olduklarını iletmişti. İsmet Paşa, boğazların oluşturulması planlanan uluslararası bir komisyon tarafından kontrolünün, Türkiye'nin düşüncesine aykırı olduğu ve bu komisyonun yalnızca serbestiden yararlanacak gemiler için planlandığı yanıtını vermişti.⁴¹²

Bir sonraki gün devam eden görüşmede ise Türk temsilcisi, boğazlar konusunda müttefik uzmanlarıyla yapılan görüşmelerde yol kat edilemediğini düşündüğünden olsa gerek, yakın bir süre zarfında Almanlarla sıkıntı yaşadıkları Ruhr havzasını işgal etme niyetinde olan Fransa ile Sovyetlerin yakınlaşmasından konuyu açmıştı.⁴¹³ İngiltere'nin, Fransızların Ruhr havzasını işgal etmesine karşı olduğundan bu adımın iki ülke arasındaki ilişkileri gereceği muhtemeldi. Böylelikle Türkiye, RSFSC ve Fransa, İngiltere'ye karşı durabileceklerdi. Bu öneri karşısında Sovyet temsilcilerinden Rakovski, İsmet Paşa'yı yüreklendirmeye çalışmıştı. Fakat Lozan'daki Fransız temsilcisi Barrere, Sovyetlerle görüşme konusunda İsmet Paşa'ya pek istekli olmadıklarını, üstelik kendilerinde bu yetkinin bulunmadığını söylemişti.⁴¹⁴

Bu sırada Aralov da Rauf Bey'den Fransızlarla aralarını bulmaları için girişimde bulunmalarını arzu ettiklerini söylemişti. Üstelik Büyükelçi Moskova'nın istemesine rağmen Ankara'ya geldiği sırada Franklin Boullion ile görüşmek fırsatını bulamamıştı. Bu konuşma üzerine Ankara'daki Fransız temsilcisi Albay Mougin'e konuyu açan Rauf Bey, Rusların bu arzusunun Fransızlar tarafından bilindiğini, ancak

⁴¹² Şimşir, B. (2019). *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 213.

⁴¹³ Armaoğlu, F. (2016). 20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995, İstanbul, 145-147.; 10 Ocak 1920 tarihinde müttefikler ile Almanya arasında imzalanan Versay Anlaşması'na göre Almanya, müttefik devletlere karşı verdiği zararı karşılamak adına ciddi bir tamirat borcu ödemekle karşı karşıya bırakılmıştı. Özellikle Fransa, Almanya'nın iyice sindirilmesi için tamirat borcunun oldukça yüksek bir meblağa denk gelmesini istemişti. Bu durum, Almanların Fransızlara karşı intikam duygusu beslemelerine sebep olacaktı. Yeniden devletlerin tamirat borcu için ön gördükleri 56 milyar dolarlık bir meblağ, Almanya'nın ödeyemeyeceği bir tutardı ve Almanlar çıkarılan bu faturaya itiraz ettiler. Bunun üzerine müttefikler, indirim gitti. Öngörülen borç, Almanya'nın yine ödeyemeyeceği 33 milyar dolar gibi bir meblağa denk geliyordu. Ancak borcun indirilmesi konusunda daha fazla direnemeyen Almanya, 256 milyon dolarlık ilk taksiti ödedi. Fakat daha sonra I. Dünya Savaşı'nın ardından çöken Alman ekonomisi, borcun geri kalanını ödeme gücünden mahrum olduğundan Almanya borcun beş yıllık tecilini istedi. Alman pazarının öneminin farkında olan İngiltere, bu talebe sıcak bakarken Fransa ise tamirat borcunu kesinlikle tahsil etmek niyetindeydi ve bu sebeple Almanya'nın teklifini kabule yanaşmamıştı. Dolayısıyla İngiltere ile Fransa arasında fikir ayrılığı yaşanmış ve bu ortamda 1922 yılının sonuna kadar konu sürüncemede kalmıştı. Sonuç alınamayacağını gören Fransa, daha fazla beklemek istemeyerek Belçika ile birlikte 1923 yılının Ocak ayında Ruhr bölgesini işgal etmişti. Fransa'nın bu hareketini İngiltere ile ABD tepkiyle karşılamış ve Ruhr'daki Almanlar ise işgale "pasif direnişle" karşılık vermişlerdi. Daha sonra Fransa zorlama yöntemlerle Almanya'ya bir şeyler yaptıramayacağını anlayacaktı. Ardından da İngiltere ile ABD araya buluculuk yaparak Almanya'ya yeni bir ödeme planı verildi. 1924 yılında da ABD'li Charles G. Dawes ödeme planı çerçevesinde, Almanya'ya 200 milyon dolarlık bir yardım yapılmakla birlikte Ruhr havzasının da geri verilmesi kabul edildi.

⁴¹⁴ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 223.

Çarlık Rusya'sına ait borçlar üzerinde anlaşmaya varamadıklarından ilişkilerin gelişmediği yanıtını almıştı. Son tahlilde Fransa ve RSFSC arasındaki uzlaşmazlık, İngiltere'ye karşı Türkiye, Fransa ve RSFSC ortaklığının pek muhtemel olmadığını açıkça gösteriyordu.⁴¹⁵

Öte yandan boğazlar konusu, Arazi ve Topraklar Komisyonu'nda 8 Aralık'ta yapılan son genel toplantıdan on gün sonra yani 18 Aralık'ta yeniden ele alınmıştı. Müttefikler, 6 Aralık'ta yaptıkları boğazlardan serbestçe geçiş, silahsızlandırılmış bölgeler ve Boğazlar Komisyonu'nun kurulması hususlarındaki teklifleri üzerinde bazı değişikliklerle toplantıya gelmişlerdi. Buna göre, Çanakkale Boğazı'nda silahsızlandırılacak bölge, boğazın bir tarafında Tekirdağ diğer tarafında ise Karabiga olarak düzenlenmişti. İstanbul Boğazı için de bu gibi bir düzenleme mevcuttu. Marmara Denizi'nde Emir Ali (İmralı) Adası'nın silahsızlandırmanın dışında tutulmasına karar verilmişti. Silahsızlandırılacak bölgelerden Türkiye'nin direkt olarak askeri kuvvet geçirmesi, Türk deniz kuvvetlerinin boğazlardan istediği gibi gidip gelerek bu sularda serbestçe demirleyebilmeleri, Türkiye'nin telgraf, telefon ve optik araçlarla boğazları gözetleme hakkına sahip olması ve silahsızlandırılan bölgeler ile İstanbul'un güvenliğinin Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınması da yeni taslakta yer alıyordu. Boğazlardan serbest geçişi kontrol edecek Boğazlar Komisyonu'nun varlığında ise bir değişiklik bulunmuyordu.⁴¹⁶

17 Aralık akşamında İngilizler, Türk heyetiyle yaptıkları özel görüşmede, Türk heyetinin askeri sınırlama konusunu Sovyet heyetinin yanında açmamasını istemişlerdi. Çünkü onlara sınırlama olmayacağını söylemişlerdi. Fransızlar da İsmet Paşa'dan buna benzer bir ricada bulunmuşlardı. Gerçekte müttefikler, Türk heyetiyle Sovyet heyeti arasında uyuşmazlık yaratarak sorunu çözmek niyetinde oldukları anlaşılıyordu. Fakat İsmet Paşa, müttefiklerin 18 Aralık'ta sundukları taslaktan pek memnun kalmamıştı.⁴¹⁷ Türk heyeti "Marmara Denizi" sözünün "Boğazlar" terimi kapsamının dışında kalmasını istemişti. Ayrıca askersizleştirilmiş bölgeler dışında Marmara Denizi'nde Türkiye'nin kullanmak isteyeceği savunma tertibatına kısıtlama getirilmemeliydi. Semandirek, Bozcaada, İmroz Çanakkale Boğazı'nın tamamlayışı niteliğinde olduğundan burada yabancı bir devletin hakimiyeti ise söz konusu

⁴¹⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 251.; Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 286-287.

⁴¹⁶ Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), 233-234.

⁴¹⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 248-249.

olamazdı. Limni’de Yunan donanmasının bulunmasına gelince bu durumun Boğazlar rejimini tehdit edeceği dolayısıyla kabul edilemeyeceği Türk heyeti tarafından bildirilmişti.⁴¹⁸

İsmet Paşa, Boğazlar Komisyonu’nda Yunanistan’ın olmaması gerektiğini ve boğazların güvenliği için Milletler Cemiyeti garantisinin yetersiz olduğunu düşünüyordu. Müttefiklerin önerilerinde olduğu gibi herhangi bir devletin boğazlarda düşmanca bir tutum takınması karşısında, Milletler Cemiyeti’nin toplanıp bir karara varması sadece gösteriştense ibaretti. Türk heyetinin memnuniyetsizliğinin yanında, Sovyet heyeti de boğazların kapalı kalmasına yönelik önerisini yinelemişti. Üstelik hala alt komisyonun toplanmadığından bahseden Sovyetler, on günlük aradan dolayı karşı önerilerin verilemediğinden de şikâyetçi olmuşlardı. Curzon, ufak tefek değişikliklerle sundukları öneriler karşısında, Türk ve Sovyet heyetlerinin itirazlarına şaşırılmıştı. O, 8 Aralık’taki genel toplantıdan sonra geçen on günlük süre zarfında uzmanlar arasında yapılan görüşmelerle pek çok noktanın çözüme kavuşturulduğunu düşünüyordu. Fakat geçen süre zarfında uzmanlar arasında yapılan görüşmeler, daha çok taslaklardaki detayların açıklığa kavuşturulduğu danışma toplantılarından öteye geçememişti. Curzon, itirazları kabule yanaşmayarak taslakların daha önce neden verilmediği konusunda serzenişte bulunmuş ve görüşmelerin daha fazla devam edemeyeceği tehdidini öne sürmüştü.⁴¹⁹

Sovyet heyeti başkanı Çiçerin, müttefiklerin değişiklikler sunarak Türkiye’yi Sovyet Rusya’dan ayırmaya çalıştıklarını düşünüyordu. Dahası müttefikler, Türkiye’nin Karadeniz’deki kıyılarının güvenliğini sağlamadan, Rusya’nın güney kıyılarını baskı altında tutarak Türkiye’nin güvenliğinin zaten sağlanmış olacağı izlenimi uyandırmak istedikleri anlaşılıyordu. Bu durum, Türkiye’nin gözünü boyamaktan ibaretti.⁴²⁰

19 Aralık’taki toplantıda Türk ve Sovyet heyetlerinin sundukları öneriler, Curzon tarafından reddedilmişti. Buna karşın İsmet Paşa, Boğazlar Komisyonu’nun silahsızlandırılmış bölgeleri denetleme yetkisine razı olamayacağını ve boğazların

⁴¹⁸ Meray, *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I), 237.

⁴¹⁹ Karacan, *a.g.e.*, 186-187.; Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 283-284.; A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешннеполитические документы СССР. (Том: ШЕСТОЙ)* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI), 105.; Yerasimos, *a.g.e.*, 579-580.

⁴²⁰ Bilsel, *a.g.e.*, 380.

güvenliği için Milletler Cemiyeti garantisinin yeterli olmadığını belirtmişti.⁴²¹ Türk heyetinin müttefiklerin önerilerinde değişiklikler yapılmasını istemesine rağmen Curzon, 19 Aralık'taki toplantıdan memnun kalmıştı. Ancak görüşmelerin artık daha fazla uzamaması gerektiğini düşünüyor ve son olarak kesin Türk görüşünü öğrenmek için ertesi gün bir oturum daha yapılacağını Londra'ya bildiriyordu.⁴²²

İsmet Paşa, ertesi gün yapılacak görüşmede boğazlardan serbest geçişi öngören tasarımı kabul etmeye hazırlanıyordu. Ayrıca ani bir saldırı karşısında Gelibolu'nun güvenliğinin sağlanması için Türkiye'nin burada bırakacağı kuvvetin belirlenmesi işini müttefiklere bırakmamayı ve oluşturulacak Boğazlar Komisyonu'nun silahsızlandırılacak bölgeyi denetleme yetkisinin bulunmasını reddetmeyi düşünüyordu. Öte yandan İsmet Paşa, yaptıkları özel görüşmede; Çiçerin'in boğazları uluslararası komisyonun değil de Türkiye'nin kontrol etmesi görüşünün, Ruslara karşı savaş gemilerinin sorumluluğunu Türkiye'nin üstlenmesi anlamına geleceğinden desteklemeyecekti. Tüm bunların dışında ortaya bir de konferansın kesintiye uğraması olasılığı çıkmıştı. Bu yüzden İsmet Paşa, Türk ordusunun İstanbul'da hazır bekletilmesi gerektiğini Başbakanlığa iletmişti.⁴²³

Başbakanlık, 21 Aralık'ta Genelkurmay Başkanlığı'na İsmet Paşa'nın Lozan Konferansı'nın kesilmesi ihtimalinin bulunduğunu ve Türk ordusunun hazırlanması gerektiğini bildiren telgrafını iletmişti. Hemen hareket geçen Genelkurmay Başkanlığı, Batı Cephesi emrindeki komutanlıklara durumu bildirilerek ordunun ihtiyaçlarının giderilmesi ve derhal harekâta başlayacakmış gibi hazırlanmasını emretmişti. Ayrıca subayların izinleri de iptal edilmişti. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'da Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Fevzi Paşa'ya durumu telgrafla bildirmiş ve harekâtın başlamasına yönelik alınacak tedbirlerin Türk kuvvetlerine emredilerek Başkomutanlığa bildirilmesini istemişti.⁴²⁴

Hatırlanacağı üzere Türk ordusu, İzmir'e girdiği günden itibaren Çanakkale ve İstanbul'a doğru iyice sokulmuştu ve buralara girmek üzere emir bekliyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Türk ordusunun hazır vaziyette bekleyişini, 13

⁴²¹ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 314.

⁴²² Şimşir, *Lozan Günlüğü*, 285-286.

⁴²³ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt: I), 253-254.

⁴²⁴ "Lozan Konferansı Öncesine Ait Belgeler", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, 18(67), Vesika No:1505-1507-1509; *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 253.

Eylül'de Amerikalı gazeteci Richard Eaton'a verdiği röportajda da açıkça belirtmişti. Mudanya görüşmelerinin 6 Ekim'de kesildiği sırada da gerekli talimatlar verilmiş ve iş son emre kalmıştı. Yani son tahlilde Türk ordusu Eylül ayının ortalarından beri İstanbul'dan İngilizleri atmak için hazır bekliyordu.

Genelkurmay Başkanı ve Batı Cephesi Komutanı Fevzi Paşa, Lozan Konferansı'nın kesintiye uğramasıyla yapılacakları bir telgrafla Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti. Buna göre; ilk önce boğazlar üzerine yürünerek buralarda hâkimiyet kurulacak, Anadolu kıyısındaki İngilizler imha edilecek, Trakya'da bulunan Türk kuvvetleri de İstanbul'a doğru harekete geçerek Birinci Ordu'yla beraber İngilizleri İstanbul'dan çıkaracaklardı. Boğazlar düşman gemilerine kapatılacak ve Türk kuvvetleri Musul üzerine de harekâta girişecekti. Başkomutanlık tarafından kabul gören bu planlar ile cephe emri Refet Paşa'ya ve İzmir Valiliği'ne gerekli hazırlıkların yapılması amacıyla bildirilmişti. Türk ordusuna, İstanbul ve boğazlara doğru girişilecek harekât için hazır beklemesi talimatı verilmiş ve 24 Aralık'ta da durum İsmet Paşa'ya bildirilmişti.⁴²⁵

Öte yandan Sovyet heyeti başkanı Çiçerin, RSFSC Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov'a gönderdiği mektubunda, İngilizlerin Türkler üzerinde baskı yaparak istediklerini elde etmeye çalıştıklarından söz ediyordu. Lozan'da bazı çevrelerde de dile getirildiği üzere İngilizlerin, öncelikle kısa süreli bir barış yaparak uzun vadeli barışı ertelemeyi planladıkları anlaşıyordu. Bu sayede de İngiliz kuvvetlerinin bir süre daha İstanbul'da kalması sağlanabilirdi. Sovyet Rusya'nın dışarıda kaldığı bir anlaşmaya zorlanan Türk heyeti ise Boğazlar Komisyonu'nun silahsızlandırılmış bölgeleri denetlemesi söz konusu olduğunda kesin olarak karşı duruyordu. Türk heyeti boğazlarla ilgili diğer müttefik önerilerinde de uzlaşma zemini arıyordu.⁴²⁶

20 Aralık'taki Boğazlar Komisyonu toplantısında İsmet Paşa Türkiye'nin, boğazların uluslararası ulaşım, ticaret ve sınırlandırılmak kaydıyla, savaş gemilerinin serbest geçişi için kullanılabileceğini kabul ettiğini bildirmişti. Türk heyeti, Gelibolu yarımadasının güvenliği için önerilen beş bin mevcutlu kuvvetin müttefiklerin

⁴²⁵ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 253-256.; Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 271.

⁴²⁶ A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешинополитические документы СССР. (Том: ШЕСТОЙ)* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 106-107.; Yerasimos, *a.g.e.*, 581.

kararına bıraktığını da belirtmişti. Fakat Yunan savaş gemilerinin boğazların önüne gelebilmesi ve Yunan adalarının tahkim edilmesi kabul edilemezdi. Bunun dışında Boğazlar Komisyonu'nun savaş gemilerinin boğazlardan geçişini kontrol etmekten başka silahsızlandırılmış bölgeleri denetlemelerinin söz konusu olamayacağı gibi İstanbul'da demirlemiş ve kapitülasyonları hatırlatan elçilik gemilerinin de bulundurulamayacağı Türk heyetince komisyonda öne sürülen koşullardan olmuştu. Türkiye'nin Yunan deniz kuvvetleriyle ilgili istemine müttefiklerce yanıt verilmemişti. Elçilik gemileri konusunda Fransız temsilcisi Bompard itirazda bulunmuştu. Asıl hususlar üzerinde anlaşmaya varıldığını düşünen Curzon, Boğazlar Komisyonu ile ilgili olarak da bir uzlaşma noktası bulunabileceği görüşündeydi. Fransız, İtalyan, Sırp ve Romen temsilcileri de bu kanıdaydı.⁴²⁷

İsmet Paşa, Türkiye'nin Anadolu ve Avrupa toprakları üzerinde denizde veya karada herhangi bir askeri kısıtlamaya tabi tutulmaması, İstanbul'da on iki bin kişilik kuvvet bulundurması, Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarını askerî açıdan kuvvetlendirme özgürlüğüyle bu denizde Türk donanmasının serbest dolaşım hakkını elde etmesi gibi hususlara göz önünde bulundurarak yeterli tedbirin alındığını düşünüyordu.⁴²⁸ Lozan Konferansı'nda boğazlar konusu artık Türk ve müttefik heyetleri arasında özel görüşmelerle çözüme kavuşturulmaya çalışılacaktı. Sovyet heyeti başkanı Çiçerin'in, RSFSC Dış Ticaret Komiseri Leonid Krasin'e söylediği gibi Sovyet heyeti, boğazlar konusundaki görüşmelerden uzaklaştırılmıştı.⁴²⁹

İlginç olan nokta, toplantıda şiddetli itirazlarda bulunması beklenen Çiçerin'in beklentiler dışında sessiz kalışydı. Çiçerin'i şaşırtan nokta ise, Türk heyetinin ani dönüşü olmuştu. Lozan'a Türk-Sovyet ittifakı kurmayı amaçlayarak gelen Çiçerin, İsmet Paşa'nın müttefiklerin önerilerini kabul etmesiyle hayal kırıklığına uğramıştı ve artık konferanstaki rolü sadece izleyici olmaktan ibaretti. Fransız basını, Sovyet heyetinin, İsmet Paşa'nın müttefiklerin tekliflerini kabul etmekle darbe aldığı ve bunun karşısında sesini çıkaramadığı yorumunu yapıyordu. Bu durum karşısında Moskova, Ankara üzerinde baskı oluşturarak İsmet Paşa'nın kararının değiştirilmesini sağlamaya çalışacaktı. 21 Aralık'ta RSFSC Dışişleri Komiserliği sekreterlerinden Anatoli Kantoroviç, Çiçerin'e TBMM'deki bazı milletvekillerinin Sovyet karşıtı bir

⁴²⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 257-258.

⁴²⁸ *a.g.e.*, 259.

⁴²⁹ Hasanlı, *a.g.e.*, 11.

anlaşmanın onaylanmasına müsaade etmeyeceklerini bildiren bir mesaj getirmişti. İsmet Paşa'nın İngiliz, Fransız ve İtalyan baş delegeleriyle gizlice görüştüğünü ve bu görüşmede, müttefik delegelerin Kafkaslarda Sovyetlere muhalif bir politika izlemesi yönünde Türk baş delegesine telkinlerde bulunduğu duyumunu alan Çiçerin ise, Lozan'daki Doğu Avrupa ülke temsilcilerini İsmet Paşa'ya karşı kışkırtmaya çalışmıştı. Bu ortamda müttefik ve Türk heyetleri, boğazlar konusundaki anlaşmanın kısa süre içinde tamamlanması için çaba sarf etmeliydiler.⁴³⁰

21-22 Aralık'ta özel olarak devam eden görüşmelerde Türk heyeti, İstanbul'da demirlemiş olan ve kapitülasyonları anımsatan elçilik gemilerinin kaldırılması konusunda müttefiklerden kesin bir yanıt alamamıştı. Bunun yanı sıra müttefikler, Gelibolu'da belirlenen jandarma kuvveti dışında top gibi ağır silahları bulunan başka bir kuvvetin bulunmasına karşı çıkıyorlardı. Çanakkale Boğazı'nın hemen ağzında bulunan Bozcaada'yı Türkiye'ye Gökçeada'yı ise Yunanistan'a vereceklerini söylemişlerdi. Ayrıca müttefikler, Uluslararası Boğazlar Komisyonu'nun silahsızlandırılmış bölgeleri kontrol etme görevini Türkiye'deki askeri uzmanlarına bırakmayı önermişlerdi. Bu teklifler, Türk heyetini tatminden çok uzaktı.⁴³¹

Fransız basınında Lozan'daki olumsuzluklara rağmen gelişmeler konusunda umutsuz olunmadığına yönelik haberler çıkmıştı. Yaklaşık bir aylık süre zarfında görüşmelerden sonuç alınamamıştı. Üstelik Noel tatili dolayısıyla kısa süreli olarak Lozan'daki görüşmeler kesintiye uğramış olsa bile, Le Temps gazetesinde çıkan bir habere göre; çözümü zor ve karışık olan Doğu sorunları göz önünde bulundurulduğunda konferanstaki gecikmeler pek de kaygı verici değildi. Doğu'da sorunlar ortaya çıktığında bu sorunların çözümü için yapılan görüşmelerin zahmetli olduğu yorumu yapılan haberde, ateşkesten hemen sonra sonuca varılması içinse Mudanya'dan sonra en azından ön anlaşma yapılabileceği ifade ediliyordu. Fakat ön anlaşma için artık geç kalınmıştı ve konferansın nihayete erdirilmesi amacıyla acele edilmesi, Doğu işlerinin daha karmaşık hale getirebileceği gerçeği her ne kadar ortada olsa bile zamanla meydana gelebilecek anlaşmazlıklar ortadan kalkacaktı.⁴³² Fransız basınının Lozan'da barışın tesisi konusunda iyimser olduğu anlaşıyordu. Fakat Le

⁴³⁰ “La Conference de Lausanne”, Journal Des Debats, 22.12.1922, p.4.; *Sonyel, Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 295-296.

⁴³¹ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 263-270.

⁴³² “Bulletin du Jour”, Le Temps, 24.12. 1922, p.1

Temps gazetesinin beş gün sonraki sayısında ise Fransız gazeteci Henry Rollin, muhabirlerin erken bir iyimserliğe kapıldıklarını dile getirerek eleştirilerde bulunmuştu. Türk heyetinin boğazlardaki silahsızlandırılmış bölgeler üzerinde uluslararası komisyonun kontrolünü kabul etmediği takdirde Curzon'un İstanbul'un güvenliği konusunda gerekli teminatı veremeyeceğini belirttiğini anımsatan Rollin, boğazlar konusundaki uyuşmazlığa ek olarak Musul sorunu ve kapitülasyonlar gibi hususlarda da müttefiklerle Türk heyeti arasındaki gerginliğin, Türkiye'yi Ruslarla yakınlaştıırabileceğine dikkat çekiyordu.⁴³³

Konferansta boğazlar konusunda olduğu gibi diğer konularda da uyuşmazlıkların mevcut oluşu ve konferansın kesintiye uğramasına yönelik kaygılar, Türk heyetini rahatsız ediyordu. Türkiye ile Sovyet Rusya'yı ayırmayı amaçlayan müttefiklerin, Moskova yönetimine karşı açık bir tehdit pozisyonu aldıklarını düşünen Sovyet heyetinin, boğazlar konusundaki bir anlaşmayı imzalamayacağına yönelik haberler Türk basınına da yansımıştı. Çiçerin, İngiliz, Fransız ve İtalyan heyeti başkanlarının boğazlar meselesinde ortak bir karara vararak bunu dayatmak konusunda gayret gösterdiklerini fakat Sovyet heyetinin müttefiklerin projesini kesinlikle kabul etmeyeceğini beyan etmişti.⁴³⁴ 2 Aralık'ta Moskova Opera binasında toplanan Onuncu Sovyet Kongresi'nde hasta olan RSFSC'nin Devlet Başkanı Lenin'in yerine bir konuşma yapan Sovyet Ordusu Başkomutanı Orgeneral Lev Kamenev, antiemperyalist bir tutum takındığı sürece Sovyet Rusya'nın Türkiye'nin yanında olmaya devam edeceğini belirtmiş ve İngiltere'nin Lozan'daki tutumunu eleştirmişti. Buna ek olarak boğazlardan yabancı savaş gemilerinin serbest geçişini öngören bir anlaşmayı imzalamayacaklarını da belirtmişti.⁴³⁵

Lozan'daki Sovyet heyeti de 30 Aralık'ta Konferans'a bir nota vererek, RSFSC'nin konferansın tamamına katılmak konusundaki isteğinin müttefiklerce kabul edilmeyişini protesto etmişti. Bu uzun notada ayrıca Yakın Doğu sorunlarının esaslı çözümüne yönelik birtakım düşüncelere de yer verilmişti. Boğazlar hususunda müttefiklerin idrettikleri esaslar, aslında Karadeniz'e kıyıdaş devletlere karşı gelecekte yapılabilecek saldırılar için zemini hazır bulundurmaktan öteye gitmiyordu. Dolayısıyla bu anlayış kalıcı bir barışı temin edemezdi. Barışın teminatı ancak,

⁴³³ "La conference de Lausanne", Le Temps, 29.12.1922, p.2

⁴³⁴ Yerasimos, *a.g.e.*, 506.; "Çiçerin'in Beyanatı." Anadolu'da Yenigün, 24.12.1922, s.1

⁴³⁵ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt I), 314.

Karadeniz’e kıyıdaş devletlerin de içinde bulunduğu bir toplantıda devletlerarası eşitlik gözetilmek koşuluyla sağlanabilirdi. Ekonomik ve hukuki manada Türkiye’nin kendi kurumları üzerinde öteki uluslar gibi hareket serbestisine sahip olması gerekliliğine de dikkat çekilen notada, azınlıklar hususunda ise müttefiklerin sundukları önerilerin yalnızca kendi emellerine hizmetten ibaret olduğu belirtiliyordu. Sovyet heyetine göre, azınlıklar konusunun kesin çözümü özel bir konferansın toplanmasıyla sağlanabilirdi.⁴³⁶

Çiçerin ve Rakovski imzalı 30 Aralık tarihli notada, Sovyet heyetinin Lozan Konferansı’nın tamamına katılmak konusundaki ısrarı ve konferansta görüşülen diğer konularda fikir beyanında bulunması dikkat çekicidir. Anlaşılan Lozan görüşmelerinin her aşamasında temsil edilme hakkına sahip olabilecek bir Sovyet heyeti, boğazlar dışındaki birçok meselede görüş bildirerek veya çıkarları doğrultusunda Avrupalı devletlerle birlik olarak Türkiye’yi zor bir duruma sokabilirdi. Hatta bu durumu daha fazla ödün koparmak adına Türkiye aleyhine kullanabilirdi. Fakat Sovyet heyeti, bir netice alamayacak ve böyle bir tehlike Türkiye için söz konusu olmayacaktı.

Öte yandan 2 Ocak 1923’te boğazlarla ilgili olarak askersizleştirme, geçiş serbestisi, siyasi güvence ve boğazlardan serbest geçişi kontrol etmek için kurulacak uluslararası komisyon hakkındaki hususları kapsayan projenin son hali Türk ve müttefik heyetlerinin çalışmalarıyla ortaya konmuştu. Fransız hukukçularının kaleme aldığı projede, İngilizler, İmroz (Gökçeada)’un Yunanlılara verilmesi şartının kabul edilmesi durumunda, Yunan donanmasının Çanakkale önlerindeki Yunan adalarında demir atabilme haklarından vazgeçebileceklerini öne sürüyor ve askersizleştirilmiş bölgenin kendi askeri uzmanları vasıtasıyla kontrol edilmesinde ayak diretiyorlardı. Türk heyeti ise; bunları kabul etmedikten başka, projede yer alan “boğazlar içinde savaş harekâtı yapılamaz koşulunun, boğazlar ve kara suları içinde savaş harekâtı yapılamaz şeklinde değiştirilmesi”, Gelibolu’daki Türk jandarma kuvvetine ek olarak şehrin savunmasında öneme sahip bir Türk kuvvetinin bulundurulması, boğazlardan serbest geçişi kontrol edecek olan uluslararası komisyonun sadece bu serbestiyle

⁴³⁶ A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешинополитические документы СССР. (Том: ШЕСТОЙ)* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri, (Cilt: VI)*, 123-132.; Yerasimos, a.g.e., 586-594.

ilgilenebileceği ve bu komisyonda Yunanlıların bulunmaması gibi hususlarda ısrarcı olmuştu.⁴³⁷

Proje konusunda Türk ve İngiliz heyetleri arasında uyuşmazlıklar bulunmasına rağmen taraflar, anlaşmadan artık pek uzak değillerdi. Müttefik devletler, 5 Ocak'ta boğazların güvenliği konusunda verilecek güvenceyi açıklamışlardı. Boğazlardan geçiş serbestisine ve askersizleştirilmiş bölgelerin güvenliğine ket vuracak herhangi bir ani hareket meydana gelecek olursa, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya ve Milletler Cemiyeti alacakları karara göre birlikte bütün vasıtalarıyla tehlikeyi savuşturacaklardı. İsmet Paşa, istenen güvencenin ancak bu şekilde elde edilebileceğini belirterek, Ankara'dan bu güvencenin kabul edilip edilmemesi konusundaki düşüncelerinin derhal bildirilmesini istemişti. Bakanlar kurulunun isteği üzerine konu hakkındaki fikirlerini sunan Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, silahsızlandırılmış bölgelerin yakınında donanımlı birlikler bulunacağından herhangi bir güvenceye gerek olmayacağını belirtmişti. Ayrıca Türk ordusunun savunma açısında boğazlardan serbestçe geçiş hakkına sahip olması, İstanbul ve Marmara Denizi'nde Türk donanmasının bulunması ve savaş durumunda boğazları Türkiye'nin savunma hakkına sahip olması gibi hususlar düşünüldüğünde güvence yeterliydi. Fevzi Paşa'nın bu düşüncelerini öğrenen İsmet Paşa, Türkiye'nin bağımsızlığına engel olmayacak güvenceyi kabul etmişti.⁴³⁸

Boğazlar meselesinde tarafların düşünceleri birbirlerine yaklaşmış, ancak çözüm henüz ortaya konulamamıştı. Mustafa Kemal Paşa, İzmit'te gazetecilere durumu bu şekilde özetlemişti.⁴³⁹ Bu sırada, uluslararası tanınma, uluslararası kredi piyasasından borçlanabilme ve Bessarabia'nın kendisine iadesi karşılığında Sovyet Rusya'nın boğazlar hakkındaki katı tutumundan vazgeçmeyi kabullendiğine yönelik haberler alınıyordu.⁴⁴⁰ Ancak diğer taraftan da, Sovyet heyetinin boğazlarla ilgili anlaşma tasarılarının hazırlandığı duyumu üzerine konferans başkanlarına protesto notası çektiği görülüyordu. 7 Ocak'ta verdiği notada Sovyet heyetinin, boğazlarla ilgili olarak ortaya konulacak tasarıların incelenmesi görüşmelerine boğazlar komisyonunda yer alan tüm devletlerin dâhil olması konusunda ısrarcı olduğu ve

⁴³⁷ *Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*, 279.

⁴³⁸ a.g.e., 281-283.

⁴³⁹ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, (Cilt.14), 268.

⁴⁴⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt. I), 353-354.

kendilerinin görüşmelerden uzak tutulmalarından duydukları rahatsızlığı dile getirdikleri görülmüyordu.⁴⁴¹ Konferans başkanları ise 10 Ocak'ta verdikleri yanıtta, Sovyet heyetinin görüşmelerden uzak tutulduğu yönündeki iddiaları reddederek, bazı özel görüşmelerin üzerinde anlaşılmış konuların gözden geçirilmesi amacıyla yapıldığını belirtiyor ve hazırlanan tasarıların pek yakında Sovyet heyetine verileceğini bildiriyorlardı.⁴⁴²

Boğazlar görüşmelerinde anlaşmaya varılmış noktalar üzerine toplantıların yapıldığının dile getirilmesi, Sovyet heyetini şaşırtmıştı. İlk kez böyle bir şeyden söz ediliyordu ve onlara göre bu, Sovyet heyetinin uzak tutulduğu görüşmelerde onun söz hakkı olmadan hazırlanan tasarıların kendisine bir oldubittiyle kabul ettirilmek istendiği anlamına geliyordu. Sovyet heyeti, 13 Ocak'taki notasında, böyle bir tutumun kabul edilemeyeceğini bildiriyor ve boğazlarla ilgili genel görüşmelerin toplanacağı zamanın konferans başkanlarınca kendilerine önceden haber verilmesini talep ediyordu.⁴⁴³ Bir hafta geçmesine rağmen bir cevap alınamaması üzerine Çiçerin, 20 Ocak'ta konferans başkanlarına yeniden bir nota vererek durumu protesto etmişti.⁴⁴⁴ Aynı gün konferans başkanları, Sovyet heyetinin görüşmelerden uzaklaştırıldığı yönündeki şüphelerini ortadan kaldırmak amacıyla en yakın zamanda boğazlarla ilgili hazırlanan anlaşma taslağının, kendilerine verileceğini ve boğazlar komisyonunun ilk fırsatta toplanacağını bildirmişlerdi.⁴⁴⁵

Müttefikler, Curzon'un Aralık ayının ortalarından beri üzerinde çalıştığı anlaşma taslağını 29 Ocak 1923'te İsmet Paşa'ya verdiler.⁴⁴⁶ Aynı gün Türk heyeti başkanı ile Sovyet heyeti başkanı arasında bir görüşme gerçekleştirilmişti. İki taraf da

⁴⁴¹A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI). 137-138.; Yerasimos, a.g.e., 595.

⁴⁴²A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI). 153.; Yerasimos, a.g.e., 596.

⁴⁴³A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI). 152-153.; Yerasimos, a.g.e., 597

⁴⁴⁴A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI). 160-161.; Yerasimos, a.g.e., 598

⁴⁴⁵A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI), 161.; Yerasimos, a.g.e., 599.

⁴⁴⁶Sonyel, Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, (Cilt: II), 323.; Şimşir, *Lozan Günlüğü*. 394.

boğazlarla ilgili anlaşmanın kendilerine müttefikler tarafından ayrı ayrı imzalatılmak suretiyle aralarının açılmak istenilebileceği düşüncesi üzerinde durmuşlardı.⁴⁴⁷

31 Ocak'taki görüşmede Çiçerin, İsmet Paşa'ya, boğazlar konusunun ele alınış biçiminden hoşnut olmadığını ve meselenin rafa kaldırılmış olduğunu açıklayacağını, ardından da Moskova'ya döneceğini söylemişti. Ayrıca Çiçerin, görüşmelerin barış anlaşması imzalanmadan kesilmesi halinde bunun görüşmelere ara verilmesi olarak değerlendirilmesi gerektiği yolundaki düşüncesini İsmet Paşa'ya iletmişti. Oysa Türk heyeti için boğazlar meselesi rafa kaldırılmamıştı, sadece yapılacak barış anlaşmasına bağlıydı. Türkiye için görüşmelere ara vermek, yeni fedakârlıklara katlanmak anlamına geliyordu. Türk tarafına göre çözüm iki türlü, savaş veya barış ile elde edilecekti. Bu düşüncelerle İsmet Paşa Çiçerin'e, barışın yapılamaması durumunda Türkiye'nin boğazlara, Sovyetler Birliği'nin ise Romanya'ya karşı harekâta başlamalarını teklif etmişti. İki devletin böyle bir ortak harekâta girişmesi, Avrupalı devletleri barışın zaruri olduğuna inandıracaktı. Çiçerin, kendisinin Romanya üzerinde her türlü etkiyi yapmaya çalışacağını, fakat öteki noktalarda ancak Moskova'da detaylı bir görüşmeyle karar alınabileceğini söylemişti.⁴⁴⁸

Lozan Konferansı'nın ilk safhasının son günlerinde müttefikler, barış anlaşması olarak hazırladıkları taslağı sunmaya hazırlanırken, Sovyet tarafının boğazlarla ilgili görüşmelerden elde ettiği izlenim ve vardığı sonuç, boğazlar konusunda uzlaşmanın sağlanamadığı yönündeydi. Fakat umutsuz değillerdi ve kesilmesini bekledikleri görüşmelerin devamı konusunda açık kapı bırakıyorlardı. Türk heyeti açısından ise yukarıda belirtildiği gibi iki seçenek söz konusuydu; Türkiye ya kendi çıkarlarına hizmet edecek bir barışı görüşmeler yoluyla temin ederek sorunu çözüme kavuşturacaktı ya da silaha başvurarak Avrupalı devletleri barışa zorlayacaktı.

Görüşmelerin kesilebileceğine yönelik kaygıların artmasıyla Türkiye'nin İstanbul ve boğazlarda kuvvet bulunduran müttefiklere karşı askeri müdahalede bulunulması olasılığı yeniden gündeme gelmişti. Bu koşullarda İsmet Paşa, her fırsatta Türkiye'nin yanında olduğunu dile getiren Sovyetlerden destek alıp alamayacaklarını öğrenmek istemişti. Fakat Eylül ayının ortalarında meydana gelen Çanakkale

⁴⁴⁷ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*. (Cilt. I). 461.

⁴⁴⁸ a.g.e., 469.

Bunalımı'nda olduğu gibi, şimdi de Moskova yönetimi güven verici bir tutum içinde değildi.

İsmet Paşa – Çiçerin görüşmesinin ertesi gününde, Konferansın başlangıcından beri Türkiye ile müttefik devletler arasında yapılacak barış anlaşmasının esaslarını kararlaştırmak için bir araya gelmekte olan üç komisyon peşi sıra toplanmış ve müttefiklerin sundukları anlaşma taslaklarını ele almıştı. Bunlardan Arazi ve Topraklar Komisyonu'nda görüşülen boğazlar meselesi üzerine İsmet Paşa, serbest geçiş ve askerlikten arındırılma hususlarının Türk heyetince kabul edildiğini ve Gelibolu'da ani bir baskına karşı Türkiye'nin bir garnizon bulundurabilmesini talep ederken son anda ortaya atılan Doğu Trakya'daki Türk kuvvetlerinin kısıtlanmasına yönelik müttefik isteklerinin ise kaldırılmasını istemişti.⁴⁴⁹

Sovyet heyeti başkanı Çiçerin, 1 Şubat 1923'teki görüşmede ortaya konulan anlaşma tasarısının kendilerinden habersizce hazırlandığını, böyle bir ortamda boğazlar konusunda alınacak kararın geçersiz olacağını, eğer müttefiklerin Sovyet temsilcileri katılmadan böyle bir taslağı zorla kabul ettirmek amaçları varsa da bunu açıkça ifade etmeleri gerektiğini belirtti. Ayrıca, Sovyet heyetine danışılarak bir çözüm bulunmaya çalışılsaydı; “Karadeniz’de kıyıdaş olmayan devletlerin boğazlardan geçen ve Karadeniz’de bulunan savaş gemilerinin tonaj toplamı, Türkiye dışında, Karadeniz’de kıyıdaş bütün devletlerin savaş donanmalarının (denizaltılar hesaba katılmamak üzere) silahlı gemileri tonaj toplamının beşte birini hiçbir vakit aşmayacaktır.” şeklinde bir öneri getireceklerini söylemişti.⁴⁵⁰

Curzon, İsmet Paşa ve Çiçerin'in söylemlerini dinledikten sonra bunlara cevap vermişti. İsmet Paşa'ya karşılık olarak, Doğu Trakya'daki askeri sınırlandırmanın, İstanbul'daki Türk kuvvetleri göz önünde bulundurulduğunda gerekli olduğunu, esasen buraya yaklaşık yirmi kilometre mesafedeki Kavak'ta zaten bir Türk garnizonunun konuşlandırılmış olduğunu söylemişti. Çiçerin'in savlarına karşılık olarak da, Sovyet heyetinin görüşmelerden uzaklaştırılmasının söz konusu olmadığını, gerektiğinde müttefik uzmanlarının her türlü açıklamada bulunmak için hazırda beklediklerini, Karadeniz’de bulundurulacak donanma gücünün Sovyet teklifine göre

⁴⁴⁹ Meray, L. S. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, (Takım: I, Cilt: I, Kitap: II), İstanbul, 131.

⁴⁵⁰ a.g.e., 132-133.

belirlenmesi durumunda ise bunun Karadeniz'in kontrolün Sovyetlerin eline bırakılacağı anlamını taşıyacağını belirtmişti.⁴⁵¹

Üç ana komisyon başkanı tarafından sunulan ve Türk heyetince kabul edileceği beklenen anlaşma metnini inceleyen İsmet Paşa, ilaveler olduğunu belirterek anlaşma tasarısını değerlendirmek için zaman istemişti.⁴⁵² 4 Şubat'a kadar süren bir zaman dilimi içerisinde müttefik temsilcileri gerek kendi aralarında gerekse İsmet Paşa ile görüşmeler yapmıştı. Müttefikler arasında 3 Şubat'taki gerçekleştirilen toplantıda, Trakya'daki askeri sınırlandırmadan vazgeçilmemekle birlikte, Gelibolu'da 3000 mevcutlu bir Türk gücünün bulundurulması kabul edilmişti.⁴⁵³ 4 Şubat Pazar günü ise İsmet Paşa, heyet üyeleriyle birlikte gerekli değerlendirmeleri yaptıktan sonra komisyon başkanlarına Türk heyetinin cevabını iletmişti. Buna göre; boğazları ilgilendiren hususlar başta olmak üzere, Gelibolu'daki Türk kuvveti, Trakya, adalar ve sınırlar konusundaki müttefik önerilerinin birçoğu kabul edilmişti. Fakat ağırlıklı olarak Fransa ve İtalya'yı ilgilendiren adli ve ekonomik kapitülasyonlar, Türk heyetince kabul edilmemişti. Bunun üzerine konferans kesintiye uğramıştı.⁴⁵⁴

Sovyet heyeti başkanı Çiçerin, Moskova'ya dönünce Sovnarkom'un* ikinci başkanı Kamenev'in de yer aldığı Sovyet Halk Komiserleri toplantısına katılmış ve Lozan Konferansı ile ilgili olarak raporunu sunmuştu. Çiçerin, görüşmeler süresince Yakın Doğu'da İngiltere ile Fransa arasındaki çıkar uyuşmazlıklarından kaynaklı ayrılıktan Türkiye'nin yararlanması gerekirken, aksi bir biçimde Fransa'ya güvenen Türkiye'nin bunda pek başarılı olamadığını belirtmişti. Sovyetler Birliği'nin desteğinden de faydalanmayan Türk heyetini eleştiren Çiçerin, konferansta meydana gelen kesintiden dolayı karışıklıklar ve hatta Sovyetler Birliği'nin de dâhil olacağı bir savaş çıkabileceği yorumunda bulunmuştu.⁴⁵⁵

Türk heyeti 7 Şubat'ta Lozan'dan hareketle, -Yunanistan'dan geçmemek için- Köstence üzerinden Türkiye'ye doğru yola çıkmış ve 16 Şubat'ta İstanbul'a varmıştı.

⁴⁵¹ a.g.e., 133-135.

⁴⁵² Boy, A., Başarır, M., S. (2020). "Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi (İngiltere Türkiye ve Rusya)", *History Studies*, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12 (2), 395.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 327.

⁴⁵³ Karacan, a.g.e., 248-250.

⁴⁵⁴ Oran, B. (2018). *Türk Dış Politikası*. (Cilt: I). İstanbul, 176.; Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 329-330.

* Halk Komiserleri Sovyeti.

⁴⁵⁵ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 314-315.

İki gün sonra yani 18 Şubat'ta Mustafa Kemal Paşa ile Eskişehir'de buluşan heyet üyeleri 20 Şubat'ta da Ankara'ya varmıştı. Bir gün sonra İsmet Paşa, TBMM'nde Lozan Konferansı'nın ilk dönem görüşmeleriyle ilgili olarak geniş bir açıklama yapmıştı. Konuşmasında, Sovyetler Birliği ile Türk heyeti arasındaki ilişkilere değinen İsmet Paşa, konferansın ilk anından itibaren Sovyet heyeti ile siyasi ve konferansın gidişatı ile ilgili konularda temas halinde bulunulduğunu söylemişti. Fakat kendileri boğazların tahkim edilmemesini ve serbest geçişi kabul ederken, Sovyet heyeti tahkimatı ve kapalılığı savunmuştu. İki tarafın fikirlerinde bu yönde ayrışmalar yaşanmış ve bunlar aşılamamıştı.⁴⁵⁶

TBMM'nde Lozan Konferansı'nın ilk dönem görüşmeleri hakkındaki tartışmalar 6 Mart'a kadar sürmüş, zaman zaman oldukça sertleşen eleştirilerin ardından, Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesiyle İsmet Paşa başkanlığındaki Türk heyetine güven-oyu verilmişti. Ara verilen görüşmelerin devamı amacıyla müttefiklerin 1 Şubat'ta verdikleri teklife karşılık mahiyetindeki Türk notası, 8 Mart 1923'te hazırlanarak karşı tarafa iletilmişti. Lozan Konferansı'nın ilk döneminde üzerinde anlaşılan ve anlaşılamayan hususların belirtildiği notada, boğazlar meselesi çözüme kavuşturulmuş olarak gösteriliyordu.⁴⁵⁷ Böylelikle müttefiklerin 1 Şubat'ta sundukları tasarıda Türk heyetince kabul edilen boğazlarla ilgili düzenlemeler, Türk notasıyla da çözüme kavuşturulmuş hususlar dâhilinde belirtilerek kabul edildikleri teyit ediliyordu. Bunun üzerine, 21 Mart'ta Londra'da toplanan müttefik temsilcileri, Türkiye'nin notasını değerlendirerek, henüz çözümlenmeyen konular hakkında görüşmelere hazır olduklarını 31 Mart 1923 tarihli notalarıyla bildirmişti.⁴⁵⁸ 23 Nisan'da yeniden toplanan Konferans'ın ikinci dönem görüşmelerinde ele aldığı konular arasında boğazlar sorunu yer almamıştı. Nihai antlaşma 24 Temmuz 1923 günü Lozan'da imzalanmıştır.

Lozan Konferansı'nın ikinci dönem görüşmelerinde Sovyet heyetine Çiçerin'in yerine V.V. Vorovski başkanlık etmişti. Konferansın yeniden toplanacağını öğrenen Vorovski, ilk toplantı gününün kendilerine bildirilmesini, Lozan Konferansı Genel Sekreteri Massigli'den istemişti.⁴⁵⁹ Fakat Genel Sekreter, Çiçerin'in boğazlar

⁴⁵⁶ T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 27, Birleşim:196, 1299.

⁴⁵⁷ Selek, *İsmet İnönü Hatıralar*, 375.

⁴⁵⁸ Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II), 339.

⁴⁵⁹ A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешннеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI), 245.

konusunda 1 Şubat'ta yapılan genel görüşmelerde, Sovyet heyetinin kendilerinden habersizce hazırlanan anlaşma taslağını kabule yanaşmayacağını söylediğini ve ikinci dönem görüşmelerinde, daha önce üzerinde anlaşılmış olan boğazlar konusunun ele alınmayacağını hatırlatmıştı.⁴⁶⁰ Massigli'nin yanıtı, Sovyetlerin anlaşmayı imza etmek istememeleri ve Sovyetleri ilgilendiren boğazlar konusu görüşülmeyeceğinden Sovyet heyetinin konferansa katılımının gereksiz olduğu anlamına geliyordu.

Sovyetlerin Lozan Konferansına katılması müttefiklerce istenmemesine rağmen 23 Nisan'da Lozan'a gelen Vorovski burada birtakım zorluklarla karşılaşmıştı. Müttefikler, Sovyet heyetini konferanstan uzak tutma konusunda kararlıydılar ve bunun bir göstergesi olarak da İsviçre Hükümeti tarafından Sovyet kuryeciye vize verilmemişti. Üstelik Vorovski'nin Lozan'a gelişinden iki gün sonra Türk heyeti başkanı İsmet Paşa, İtalya'nın ikinci dönem temsilcisi Giulio Cesare Montagna'ya Sovyetlerin konferansa katılması konusunu açsa da sonuç alamamıştı. Tüm dışlamalara rağmen Lozan'dan ayrılmayan Sovyet heyeti başkanı Vorovski, 10 Mayıs'ta bir Beyaz Rus subayı tarafından öldürülmüştü. Bu suikastı duyan İsmet Paşa, cenaze törenine katılmamakla birlikte Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Çiçerin'e kişisel başsağlığı mesajı göndermişti.⁴⁶¹ Vorovski'nin öldürülmesi üzerine Moskova yönetimi Sovyet heyetinin artık Lozan Konferansı'na katılmaması yönünde bir karar aldı.⁴⁶²

Neticede boğazlar sorununun ele alınmadığı ikinci dönem Lozan görüşmeleri sonunda, yani 24 Temmuz 1923'te Lozan Anlaşması'yla birlikte imzalanan "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme" ile Türkiye, Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazı'nı kapsayan bölgeden savaş ve ticaret gemilerinin serbestçe geçişini kabul ediyor, Gelibolu ve İstanbul'da da birer garnizona sahip oluyordu. Çanakkale Boğazı'nın kuzeyinde, Bakla Burnu'nun dört kilometre ötesinden Kavak dışarıda kalacak şekilde Kumbağı'na kadar olan bölge ile güneyinde eski İstanbul Burnu'ndan Kara Biga'nın kuzeyine kadar olan bölge sahilden yirmi kilometre içeriye doğru askersizleştirilirken, İstanbul Boğazı'nda ise doğu ve batı kıyılarından içeriye doğru on beşer kilometre askersizleştiriliyordu. Marmara Denizi'nde Emir Ali (İmralı) Adası dışında Ege Denizi'nde Semandirek, Limni, Bozcaada, Gökçeada (İmroz) ve Tavşan

⁴⁶⁰ a.g.e., 245-246.

⁴⁶¹ Yerasimos, a.g.e., 510-512.

⁴⁶² Şimşir, B. (2019). *Lozan Telgrafları 1922-1923*. (Cilt: II). Ankara, 363.

adaları da askersizleştirilmeye tabi olacaktı. Ayrıca Türkiye başkanlığında Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Bulgaristan, Romanya, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya'dan oluşacak bir Uluslararası Boğazlar Komisyonu kuruluyordu. Herhangi ani bir saldırı karşısında Boğazların güvenliği Milletler Cemiyeti'nin güvencesinde İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından birlikte hareket edilerek sağlanacaktı.⁴⁶³

Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri Çiçerin, 19 Temmuz'da Boğazlar Anlaşması hususunda Lozan Konferansı genel sekreteri Massigli'ye telgraf göndererek alınan kararları eleştirmiş⁴⁶⁴ bu tepkiye Ukrayna Halk Komiserleri Şura Reisi Rakovski de katılarak anlaşmayı imzalamayacakları yönünde açıklamalarda bulunmuştu. Daha sonra bu tutumundan vazgeçen Moskova, Roma'daki temsilcisi M. Jordanskiy vasıtasıyla "Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşmeyi" imzalayacağını bildirdi ve sözleşme, Sovyet hükümetince onaylanmayacak olsa bile 14 Ağustos 1923'te Roma'da imzalandı.⁴⁶⁵

5.2. Lozan Konferansı Sürecinde Türk-Sovyet İlişkilerinde Devam Eden Güvensizlikler

5.2.1. Sovyetlerin Baskı Unsurları: Kafkaslardaki Askeri Hareketlilik ve Komünist Propaganda

Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından barış görüşmeleri için Lozan'da barış konferansı toplanmasına karar verilmiş ve Sovyetler Birliği sadece boğazlar konusunda olmak üzere görüşmelere davet edilmişti. Moskova yönetimi, konferansın tamamına katılmak amacıyla bazı girişimlerde bulunmasına rağmen sonuç alamamış, Türkiye de Sovyet heyetinin boğazlar dışındaki diğer hususlardaki görüşmelerde yer almasına taraftar görünmemişti. Bunun üzerine 4 Aralık 1922 günü başlayacak boğazlar görüşmelerine katılmaktan başka şansı kalmayan Sovyet heyeti, Türkiye'yi etkisi altına alarak Batılı devletlere karşı çıkarlarına uygun bir boğazlar rejiminin kurulması için çabalamıştı. Fakat Sovyet ve Türk heyetleri arasında görüş ayrılıkları olduğundan her iki tarafın bu konuda birlikte hareket etmeleri mümkün olamamıştı. Aradaki temel yaklaşım farklılığı, Sovyetlerin son çözümlemede, kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçişini engelleyerek Karadeniz'in

⁴⁶³ Soysal, *a.g.e.*,148-159.

⁴⁶⁴ A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешнеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI), 390-392.

⁴⁶⁵ Gökay, *a.g.e.*,194.

kendi denetimi altında olmasını istemesi, Türkiye'nin ise tersine, Karadeniz'deki Sovyet gücünü Batılı devletlerin deniz güçleriyle dengelemeyi arzu etmesiydi. Bu arzusunun bir sonucu olarak Türkiye, müttefiklerle ortak bir noktada buluşarak Misak-ı Milli esaslarına uygun, Türkiye'nin bağımsızlığını zedelemeyecek bir biçimde boğazlar meselesini çözüme kavuşturmak, bunu yaparken de Karadeniz'in *de facto* bir Sovyet iç denizine dönüşmesini engellemek için çaba sarf etmişti.

12 Mart 1923'te Bakü'de beşincisi toplanan Komünist Kongresi'nde Mihail İvanoviç Kalinin yaptığı konuşmada; Türkiye'nin Sovyetler ile birlikte hareket etmediğini belirterek Lozan'daki Türk heyetinin tutumunu ateşli bir şekilde eleştirmişti. Dahası Avrupa devletlerine karşı küçük milletlerin serbestisini koruma imkânı olmadığından bu milletlerin istiklali-i tam düşüncesinden vazgeçerek askeri, mali ve harici konularda Sovyetler Birliği ile birleşmeleri gereğinden söz etmişti. Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin haberinde, Kalinin'in bu görüşleri eleştiriliyor ve Lozan'da Türkiye'nin kendi bakış açısına göre hareket ederek İstanbul ve Marmara'nın güvenliği sağlandıktan sonra boğazların uluslararasılaştırılmasında bir beis görmediği ve bu durumun Moskova Anlaşması'na aykırı olmadığı yorumları yapılıyordu. Küçük milletlerin Sovyetler Birliği ile birleşme düşüncesine gelince, bunun hangi amaçla söylendiği pek anlaşılmamakla birlikte Kalinin'in sözünü ettiği şeyin, kendi kendilerini idare edecek konuma gelene kadar küçük milletlerin Avrupa devletleri himayesi altında kalmaları gerektiği düşüncesinin formülasyonu demek olan *mandat* uygulamasının bir benzeri şeklinde yorumlanıyor ve eleştiriliyordu.⁴⁶⁶

Kalinin'in söylemlerinden de anlaşılacağı üzere, Moskova'nın siyasetiyle aynı çizgide yürüyeceği ve komünist idareyi benimsemeyeceği beklentilerinin aksine Türkiye'nin Sovyetlere karşı tutumu bu ülkede rahatsızlık yaratmıştı. Ankara'nın Orta Asya'da Pan-İslamcılığı destekleyeceğine yönelik şüpheler, Moskova yönetiminin rahatsızlığını artırıyordu. Bu kaygıların etkisiyle Sovyet yönetimi, 1922 yılı Eylül ayının ortalarından itibaren başladığı Kafkaslardaki kuvvetlerini takviye etme işine Lozan görüşmeleri sırasında da devam etmişti. Lozan'daki Sovyet heyeti başkanı Çiçerin, Dışişleri Komiser Yardımcısı Karahan'a Kafkaslardaki gözdağının Türkiye için gerekli olduğundan bahsetmişti.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ "Rusya ve Türkiye", Hâkimiyet-i Milliye, 22.3.1923,s.1

⁴⁶⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 293.

Moskova, Lozan görüşmelerinde ve ikili ilişkilerde kendi siyasasıyla bağdaşmayan bir politika güden Türkiye üzerinde siyasi ve askeri baskı yoluyla etkili olmayı planlamıştı. Polonya sefaretinden alınan bir istihbarata göre, Sovyetlerin batı sınırındaki bazı piyade ve süvari fırkalarını Maveray-yı Kafkas bölgesine gönderdikleri soruşturulmaya muhtaç bir bilgi olarak Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından Doğu Ordu Kumandanlığına, İçişleri ve Dışişleri Bakanlıklarına bildirildikten sonra Başkumandanlığa da iletilmişti.⁴⁶⁸ 12 Mart 1923'te Sovyet Askeri Meclisi'nin batı sınırındaki yirmi sekizinci piyade fırkasını Avrupa'ya, Rusya doğusundaki diğer bir piyade fırkasını ise Kafkasya'nın güneyindeki bir mıntıkaya nakletmeyi kararlaştırdığına ilişkin, İstanbul'daki Polonya Ataşesi kaynaklı bilgi yine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa tarafından Başkumandanlığa, Dışişleri Bakanlığı'na ve Doğu Ordu Kumandanlığına bildirmişti.⁴⁶⁹

Moskova'da toplanan Üçüncü Enternasyonal'in dördüncü toplantısına katıldıktan sonra Bakü'ye dönüş yapan Azerbaycan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Sergey Kirov, Propaganda Sovyet'ine sunduğu raporunda, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinin kötü yönde seyrettiğini söylemişti. İkili ilişkilerdeki bozulmalara neden olan şeylerse Türkiye'deki komünistlere uygulanan baskı ve yapılan tutuklamalar, Lozan'daki Türk heyetinin boğazlar konusunda ve diğer görüşmelerde yer almak isteyen Sovyetlere karşı takındığı tavır ile Türkiye'nin İran üzerinde Sovyet karşıtı bir yol izleme girişimleri şeklinde sıralanıyordu. Raporda, Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkilerinin sanıldığı kadar sağlam olamadığı ve müttefiklerle yapılacak barışla Türkiye'nin Sovyet karşıtı bir yol izleyebileceği dile getiriliyordu. Kirov, Sovyetler Birliği'nin Culfa'da güçlendirdiği askeri birliklerine ek olarak Kafkasya'daki askeri gücünün takviyesine devam etmesi, İran'da oluşabilecek Sovyetler Birliği karşıtlığına karşı hazırlıklı olması ve Türkiye'deki Komünist Partisi'nin desteklenmesi gerektiğini de öne sürüyordu.⁴⁷⁰

Bu sırada Sovyetlerin Türk sınırlarına yakın yerlerdeki askeri hareketliliğine yönelik haberlere, Komünist Parti'nin on ikinci kongresinde oluşturulan askeri kurulun 23 Nisan 1923'teki kapalı oturumunda yaptığı konuşmada cevap veren Troçki, Kafkaslarda berkitilen Sovyet askeri kuvvetlerinin Ankara ile

⁴⁶⁸ BCA, 30-10-0-0 / 247- 671- 22.; CA, 01011762 / 556346.

⁴⁶⁹ CA, 01011762 / 618707

⁴⁷⁰ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 297-298.

münasebetlerdeki gerginlikten kaynaklanmadığını ve bu yönde yayılan haberlerin doğru olmadığını söylemişti. Troçki'nin belirttiğine göre, Kafkaslardaki askeri hareketliliğin sebebi, müttefikler ile Türkiye arasında olası bir savaş durumundan kaynaklanıyordu.⁴⁷¹

Lozan görüşmelerinin devam ettiği süreçte, Sovyetlerin askeri hazırlıkları sadece Kafkaslar üzerinde yoğunlaşmıyordu. Alınan istihbarat raporlarında Moskova yönetimi, Romanya ile itilafa düştüğü Besarabya cephesine Mareşal Makenz'i tayin etmişti.⁴⁷² Romanya Genel Kurmay Başkanlığı'na ulaşan bir istihbarat raporuna göre ise Sovyetler Birliği, kış sonunda Polonya üzerinden Almanya'yı işgale karar vermişti. Bunun için Rusya'daki Polonya istikametinde bulunan yollar onarılmaya başlanmış, Harp Okulu öğrencilerinin orduya katılması için hazırlıklara girilmişti. Sovyetlerin bu faaliyetleri, Romanya'da savaşa hazırlık olarak algılanmış ve bu durum istihbarat raporlarıyla Romanya Hükümeti'ne de bildirilmişti. Eğer Sovyetler Birliği Polonya üzerinden bir harekate girişecek olursa, Romanya da bu savaştan etkileneceğinden telaşa düşmüştü.⁴⁷³ Gerçekte, Türkiye'de Sovyetlerin Almanya'yı işgale kalkışacağına yönelik haberlere pek ihtimal verilmiyordu. Moskova elçiliğinden alınan 10 Aralık tarihli telgrafta göre, Sovyetlerin Almanya'yı işgal etmesi için Polonya'yı ortadan kaldırması gerektiği bunun da savaşı gerçekleştiremeyeceği ve Fransa olmak üzere Batılı devletlerin buna göz yummayacağı ifade edilmişti. Telgrafta, Sovyetler Birliği'nin Polonya ile anlaşmazlıklar yaşasa bile bu anlaşmazlıkların savaşı meydana getirecek şeyler olmadığına da yer verilmişti. Romanya'nın telaşı ise yaklaşık üç ay önceki Çanakkale Bunalımı'ndan doğan gerginliklere bağlanmıştı. Türkiye'nin Bükreş'te bulunan temsilcisi Cevat Bey de Romanya'nın içine düştüğü telaşın gereksiz olduğunu Sovyetlerin Almanya'yı işgal etmek için Polonya üzerine yürümeyeceğine dair izlenimlerini aktarmıştı.⁴⁷⁴ Çiçerin, Pravda gazetesinde çıkan bir makalesinde; Sovyet Hükümeti'nin devamlı endişesinin ülke sınırlarının dokunulmazlığını temin etmek olduğunu ve barışı tesis edecek her siyasete muhalif olmamayı vazife olarak kabul ettiğini ifade etmişti. Sovyetler Birliği Dışişleri Komiseri, siyasi ve iktisadi ablukayı hala kaldıramamış ve dolayısıyla diğer devletlerle gerçekçi bir münasebete

⁴⁷¹ a.g.e.,329.

⁴⁷² CA, 01011762 / 618428

⁴⁷³ CA,01011762 / 619210

⁴⁷⁴ CA, 01011762 / 557199; CA,01011762/ 556765

girişemediğini düşündüğü Sovyetler Birliği'nin barışçıl bir siyaset güttüğünü de sözlerine eklemişti. Bu düşünceler çerçevesinde Sovyetler Birliği'nin Almanya'yı işgale kalkışamayacağını çünkü sanayi kuruluşları ve fen adamları bakımından Sovyetler Birliği'nin eksik olduğuna dikkat çeken Çiçerin, Kızıl Ordu'nun ancak ve ancak dâhilde zabıta görevi ifa edebileceğini söylemişti.⁴⁷⁵ Fakat gerek Troçki'nin gerekse de Çiçerin'in açıklamalarına Ankara güvenemezdi. Lozan görüşmelerinde istediğini elde edemeyen Sovyetler Birliği her an saldırgan bir tutum içerisine girebilirdi. Bu sebeple Ankara, Sovyetler Birliği ile sınırının bulunduğu Kafkasya'ya yakın bölgelerde Sovyetlerin yarattığı askeri hareketlilikten dolayı şüphelenerek buralara bir kısım Türk kuvvetlerini konuşlandırmıştı. Bundan başka Nurettin Paşa da kurmayıyla birlikte Doğu'ya gönderilmişti.⁴⁷⁶

Lozan görüşmelerinin devam ettiği günlerde, Sovyetlerin Türkiye üzerinde baskı kurma çabaları sadece askeri gösterilerden ibaret olmamıştı. Bunun yanında Bolşevikler komünist propagandayı da etkili bir biçimde kullanarak Türkiye'yi kendi siyasetiyle bağdaştırmak niyetinde oldukları anlaşıyordu. Hatırlanacağı üzere Büyük Taarruz sonrası Türk ordusunun boğazlara doğru devam eden ileri harekâtı sırasında, Türk-Sovyet ilişkileri istenilen düzeyden uzak bir görüntü çizmişti. 1922 yılı Eylül ayı ortalarından itibaren iki ülke arasındaki dostluk, güvensizliğe ardından da kuşkuya evrilmişti. Hal böyle olunca da Çanakkale Bunalımı'ndan Mudanya Ateşkesine kadar Anadolu'daki komünist faaliyetler Ankara tarafından yasaklanmış ve komünistlere baskı yapılarak 19 Ekim'de Ankara'da 22 Ekim'de ise Mersin ve Kayseri'de tutuklamalar gerçekleşmişti. Fakat Aralık ayında bazı Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası mensubu komünistler kefalet karşılığında serbest bırakılmışlardı. Serbest kalanların bir kısmı daha sonra Ankara'da "Geçici Hücre" oluşturarak yurtdışındaki geçici büroyla irtibat kuracaklardı.⁴⁷⁷ Diğer tutukluların davalarına ise 1923 yılında devam edilecek ve yedi ay sonra kırk altı kişiden sadece altısı hakkında hapis cezası verilecekti.⁴⁷⁸

Ankara, Sovyetlerin Türkiye'de gerek yerel komünistler gerekse de kendi temsilcileri vasıtasıyla propaganda faaliyetlerinde bulunma girişimlerinin farkındaydı

⁴⁷⁵“Çiçerin Diyor ki”, Hakimiyet-i Milliye, 23.3.1923, s.1

⁴⁷⁶BCA,30-18-1-1 / 7- 17- 1. Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 293.

⁴⁷⁷ Akbulut, Tunçay, *a.g.e.*, 550-551.

⁴⁷⁸ *a.g.e.*,583.

ve bunları yakından takip ediyordu. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği, Türk ve Ermeni kimselerle İstanbul ile Sivastopol arasında düzenli olarak gidip gelen "Cemşid" ve "Hamidiye" motorlarının sahibi Tirebolulu Hacı Bey ve oğlu İbrahim Efendi'nin İstanbul'a geldiğini haber vermişti. Bununla birlikte Ermeni komutanlarının İspanya bandıralı "Açva" isimli Türk motoruyla gönderilmek üzere olduğunun bilgisini de ileten elçilik, Odesa limanından Türk limanlarına giden Türk ve Rus bandıralı gemilerde son iki ayda sahte pasaportlarla İstanbul'a giriş yapan Türk ve Ermeniler olduğu hususunda Türk yetkililerini gereken tedbirlerin alınması için uyarmıştı.⁴⁷⁹

İngiliz istihbaratının edindiği bilgilere göre ise komünist propaganda girişimleri İstanbul'da yoğunlaşıyor ve Sovyet ajanları önemli miktarlarda maddi destekle casusluk ve propaganda faaliyetleri için teşkilatlanıyorlardı. Oluşturulan teşkilat, propaganda, askeri casusluk, konsolosluk işleri, dış ticaret temsilciliği ve siyasi işler şeklinde kısımlara ayrılmıştı. Yaygın ve etkin bir biçimde yapılması düşünülen askeri casusluk işinin başında ise Vietrenko bulunuyordu. Onun yardımcıları Voinarkhovsky ve Gueschin'di. D. Y. Rubanovich G. M. Sirochkin, G. M. Kossoi ajan olarak, Zharkovsky de kurye olarak çalışmaktaydı.⁴⁸⁰

Türk yönetimi de durumun farkındaydı ve Sovyetlerin komünizm propagandası yapmasına kayıtsız kalmıyordu. İstanbul'da Bolşeviklerin örgütlenmelerini ve propagandalarını izlemek amacıyla Refet Paşa'nın kurmayı idaresinde bir casusluk birimi kurulmuştu. Bu birimde, İstanbul'daki eski Rus büyükelçiliğinde ve Astrahan Kazan Alayı'nda görev almış G. İ. Kruglikov adından bir Rus subayı da çalışıyordu.⁴⁸¹ Öte yandan Ankara, Rusya'da komünizm propagandası yapan ve Türkçe yayımlanan "Yeni Fikir" gazetesi ile yine Rusya'da Türkçe ve Rusça çıkarılan "Yeni Hayat", "Rençber", "Komünist" ve "Başkurt" gazetelerinin ve komünizm propagandası yapan herhangi bir belgenin Türkiye'ye sokulmaması kararını almıştı.⁴⁸²

Anadolu'da ise Bolşevikler, Türk askerleri içerisine sızma niyetiyle hareket ediyorlardı. Buna göre Ankara, Samsun konsoloslughuna tayin edilen Raviç adlı Rus görevlinin Türk askerleri ve subayları arasında komünizm propagandası yaptığının

⁴⁷⁹ BOA, HR. İM, 74-26-1.

⁴⁸⁰ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 316.

⁴⁸¹ a.g.e., 297.

⁴⁸² BCA,30-18-1-1 / 7- 25- 18.; BCA,30-18-1-1 / 7- 30- 11.

tespit edildiğini belirterek, Samsun Mutasarrıflığı'ndan, Sovyet elçiliğine bilgi verilerek, söz konusu kişinin sınır dışı edilmesini ve onunla çalışan kişiler hakkında yasal işlemlerin başlatılmasını istiyordu.⁴⁸³

Öte yandan Sovyet Büyükelçisi Aralov'un emrindeki aralarında İsmailof ve Liakof adında iki kişinin de bulunduğu İktisat Kurulu'nun Ankara yönetimine karşıt propaganda faaliyetleri yürüttükleri tespit ediliyor ve Moskova, kurul geri çağırılmadığı takdirde adı geçen kişilerin sınır dışı edilecekleri şeklinde uyarılıyordu. Fakat bu uyarı pek bir sonuç vermiyor ve Nisan ayı sonunda İnebolu-Kastamonu yolunda Türk kıyafeti giyen iki Rus, üzerlerinde çok miktarda para ve komünizm propagandası yapmak amacına dönük belgeyle yakalanıp tutuklanarak Ankara'ya gönderiliyordu. Bunun üzerine tutumunu sertleştiren Ankara, bu tarz eylemler devam edecek olursa komünizm propagandası yapanların ölüm cezasına çarptırılacağını Moskova'ya bildiriyordu.⁴⁸⁴

Türkiye'de komünistlere karşı yapılan baskının artması, Sovyet yönetiminin canını sıkıyordu. Bu sebepten dolayı Bolşeviklerin Türklerin komünistlere karşı tutumlarına tepki amacıyla her gün ve bazen de geceleri olmak üzere Batum taraflarından top atış talimleri ve Türkiye sınırı üzerinde hazırlıklar yaptıkları Tiflis'te bulunan İtalyan temsilciliğinin raporuna yansımıştı.⁴⁸⁵ Fakat Moskova yönetiminin, Lozan görüşmeleri sırasında Türkiye'yi kendine yaklaştırmak için başvurduğu askeri manevra ve komünist propaganda yöntemleri ona istediği sonucu sağlayamayacaktı.

5.2.2. Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Aşılamayan Ticaret Anlaşması ve Konsolosluk Sorunları

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki uyuşmazlık, Türk sınırlarındaki askeri hareketlilik ve Türkiye'deki komünistlere uygulanan baskıyla da bitmiyordu. İki ülke arasında henüz bir konsolosluk anlaşması imzalanmamasının da etkisiyle bazı anlaşmazlıklar meydana gelmişti. Sovyet yönetiminin Türkiye'ye ait Batum Elçiliği ile Moskova Büyükelçiliği'nde görevli olanların görevlerinin bulundukları şehirlerin dışına çıkmaması kararına karşılık Ankara yönetimi de buna benzer bir karar alıyordu.⁴⁸⁶ 1923 yılının ilk ayında Sovyetler Birliği'nin Kars Konsolosluğu'na

⁴⁸³ BCA, 30-18-1-1 / 7- 18- 10.

⁴⁸⁴ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 328.

⁴⁸⁵ BOA, HR. İM. 22-82-1.

⁴⁸⁶ BCA,30-18-1-1 / 7- 18- 12.

Tomanof Roznilof, Erzurum Konsolosluğu'na ise Miroviç adındaki kişiler atanmış ve bu iki görevlinin pasaportları da Türkiye tarafından vize edilmişti. Fakat buna karşılık, yaklaşık beş ay sonra Türk konsolosluklarınca Türk vatandaşlarına verilen pasaportlar, Sovyetler tarafından geçersiz sayılmıştı. Ankara da buna benzer bir şekilde cevap vermiş ve Rus uyruğundan olanlardan Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğince onaylanmış pasaporta sahip olmalarını istemişti.⁴⁸⁷

Öte yandan Ankara, Sovyetler Birliği'nin İzmir'de konsolosluk açmasına izin vermiş ama karşılık olarak hiçbir vatandaşı olmadığı halde faaliyet gösteren ve karakoldan bir kimseyi çıkarmaya cüret edecek gücü kendinde bulan Beyazıt Konsolosluğu çalışanlarının geri çağırılmasını ve bu konsolosluğun kapatılması istemişti. Eğer Beyazıt Konsolosluğu kapatılmazsa Moskova Büyükelçisi olarak atanan Ahmet Muhtar Bey'in geri çağırılması söz konusuydu ve Rauf Bey durumu 11 Ocak 1923'te İsmet Paşa'dan Çiçerin'e bildirmesini istemişti.⁴⁸⁸

Lozan'da Türk heyeti başkanı İsmet Paşa ile Sovyet heyeti başkanı Çiçerin arasındaki bir konuşmada İsmet Paşa, durumu samimi bir dille Çiçerin'e anlatmıştı. Buna göre, İngilizler Beyazıt'ta Kürtleri Ankara'ya karşı kışkırtıyorlardı ve bu yüzden Beyazıt, Türkler için sıkıntılı bir yerdi. Dolayısıyla Kürtleri kışkırtmaya çalışan İngilizlerin, Lozan Anlaşması'ndan sonra Beyazıt'taki Sovyet Konsolosluğu'nu bahane ederek konsolosluk açma girişimlerinin önüne geçilmesi amacıyla Ankara, Sovyet Konsolosunun Moskova tarafından geri çağırılmasını istemişti. Çiçerin, İsmet Paşa'nın açıklamalarını anlayışla karşılayacak ve Türkiye'nin isteğinin son zamanlarda yaşananlarla bağdaştırılmamasını Sovyetler Birliği Dışişleri Komiser Yardımcısı Litvinov'a söyleyecekti.⁴⁸⁹

Öte yandan Türkiye ile Sovyetler Birliği ilişkileri ticaret temsilcilikleri hususunda da bir hayli tıkanıyordu. 28 Ekim 1922'den başlayan Türkiye-Sovyetler Birliği arasındaki ticari işlerin yasal bir düzene sokulmasına yönelik girişimler, Lozan görüşmeleri sırasında da sürmüştü. 9 Ocak'ta Lozan'daki Sovyet delegasyonu başkanı Çiçerin ve Sovyet Dış Ticaret Komiseri Leonid Krasin ile görüşen İsmet Paşa, Dış

⁴⁸⁷ BCA, 30-18-1-1 / 6- 47- 18.; BCA, 30-18-1-1 / 7- 19- 9.

⁴⁸⁸ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt: I), 368.

⁴⁸⁹ Qasımlı, M. (2015). "SSCB Halk Hariciye Komiseri G. Çiçerin'in Lozan Konferansı Sırasında Moskova'ya Yazdığı Gizli Mektuplarda Sovyet-Türk İlişkileri Meselesi". D. Türker ve M. Saygın. (Yayına Hazırlayanlar). *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*, (Cilt: I), Ankara, 69.

Ticaret Temsilciliklerinin konsolosluk görevi ifa eder gibi hareket ettiklerinden, Gürcistan'daki Türk ticaret gemilerinin çeşitli zorluklarla karşılaştığından şikâyetçi olmuş ve Aralov'a ticaret anlaşması görüşmeleri için talimat verilmesini istemişti. Buna karşın, Krasin bu temsilciliklerin Rusya'ya gidecek malların vizesi için görevli olduklarını söylemişti.⁴⁹⁰

5 Aralık 1922'de Başbakan Rauf Bey ile bir görüşme yapan Sovyet Büyükelçisi Aralov ise yabancı ülkelerle petrol ürünleri ticaretinin yapılması için Moskova'da kurulan Neftexport İthalat İhracat Kuruluşu'nun Türkiye'deki faaliyetlerine izin verilmediğinden Sovyetlerin petrol ihracatının durduğundan ve Ankara'nın kendilerini Amerikan firması Standart Oil ile petrol ihracatını genişletmekle korkuttuğundan şikâyetçi olmuştu.⁴⁹¹

Petrol ve diğer mamul ürünleri ucuz yoldan Türkiye'ye satmak isteyen Rusya Devleti Neft Ticaret Birliği'nin şube açma müracaatları, mevcut ticari kanunlarla Türk yöneticiler tarafından açıklanamıyordu. Diğer devletler, ticari faaliyetlerini özel şirketler vasıtasıyla gerçekleştirirken, Sovyetler Birliği ticari faaliyetlerini devlet tekeli halinde gerçekleştirmeye çalışıyordu. Hal böyle olunca da iki ülke arasında henüz bir ticaret anlaşması imza edilmediğinden, Rusya Devleti Neft Ticaret Birliği'nin şube açmasına izin verilmemiş ve bu hususun ticaret anlaşması görüşmelerinde ele alınmasına karar verilmişti.⁴⁹²

Sovyetler Birliği 1922 yılında Ankara'da ticaret temsilciliği; Trabzon, Samsun ve Mersin'de ticaret büroları açmıştı.⁴⁹³ İstanbul'da ise Sovyetlere ait iki mümessillik kurulmuştu. Biri Rus Şuralar Hükümeti Şark-ı Karib Ticaret-i Hariciye Mümessillliği "Vneştorg" diğeri ise Kafkas Cumhuriyetleri Ticaret Mümessillliği "Zak Vneştorg" adı altında faaliyetlerini sürdürmüştü. "Zak Vneştorg" temsilciğinde faaliyet gösteren Ermeni, Azerbaycan ve Gürcü temsilcilikleri ise birbirlerinden ayrılmıştı. Ermeniler "Haykob", Azerbaycanlılar "Azneft Eksport" ve Gürcüler de "Zak Vneştorg" adlarıyla ticari faaliyetlerini icra etmişlerdi. Rus Ticaret-i Hariciye Mümessillliği aracılığıyla Sovyetlerin kabul edildiği ülkelere doğrudan Rusya'ya ham madde ya da satışı olan ürünler temin edilmeye çalışılmıştı. İstanbul'daki Rus Ticaret-i Hariciye

⁴⁹⁰ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt: I), 356-357.

⁴⁹¹ Aralov, *a.g.e.*, 172.

⁴⁹² BCA,30-10-0-0 / 206- 410- 1.

⁴⁹³ Vandov, D. (1982). *Atatürk Döneminde Sovyet Türk İlişkileri*, Frankfurt, 159.

Temsilciliği'nin Almanya'nın birçok şehrinde, Londra, Roma, Çek ve Slovakya, Amerika, Ankara, Sofya, İnebolu, Samsun ve Mersin gibi yerlerde temsilcilikleri kurulmuştu. İstanbul temsilciliğinin başında siyasete ilgili Zalan Rayof isimli kimse bulunurken, ikinci reislik görevinde Anikef ve Koznirof Mark Feodoroviç başkatip Konstantinofski, ikinci katip Ayner ve üçüncü katip ise Verney Olidan isimli şahısların olduğu İstanbul'daki polis müdüriyetinin soruşturması sonucunda Dışişleri Bakanlığı'na sunulan raporda aktarılmıştı. Bu Ticaret-i Hariciye temsilcilerinin otuz altı odasını zapt ettikleri Galata'daki Karaköy Palas'ta faaliyetlerini sürdürdükleri tespit edilmişti. Bank-ı Osmani ve Hollanda bankaları ile münasebette olan tüccarlar ile birlikte Karaköy Palas'ta Fransız-Rus Şirketi, Ester Kumpanyası ve İngiliz-Rus Nakliye Şirketi ile çalışan Rus Ticaret-i Hariciye Temsilciliği, Rusya'ya ham madde gönderen tüccarların faturalarını onaylarken karşılığında ise yüzde iki oranında komisyon alıyordu. Bu ticaret temsilciliğinin vizesi olmadan da seyahat eden kimseler, gemiler ve mallar Rus limanlarına kabul edilemiyordu. İtalyanlarla iyi ilişkiler kuran İstanbul'daki Ticaret Temsilciliği yine İtalyanların telsizi vasıtasıyla Rusya ile temas kuruyordu. Ankara yönetimi, İstanbul'daki Rus Ticaret-i Hariciye Temsilcilikleri'nin faaliyetlerini takip ediyordu. Alınan raporlarda, bu temsilcilik vasıtasıyla İngiltere'den yüklü miktarda para ve Rusya'dan da Lloyd Triestino vapurları ile Galata rıhtımına altın getirildiği tespit edilmişti. Ayrıca İstanbul'daki Rus Ticaret-i Hariciye Temsilciliği çatısı altında yüz kadar memurun çalıştığı ve bunların işçi cemiyetleri ve derneklerle temas kurarak propaganda ve istihbari faaliyetlerde bulundukları Ankara'ya rapor edilmişti.⁴⁹⁴

İstanbul'da Rus Ticaret-i Hariciye Temsilciliği'nin kontrolü altında ise Rus Kooperatifleri Birliği'nin Londra'da kurduğu ve Rusya'ya gıda maddeleri ithal eden anonim şirket [Santerseyoz?] ve müdürü Rus Ticaret-i Hariciye Temsilciği mümessili olan [Argos Limito?] isimli iki şirketin faaliyette bulunduğu, Ankara'ya İstanbul'dan gönderilen raporlarda aktarılmıştı. Kafkas Cumhuriyetleri İstanbul Ticaret-i Hariciye Temsilciliği'ne gelince bu temsilciliğin başında; Hodorof Serkiyeviç, muhasebe işlerinde Froski, katip Püskülyan, pasaport memuru ise Madam Noyebaşyef gibi kimselerin görevli bulunduğu İstanbul Polis Müdürlüğü'nün soruşturması sonucunda tespit edilmişti. İstanbul'daki Rus Ticaret Heyeti'nin propaganda faaliyetleri,

⁴⁹⁴ BOA, HR.İM. 65-10-1

Kafkasya'ya gitmek isteyenlerin bu temsilcilikler vasıtasıyla vize işlemlerinin gerçekleştirilmesi ve Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması'nı bozmak için çabaladıklarına yönelik izlenimler, Ankara yönetimini İstanbul'daki Rus Ticaret-i Hariciye Temsilcilikleri'nin faaliyetlerini takip etmeye iten nedenler olmuştu. Bu kapsamda, Fevzi Paşa'nın da bilgisi dahilinde Rus Ticaret Temsilcilikleri'nin kaç kişiden ibaret olduğu ve kimlerle temas ettiğine yönelik gizli bir soruşturma başlatılmıştı.⁴⁹⁵

Sovyetlere ait ticaret temsilciliklerinde uygun olmamasına rağmen asılı bayrak ve levhalara Ankara yönetimi müsamaha gösteriyor ve taraflar bir yandan Lozan görüşmeleri sürerken diğer yandan da 16 Mart 1921 Moskova Anlaşması'nı bütünleyecek olan ticaret anlaşması için girişimlerde bulunuyorlardı. Fakat Sovyetlerin anlaşma için sundukları projenin içeriğinde kapitülasyonları anımsatan yargılar tespit edilmişti. Ayrıca Sovyet temsilcileri, Dış Ticaret Temsilciliklerinin Sovyet Büyükelçiliği'nin bir parçası olarak diplomatik imtiyazlardan yararlanmasını istiyorlar ve mali vergilere ait kanunlarla düzenlemelere bağlı olmayacaklarını öne sürüyorlardı. Buna karşın, Türk yetkilileri Sovyetlerin bu isteklerine itiraz ediyorlardı.

496

Sovyet Dış Ticaret Temsilciliklerinin Berlin ve Roma'da olduğu gibi Ankara'da da Sovyetlere ait ticari amaçlı birer devlet kuruluşu olarak yer almaları gerektiğini Çiçerin Lozan'da İsmet Paşa'ya söylemişti. Çiçerin'in bu söyleminin aksine Sovyet Dış Ticaret Temsilcilikleri Rusya'ya gidecek malların yanı sıra yolcuların geçiş işlemlerini de devlet kuruluşuna bağlı yerler olarak yapıyorlardı. Başbakan Rauf Bey, Berlin ve Roma'daki devlet kuruluşu olarak yer alan Sovyet Dış Ticaret Temsilciliklerinin Ankara'da da aynı şekilde bulunmasının kabullenilemeyeceğini, devam eden ticaret anlaşması görüşmeleri nihayete erdirilmeden önce İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafla bildirmişti.⁴⁹⁷

Görünen oydu ki, ticaret anlaşması için yapılan görüşmelerde pek bir aşama kaydedilememişti ve Türkiye'den Rusya'ya gönderilecek ticaret mallarının evraklarını Sovyet Ticaret Temsilciliklerinin vize etme yetkisi ticaret anlaşması imza edilmediğinden Ankara tarafından kabul edilmiyordu.⁴⁹⁸ Bu durum karşısında

⁴⁹⁵ BOA, HR.İM. 65-10-1

⁴⁹⁶ Şimşir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, (Cilt: I), 368.

⁴⁹⁷ a.g.e., 419-420.

⁴⁹⁸ BOA, HR. İM. 63-42.

Sovyetler Birliği Dış Ticaret Halk Komiserliği Temsilcisi Konstantin Ordinski, Türkiye, Sovyet Dış Ticaret Temsilciliklerini tanımayacak olursa Lozan'da da Sovyetlerin Türkiye'ye cephe alarak Batılı devletlerle anlaşma yoluna gidecekleri yönünde tehditlerde bulunmuştu. Fakat ertesi gün Sovyet Büyükelçiliği, Ordinski'nin bu açıklamalarının kişisel olarak değerlendirilmesi gerektiği yönünde bir beyanatta bulunarak tekzip etmişti.⁴⁹⁹

Ordinski'nin bu çıkışının dışında, İstanbul'daki Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'nin çalışmaları Ankara'yı rahatsız etmişti. Buna sebepse; Bolşeviklere muhalefet eden ve Çarlık rejimini yeniden tesis etmek için savaşıyan Beyaz Ordu mensupları ve Rusya'yı terk eden Çarlık rejimi dönemi bürokratlarının, memurlarının ve üst sınıflara mensup mültecilerin oluşturduğu Wrangel mültecileri ya da Beyaz Rus mültecileri olarak anılan ve İstanbul'a 1919 yılı itibariyle sığınan mültecilerin bir kısmıydı. TBMM Hükümeti, 1925 yılına kadar ki süreçte Rus mülteciler hakkında radikal kararlar almamıştı.⁵⁰⁰ Fakat İstanbul'daki Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği Vneştorg'un, Wrangel Ordularıyla veya kendi başına Rusya'dan Türkiye'ye gelen Beyaz Rusları, Sovyet Hükümeti'nin isteği doğrultusunda kayıt altına almayı planlaması dikkat çekmişti. Türk Dışişleri Bakanlığı'na gelen rapora göre; kayıt altına alınmak istenen Beyaz Rusların bir kısmı çeşitli işlerde kullanılmak üzere Vneştorg bünyesinde istihdam edilmekteydi ve bunların daha fazlasının teşkilatlandırılarak Anadolu'ya dağıtılması, Sovyetlerce düşünülmekteydi. Ankara yönetimi, İstanbul'daki Beyaz Rusların oluşturduğu mülteci grubun miktarını öğrenmek istemiş ve Ankara'nın İstanbul Temsilciliği'nin kesin olmayan tespitlerince on-on beş bin civarında bir mültecinin bulunduğu tahmininde bulunulmuştu.⁵⁰¹ Bunun dışında İstanbul'daki Sovyet Ticaret Heyeti'nin Ankara'da yarattığı kuşku neticesinde Fevzi Paşa, Refet Paşa'ya bir telgraf göndermişti. Fevzi Paşa, bu telgrafında İstanbul'daki Sovyet Ticaret Heyeti'nin ticaretten ziyade Fransızlarla yapılan Ankara İtilafnamesini bozmakla ilgilendiğini, ellerindeki birkaç milyon Frank'ın ise ticarete değil de propaganda faaliyetlerinde kullanıldığını yazıyordu.⁵⁰² Tüm bu olumsuzluklara rağmen Lozan'a Türk delegesi olarak gönderilen Rıza Nur Bey'in yerine vekillik eden

⁴⁹⁹ Perinçek, M. *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 157.

⁵⁰⁰ Bakar, B. (2015). *Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri*, İstanbul, 4-6.; Kaplan, K. A. (2017) "Beyaz Rus Mültecilerin Gözünden Milli Mücadele ve Ankara Hükümeti ile İlişkileri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32 (2), 298, 314.

⁵⁰¹ BOA, HR. İM. 73-10.

⁵⁰² BOA, HR. İM. 13-80.

Tevfik Rüştü Bey (Aras), bir Sovyet yetkilisiyle yaptığı konuşmada ticaret anlaşması görüşmelerine katılacak heyete görüşmeleri olumlu tamamlaması yönünde hükümetten talimat verildiğini söylese de,⁵⁰³ 1923 yılı içerisindeki girişimlerden bir sonuç çıkmayacak anlaşma ancak 1927 yılında imza edilecekti.⁵⁰⁴

5.2.3. Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkilerinde Zoraki Yakınlaşma Girişimleri

1922 yılının sonlarına doğru Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde, boğazlar sorunu, Kafkaslarda Kızıl Ordu'nun güçlendirilmesi, Türkiye'deki Bolşevik propagandası, konsolosluk sorunları ve ekonomik işbirliğinin yasal düzene oturtulamaması gibi sebeplerle bir hayli uyumsuzluk meydana gelmişti. İstanbul'daki Sovyet Temsilcisi J. Zilkind, 24 Nisan 1923'te Türk-Sovyet ilişkileri hususunda Berlin ve Moskova'ya gönderdiği raporda, Türkiye'nin Lozan'daki tutumuyla Sovyetler Birliği'nin dostluğuna karşı "nankörlük" ettiğini yazıyordu. Ülkedeki komünistlere, Rus vatandaşlarına, Rus gemilerine ve İstanbul'daki Rus ticaret temsilcisine karşı Türkiye tarafından takınılan tavır Sovyetler Birliği açısından endişe vericiydi. Bu durumda Sovyetler Birliği, İngilizlere karşı Türkiye ile ilişkilerini iyileştirmek adına girişimlerde bulunmalıydı.⁵⁰⁵

Zilkind'in raporunun sonunda belirttiği gibi benzer bir şekilde Ankara yönetimi de çeşitli olumsuzluklara rağmen Sovyetler Birliği ile ilişkileri koparmak niyetinde değildi. Tevfik Rüştü Bey (Aras), bir Sovyet yetkilisiyle yaptığı görüşmede, Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki münasebette herhangi bir uzaklaşmadan bahsetmenin doğru olmayacağını, aradaki dostluğun zamanla irdeleneceğini ve TBMM'nde de ikili ilişkilerin güçlenmesine yönelik bir düşüncenin hâkim olduğunu söylemişti.⁵⁰⁶

Başbakan Rauf Bey de ikili ilişkilerin iyi yönde seyretmesinin Sovyetlerin yararına olduğuna dikkat çekecekti. Başbakan 22 Aralık 1922 günü Ankara'da Ulusal Hakları Koruma grubunun toplantısında yaptığı konuşmada, Sovyetlerin düşman işgalinden kurtulmak için mücadele vermiş olan Türkiye'nin yorgun düştüğünü anladıklarını, buna göre davrandıklarını ancak Türkiye'nin Sovyetlerle bir dargınlığı

⁵⁰³ Perinçek, M. (2012). "Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Bir Sovyet Yetkilisiyle Görüşmesi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 0 (8), 155.

⁵⁰⁴ Kamalov, İ. (2011). "1920-1930'lu Yıllarda Gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetler". İ. Kamalov ve İ. Svistunova. (Yayına Hazırlayanlar), *Atatürk'ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*. Ankara, 227.

⁵⁰⁵ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 328.

⁵⁰⁶ Perinçek, M. "Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Bir Sovyet Yetkilisiyle Görüşmesi", 154.

olmadığını dile getiriyordu. Ayrıca biraz zaman geçtikten sonra yeniden güçlenecek olan Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'de eski gücüne kavuşacağını, dolayısıyla boğazlar hususunda endişeye kapılmaması gerektiğini söylemişti. Rauf Bey, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı düşmanca bir düşünceye kapılamayacağını çünkü Sovyetlerin toparlanıncaya dek Türkiye'ye muhtaç olduğunu da sözlerine eklemişti.⁵⁰⁷

Rauf Bey, Moskova yönetiminin Türkiye ile ilişkileri iyi tutmak mecburiyetinden bahsetmişti. Fakat Türkiye'de Lozan Konferansı'nda meydana gelebilecek herhangi bir olumsuzlukta müttefiklere karşı Sovyet kozundan mahrum olmamalıydı. Çünkü 1922 yılının son günlerine doğru İsmet Paşa, Ankara'ya gönderdiği telgrafla, Lozan Konferansı'nın kesilebileceğini belirterek ordunun hazır bekletilmesi yönündeki önerilerini sunmuştu. Türkiye, her an müttefiklerle karşı karşıya gelebilirdi. Buna sebeple Genelkurmay Başkanlığı da askerî açıdan gerekli önlemleri almak için birtakım girişimlerde bulunmuştu. 2-3 Ocak gecesinde ise Başbakan Rauf Bey, Bakanlar Kurulu namına savaş ilanı ve 7 Ekim 1922'de Sovyet Büyükelçisi Aralov tarafından sunulan yeni Türk-Sovyet anlaşmasını imza etmek için TBMM'nden yetki almıştı.⁵⁰⁸

Başbakanlık görevini ifa eden ve aynı zamanda İsmet Paşa'nın yerine Dışişleri Bakanlığına vekâlet eden Rauf Bey, TBMM'nden aldığı yetkiyle, 21 Ocak'ta Sovyet Büyükelçisi Aralov ile yeni Türk-Sovyet anlaşması için görüşmelere başlıyordu. Rauf Bey, bu konuyla ilgili olarak Meclis'te yaptığı konuşmada Sovyetlerin 7 Ekim'de verdikleri antlaşma metnindeki Türkiye'yi adeta köle durumuna düşürecek maddelerde değişikliğe gittiklerinden bahsetmiş ve tepkilere karşı da TBMM'nin onaylamayacağı bir kararın kabul edilmeyeceğini söylemişti. Fakat Türkiye'nin Sovyetlerle 16 Mart 1921'de Moskova'da imzaladığı anlaşmasının yerini alacak bu yeni antlaşma için girişimlerde bulunması, İngilizlere göre Lozan Konferansı'na tesir etmek için atılmış bir adım ve kandırmacadan ibaretti.⁵⁰⁹ Daha sonra Moskova'nın çeşitli girişimlerine rağmen 1923 yılında herhangi bir anlaşmanın imzalanamaması İngilizleri doğrulacaktı.

⁵⁰⁷ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 294.

⁵⁰⁸ Kili, S. (2009). *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul, 144; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 299.

⁵⁰⁹ Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 299-309.

Bu sırada 2 Haziran 1922'den itibaren boş kalan Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne 2 Kasım 1922'de atanan Ahmet Muhtar Bey, 12 Aralık 1922'de iki ülke arasındaki işbirliğinin devamını dileyen itimatnamesini sunmuş ve Sovyetler Birliği Yürütme Komitesi Başkanı Kalinin de benzer dileklerde bulunarak iki ülke arasındaki dostluğun ve halklar arasındaki samimiyetin temellerinde emperyalistlere karşı verilen ciddi mücadelenin yattığını belirtmişti.⁵¹⁰ Ankara ile Moskova arasında buna benzer yakınlaşma girişimleri olsa da daha sonra görüleceği üzere aslında Türkiye, Rusya, Ukrayna, Belarus, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan'ın birleşmesiyle 30 Aralık 1922'de kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'ne kendini bağlayıcı bir anlaşma yaparak, onunla daha derin ilişkiler kurmak niyetinde değildi.⁵¹¹

Türkiye kendi çıkarları doğrultusunda Batıyla yakınlaşmaya çalışıyordu. İkinci dönem Lozan görüşmelerinin daha başlamadığı günlere rastlayan Türkiye İktisat Kongresi bunun bir göstergesiydi. 17 Şubat 1923'te İzmir'de ülkedeki tüm ilçelerden; çiftçi, tüccar, sanayici ve işçilerin de içinde yer aldığı delegelerin katılacağı “mesleki temsil” esasına göre⁵¹² toplanan Türkiye İktisat Kongresi'yle, Lozan görüşmelerinin kapitülasyonlar meselesine bağlı olarak kesintiye uğramasına karşın, yabancı sermayeye kin güdülmediği, ancak ekonomik bağımsızlığa önem atfedildiği gösterilmeye çalışılacaktı.⁵¹³

17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında yapılan Türkiye İktisat Kongresi'ne Sovyet Büyükelçisi Aralov ile Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti temsilcisi İbrahim Abilov da katılacaktı. Sovyetlerin “dış kapitalizme” karşı atılan bir adım⁵¹⁴ olarak niteledikleri kongrede, yasalara uymak koşuluyla yabancı sermayedarların Türkiye'de yatırım yapabileceklerine dair esaslar üzerinde durulması, Ankara'nın gelecekte Avrupalı ülkelere karşı uygulayacağı siyasetin bir göstergesiydi. Bundan

⁵¹⁰ Meram, A.K. (1969). *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul, 318-319.; Jaeschke, G. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, 16.; A. A. ГРОМЫКО., ХВОСТОВ, В. М. *Внешннеполитические документы СССР. (Том: ШЕСТОЙ)* (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 107-110.

⁵¹¹ Perinçek, M. *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 160.; Sonyel, *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*, 300.

⁵¹² Turan, Ş. (2013). *Türk Devrim Tarihi*, (Kitap: III. Bölüm: I.), İstanbul, 254-255.; Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*, Ankara, 45.

⁵¹³ Selek, *Anadolu İhtilali*, 710.

⁵¹⁴ Perinçek, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, 161.

böyle Türkiye’de SSCB’ne benzer bir sosyal ve siyasi yapının aksine özel sektörün de aktif olduğu bir iktisadi yapı uygulanmaya çalışılacaktı.⁵¹⁵

Görünen oydu ki Türkiye, SSCB’nden ziyade artık Avrupalı devletlerle yakınlaşma eğiliminde olacaktı. Türkiye’nin Sovyetler Birliği’nden uzaklaşması karşılıklı olarak güvensizliklerle dolu bir dizi sürecin sonunda gerçekleşmişti. Ayrıca Sovyet Büyükelçiliği Türkiye’de iki ülke arasındaki soğukluğun sebepleri arasında görülüyordu.⁵¹⁶ Bu yüzden Sovyet Büyükelçisi Aralov, Moskova yönetimince Ankara’nın isteğiyle diplomatik kurallar dışındaki davranışlarından dolayı Nisan 1923’te geri çağrılacak yerine Sovyetler Birliği’nin Norveç temsilcisi Yakov Zaharoviç Suritz atanacaktı.⁵¹⁷

Yeni Sovyet Büyükelçisi Suritz Ankara’ya gelene kadar ise yerine elçilik görevlisi David I. Rozenberg bakmış⁵¹⁸ ardından da 23 Haziran’da Ankara’ya gelen Suritz görevi teslim alarak Mustafa Kemal Paşa’ya itimat mektubunu sunmuştur.⁵¹⁹ Böylelikle 1922 yılının Ocak ayından 1923 yılının Nisan ayına kadar Sovyetler Birliği Büyükelçisi olarak görev yapmış olan ve Ankara yönetimiyle Moskova yönetimi arasındaki ilişkilerinde inişlerin-çıkışların bolca görüldüğü Aralov dönemi son bulmuştur.

Lozan görüşmelerinde çıkmazların yaşandığı anlarda Türkiye’nin Sovyetlerle yakınlaşma girişimleri tek taraflı kalmamıştı. Bu süreçte, Moskova’nın da çıkarları doğrultusunda Türkiye ile yakınlaşmaya ihtiyacı vardı. Çünkü Bolşevikler de Türkiye’nin Batıyla yakınlaşmasından endişe duyuyorlar ve Türkiye’yi yanlarına çekmeye çalışıyorlardı. Anlaşılan iki taraf da çıkarları doğrultusunda birtakım girişimlerde bulunmayı uygun görmüşlerdi. Fakat bu durum, Ankara ile Moskova’nın kendi çıkarlarının zarar göreceğine karşı duydukları endişelerin bir göstergesi olmaktan ve yapılan girişimlerin Batılı devletlere karşı birbirlerini kullanmayı amaçlamaktan ileriye gitmeyecekti. 24 Temmuz 1923’te Lozan Barış Anlaşması’yla Türkiye; Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan’a imzalatılan zoraki barış

⁵¹⁵ Turan, a.g.e., 256.; Kayıran, M., Saygın, S. (2019). “İzmir İktisat Kongresi”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2 (5), 57.

⁵¹⁶ “Yunus Nadi’nin Sovyet Yetkilisine Söyledikleri”. *Teori Dergisi*, (Ağustos 2000), 127, 22.

⁵¹⁷ Perinçek, *Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri*, 164.

⁵¹⁸ Aralov, a.g.e., 216.

⁵¹⁹ Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*, 36.

anlaşmalarından olan Sevr'den kurtularak, Misak-ı Milli esaslarına dayalı tam bağımsız Türkiye'yi temel alan bir belgeye imza atacaktı.⁵²⁰ Sovyetler Birliği'nin de gönderdiği notayla Boğazlar Sözleşmesi'ni de içeren Lozan Barış Anlaşması'nı imzalayan Türkiye'yi, Moskova Büyükelçisi Ahmet Muhtar Bey nezdinde tebrik etmekten başka yolu kalmayacaktı.⁵²¹ Bundan sonraki süreçte ikili ilişkiler olağan seyrinde devam edecekti.

⁵²⁰ Bayur, Y.H. (1995). *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 123.

⁵²¹ A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. *Внешннеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ) (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. *SSCB Dış Politika Belgeleri*, (Cilt: VI), 405-407.

6. SONUÇ

Türk kurtuluş savaşında önemli yeri olan Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki münasebetler, bu konuyu ele alan araştırmalarda başlangıcından Büyük Taarruz'a kadar geniş ölçüde aydınlatılmıştır. Fakat Büyük Taarruz'dan Lozan Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen dönem için aynısını söylemek güçtür. 1922 yılının sonbaharından 1923 yılın yazına kadar Çanakkale Bunalımı, Mudanya Mütarekesi ve nihayetinde de Lozan Konferansı gibi zorlu süreçler yaşanmıştır. Zaman zaman İngilizlerle savaşın eşiğine gelecek kadar iplerin gerildiği ortamda Türkiye için Sovyetler Birliği önemli bir dengeleyici unsur olarak görülmüştür.

Sakarya Meydan Muharebesi'yle Türk ordusu, İngiltere'nin emellerine alet olan ve irredantist bakış açısıyla Megali İdea peşinde koşan Yunan ordusunu durdurduktan sonra 1922 yılının Ağustos ayındaki Büyük Taarruzla da Anadolu'dan atmıştır. Kazanılan başarı, Türkiye'yi istiklal-i tam prensibine dayalı Misak-ı Milli sınırlarına bir adım daha yaklaştırmıştır. Ankara'nın başarısı, I. Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin yenik düşmesiyle İngiltere'nin Anadolu'yu kontrol altına alarak Yakın Doğu'yu istediği gibi dizayn edip, Hindistan sömürgesine giden yollar üzerinde güvenli bir kuşak yaratma planını çürütmüştür. Yunan ordusunun aradan çekilmesiyle İngilizler, boğazlar ve İstanbul çevresindeki konumunu yitirme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Londra'nın Yakın Doğu siyaseti, Büyük Zafer sonrasında boğazlarda sıkışıp kalmıştır. Türk ordusunun ilerleyişini durdurarak İstanbul'u elinde tutmaya çalışan İngiltere, hiç olmazsa Yunanlıların Trakya'daki varlığını sürdürmesinde yardımcı olmaya çalışmıştır. İngilizler, 4 Eylül'de Türkiye'ye ilettiği ateşkes önerisiyle Yunan ordusunu kurtarmaya çalışmışsa da bunda başarılı olamamıştır.

Büyük Zaferle kazandığı başarının ardından Türkiye'nin hedefi, jeopolitik ve jeostratejik olarak büyük öneme sahip bulunan boğazlar ile İstanbul'u ve Avrupa'ya açılan kapı özelliği taşıyan Doğu Trakya'yı kış gelmeden geri alıp, Avrupalı devletlerle barış masasına eli güçlü bir biçimde oturmak olmuştur. Bu nedenle Türk ordusu, 9 Eylül 1922'den sonra askeri harekâtını kuzey-batı yönünde sürdürmüştür. Çalışmamızdan elde ettiğimiz sonuca göre, İzmir'in geri alınmasından sonra Türk ordusunun iki kol halinde İstanbul ve Çanakkale boğazları üzerine ilerlemekteki

amacını bu şekilde ifade etmemiz mümkündür ve Türkiye ile İngiltere’yi karşı karşıya getiren bu olay tarihte “Çanakkale Bunalımı” olarak geçmiştir.

“Çanakkale Bunalımı”nın ayak seslerinin hissedildiği günlerde Türk-Sovyet ilişkilerinde karşılıklı güvensizlikler yaşanmaktaydı. Sovyetler Birliği, Türkiye’nin Fransa ile gizli bir anlaşma yaptığını ve Kafkasları işgal edeceğinden kuşulanırken, Türkiye ise Sovyetler Birliği’nin siyasi tanınma için ekonomik ayrıcalıklar vererek İngilizlerle yakınlaşmasından rahatsız olmuştur. Sovyet Büyükelçisi Aralov’un evinin yanması ve Ankara yönetiminin faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğu Türkiye Halk İştirakiyun Fırkasını kapatma girişimi, Moskova’nın Türkiye karşısındaki tedirginliğini artıran diğer etkenler olmuştur. Yine de İngiltere’nin Yunanlılar vasıtasıyla Yakın Doğu’yu kontrol altına alma planlarının Türk başarısı sonrasında altüst olması, Moskova yönetimini sevindiren bir gelişme olmuştur. Ukrayna tahılının ve Bakü petrolünün uluslararası pazarlara ulaştırılabilmesi ve Karadeniz kıyılarının güvenliği açısından Karadeniz’in ve boğazların İngiliz denetiminin dışında kalması Sovyet yönetiminin büyük önem verdiği bir konuydu. İzmir’in kurtarılmasından sonra Türkiye’nin boğazları ve Doğu Trakya’yı ele geçirmeye yönelik askerî harekâtının Sovyetler tarafından desteklenmesinde bu düşünce etkili olmuştur.

Moskova yönetiminin boğazlar üzerine yürüyen Türk ordusunun bu hareketini kendisi için olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir. Büyük Zaferle Sevr’i geçersiz kılan Türkiye’nin ulusal hedeflerine ulaşmak adına boğazlara doğru devam eden ilerleyişi aynı zamanda boğazlar sorununun Moskova Anlaşması çerçevesinde çözüme kavuşturulmasını isteyen Sovyetler Birliği’nin çıkarlarına hizmet eden bir adımdı. Yakın Doğu’da İngilizlerin nüfuzunu engellemek ve güney sınırlarının güvenliğini sağlamak isteyen Moskova yönetimi, 1922 yılının sonbaharından itibaren sürekli telkinleriyle Türkiye’yi boğazlara yönelik ileri harekâtında cesaretlendirmeye çalışmıştır.

Yakın Doğu’da Yunanlıların Anadolu’dan atılmasıyla boğazlara sıkışarak bölgesel etki alanı daralan İngiltere, bu konumunu silaha sarılma kararıyla korumaya çalışmıştır. Fakat Londra yönetimi, boğazların savunmasında yanında görmek istediği müttefikleri Fransa ile İtalya’dan, Balkan devletlerinden ve kendi dominyonlarından beklediği desteği alamayınca uzlaşi çizgisine dönmek zorunda kalmıştır. Müttefikleriyle birlikte Venedik’te Yakın Doğu barışını tesis edecek bir konferans

toplayarak Türkiye'yi durdurmayı amaçlamışlardır. Sovyetleri dışarıda tutmak kaydıyla Sevr'i tadil ederek Yakın Doğu'daki sorunu konferans yoluyla çözüme kavuşturmayı düşünen İtilaf Devletleri, bu *lütuflarının* karşılığında ise Türkiye'nin, 1921 yılının Mayıs'ında İtilaf Devletleri'nin Yunanlılar için sınırlarını çizdikleri tarafsız bölgeye tabi olmasını beklemişlerdir. İtilaf Devletleri boğazlar önündeki krizi bu şekilde karşılamış ve çözüme kavuşturmayı amaçlamışsa da bunun karşılığında Türkiye'nin Misak-ı Milli'den ödün vermek istemediğini görüyoruz.

Londra yönetiminin, Yakın Doğu için Moskova'yı dışlayan bir çözüme kalkışması, Sovyetler Birliği ile Yakın Doğu'daki Türk-Yunan boğuşmasında birbirlerine karşı alttan alta besledikleri düşmanca tavrın gün yüzüne çıkmasının bir ifadesidir. Konferanstan haberdar olan Sovyetlerin uluslararası seviyede tanınma elde etmek amacıyla Türkiye ile Yunanistan'ın arasını bularak Batılı devletlerin sempatisini kazanmaya çalıştığı süreçte İngilizlerin takındığı tavır, Moskova yönetiminin beklentilerini boşa çıkarmıştır. Böylelikle Cenova Konferansı sonrasında bozulan Sovyet-İngiliz ilişkileri, Çanakkale Bunalımı ile yeni bir evreye girecektir. Kendisini ilgilendiren hususlarda alınacak kararlara müdahil olamama durumu, Sovyet yönetiminin çıkarlarına ters düşen tehlikeli bir durumdu.

Doğu Trakya ve boğazları geri almadan konferans masasına oturmayı kabul etmeyen ve sınırları müttefiklerce belirlenmiş tarafsız bölgeyi tanımayan Türkiye ile Moskova'nın çıkarları bu noktada bir kez daha çakışmıştır. Yakın Doğu'da Moskovasız çözüm arayışı, Sovyet yönetiminin İngilizlere karşı Türkiye ile yakınlaşma girişimlerini artırmasında etkili olmuştur. Moskova'da, Sevr'i kabul etmeyen Ankara yönetiminin milli emelleri için ortaya koyduğu iradeyi çıkarları gereği destekleme eğilimi güçlenmiştir. Sovyetler Birliği, İngiltere'nin dışlama siyasetini kabul etmeyerek bu yaklaşıma karşı Türkiye'yi desteklemek kozunu öne sürmüştür. Bunun lafta kalmaması için de Ankara'yla dirsek teması kurarak olası bir konferansa katılım için destek almayı amaçlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın uzlaşa yoluyla olmazsa silaha sarılarak boğazları ve Doğu Trakya'yı geri almaktaki ısrarı ve Moskova'nın Ankara'yla işbirliği eğilimi, Lloyd George kabinesini 15 Eylül'de müttefikleriyle dominyonlarından yardım istemeye itmiştir. Yakın Doğu'da İngilizlerin "Çanakkale Bunalımı"nın ateşini harlandırması, Mustafa Kemal Paşa'nın ulusal hedeflere ulaşmak yönündeki

planlarına Sovyetleri de katarak karşılık vermesine sebep olacaktır. İngiliz-Sovyet çekişmesinden fayda elde etmeye çalışan Türkiye, Türk ordusu boğazlara doğru ilerlemesini sürdürürken Kızıl Ordu'nun da Moskova yönetiminin 1918'den beri Besarabya konusunda anlaşmazlık yaşadığı Romanya üzerinden Balkanları baskı altına almasını ve Köstence limanının İngilizler tarafından kullanımını engellemesini istemiştir. İşte Türkiye'nin Doğu Trakya ve boğazları geri almak için başlattığı harekâta, İngiltere'nin tavrı karşısında Mustafa Kemal Paşa'nın Sovyetlerden beklentisi bu yönde olmuştur.

Yakın Doğu, Türk-Yunan savaşının ardından Türk-İngiliz savaşına sahne olmanın eşiğine gelirken, Türkiye'nin Moskova'dan beklediği destek Sovyetlerle İngilizleri bölgesel bir çatışmaya sürükleyebilirdi. Büyük Zafer'den itibaren çıkarları gereği bu savaşı söylemleriyle körükleme çabasında olan Sovyet yönetimi, Türkiye'nin destek arayışını, kendi çıkarları açısından bir fırsat olarak değerlendirmekle birlikte, İngiltere ile çatışmayı göze almanın, kendisine, boğazları Türkiye'ye kazandırmaktan daha fazlasını sağlaması gerektiğini hesaplıyordu. Moskova'nın Türkiye'nin beklentilerine karşı takınacağı tutum bu düşünce çerçevesinde şekillenmiş ve tarihi emelleri için beklediği anın geldiğini düşünen Sovyetler, Balkanlardaki baskı için Türkiye'yi Ukrayna'ya yönlendirerek oyalamaya çalışırken kendisi de Kafkaslarda ve Karadeniz'de askeri hazırlıklara girişmiştir. Moskova yönetimi, 1922 Nisan'ından beri Ankara'ya kabul ettiremediği Sovyet ordularının fiili olarak katıldığı bir savaşla İtilaf Devletleri'nin Anadolu'dan atma önerisini, Çanakkale Bunalımı'nın getirmiş olduğu puslu havada gerçekleştirme hevesine kapılmıştır. Teşviklerinin de etkisiyle İngilizlere karşı boğazlara doğru ilerleyecek Türk ordusunun başarılı olamayacağını hesaplayan Moskova yönetimi, Kafkas sınırında konuşlanmış Kızıl Ordu'yu Anadolu'ya sokarak, Ankara'nın boğazları almasına yardım etmeyi planlamıştır. Bu durumda kendisi, doğrudan egemenliği altına alamasa da, boğazlar üzerinde -üsler edinmek suretiyle- kalıcı bir etkiye sahip olabilecektir. En azından, Ankara'nın Romanya üzerinden Balkanlarda baskı kurulması yönündeki istemini yanıtsız bırakan Sovyet yönetiminin eşzamanlı olarak Karadeniz ve Kafkasya'da askeri hazırlıklara girişmesinin Ankara, özellikle de Mustafa Kemal Paşa üzerinde yarattığı algı budur.

“Çanakkale Bunalımı”nın kritik günlerinde Türkiye’ye harekâtını sürdürmesi yönünde sürekli telkinlerde bulunan Sovyetlerin Balkanları pasifize etmesi beklenirken bunun yerine Kafkaslarda ve Karadeniz’de askeri faaliyetlere girişmesi, Türkiye’de Sovyetlere karşı derin bir güvensizliğin oluşmasına yol açmıştır. Bu ise, Mustafa Kemal Paşa’nın Türk ordusunun ileri harekâtını durdurarak mütareke masasına oturmayı kabul etmesinde etkili olmuştur. Başka bir ifadeyle Sovyetlerin boğazlarda Türkiye’nin söz söyleme hakkına ortak olmayı ve dahası Anadolu’yu Sovyet nüfuzuna altına almayı planladığı algısı, Türkiye’nin İstanbul ve boğazları geri alarak barış masasına eli güçlü bir biçimde oturmasını engellemiştir.

“Çanakkale Bunalımı” sürecinde Sovyetler Birliği’nin tutumu yüzünden istediğini elde edemeyen Ankara, barışın Londra ile anlaşmaktan geçtiğini görmüş ve Avrupalı dostlarından ve dominyonlarından gerekli desteği alamayacağını anlayan İngiltere’nin daha fazla zemin kaybetmeden 23 Eylül’de masaya oturma girişimini, bir hafta sonra kabul etmek zorunda kalmıştır. Böylelikle Sovyetlerin Çarlık Rusya’sından miras kalan tarihi emelleri için alttan alta fırsat kollamasıyla Ankara’da yarattığı güvensizlik, “Çanakkale Bunalımı”ndan İtilaf Devletleri’ni bilhassa da İngiltere’yi avantajlı çıkarmıştır. Yakın Doğu’da Türkiye’nin tek başına hareket etmesi dış politikada Ankara yönetimiyle Moskova yönetimi arasındaki uyumun sağlanamadığı anlamına gelmektedir. Fakat yine de Ankara, İtilaf Devletleri’ne karşı denge unsuru konumunda gördüğü Sovyetlerin tamamen saf dışı kalmasından yana olmamıştır. Moskova’nın ileride yapılacak boğazlar görüşmelerinde yer almasını istemesi bunun bir göstergesidir.

Türkiye ve İngiltere’nin uzlaşma yolunu seçmesiyle boğazlar önündeki kritik günler yerini mütareke sürecine bırakmıştır. 3 Ekim 1922 tarihinde başlayan Mudanya görüşmeleri sonucunda Türkiye, kararlı duruşunun sonucunu alarak diplomatik bir başarıya imza atmıştır. Ankara yönetimi, Avrupa’ya çıkış kapısı konumundaki Doğu Trakya’yı silah kullanmadan Meriç’e kadar geri almışsa da İngiltere ve müttefiklerinin elinde barış görüşmelerinde kendisini sıkıştıracak boğazlar kozunu bırakmıştır. Fakat Türkiye için Mudanya Mütarekesi, ilerleyen aşamalarda yaşayacağı siyasi zorluklar öncesinde nefes alma durağı olduğu gibi Mondros’un izlerini silen bir anlaşma olmuştur. Moskova’nın Mudanya Mütarekesi hakkındaki düşünceleri bu şekilde olmuştur. Ayrıca “Çanakkale Bunalımı”nın ardından Mudanya Mütarekesi Türkiye

için Lozan’da yapılacak barış görüşmelerinin yolunu açarken İngiltere’de ise Lloyd George Hükümeti’ni düşürecek etkenler arasında tarihte kendine yer bulacaktır.

Sovyet yönetimi ise bundan sonraki önceliğini, ilerleyen günlerde yapılacak barış konferansı görüşmelerinin tamamına katılmasını sağlayacak girişimlere vermiştir. Bu minvalde, Sovyetlerin barış konferansının tamamına katılıp katılamayacağı konusu Lozan görüşmeleri öncesinde tarafları meşgul etmiştir. İngiltere’nin Yakın Doğu sorunlarının çözümünden Sovyetler Birliği’ni uzak tutuma çabası, “Çanakkale Bunalımı” sürecinde olduğu gibi Lozan öncesinde de devam etmiştir. Moskova’nın Lozan Konferansı’nın tamamına çağırılmaması hususunda Fransa ve İtalya da İngiltere’yi desteklemişlerdir. Sonuçta Türk tarafının görüşü de dikkate alınarak Sovyetlerin, Karadeniz’e sahildar bir devlet olarak barış konferansına katılımı, sadece boğazlarla ilgili toplanacak ek konferansla sınırlı tutulmuştur.

Sovyetler ek konferansla ele alınacak boğazlar konusunun oldubittiye getirilmesinden endişe duyduğundan dolayı Lozan Barış Konferansı’nın tamamına katılmayı istemiş ve Londra’ya karşı 9 Eylül 1922’de imzaladığı imtiyaz anlaşmasını onaylamayarak misilleme yapmaya çalışmıştır. Bunun yeterli olmayacağını bilen Sovyet yönetimi, Türkiye’yi yanına çekerek konferansın tamamına katılma amacına ulaşmak istemiştir. Fakat Moskova’nın beklediği desteği alabilmesi öncelikle Türkiye’nin “Çanakkale Bunalımı”ndan kaynaklı güvensizliğini ortadan kaldırmayı gerektiriyordu. Bu amaçla Ankara’yla ilişkileri güçlendirmek adına yeni bir anlaşma tasarısı hazırlamıştır. Fakat bunu yaparken bir yandan da Batı’yla yakınlaşma eğilimi olan Türkiye üzerinde Kafkaslardaki Kızıl Ordu vasıtasıyla baskı kurmaya çalışması ters etki yapmıştır. Kaldı ki 7 Ekim’de Türkiye’ye iletilen anlaşma tasarısı da, ilişkileri güçlendirmek adı altında Ankara’yı Moskova’ya bağlama girişimini yansıtıyordu. Türkiye, tasarıyı kabul etmemekle birlikte elinin tersiyle de itmemiş, Lozan’da Avrupalı devletlere karşı kullanılacak bir koz olarak cebine koymuştur.

Moskova, Mudanya Mütarekesi sonrasında Türkiye’yi yanına çekip koruyucusu rolüne bürünmeye çalışmakla, Yakın Doğu’da kendisini dışlayan bir barışın mümkün olmadığı izlenimini yaratarak Lozan’ın tamamına katılmasını Avrupalı devletlerine onaylatmak istemişti. Fakat Sovyetlere güvensizliği süren Türkiye’nin barışın İngiltere’yle anlaşmaktan geçtiğini düşüncesiyle hareket etmiş olması Moskova’nın girişimlerini etkisiz kılmıştır. Ankara, Lozan’ın savaş halinde bulunan devletler-

arasında yapılacağı, Türkiye ile Sovyetler arasındaki sorunlarsa Moskova Anlaşması'yla çözüme kavuşturulmuş olduğu gerekçesiyle Moskova'nın Lozan Konferansı'nın tamamına katılma istemini geri çevirmiştir. Bu noktada Türkiye, İngiltere ile aynı çizgide buluşurken, Sovyetlerin barış konferansının tamamına katılarak Doğu sınırlarını tekrar gündeme getirmesi olasılığının da önüne geçmiştir. Fakat Ankara yönetimi, boğazlarla ilgili görüşmelerde Moskova'nın yer alması düşüncesini korumaya devam etmiştir.

Sonuç olarak, Türk-Sovyet ilişkilerinde 1922 yılı Eylül ayının kritik günlerinden itibaren başlayan karşılıklı güvensizlik, Lozan'a hazırlık sürecinde de devam etmiş ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında uzlaşa sağlanamamıştır. Bu güvensizlik Türkiye'nin iç politikasına Anadolu'da Moskova'nın desteğiyle çalışan komünistlerin Ankara yönetimince tutuklanmaları şeklinde yansımıştır. "Çanakkale Bunalımı"nın gerilimli günlerinde İngilizlere karşı Moskova'yı denge unsuru olarak gören ve ilişkileri bozmaktan çekinen Ankara, tepkisini sınırlı tutarak, Sakarya Savaşı sonrasında artan komünist faaliyetlerin önünü almak için Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nı kapatmakla yetinmiştir. Fakat 1922'nin Ekim ayının başlarında işler değişmiştir. Sovyetlerin emperyalist emellerine ulaşmak için fırsat kolladığı algısı, Türkiye'yi, Moskova yönetimine karşı daha açık tavır almaya yönlendirmiştir. Komünistlere yönelik genel tutuklama operasyonu bu algının sonucudur.

Tam bağımsız, ulusal temeller üzerine kurulu bir devlet yaratmaya çalışan Ankara'nın Lozan'a hazırlık sürecinde ülkesindeki komünistleri hedef alan tutumu, Moskova'ya verilen net bir mesajdı. İki ülke arasındaki olumsuzluklar bununla da sınırlı kalmamıştır. Lozan'a günler kala, Moskova ile Ankara arasında Aralık 1921'den beri çözüm bekleyen ticaret ve konsolosluk gibi hususların ele alındığı resmi görüşmeler yapılmış, fakat bir sonuca ulaşılamamıştır. Bu süreçte Ankara yönetimi Sovyetler Birliği'nden, yetkileri dışında hareket ederek Doğu'da İngiliz ajanlarınca çıkarılan isyanları kışkırtıcı hareketlerde bulunduğu gerekçesiyle Beyazıt'taki konsolosunu geri çağırmasını istemiştir. Orta Doğu'daki petrol yataklarının cazibesine kapılan ABD ile Musul'u kaybetmek istemeyen Türkiye arasındaki ilişkiye karşı Moskova'nın Türkiye ile ticari münasebetlerini ilerletme çabası ise Lozan öncesinde sekteye uğrayan bir diğer mesele olmuştur. Devlet kuruluşu niteliğinde olan Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği, kapitülasyonları anımsatan yapısı gereği Ankara yönetimince

kapatılma girişimiyle karşı karşıya kalmıştır. Türk tüccarlarına Sovyet yetkililerince çıkarılan zorlukların karşılığı olan bu hareket, aynı zamanda Türkiye'nin Lozan görüşmelerinde Batılı devletlerin kapitülasyonları yaşama geçirme girişimlerine müsamaha gösterilmeyeceği mesajını içeren bir adımdır. Yani Lozan Konferansı'na gidiş sürecinde Türk-Sovyet ilişkilerindeki güvensizlikler, barış konferansının tamamına katılma meselesi, Türkiye'deki komünist faaliyetler ve ticari meselelerin yasal zemine oturtulamaması çerçevesinde gelişmiştir.

Lozan Konferansı, İngiltere'nin müttefikleriyle ortak cephede buluşamamasından kaynaklı olarak bir haftalık gecikmeyle 20 Kasım 1922 günü açılmıştır. Boğazlarla ilgili görüşmeler öncesinde İngiltere ile Sovyetler Birliği arasında Türkiye'yi yanına çekme mücadelesi yaşanmıştır. Moskova, konferansın kendisinin katılmadığı genel oturumlarında alınacak kararların boğazlar için bağlayıcı olacağından endişe duymuştur. Bu yüzden Lozan öncesinde olduğu gibi görüşmeler sırasında da konferansın tamamına katılmak konusundaki taleplerini yineleyerek Türkiye'nin desteğini elde edip ortak bir cephe kurmayı amaçlamıştır. Sovyet yönetiminin konferansın tamamına katılma konusunda girişimleri daha çok diplomatik düzeyde olmuştur fakat umduğunu bulamamıştır. Türkiye, boğazlar dışındaki hususların onu ilgilendirmedığını bildirerek Sovyetlerin ortak cephe kurma girişimini reddetmiştir.

Boğazlarla ilgili görüşmelerinde Türkiye, Misak-ı Milli hükümlerine uygun olarak hareket edecektir. Yani İstanbul'un ve Marmara Denizi'nin güvenliğini, boğazların uluslararası ticaret ve ulaşımına açık olması ilkelerini savunacaktır. Görüşmeler sırasında asıl çatışma Karadeniz'e kıyısı bulunmayan devletlerin savaş gemilerinin boğazlardan geçmesini istemeyen Sovyetlerle tam bir geçiş serbestisinden yana olan İngilizler arasında yaşanacaktır. I. Dünya Savaşı öncesinde Çarlık Rusya'sı donanmasının Akdeniz'e inmesini engellemek amacıyla boğazların kapalı olmasını isteyen İngilizler, Lozan'da bunun tam tersi yönde bir fikri savunmuşlardır. Sovyetler ise boğazların kapatılmasını desteklerken Türkiye'nin bu bölgede tek hâkim olmasını arzulamışlardır. Sovyetlerin yaklaşımı her ne kadar Türkiye'nin boğazlarda egemen duruma gelmesini sağlayacakmış gibi görünse de gerçekte, Karadeniz'in denetiminin Moskova'ya bırakılması anlamına geliyordu. Bunu ne İngiltere ve müttefikleri, ne de Türkiye kabul edemezlerdi.

Karadeniz'in Sovyet donanmasının kontrol altında tutulmasını istemeyen Türkiye, onu Batılı devletlerin deniz kuvvetleriyle dengeleyecek bir yaklaşımı daha faydalı bulmuştur. Sonuç olarak Türkiye'nin konferans sırasında boğazlar konusunda savunduğu tez ve buna bağlı olarak anlaşmanın genel esasları Moskova'nın değil, İngiltere'nin yaklaşımına uygun olacaktır. Emperyalist devletlere karşı 1919'dan beri stratejik bir ortaklık kuran iki devletin boğazlar hususunda ayrılığa düşmesi, Sovyetlerin Türkiye'ye karşı askeri ve siyasi baskı unsurlarını devreye sokmasında etken olmuştur. Moskova yönetimi, Lozan'daki Türk heyetinin tutumunu değiştirmek amacıyla, Ankara yönetimini Kafkaslardaki Kızıl Ordu'yu takviye etmek suretiyle baskı altına almaya varacak tehditkâr yaklaşımlarda bulunurken, diğer yandan da İstanbul'da yoğunlaşan ve Türk ordusuna sızacak cesareti kendinde bulan komünistleri desteklemiştir.

Moskova'nın bu girişimleri boşa çıktığı gibi, iki ülke arasındaki dostluğu daha fazla zedeleyerek "Çanakkale Bunalımı"ndan beri süren güvensizliklere yenilerini eklemiştir. Moskova, Ankara'yı yanına çekmekten ziyade onun kendisinden daha çok uzaklaşmasına neden olan faaliyetlerini, Lozan sürecinde devam eden konsolosluk ve ticari ilişkilerle ilgili ikili görüşmelerde de sergilemiştir. Sovyet Dış Ticaret Temsilciliği'nin kapitülasyonları anımsatan yapısı, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Moskova Anlaşması'nın tamamlayıcısı olacak konsolosluk ve ticaret anlaşmasının imzalanamamasında etken olmaya devam etmiştir.

Uyuşmazlıklarla zedelenen ilişkilere rağmen, Lozan'daki görüşmelerin çıkmaza girdiği anlarda Türkiye-Sovyetler Birliği arasında yakınlaşma adımlarının atıldığı da görülmüştür. Ancak Lozan sürecindeki bu yakınlaşma girişimleri, samimiyetten uzak, art düşüncelerle dolu ikili münasebetlerin gölgesinde kalmıştır. Lozan'da Batılı devletler, Türk tarafının kabul edemeyeceği taleplerle konferansı çıkmaza sürükledikçe, Türkiye de ister istemez yüzünü Doğu'ya dönmek gereğini duymuştur. Lozan öncesinde Sovyet Büyükelçisi tarafından Ankara'ya iletilen ve Türkiye'yi Sovyetler Birliği ile sıkı bir birlikteliğe zorlayan tasarının, daha önce reddedilmiş olmasına karşın Lozan'daki görüşmeler sırasında yeniden gündeme gelmesi bu gerekliliğin bir sonucudur.

Uluslararası ilişkilerde ulusal çıkarlara uygun davranma ilkesi, Lozan'daki boğazlar görüşmelerinde tüm taraflar için işlemiştir. Moskova yönetiminin kendi

ıkarları açısından Türkiye’yi yanına çekmeye yönelik girişimleri, Türkiye’nin ulusal çıkarlarıyla örtüşmediği için karşılıksız kalmıştır. Lozan’da Çiçerin her fırsatta İsmet Paşa’ya boğazları birlikte savunmak konusunda telkinlerde bulunsa da, aslında Sovyetler Birliği boğazlar için Batılı devletlerle açık çatışmaya girebilecek gte değildi. Çiçerin’in telkinleri, Türkiye’den boğazlarla ilgili ödünler koparmak amacına yönelikti. Hal böyle olunca da İngilizlerle uzlaşmadan bağımsızlığını kabul ettirecek bir anlaşma imzalayamayacağını gören Türk heyeti, Çanakkale ve İstanbul boğazlarının askersizleştirilmesi, boğazları denetleyecek bir uluslararası komisyonun kurulması gibi İngilizlerin ne sürdüğü koşulları kabul etmek ve boğazlardan geçiş koşullarının belirlenmesinde, oldukça yumuşatarak da olsa, İtilaf önerilerini benimsemek durumunda kalmıştır. Türk heyetinin zorunlu olarak kabul ettiği silahsızlandırılmış bölgeler ve Boğazlar Komisyonu, Türkiye’nin egemenliğinde açıklıklar yaratmıştır. Fakat bu, bir an önce barışa ulaşmak isteyen ve barış sonrasında uygar devletler topluluğuna girmeyi amaçlayan gerçekçi bir dış politikanın neticesidir.

Sovyetler Birliği, Türkiye’nin Batı’yla uzlaşmasını kendisine karşı bir hareket olarak yorumlayacaktır. Fakat Lozan Anlaşması’nın imzalanmasıyla Yakın Doğu’da savaş dönemi kapanacak ve Türkiye bağımsızlığını uluslararası camiaya kabul ettirecektir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri ve Resmi Yayınlar

- CA. EBİS Sıra No: 01011762, Belge Kayıt No: 556346
CA. EBİS Sıra No: 01011762, Belge Kayıt No: 618428
CA. EBİS Sıra No: 01011762, Belge Kayıt No: 619210
CA. EBİS Sıra No: 01011762, Belge Kayıt No: 557199
CA. EBİS Sıra No: 01011762, Belge Kayıt No: 556765
CA. EBİS Sıra No: 01011762, Belge Kayıt No: 618707
ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, 20. Katalog,8871/1666/22.
ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, 20. Katalog,11065/1755/180.
ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu:1666, Gömlek:43: Fihrist: 43-2.
ATASE, İstiklal Harbi Koleksiyonu, Kutu: 1666, Gömlek 40, Fihrist:40-2.
BOA, HR. İM. 235-8
BOA, HR.İM. 65-10
BOA, HR. İM. 233-8
BOA, HR. İM. 74-26-1
BOA, HR. İM. 22-82-1
BOA, HR. İM. 63-42
BOA, HR. İM. 13-80
BOA, HR. İM. 61-36
BOA, HR. İM. 73-10
BCA, 30-10-0-0 / 219-479- 2
BCA, 30-10-0-0 / 247- 671- 22
BCA, 30-10-0-0 / 206- 410- 1
BCA, 30-18-1-1 / 6- 35- 6
BCA, 30-18-1-1 / 6- 35- 9
BCA, 30-18-1-1 / 5- 33- 13
BCA, 30-18-1-1 / 7- 17- 1
BCA, 30-18-1-1 / 7- 25- 18
BCA, 30-18-1-1 / 7- 30- 11
BCA, 30-18-1-1 / 7- 18- 10
BCA, 30-18-1-1 / 6- 47- 18
BCA, 30-18-1-1 / 7- 19- 9
BCA, 30-18-1-1/ 6- 41-13
BCA, 30-18-1-1/ 5-26-17
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Birleşim Senesi: 1, Cilt: 1, Birleşim:84
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Birleşim Senesi: 1, Cilt: 1, Birleşim:21
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 27, Birleşim:196
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, Birleşim:3
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre:1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 23, Birleşim: 112-2
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 18, Birleşim:1
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 22, Birleşim: 97
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 23, Birleşim:102
T.B.M.M. Gizli Celse Zabıtları, Devre: 1, Cilt: 3, Birleşim:104
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:126
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:127
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:128
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:129

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:138
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 24, Birleşim:137
T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre:1, Birleşim Senesi: 3, Cilt: 23, Birleşim: 101

2. Gazeteler

Akşam
Anadolu'da Yenigün
Cumhuriyet
Hakimiyet-i Milliye
İkdam
Sabah
Renin
Tevhid-i Efkar
Vakit
Pravda
Aberdan Daily Journal
Journal Des Debats
Le Temps
Londonderry Sentinel
Manchester Guardian
New York Times
Springfield Leader and Press
The Baltimore Sun
The Gazette Farmerville Louisiana
The Observer
Times
Yorkshire Post

3. Telif-Tetkik Eserler, Makaleler ve Tezler

- Acaloğlu, A. (Çeviren). “Yunus Nadi'nin Sovyet Yetkilisine Söyledikleri”. (Ağustos 2000). Teori Dergisi.
- Acar, H. (2019). “Boğazlar Sorunu Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”: İstanbul'un Fethinden Montrö Boğazlar Sözleşmesine”. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 1 (2), 108-132.
- Adamof, E.E. (1972). *Anadolu'nun Taksim Planı Rus Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgeleriyle*. (Çev. Babaeskili Hüseyin Rahmi). İstanbul: Günaydın Kitaplığı
- Adıgüzel, E. (1985). *Komintern Belgelerinde Türkiye Kurtuluş Savaşı*. (Çev. Fatma Mercan). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Adıvar, H.E. (2020). *Türk'ün Ateşle İmtihanı*, İstanbul: Can Yayınları.
- Akbulut, E., Tunçay, M. (2016). *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Akşin, A. (2019). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Akşin, S. (2010). *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Akşin, S., Tunçay, M., Koçak, C., Özdemir, H., Boratav, K., vd. (1987). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Akyüz, Y. (1998). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Altay, F. (1970). *10 Yıl Savaş 1912-1922 Ve Sonrası*. İstanbul: İnsel Yayınları.

- Aralov, S.İ. (2019). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, (Çev. Hasan Ali Ediz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2007). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. (Cilt: I-II). İstanbul: Alkım Yayınları.
- Armaoğlu, F. (2016). *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aslan, Y. (2010). “Moskova Anlaşması’ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa-M. Frunze Görüşmeleri”. *Atatürk Dergisi*, 3 (2), 21-57.
- Atatürk, M. K. (2017). *Nutuk*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*. (Cilt:13). (2016). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Atatürk’ün Bütün Eserleri*. (Cilt:14). (2007). Ankara: Kaynak Yayınları.
- Atuk, M. V. (2018). “Kutuplaşma Siyaseti Bağlamında İngiliz-Rus Konvansiyonu ve Osmanlı Devleti”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 15(57).
- Avcıoğlu, D. (1995). *Milli Kurtuluş Tarihi*, (Cilt: II), İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aydemir, Ş. S. (1993). *Tek Adam*. (Cilt: II). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (1993). *İkinci Adam*. (Cilt: I). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydoğan, E. ve Ortak, Ş. (Hazırlayanlar). (2000). *Dr. İbrahim Tali Bey’in Günlüğü*. İstanbul: Arba Yayınları.
- Bakar, B. (2015). *Beyaz Ruslar Esir Şehrin Misafirleri*, İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Baron, S. J. ve Nizan, P. (İngilizceden Fransızcaya Tercüme Edenler). (1933). *Louis Fischer Les Soviets Dans Les Affaires Mondiales*.
- Baykara, T. (1985). *Millî Mücadele 1918-1923*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Bekcan, U. (2013). “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 68 (4), 74-102.
- Belen, F. (2014). *Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Benhür, Ç . (2008). 1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma . *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 277-313. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sutad/issue/26266/276704>
- Bıyıklıoğlu, T. (1992). *Trakya’da Millî Mücadele*. (Cilt: I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bıyıklıoğlu, T. (2000). *Atatürk Anadolu’da (1919-1921)*. İstanbul: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık.
- Bilge, S. (1992). *Güç Komşuluk Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri 1920-1964*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Bilgiç, E. (2019). *Rus Arşiv Kaynakları Işığında 1923-1939 Arası Türk-Sovyet Ekonomik İlişkileri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bilsel, M. C. (1998). *Lozan*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Boratav, K. (2009). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2007*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boy, A., Başarır, M., S. (2020). “Lozan Görüşmelerinde Boğazlar Meselesi (İngiltere Türkiye ve Rusya)”, *History Studies*, Doç. Dr. İlknur Mangır Karagöz Armağanı, 12 (2), 390-412.
- Bozkurt, A. (2010). “İtilaf Devletleri’nin Türk-Yunan Savaşı’nda Tarafsızlık İlanı (13 Mayıs 1921)”, *Atatürk Araştırma Dergisi*, 26 (76), 27-53.
- Burçak, R.S. (1946). *Türk-Rus-İngiliz Münasebetleri (1791-1941)*. Ankara: Aydınlık Matbaası.
- Cebesoy, A. F. (1953). *Milli Mücadele Hatırları*, İstanbul: Vatan Neşriyat.
- Cengiz, N.M. (2019). “Rus Kaynaklarına Göre Lozan Konferansı’nda Boğazlar Meselesi”. *Yakın Dönem Tarih Araştırmaları Dergisi*, 36,179-198.

- Cerrahoğlu, A. (1975). *Türkiye’de Sosyalizmin Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yayınları.
- Çelik, F. Edip. (1977). *Milletlerarası Hukuk*. (Cilt: II). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Çomak, H. Şeker, B.Ş. (2019), *Akdeniz Jeopolitiği*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demirbaş, U., Ünemlioğlu, Ü., Uygun, A. M., Dilber, S., Karacakaya, R., Koltuk, N., Çınar, A. O., Birinci, A. M., Özyurt, A., Akbulut, K., Demircioğlu, S. ve Atik, V. (Yayına Hazırlayanlar). (2006). *Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Dennis, A. L P. (1924). *The Foreign Policy of Soviet Russia*. New York: E. P. Dutton and Company.
- Erdoğan, E.Ş. (Hazırlayan). (1997). *Ahmet Emin Yalman Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*. (Cilt: III). İstanbul: Pera Turizm Yayınları.
- Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Metinleri*. (Cilt: I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Erkin, F.C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Ankara: Başnur Matbaası.
- Frunze’nin Türkiye Anıları. (Çev. Ahmet Ekeş). İstanbul: Düşün Yayıncılık.
- Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi, (1969), “Lozan Konferansı Öncesine Ait Belgeler”, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, 18(67)
- Gökay, B. (1998). *Bolşevizm ile Emperyalizm Arasında Türkiye (1918-1923)* İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gülmez, N. (2010). *Kurtuluş Savaşı’nda Anadolu’da Yeni Gün*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Harp Akademileri Komutanlığı. (1996). *Petro-Strateji*. Ankara: Harp Akademileri Komutanlığı Yayınları.
- Hasanlı, C. (2015). “Sovyetler Birliği’nin Lozan Konferansı’ndan Beklentileri”. D. Türker ve M. Saygın. (Yayına Hazırlayanlar). *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*. (Cilt: I). Ankara. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi II Mudanya Mütarekesinden 1923 Sonuna Kadar (11 Ekim 1922-31 Aralık 1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Jaeschke, G. (1989). *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi Mondros’tan Mudanya’ya Kadar (30 Ekim 1918-11 Ekim 1922)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kamalov, İ. (2011). “1920-1930’lu Yıllarda Gelişen Türk-Rus Ekonomik Münasebetler”. İ. Kamalov ve İ. Svistunova. (Yayına Hazırlayanlar). *Atatürk’ten Soğuk Savaş Dönemine Türk-Rus İlişkileri I. Çalıştay Bildirileri 14-15 Mayıs 2010*. Ankara. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Kaplan, K. A. (2017) “Beyaz Rus Mültecilerin Gözünden Milli Mücadele ve Ankara Hükümeti ile İlişkileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 32 (2), 297-325.
- Karabekir, K. (2019). *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: I). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karabekir, K. (2019). *İstiklal Harbimiz*. (Cilt: II). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Karacan, A.N. (2006). *Lozan*. İstanbul: Nokta Kitap.

- Karal, E.Z. (2007). *Osmanlı Tarihi*, (Cilt: V), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kayiran, M., Saygın, S. (2019). "İzmir İktisat Kongresi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2 (5), 27-70.
- Kaymaz, İ. Ş. (2007). "Emperyalizmin Can Damarı: Petrol- I". *Yüce Erek Dergisi*, 8 (41), 16-27.
- Kaymaz, İ.Ş. (2006). *Mezopotamya'da Emperyalist Kapışma ve Yerleşme*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kili, S. (2009). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kinross, L. (2018). *Atatürk Bir Milletin Yeniden Doğuşu*. (Çev. Necdet Sander). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Kocahanoğlu, O. S. (2017). *Ali Fuat Cebesoy Moskova Hatıraları*. İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocahanoğlu, O.S. (2002). *Ali Fuat Cebesoy Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*. (Cilt: I). İstanbul: Temel Yayınları.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*. Ankara: Semih Ofset.
- Kurat, A.N. (1990). *Türkiye ve Rusya*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kurat, Y.T. (1992). "1878-1919 Arasında Türk-Rus İlişkileri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 16,(27),135.Web:<https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47874/604675>
- Küçükuşurlu, M. (2010). "Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sovyet Rusya İle Türkiye Arasında Sınır Ticareti". *Atatürk Dergisi*, 4 (3), 161-181.
- Kültür Bakanlığı. (1981). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge (1919-1923)*. (Cilt: I). Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Laqueur, Walter Ze'ev (1956). *Communism and Nationalism in the Middle East*. New York: Frederick A. Praeger, Inc Publishers.
- Leonid-Friedrich. (1985). *Ankara 1922*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Meram, A.K. (1969). *Türk-Rus İlişkileri Tarihi*, İstanbul: Kitapçılık Ticaret.
- Meray, L. S. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar- Belgeler*. (Takım: I, Cilt: I, Kitap: I). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, L. S. (2001). *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*. (Takım: I, Cilt: I, Kitap: II). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Meray, L. Seha. (1968). *Devletler Hukukuna Giriş*. (Cilt: I). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Nur, R. (1992). *Lozan Hatıraları*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Okyar, O. (2017). *Milli Mücadele Dönemi Türk-Sovyet İlişkilerinde Mustafa Kemal (1920-1921)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Oran, B. (2018). *Türk Dış Politikası*. (Cilt: I). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özdemir, N. (2014). "Büyük Taarruz Öncesi Yunanistan'ın İstanbul'u İşgal Planı". A. Güvenç ve M. Saygın. (Yayına Hazırlayanlar). *Büyük Taarruzun 90. Yılında Uluslararası Milli Mücadele ve Zafer Yolu Sempozyumu*. (Cilt: II). Ankara. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Perinçek, M. (2012). "Tevfik Rüştü (Aras) Bey'in Bir Sovyet Yetkilisiyle Görüşmesi". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 0 (8), 151-161.
- Perinçek, M. (2011), *Türk-Rus Diplomasinden Gizli Sayfalar*, İstanbul: Kaynak Yayınları.

- Perinçek, M. (2014). *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Perinçek, M. "Aralov Yunus Nadi Bey Görüşmesi". (Ağustos 2004). Teori Dergisi.
- Qasımlı, M. (2015). "SSCB Halk Hariciye Komiseri G. Çiçerin'in Lozan Konferansı Sırasında Moskova'ya Yazdığı Gizli Mektuplarda Sovyet-Türk İlişkileri Meselesi". D. Türker ve M. Saygın. (Yayına Hazırlayanlar). *90. Yılında Lozan ve Türkiye Cumhuriyeti Uluslararası Sempozyumu*. (Cilt: I). Ankara. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarihan, Z. (1996). *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, (Cilt: IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sayılğan, A. (2009). *Türkiye'de Sol Hareketler*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Sazanov, S.D. (1927). *Les Années Fatales. Paris, Payot*.
- Selek, S. (1968). *Anadolu İhtilali*. İstanbul: Burçak Yayınevi.
- Selek, S. (2014). *İsmet İnönü Hatıralar*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Sonyel, S. (1986). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, (Cilt: II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi.
- Sonyel, S. (2013). *Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Soysal, İ. (2000). *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)*. (Cilt: I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Şamsutdinov, A.M. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*. (Çev. Ataol Behramoğlu). İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Şamsutdinov, A.M., Bagirov, Y.A. (1979). *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri*. (Çev. A. Hasanoğlu). İstanbul: Bilim Yayınları.
- Şimşir, B. (1981). *Atatürk ile Yazışmalar I (1920-1923)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Şimşir, B. (2000). *İngiliz Belgelerinde Atatürk*. (Cilt: IV). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. (2014). *Lozan Günlüğü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. (2016). *İngiliz Belgeleriyle Sakarya'dan İzmir'e 1921-1923*. (Üçüncü Baskı). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Şimşir, B. (2019). *Lozan Telgrafları 1922-1923*. (Cilt: I). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Şimşir, B. (2019). *Lozan Telgrafları 1922-1923*. (Cilt: II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Tansu, S. N. (Yazan). (1964). *Hüsamettin Ertürk İki Devrin Perde Arkası*. İstanbul: Pınar Yayınevi.
- Tengirşek, Y. K. (1981). *Vatan Hizmetinde*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1967). *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*. Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- Tuğrul, A. (2018). "Amerikan Yakın Doğu Heyeti'nin İzmit'teki Faaliyetleri, 1919-1922 (Sağlık, Yetimhane ve Diğer Yardım Faaliyetleri)". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 7(2), İstanbul, 240-266.
- Tunçay, M. (1967). *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (2013). *Türk Devrim Tarihi* (Kitap: III. Bölüm: I.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Türk İstiklal Harbi II. Cilt Batı Cephesi VI. Kısım IV. Kitap İstiklal Harbi'nin Son Safhası*. (1995). Ankara: Genel Kurmay Basımevi.

- Türkeldi, A.F. (1948). *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*. Ankara: Türk Devrim Enstitüsü Yayınları.
- Vandov, D. (1982). *Atatürk Döneminde Sovyet Türk İlişkileri*. Frankfurt: Infograph.
- Walder, D. (1970). *Çanakkale Olayı*. (Çev. Mehmet Ali Kayabal). İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Yalçın, S., Turan, M., Ekincikli, M., Aksoy, İ., Gedikli, Ş. (2006). *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Yavuz, B.S. (2003). “Türk Kurtuluş Savaşı Yıllarında Uluslararası Rekabet Alanı Olarak Transkafkasya ve Türkiye'nin Ekonomik İlişkileri”. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 4, 101-158.
- Yerasimos, S. (1979). *Türk-Sovyet İlişkileri*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Yiğit, A. A. (2012), “Çanakkale Savaşlarının Ortaya Çıkardığı Stratejik Bir Zorunluluk: Osmanlı-Bulgar Hudut Tashihi Antlaşması” *Bilig Dergisi*, (63), 271-288.
- Yüceer, S. (2016). *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Yüceer, S. (2008). “Büyük Taarruz Sonrasında Yaşanan Dış Gelişmeler ve Türk İngiliz Savaşının Çıkmamasında Tarafların Rolü”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (15), 379-394.
- Zenbilici, İ.K. (2014). “Ankara’daki Sovyet Elçilik Binaları” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(7), 110-127.
- A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. (1961). *Внешннеполитические документы СССР*. (Том: пятый). Москва: Государственное Издательство Им. (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. (1961). *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: V). Moskova: Devlet Yayınevi.).
- A. A. ГРОМЫКО., Хвостов, В. М. (1962). *Внешннеполитические документы СССР*. (Том: ШЕСТОЙ). Москва: Государственное Издательство Им. (Gromyko, A.A., Khvostov, V. M. (1962). *SSCB Dış Politika Belgeleri*. (Cilt: VI). Moskova: Devlet Yayınevi.).

EKLER

THE CRISIS AS RUSSIA SEES IT.

"IMPERIALIST" RIVALRY: THE SOVIET'S INTEREST IN KEMAL'S CLAIMS.

(From our own Correspondent.)

BERLIN, WEDNESDAY NIGHT.

Russian opinion on the Kemal victories is expressed with the usual crudity. The "Pravda" of September 10 writes:—

It is the old struggle for the Bagdad railway, for oil wells, for Mesopotamian cotton, Constantinople and the Dardanelles. But it is no longer England, the former mistress of the seas, and Germany, now defeated and deprived of all influence in Asia, who are rivals. It is a struggle between England and the new dictator over Europe, who has replaced the Prussia of the Hohenzollerns, namely France. The victorious advance into Asia Minor by Greece, the faithful dog of England, would have given Great Britain more than a thousand kilometres of the Bagdad railway which belong to Anatolia, would have assured her possession of the oil wells of Mesopotamia, and, finally, would have consolidated her mastery over Constantinople and the Dardanelles.

According to the "Pravda," France has supported the Kemalists to counteract the threat to the balance of power in the Mediterranean. "France," continues the "Pravda," "cannot be satisfied with the Mediterranean alone. It is for this reason that the French Government tried to include Syria and Alexandretta in the French zone, for Alexandretta promises to become a most flourishing Mediterranean port within thirty years."

"British and French Imperialism."

But more important than this, according to the "Pravda," is the struggle for Constantinople.

The English plan was simply to seize the Straits by crushing Turkey. The French wished to take everything into their hands and to establish their own predominance, not only over the Mediterranean, but also over the Black Sea, by taking advantage of their friendship with Kemal. France has been trying to penetrate into Russia by gaining a hold in the Caucasus. The French Imperialists look upon Constantinople as a possible base for war against Soviet Russia. We, for our part, desire to complete the triumph of the new Turkey in the war against Imperialism. As long as the Bosphorus and the Dardanelles are in the hands of Imperialist Europe, as long as French and British squadrons are present, our own interests will not be safe.

When Constantinople is in the hands of the Turks, only then will it cease to be a base for a French or British war against Soviet Russia. The formation of a strong democratic Turkey will be a severe blow not only against England but also against France, for in the first place these two Powers will be deprived of enormous advantages which they could derive from the exploitation of Turkey; secondly, because the triumph of the national revolutionary movement in Turkey, a country with immense prestige in the Mussulman world, will undermine the rule of the capitalist Powers in India, Egypt, the Sudan, Tunis, and Morocco.

Diplomatic Russia thinks and expresses itself less crudely than the Moscow newspapers, but its attitude is fundamentally similar. Russia's interest in the Kemal war and in the settlement that will follow is very great, both morally and materially, and only those who are in the habit of regarding everything that the Soviet Government does as impudent would call its demand for partici-

pation in the Near Eastern settlement impudence.

Quite apart from any sympathy with its Turkish friends, and for all nationalist wars against so-called capitalist Powers, Russian interest in the freedom of the Straits is obvious. It is an interest much greater than that of Jugo-Slavia, a country which borders neither on the Straits nor on the Black Sea, and is yet mentioned as an interested Power in the statement on British policy in the Near East issued by Reuter.

ظفر دن صو کره : سیاسی انکشاف

فتحی بک از میرده بر قونفرانس تکلیف ایدریور

روماندن چکن فتحی بک تورک - یونان مسئله سنک یا علاقه دارل آراسنده

حکمی ، و یا خود از میرده بر قونفرانس عقدینی تکلیف ایله مشدر

استانبول : ۱۲ (آ.آ) — رومان ۱۱ ایول تاریخیه بیلدیریور : تریونا غرضیه روماندن کچن
فتحی بک و فتحی بک قونفرانس ایله هیاله تمجیل جنده کی ایتلیان تکلیف و اثر بیانی نشر ایدریور . فتحی بک
تورک - یونان انکشافات ایکی علاقه دار آراسنده حل و تسویه سی و یا خود از میرده بر قونفرانس عقدی
فکرینی در میان ایلشدر . زیرا مشارالیه تورکیه موجودی بحق لازم اولان مصطفی کمال پاشا نک حال حاضرده
مملکت خارجنده عقد اولونه حق بر قونفرانس عزت ایدریور بیلسنی شهنلی بولنده در . مصطفی کمال پاشا نک
آله ابتدایی صولک متفرعتر مقدمات صلح بک مذاکره سته . مشارالیه بکده اشتراکی غیرقابل اعتراض
صورنده کوستر مکنده در . تورکیه ملی پروگرام بک نقاط اساسیه سی قبول و طوفان وونی تصدیق ایدریور
تقدیرده بالا مشکلات مذاکره کیرمکی قبول یامکندر .

انکشاف اوله آرله رنده ، بعده بوتون علاقه دارلرله بر قونفرانس تکلیف ایلشدر

استانبول : ۱۲ (آ.آ) — خبری و موقوف استخباراته نظراً از میرک تورک طرفندن اشغالیه
وضعیتک اساسی صورنده تبدیلین عثله (سور) معاهده سنک یکیدن تدقیق ایمنون اوله متفرع
آرهنده ابتدائی بر قومیسین تشکیل و بعده وندیکده تورک و یونانیلرده داخل اولدنی حالده عمومی
بر قونفرانس عقدی انکشاف طرفندن فرانسیه تکلیف ایلشدر .

**249. Нота Заместителя Народного Комиссара Иностранных
Дел РСФСР Министру Иностранных Дел Великобрита-
нии Керзону ***

Передано по телеграфу

12 сентября 1922 г. № 1082

Российское Правительство, направляя свой протест от 19 июля с. г. ** державам, господствующим в Босфоре и Дарданеллах, менее всего имело в виду незаконные действия Греции. Если относиться серьезно к тем признанным правилам ведения войны, которые применялись успешно лишь в мирное время и были нарушены всеми европейскими державами в войне 1914 г., то не только Греция, но и все поддерживающие ее должны быть подвергнуты строжайшему осуждению.

Британское Правительство должно согласиться с тем, что последние события так ослабили положение Греции на Ближнем Востоке и настолько уменьшили угрозу нарушения ею мира на Черном море, что детальное обсуждение нарушений Грецией признанных правил войны не имеет особого значения. Российское Правительство менее всего склонно осуждать Грецию и ее народ за то, что, неся тяжелое бремя войны, возложенное на ее слабые плечи Европой, она в состоянии отчаяния нарушает международные законы, впрочем, немилосердно нарушенные самой Европой.

Российское Правительство в своей ноте от 19 июля имело в виду не Грецию, а действия западных держав, господствующих в результате победы в Константинополе, от которых зависит фактическое установление того или иного режима в проливах. Российское Правительство считает державы Антанты ответственными за то, что они, пропустив греческий военный флот через проливы, нарушили мирное положение в Черном море и нанесли существенный ущерб экономической жизни и торговым отношениям черноморских государств.

Одновременно Российское Правительство считает необходимым коснуться британской точки зрения на режим проливов. Россия не может согласиться с тем, что проливы открыты для военных судов всех наций, и особенно с тем, что Великобритания с союзниками берет на себя регулирование режима проливов без согласия и вопреки желаниям тех государств, чьи жизненные интересы связаны с Черным морем и голос коих должен быть решающим при разрешении судьбы проливов. Разумеется, все довоенные соглашения о проливах ныне потеряли свою силу. Но все они были установлены при участии России, а следовательно, всякий новый порядок, хотя

бы уже фактически установленный в проливах помимо России, Российским Правительством признан не будет.

Единственный международный акт после войны 1914 г., регулирующий вопрос о проливах, есть Русско-Турецкий договор, заключенный в Москве в 1921 г.* По этому договору предусмотрен свободный проход через проливы лишь для торговых судов всех стран. Право на окончательную выработку международного статута проливов признается Русско-Турецким договором лишь за прибрежными черноморскими государствами. Положение это ныне признано всеми странами, расположенными у Черного моря, кроме Болгарии и Румынии, официальная точка зрения которых мне неизвестна, но которые едва ли согласятся с отстранением их от решения вопроса о проливах. Россия, Турция, Украина и Грузия, охватывающие почти все побережье Черного моря, не могут ни за кем признать права вмешиваться в разрешение вопроса о проливах. Они останутся при этой точке зрения даже в том случае, если противоположная точка зрения будет обосновываться военно-морским превосходством. Великобритания должна согласиться с тем, что если обескровленные, дезорганизованные войной и ее последствиями европейские державы хотят подлинного мира, то они должны разрешать международные проблемы не по праву силы, а путем мирного соглашения с теми народами, чьи жизненные интересы затрагиваются данными проблемами. Любой иной способ породил бы лишь не имеющие реального значения решения и малозначащие документы, подобные некоторым послевоенным договорам, и явился бы источником новых конфликтов и затруднений в отношениях между государствами. Обращая особое внимание на это последнее соображение в связи с созываемой в Венеции конференцией по ближневосточному вопросу, где будет уделено внимание и проливам, Российское Правительство заявляет заранее, что не признает ни одного решения, противоречащего изложенной выше точке зрения, тем более что Россия в числе участников конференции не числится.

Что же касается замечания г. Бальфура о том, что в российской ноте от 19 июля нет указаний на то, что Россия стремилась помешать ангорскому правительству продолжать военные операции, то оно свидетельствует о полном непонимании нашего отношения к ближневосточному конфликту и к героической борьбе турецкого народа. Я очень благодарен г. Бальфуру за интерес, проявленный к этому вопросу, так как это лишний раз убеждает меня, что европейские державы имеют самое смутное представление о действительном отношении России к Турции и к создавшемуся на Ближнем

Востоке положению. Российское Правительство рассматривает войну, которую ведет Турция, как борьбу турецкого народа за свое существование и независимость против Севрского договора, отдавшего Турцию, как суверенное государство, и политическую и экономическую свободу турецкого народа в рабство европейским державам. В этой борьбе все симпатии русского народа на стороне Турции. Россия не только не вправе, но и не хочет мешать турецкому народу защищать свое существование. Наоборот, Россия с величайшим интересом следит за развертыванием этой борьбы и за успехами, одержанными Турцией в Малой Азии.

Российское Правительство не может скрыть удивления по поводу того, что Великобритания, снабжающая Грецию всем необходимым для ведения войны и помогающая ей военными и дипломатическими средствами, упрекает Россию в том, что она не мешает защищаться Турции. Россия готова была бы сделать все, чтобы содействовать прекращению войны, бесцельно истребляющей два народа. Но все попытки Российского Правительства в этой области были категорически отклонены Великобританией. Дважды Российское Правительство делало предложение о приглашении Турции на Генуэзскую конференцию, но Великобритания со своими союзниками эти предложения отклонила*. Между тем Генуэзская конференция, вынесшая известное решение о договоре о ненападении**, была наиболее подходящим местом для обсуждения и возможного урегулирования проблем на Ближнем Востоке. Усилия России, направленные на достижение мира, оказались тщетными, и греко-турецкая война была предоставлена самой себе.

Последние сообщения свидетельствуют о том, что мир, одинаково необходимый турецкому и греческому народам, стал более реальным благодаря военным успехам Турции. Россия сейчас, так же как и раньше, не сомневается в том, что необходимы непосредственные переговоры с правительством Ангоры на основе отказа от севрской политики. Условия, достойные турецкого народа и его независимости, всегда дадут положительный результат. Исходя из своих братских чувств к турецкому народу, Россия готова приложить все усилия, чтобы привести к соглашению между Турцией и враждебными ей державами.

В последние дни турецкий народ дал достаточно доказательств всем сомневающимся в том, что он может отстоять права на условия мира, заключенного с ним не как с побежденным, а как с равным. К сожалению, политика держав Антанты дает мало оснований рассчитывать на ее серьезное

ЕК-3. (Devam)

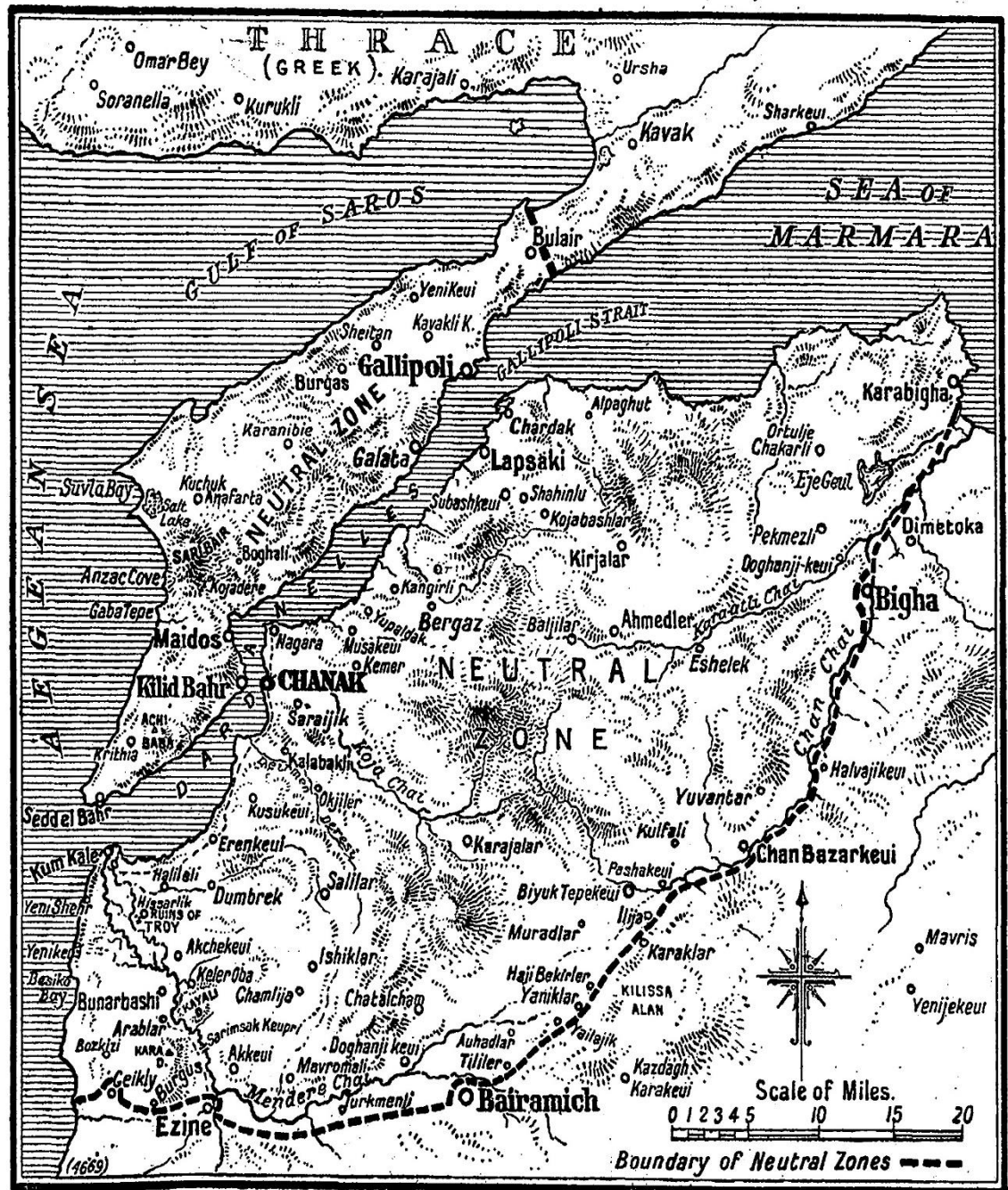
намерение мирным путем разрешить ближневосточный конфликт и ликвидировать последний остаток мировой войны, обескровливающей одинаково турецкий и греческий народы.

Заместитель Народного Комиссара Иностранных Дел
Карахан

*Печат. по арх. Оpubл. в газ. «Известия»
№ 205 (1645), 14 сентября 1922 г.*

THE NEUTRAL ZONES ON THE DARDANELLES.

The Second Turkish Army is reported to be moving along the Bigha-Bairamich-Ezine line, the boundary of the Chanak neutral zone, and bodies of Turkish cavalry were observed within the zone itself on Saturday. Although warned by a British cavalry patrol they continued to advance along the coast to the north of Erenkeui. A meeting of the Turkish and British commanders was arranged to take place yesterday, and the latest report states that the Turks have retired on Bairamich, which is outside the zone. The defences of Chanak are practically complete.

EK-5. “Tarafsız Bölge”. İkdam, 17.9.1922, s.1.

Russian Help to Kemalists.

Diplomatic Russia undoubtedly rejoices at the success of the Kemalists. To what extent Russia has actually helped the Kemalists is uncertain. Reports that Russian divisions are marching to their assistance do not deserve much credit. On the other hand, there is little doubt that they have received arms from Russia, although assuredly in smaller quantities than from France, if not from Italy.

Nor is there any doubt that the Russian Government would like to see the Kemalists regain Thrace and Constantinople. It would also like to see the freedom of the Straits established. It does not consider the Straits to be genuinely free under the British predominance at Constantinople. The future prosperity of South Russia is largely dependent on trade through the Straits, and that they should be controlled by one foreign Power more than another is a thing Russian policy is bound to oppose.

There are also certain political advantages which Russia would gain from a Turkish Thrace. She would be connected with Bulgaria, a very Radical peasant democracy with strong revolutionary sympathies, and therefore a counterweight to Rumania, a country ruled by Conservative boyars and living on the worst terms with Russia, if only because of the annexation of Bessarabia.

On the other hand, these wishes and preferences do not necessarily mean that Russia will be dragged into the Kemalist war. That, indeed, is most improbable. Russian opinion here in Berlin is that Mustapha Kemal is a man of considerable intelligence and is not likely to attempt any big adventure. It would cause some surprise here if he were to attempt the conquest of the neutral zone. To march on Constantinople would seem to be an impossibility, seeing that he can have no ships, transports, and, in so far as Russian information obtainable here goes, a serious Turkish rising in Thrace does not seem imminent.

It would be an absurdity and a dangerous injustice if the Russian standpoint were not considered in the negotiations for a final settlement. Russia will certainly give diplomatic support to Kemal's demand for the return of Thrace and Constantinople. She will also make a bid for the genuine neutralisation or internationalisation of the Straits. More than this cannot be foretold at present, for the war is not definitely over, although the impression here is that the end is not far off.

TURKS, SOVIETS AND OTHERS.

TCHEITCHERIN tells an American interviewer that "if necessary" Soviet Russia will send troops to help the Turks reconquer Constantinople and the Straits. This may be taken with salt. France, by mere inaction, may do the work for the Bolsheviki. French troops are withdrawing to the European side and French diplomats are trying to persuade MUSTAPHA KEMAL not to fight for something he can as easily get next week by negotiation. The Pasha may be forgiven, however, if he distrusts conferences which the Western Powers hold so freely, and then disregard so readily. The Constantinople report that he has demanded passage into Thrace may not be true, but he will attack if he thinks he can force his way across.

That he would have the aid of a Russian army is not likely. The Russo-Turkish alliance, whatever its phraseology, is in essence an understanding for strictly limited objects. At a love feast of delegates from Moscow, Angora and the Sovietized Caucasus republics last year, the Russian representative congratulated the Moslem working classes on their gallant resistance to the international capitalism which was trying to enslave them. This was talking for a Communist Buncombe County, to be sure, but it is a reminder of the impossibility of reconciling the dogmatic religions which underlie the Governments of Moscow and Angora. Almost as irreconcilable are Russian and Turkish interests in the Caucasus and around the Black Sea. If the Russians take a hand in this affair, they will do it with the idea of themselves getting effective control of the Straits.

Statesmen who do not want to see the Russians meddling in the affairs of Southeastern Europe would do well to try to keep the Turks in Asia, at least until the whole thing has been talked over at a really international conference. There are directly contradictory reports as to the attitude of Rumania and Jugoslavia. Both of these States want to be let alone, and it is hardly likely that they could be brought to act unless Bulgaria invaded Thrace. So far the sensible and moderate attitude of the Bulgarian Government has kept the Balkans reasonably calm. But if the Turks got into Thrace, STAMBOLISKY might conceivably be unable to control the unruly elements in his own country. Also, if the Turks got into Thrace, we should have to expect more massacres. What was done in Smyrna before all the world is certainly being outdone in lonely villages back in the Anatolian hills. The French cannot desire to take the responsibility of bringing this sort of thing back into Europe, and with it an opportunity for the unmaking of all the treaty settlements.

EK-9. "Report Soviets Is Massing Its Caucasus Troops To Aid Turks In Retaking the Dardanelles". New York Times, 16.9.1922, p.1.

Report Soviet Is Massing Its Caucasus Troops To Aid Turks in Retaking the Dardanelles

RIGA, Sept. 15 (Associated Press).—The Russian Revolutionary Military Council, presided over by Leon Trotzky, is reported to have decided to prepare immediately for action all the forces in the Caucasian republics and Moscow Government forces stationed in other parts of the Caucasus and the Soviet Black Sea Fleet.

It is reported that one corps of Soviet forces already is stationed on the Angora frontier, ready to march to the assistance of Mustapha Kemal Pasha in case the Turkish Nationalist leader advances on Constantinople.

An extraordinary session of the council has been held in Moscow. The resolutions passed at the session are being kept secret, but persons who say they have knowledge of them assert that it was decided to take the steps outlined above.

From other sources it is reported that the Russo-Angora Treaty binds the Moscow Government to co-operate with Mustapha Kemal Pasha in the capture of the Dardanelles, Russia to receive as compensation complete freedom of action in the Black Sea. General Sergius Kameneff, Commander-in-Chief of the Bolshevist armies, is said to have departed for the Caucasus.

The Moscow Government officially announces the calling to the colors of hitherto exempted citizens born in 1901.

EK-11. "Red Russia Ready To Aid Turkey With 300,000 Men", Springfield Leader and Press, 17.9.1922, p.1

RUSSIANS MASS TROOPS.

Five Divisions Reported Concentrated in Caucasus.

Copyright, 1922, by The Chicago Tribune Co.

LONDON, Sept. 28.—Captain D. H. Lock today wired The Daily Telegraph from Constantinople:

"It is reported from good sources that the Bolsheviki have concentrated five divisions in the Caucasus. It may be inferred that one of their objects is to exert pressure on the Turks to act in accordance with Russian wishes."

RUSSIA PREPARES TO MOVE TROOPS

At the Same Time, Soviet Officials Declare Straits Question Is for Black Sea Nations Alone

WARNING TO SMALL STATES

Russia Will Refuse to Recognize Any Settlement at Which She Is Not Represented.

RIGA, Sept. 23 (Associated Press).—It is reported here on apparently good authority that the Soviet Russian Council for Labor and Defense has been ordered to prepare the maximum quantity of rolling stock available for the transportation of troops and munitions. A portion of the freight cars intended for the Petrograd, Reval and Riga trade has already been diverted, it is declared.

BERLIN, Sept. 23 (Associated Press).—Foreign Minister Tchitcherin of Soviet Russia, in an interview printed by the Tageblatt today, declares that Turkey and Russia are in complete agreement regarding the question of the Straits of the Dardanelles. According to Russia's agreement with Turkey, he says, the nations bordering on the Black Sea alone have the right to draft the final international settlement of this issue. Of the six Black Sea States, he adds, Russia, the Ukraine, Georgia and Turkey have already adopted this standpoint. M. Tchitcherin declares himself convinced that Turkey will eventually achieve her aim of reuniting all the territories inhabited by Turks.

MOSCOW, Sept. 23 (Associated Press).—Russia, of all the countries in the world, has the greatest interest in any questions involving the rights and privileges of the Dardanelles, and will act accordingly, said Acting Foreign Minister Karakhan, in discussing the Near East situation.

The Minister followed this statement by the declaration that the allies would do well to remember the definite peace war secret treaties with the imperial régime which gave Russia sovereignty over Constantinople and the Straits, but which Soviet Russia considered a violation of Turkey and therefore had never demanded fulfillment.

M. Karakhan expressed the opinion that other countries might be drawn into the Near Eastern conflict, which might eventually involve all the countries of Southeastern Europe.

"I hope Jugoslavia and Rumania will not meddle in this affair," he remarked; "This applies particularly to Rumania."

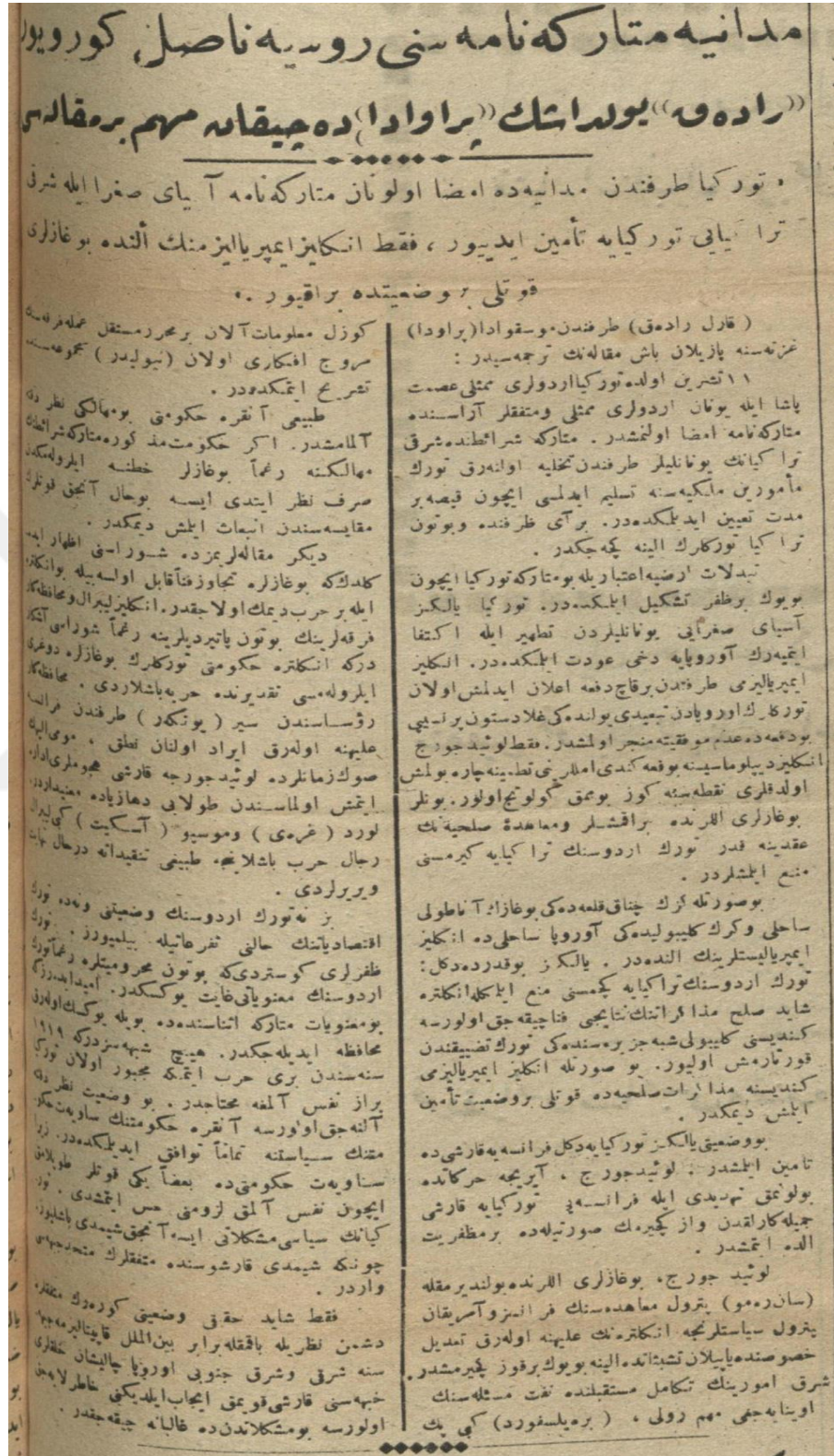
The only apparent solution of the Near Eastern difficulty, he said, would be an immediate conference in which he insisted Soviet Russia must participate. Otherwise Russia would refuse to recognize any decision which went counter to this viewpoint.

ROME, Sept. 23 (Associated Press).—Unless Russia is allowed a place on the International Commission which regulates the Dardanelles she will refuse to recognize any treaty concerning the Straits concluded without her consent, and would reserve freedom of action accordingly, declared M. Vorovsky, head of the Soviet delegation in Rome, who has just returned from Berlin.

M. Vorovsky reiterated that the States bordering on the Black Sea were alone entitled to settle the question of the Straits.

"So long as England heads the International Commission it will be against the freedom of the Straits," he declared. He said he had frequently protested to Italy against violation of the freedom of the Straits by the present commission. He said Russia was chiefly interested because a great nation like ours cannot remain strangled within the Black Sea."

M. Vorovsky expressed satisfaction that the Italian and Russian views were identical on this question. Europe, he concluded, had not yet realized the truth that without German and Russian co-operation any attempt at European reconstruction was bound to fail.

روسیه قونفرانسہ دعوت اولوندی

روساره کوندریلن دعوتنامه متنی

پارس ۳۰ (ت.ه.ر) — فرانسه انکلتره و ایٹالیا حکومتلری ژاپونیا ، رومانیا ، یوغوسلاویا ، یونانستان و تورکیا حکومتی شرقده حال حربہ نہایت ویرہزک برصلح معاہدہنامہسی عقد ایتک اوزره تشرین ٹائینک اون اوچنده لوزانده طویلانهجق اولان صلح قونفرانسہ مہرخصارینی کوندرمکہ دعوت ایدرلر . اشبو صلح قونفرانسندہ موضوع مذاکرہ ایدیلہجک مواد میانندہ یوغازلر مسئلہسی دە واردر . فرانسه انکلتره و ایٹالیا حکومتلری اشبو مسئلہک مخاصم حکومتلردن ماعدلر دولتلر وبالخاصہ قرہ دکزدہ ساحلدار اولان حکومتلرله مذاکرہ ضروری اولدینی فکرندہ در .

بناءً علیہ فرانسه ، انکلتره و ایٹالیا حکومتلری یوغازلر مسئلہسینک مذاکرہسنہ اشتراک مقصدیلہ روس سوویت حکومتک لوزانہ مہرخصارینی کوندرہسنی بیان ایدر . بومذاکرہک باشلایهجق تاریخ بالآخرہ سوویت حکومتہ بیایدیریلہجکدر .

برائفاہ

صلح قونفرانسی وچیچہرینک جوابی

لوندہ ۳۰ (یغیاد) — شرق قریب قونفرانسندہ طویلانهجق اولان بوتون علاقہ دارنہ دعوتنامہلر کوندرلشددر . سوویت حکومتی نامہ قونفرانسہ دعوت ایدیلن چیچہرینک میدانہ چیقاردینی بعض مسائل متفقلر طرفدن معاینہ ایدلکدہدر . چیچہرین بومسئلہلرک ، ویرہجکی جوابہ برتائیری اولامایهجقنی سوبلکدہدر . قونفرانسہ عائد استحضارات سربعاً اکمال ایدلک اوزره در . اولجہ یوم اجتماع اولارق قرارلاشدیریلان ۱۳ تشرین ثانی تاریخی ثابت قالامایهجق کبی کورونیور .

آنقرہ حکومتی دعوتی قبول ایلدیسہدہ بعض نقاط حقندہ استیضاحدہ بولوندی .

۱۹۱۲ ده بر صلح قونفرانسی لوزانده اجتماع ایتشدی .

تجارت و قونسولوسلق معاو له سی قونفرانسی

دوه خارجه وکالی وکیلی رضا نور بک بر نطق

افتتاحی ایرایه باشد

تورکیا روسیه عهده نامہ سنک مواد سیاسیہ سندن برنی تشکیل ایدن تورک - روس تجارت و قونسولوسلق معاو له نامہ لر نی تنظیم ایلمک اولان قونفرانس دون اوکلدن سوکره ساعت اوچ بجقده هیئت وکیلہ سالونده کشاد وایلمک جلسہ سی عقد ایلمده . رسم کشاد خارجه وکالی وکیلی صبیحه و معاونت اجتماعیہ وکیلی رضا نور بک طرفندن اجرا وروس هیئت مرخصہ سنه خطاباً بر نطق ایراد اولوندی . طرفین هیئت مرخصہ سی شوسورته تشکیل ایدیوردی .

تورکیا بویوک ملت مجلس حکومتی اعضا لری - طربزون مبعوف و سابق مالیہ وکیلی حسن بک رئیس و منتشامبعوفی توفیق رشدی ، خارجه وکالی مستشاری سعاد بکر اعضا ، رسومات مدیر عمومی کمال ، سابق تجارت ناظرلی مصطفی شرف ، تجارت مدیر عمومی وھی ، خارجه مأمورلردن عثمان کمال بکر مشاور ، خارجه مأمورلردن کمال و آکاه بکر کاتب .

روس شورالر جمهوریتی اعضا لری - سفیر آرالوف چنابلری رئیس ، تجارت خارجه ممثل موسیو آردونسکی ، سفارت باش کاتب موسیو روزنبرغ وریزو ولسکی اعضا ، موسیو شوخوسکی ، غاسی مشاور وکاتب .

روس هیئت اعضا لری نیک ترجمانی فیصلہ بک ، هیئتمن ترجمانی عثمان کمال بک طرفندن ایضا اولیوردی .

روس هیئت ساعت اوچ بجقده کلیدلر و رضا نور بک ایله آرالوف چنابلری طرفندن متقابلاً تشکیل اعضا یکدیگرینه تقدیم ایلمکدن سوکره مذاکره مامه سنه اولورولدی وریاست مقامی ده رضا نور بک اشغال ایلمده . مشارالیهک صاغنده روس هیئت مرخصہ سی ، صرہ یله آرالوف چنابلری موسیو آردونسکی ، روزنبرغ ، وریزو ولسکی ، غاسی ، شوخوسکی ، سولنده حسن ، توفیق رشدی ، سعاد ، آکاه ، کمال بکر اولورولدیور ورسومات مدیر عمومی کمال بکله تجارت مدیر عمومی وھی بک هیئتمن آرقه سندنکی قضا پرده اخذ موقع ایدیوردی . مصطفی شرف بک ایلمک جلسہ یه اشتراک ایلمده رضا نور بک افتدی جلسہ یه آجیدنی سویلهرک آیاغه فاقدی وروس هیئت مرخصه سنه خطاباً شونطق افتتاحی ایراد ایلمده :

« بوندن اوچ سنه اوله غربک شرقه قارشى معاملات حقتا شناسانه سی فوق العاده بارز بر صورتده تظاہر ایتدیکی وقت تورکیا باشنده و باشی بولندنی شرقده کندیسنه صمیمی دوستلر آرامه تشبیت ایتش و حقیقه شرعی مهم بر قوت و ملت اولان روسیه یی بولش و آرا لرنده بویوک و صمیمی مناسبات دوستانه باشلامشدی .

وقتیه تورک - روس دولتری یکدیگر یله مدھش برر دشمندی . چونکه روسیه یی چارلری و چارلرک سیاستلریله اداره ایدیوردی . بونلرک سیاستی ، برامیریالیست سیاستدی و روسیه خلفه ایکی پول کوسترییورلردی : بری یوردیغ اولان اسکندرونه ایخک ، دیگرى پای تختن استانبوله وارمق .

بو مشنوم سیاست ، اک صوک ممثل (میلیکوف) ایله برابر کتدی . برینه ، بو سیاستدن وارنکین بولشه ویزم اداره سی کلدی بونک ایچوندرکه بروسیه ده بولشه ویزمک و بولشه ویکلرک اک صمیمی دوستلری یز . بو دوستلق کچن سنه موسقواده تورک - روس عھدات عھد نامہ سیله رسم تأیید ایتدی . بوندن سوکره بو معاھدله او قرائنا قفقاس جمهوریتلریله توالی ایتدی اشتراک منافع حقیقه مطلق بر صورتد اولدنی ایچون بو ایکی ملت آرمسندن دوستلقلر بویله چه بر برنی تعقیب ایتدی بو ، دوستانه بر دلایلر .

ایشته بویکون ده ارامنده یکی بر معاھد باشلا یور . ایلمک موسقوا معاھدہ سی یایاند میاننده بولنان عاجز بر اعضا اولق و بویکون بو معاو له نامہ لر نی عقد ایلمک بو مجلس کشاد ایلمک شرقیه بختیار بولنورم بوتون بو معاھداتک موفقیته ایله نتیجه لقمی بونک دخی موفقیته نتیجه لقمه چکی امید و بر مکده در و بو نمیده م .

بناء علیہ بو معاو له لرک دخی حسن نتیجه و ارمسی و مجلسه موفقیته تمینی ا آرا کردن چکیلیور و اعضا کرامی مس عیسنه دوام ایتمکده سربست بر اقیورم .

بو نطق متعاقب رضا نور بک قونفرانس سالونندن چیقیدلر و هیئت مرخصه من رئیس طربزون مبعوفی و مالیہ وکیلی حسن بک طرفندن ایراد اولان بر نطق ایله مذاکره ایتدار اولندی .

حسن بک بو نطقده دیدلرکه :

« هیئت مرخصه من ، ایکی دوسه مملکتک مناسبات صمیمانه سنده بویوک بر موقه اشفا ایلمک اولان تجارت و قونسولوسلق معاو له نامہ لر نی روس مملکتکدا شریله برلکد مذاکره ایتدار ایلمک کندن دولای کندیس بختیار عدایله مکده در . صمیمی دوستلقلر ملترک مناسباتنه اک بویوک اهمیت حاق بولنان امور اقتصادیه ده دخی اظهار آنا ایلمه یلمسی و بو مناسبات اقتصادیه نک دوسه و قارداش مناسباتنه لایق بر صورتده تنظیم تورکیا بویوک ملت مجلسی حکومتک صمیم بر آرزوسی تشکیل ایلمکده ایدی . بو بناء حکومتین بپنده مذکور معاو لاتک تنظیمه اشتراک ایلمک اولان روسیه هیئت مرخصه سنک تمینی مسرتله قارشیلار .

بویکون اجرا سنه ایتدار ایلمدیکن مذاکره ک آزادده کی دوستلق تکامل

روسیه نك قونفرانس نو طه سی

روسیه نك بوتون مسائلك مذاكره سته
اشتراکی بالذات قونفرانسك متافی
اقتضاستنددر

استانبول : ۴ (آ.آ) — روسلرك لوزان
قونفرانسه وپردکاری نو طه نك متنی بروجہ آتی در:
فرانسه یاش وکیلی موسیو پوآنکاره ، ۱۴
تشرین اول تاریخی نو طه سته ، قونفرانسی اجتماعه
دعوت ایدن دولتر نامه روسیه ایله متفقلری اولان
اوقرائنا وکوردستانك بوغازلر مسئله سنك مناقشات
ومقرراتنه اشتراك ایتك و عینی زمانده بوتلره
مربوط مسائل حقتندم رأیلری بیلدیرمك خصوص سته کی
حق تصدیق ایتشدی. اعدی، قونفرانس ایشلرینك طرز
جریان و تراکیا حقتند تصور اولونان اراضی
انتلاقی و بوغازلر حوضه سیله بو حوضه یه متصل
دکزلرده قرم دکزلر و آطله دکزلری ایله علاقه دار
اولان حکومتلرك مناسباتی ، بوغازلره تطبیق
ایدیلجك اصول اداره اوزرتند محسوس برصورتده
اجرای تأثیر ایتك استمدادند درلر . کرک بو
مسئله لر ، کرکسه شرق قریبده دوامی برصالحك
تقویت و تورکیانك حق حاکمیت واستقلالنك
تأییدنه مدار اولایله جك دیگر بالجله
مسائل ، روسیه و متفقلرینك مسائل حیاتیه
اقتصادیه و سیاسیه سیله دوغروون دوغرویه
علاقه داردر . بو ، روسیه ایله متفقلری ، یالکیز
فلاق ویا فلاق نقطه حقتند بیان مطامه ایتك
دکل ، بالعکس قونفرانسك بالعموم مناقشاتنه ،
بالعموم مساعی ومقرراتنه اشتراك ایتدیرلمدیکه
سالفالبیان مسئله لر حقتند شایان ممنونیت چاره حل
بولونسی ممکن دکدر . روسیه نك منافع عظیمه سی
نظر دقته آلمه قیزین شرق قریب حقتند اتخاذ
اولوناجق هر هانکی برقرار ، قابلیت تطبیقیه دن محروم
قالغه شیمیدین محکومدر . اساساً قونفرانسه دعوت
ایدن حکومتلردن برینك رئیس طرفندن روسلرك
بالعموم مذاکراته اشتراك ایتدیریلجکته داتر
واقع اولان و عدایله ده ثابت اولدینی وجهله ،
روسیه نك بو بایده نقطه نظری یالکیز عدل
و حقانیت دکل ، بالذات قونفرانسك منافعنه ده
موافقدر . قونفرانسك مساعیه سته بواساس قبول
اولوندقن صوکره درکه مذاکراتدن دوامی
بر صالح جیقاییلیر ، وقونفرانسك بدایتند دولتر
طرفندن بیان و بالآخره آمریقا مرخصنك
تطقیله تأیید اولونان آرزو وجهله ملتلر
آرمه سته مناسبات عدالتکارانه داما واسع
مقیاسده تقرر ایدم بیلیر . بوملاحظه یه بناء لوزان
قونفرانسك روزنامه مذاکراته داخل بالعموم
مسائل حقتند صلاحیت تامه یی وقونفرانسك وجوده
کتیرمچی کافه معاهدات ومقرراته ، وضع امضا
صلاحیتی حائز اولان روس هیئت مرخصه سی
دیگر بویوک دولترلرله مساوی صورتده قونفرانسك
کافه مذاکراته اشتراك ایتدیرلمسینی کمال اصرار
ایله طلب ایدر . »

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : KURTEŞ, Sinan

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi	2022
Lisans	Gazi Üniversitesi/ Tarih	2017
Lise	Atatürk Endüstri Meslek Lisesi	2011

Yabancı Dil

İngilizce

